

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

1908-1939 YILLARI ARASINDA TÜRK ORDUSUNUN
BAZI HAREKATLARININ “HİBRİT SAVAŞ”
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

Fırat KAPLAN

İZMİR-2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**1908 1939 YILLARI ARASINDA TÜRK ORDUSUNUN BAZI
HAREKATLARININ “HİBRİT SAVAŞ” BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Fırat KAPLAN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum, “1908 1939 Yılları Arasında Türk Ordusunun Bazı Harekatlarının “Hibrit Savaş” Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve akademik kurallara uygun olarak yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2023

Fırat KAPLAN

ÖZET

“Hibrit Savaş” terimi 2006 yılında İkinci Lübnan Savaşı neticesinde Hizbullah’ın İsrail’e karşı uyguladığı yöntem ve taktiklerin formüle edilmesi için kullanılmaya başlanmıştır. 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ile neticelenen hadiselerin NATO, ABD ve AB’nin geleneksel savaş eşiğinin altında kalmasından dolayı başlangıçta şaşkınlık oluşturduysa da ilerleyen süreçte faaliyetlerin bütününe “Hibrit Savaş”, “Hibrit Tehdit” gibi tanımlamalar yapılmıştır.

Bu tanımlamalar ayrıntılı olarak analiz edildiğinde “hibrit” olarak ifade edilen hususların tarihsel süreçte de karşılıklarının bulunduğu, tanımlamaları yapılmasa da dönemin ruhuna uygun ve benzer biçim ve yöntemlerle uygulandığı görülebilmektedir. Bu bağlamda yapılacak analiz ve önermelerde öncelikle tarafların “harekât tasarımlarının” incelenmesi gerektiği değerlendirilmektedir. “Hibrit savaş” kavramının oluşturulmasında kullanılan en önemli argüman nizami ve gayri nizami birlik, kuvvet ve yöntemlerin aynı harekât alanında kullanılması ve propaganda ve algı yönetiminin uygulama esnasında sürdürülmesidir. Bu çerçevede yapılacak olan analizler ile “hibrit savaş” kapsamında ele alınabilecek pek çok muharebe ve savaşın olduğu görülmüştür.

Bu kapsamda, “Hibrit Savaş” kavramının oluşturulması ve yaygınlaşmasının konjonktürel olarak anlam taşıdığı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan “Yeni Dünya Düzeni” ve Birleşmiş Milletler örgütünün devletler arası anlaşmazlıklarda savaşı yasaklayan tutumu nedeniyle bu ve buna benzer tanımlamaların gelecekte de görülebileceği değerlendirilmektedir.

Son kerte de tanımlamaların ve kavramların oluşturulduğu yerlerde değerli olduğu, kavramların ifade ettiği hususların tam olarak neyi karşıladığının doğru analiz edilerek kullanılmasının, savaş kavramı çerçevesinde uygun olacağı düşünülmektedir. Aksi halde tanımlanması ve anlaşılması zor olan savaş kavramının anlaşılmasının artan karmaşa ile daha da zorlaşacağı kıymetlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Savaş, Hibrit Tehdit, Savaş, Hizbullah, İkinci Lübnan Savaşı, Rusya, Kırım, 2014 Ukrayna Krizi, Kırım’ın ilhakı.

ABSTRACT

The term "Hybrid Warfare" began to be used in 2006 to formulate the methods and tactics used by Hezbollah against Israel as a result of the Second Lebanon War. Although the events that resulted in Russia's annexation of Crimea in 2014 initially caused surprise because they were below the traditional war threshold of NATO, the USA and the EU, in the following period, definitions such as "Hybrid War" and "Hybrid Threat" were made for the whole of the activities.

When these definitions are analyzed in detail, it can be seen that the issues referred to as "hybrid" have their counterparts in the historical process, and although they are not defined, they are applied in accordance with the spirit of the period and with similar forms and methods. In this context, it is considered that the "operational designs" of the parties should be examined first in the analyzes and propositions to be made. The most important argument used in creating the concept of "hybrid war" is the use of regular and non-regular troops, forces and methods in the same field of operations, and the continuation of propaganda and perception management during implementation. With the analyzes to be made within this framework, it has been seen that there are many battles and wars that can be considered within the scope of "hybrid war".

In this context, it is considered that the creation and spread of the concept of "Hybrid War" is conjuncturally meaningful and that these and similar definitions may be seen in the future, especially due to the "New World Order" established after the Second World War and the attitude of the United Nations organization prohibiting war in disputes between states.

Ultimately, it is considered that definitions and concepts are valuable in the places where they are created, and that it would be appropriate to analyze exactly what the concepts express and use them within the framework of the concept of war. It is considered that understanding the concept of war, which is otherwise difficult to define and understand, will become even more difficult with increasing complexity.

Keywords: Hybrid War, Hybrid Threat, War, Hezbollah, Second Lebanon War, Russia, Crimea, 2014 Ukraine Crisis, annexation of Crimea.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ.....	VII
EKLER LİSTESİ	VIII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM LİTERATÜRDEKİ HİBRİT SAVAŞ/ TEHDİT KAVRAMLARI 14	
1.1. 2014 Öncesi Literatür	14
1.2. 2014 Yılından İtibaren Literatür	35
1.3. Gerasimov Doktrini ve Rusya	41
1.4. “Hibrit Savaş” ile İlgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar	52
2. BÖLÜM METODOLOJİ VE “HİBRİT SAVAŞ” VAKA İNCELEMELERİ	59
2.1. Askerî Tarih, Harp Tarihi, Askerî Harekât Tarihi İlişkisi ve Yöntem	59
2.2. “Hibrit Savaş” Vaka İncelemeleri	66
2.2.1. 2006 Hizbullah- İsrail Çatışmasının Analizi	66
2.2.1.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam.....	68
2.2.1.2. İkinci Lübnan Savaşı Bağlamında Meselenin Çerçevesi	79
2.2.1.3. Meydana Gelen Çatışmanın/Muharebenin Analiz Edilmesi.....	86
2.2.2. 2014 Rusya'nın Kırım'ı İlhakının İncelenmesi.....	92
2.2.2.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam.....	92
2.2.2.2. 2014 Ukrayna Krizi Kırım'ın İlhakı Bağlamında Meselenin Çerçevesi	106
2.2.2.3. 2014 Ukrayna Krizi Bağlamında Kırım'ın İlhakının Analiz Edilmesi.....	109
2.3. Öne Çıkan Askeri Kavramların Açıklanması	114
2.4. Örneklem İncelemeleri ile “Hibrit Savaş” Bağlamında Ortaya Çıkan Hususlar	117
3. BÖLÜM BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR OLAN TARİHSEL ÖRNEKLERİN İNCELENMESİ.....	121

3.1. 1908 Sonrası Osmanlı ve Dünya Siyasi Gelişmeleri ve Stratejik Çerçeveleme	121
3.2. İkinci Meşrutiyet'ten 1. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Süreçteki Savaşların İncelenmesi.....	123
3.2.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Genel Siyasi Gelişmeler ve Osmanlı Ordusunun Durumu.....	123
3.3. Trablusgarp Savaşı (1911-1912).....	127
3.3.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam	127
3.3.2. Trablusgarp Savaşı Kapsamında Meselenin Çerçevenmesi	133
3.3.3. Trablusgarp Savaşı'nın Analiz Edilmesi	139
3.4. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti	152
3.4.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam	154
3.4.2. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin Kurulması Kapsamında Meselenin Çerçevenmesi	165
3.4.3. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin Kurulmasının Analiz Edilmesi..	172
4. BÖLÜM BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ ÇEŞİTLİ MUHAREBELERİN VE SAVAŞ SONRASINDAKİ VAKALARIN İNCELENMESİ.....	176
4.1. Sina-Filistin Cephesi Çerçevesinde Arap İsyanının İncelenmesi.....	179
4.1.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam.....	180
4.1.2. Sina-Filistin Cephesi Kapsamında Meselenin Çerçevenmesi.....	189
4.1.3. Sina- Filistin Cephesi Kapsamında Arap İsyanın Analiz Edilmesi	196
4.2. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtının İncelenmesi.....	203
4.2.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam	203
4.2.2. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı Kapsamında Meselenin çerçevenmesi	219
4.2.3. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatının Analiz Edilmesi	233
4.3. Hatay'ın Anavatana Katılması.....	238
4.3.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam	242
4.3.2. Hatay'ın Anavatana Katılması Kapsamında Meselenin Çerçevenmesi	251
4.3.3. Hatay'ın Anavatana Katılmasının Analiz Edilmesi.....	257
SONUÇ.....	264
KAYNAKÇA	272
EKLER.....	286

ÖNSÖZ

Tez çalışmasına esas olan husus Türk tarihinde bugün “hibrit etiketi” ile tanımlanan çerçevenin karşılığının aranmasıdır. Bu minvalde yapılan çalışmanın birinci bölümünde “hibrit savaş” kavramının oluşumu ve kavramsallaştırılması kapsamında literatür taraması yapılmış, ikinci bölümde örneklem olarak seçilen vakaların analizi için izlenecek metodoloji açıklanmıştır. Üçüncü bölümde örneklem olarak İkinci Lübnan Savaşı ve 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhakı seçilmiş, analiz edilmiş ve elde edilen bulgular yine aynı yöntemle analiz edilen tarihsel örneklemelerde dördüncü bölümde sınanmıştır. Sonuç bölümünde “hibrit savaş” kavramı irdelenmiş, tarihsel örneklemelerden elde edilen bulgular ile karşılaştırılmış ve bu kavramın hangi çerçevede kullanıldığına yönelik tartışma konusu ele alınmıştır.

Tezin araştırma ve yazım aşamasında öncelikle benden desteğini esirgemeyen kıymetli eşime ve aileme şükranlarımı arz ederim. Tez konusunun seçiminde benim cesaretlendiren ve tez çalışması esnasında bana büyük moral ve motivasyon sağlayan rahmetli tez danışmanım Prof. Dr. Bülent ÇUKUROVA’yı bu vesile ile saygı ve rahmetle anıyorum. Yine tez danışmanım olan ve benden desteğini esirgemeyen, bana yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU ve tez izleme komitesinde doğru veriler ile doğru analiz yapmaya beni yönlendiren tez izleme komitesi üyelerine sonsuz saygı ve şükranlarımı arz ederim.

Öğrencisi olmaktan her zaman gurur ile bahsedeceğim Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü’nün akademik ve idari kadrolarında görev yapan başta sayın Selahattin KIZILIRMAK olmak üzere tüm personeline sonsuz saygılarımı arz etmeyi bir borç bilirim.

EKLER LİSTESİ

Ek 1 Hizbullah Güdümlü Tanksavar Atış Mevzi.....	297
Ek 2 Hizbullah Yeraltı Sığınağı (Merdivenler).....	297
Ek 3 Hizbullah Gizlenmiş Roket Ateş Mevzi.....	298
Ek 4 Hizbullah'ın Savunma Düzeni.....	298
Ek 5 Dörtlü Tehdit Tablosu.....	299
Ek 6 Bowers çlemesi.....	299
Ek 7 Askerî Tarih, Harp Tarihi, Askerî Harekât Tarihi Hiyerarşisi.....	300
Ek 8 Gerasimov Modellemesi.....	300
Ek 9 Harbiye Nazırı Mahmut şevket Paşa'nın, İtalyan donanmasının Trablusgarp önüne gelmesi hâlinde ne şekilde hareket edileceği hususunda 26 Eylül 1911 tarihinde verdiği talimat.....	301
Ek 10 Terhune Gönüllü Taburu Binbaşısı Tahir'in, gönüllülerden oluşan taburun verilen emirlere itaat etmediklerinden kendilerinin Maslata ve Orfele Müfrezeleri ile 127'nci Alay 3'nc Taburdan toplanan nizamiye müfrezesine verilmeleri hususundaki arz.....	304
Ek 11 Mücahitlere yevmiye ödemesi sırasında yoklama yapılması hakkında Mustafa Kemal'in Bingazi Genel Komutanlığına gönderdiği yazı.....	306
Ek 12 Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal'in binbaşılığa terfi ettiği.....	308
Ek 13 Derne şark Kolu Komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in 16-17 Ocak 1912 tarihli muharebe emri.....	310
Ek 14 Bulgarlar tarafından, Ortaköy-Edirne yolu ile Selikim Nahiyesinde yapılan katliam ve Kırcaali ve Gmlcine'deki asimilasyon hareketleri hakkında Solcenah Ordusu Kumandanlığınca Başkumandanlığa sunulan rapor.....	313
Ek 15 Bulgar subaylarının mevcut komiteler yardımıyla Koşukavak civarında Müslüman ahaliye yaptıkları mezalim hakkında Sol cenah Kumandanlığınca verilen rapor.....	315
Ek 16 Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığından ayrılan ve bu görevi Mustafa Kemal Paşa'ya devreden Liman von Sanders'in birliklerine 31 Ekim 1918 tarihli veda yazısı.....	317
Ek 17 Kafkasya Harekâtı için yapılacak askerî teşkilat hakkında Başkomutanlık Vekâletinin 27 şubat 1918 tarihli tebliği.....	319

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.t.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması
Örgütü)	
QDR	Quadrennial Defence Review (Dört Yıllık Savunma Gözden
Geçirmesi)	
NDS	National Defence Strategy (Ulusal Savunma Stratejisi)
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Kavramlar, düşünce dünyamızı şekillendiren, davranışlarımızı kalıplara sokan, doğru/yanlış, güzel/ çirkin gibi iç dünyamızı biçimlendiren araçlardır. İnsanoğlu varoluşundan itibaren kavramlar üzerinden dünyayı anlamlandırmıştır. Bu, içerisinde insan etkisi barındıran her şeyin mevcudiyetinin gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim, sanat, ticaret, ekonomi, askerlik, savaş ve pek çok farklı olgu, kavramlar marifetiyle kişilerin algılayabileceği şekle gelmektedir. İnsanoğlu kavramlar ile düşünür. Bu kapsamda kavram üretilen her alanda dönemin hâkim paradigmasının etkilerinin olması olağandır. Bireyler için durum böyle iken, toplumlar ve devletler içinde bundan farklı bir durum beklemek anlamsızdır.

Kavramlar tarihsel süreç içerisinde aynı veya benzer olguları ifade ederken, zaman içerisinde değişim gösterebilir, evrim geçirebilir veya ortadan kaybolabilir. Toplumların sahip oldukları özellikler, sosyokültürel yapıları, adet, gelenek ve görenekleri yani değerler bütünü oluşturarak toplam hayatı ve dış dünyayı anlamlandırmak için kavramları kullanır. Bilim, teknoloji, sanat dalları bu kavramlar üzerinde gelişir. Eski çağlardan itibaren toplumların birbirleri ile olan iletişimleri iki farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birinci ticaret, diğeri ise savaştır. Toplumlar kendi üretimlerini, algılarını, inançlarını, kavramlarını, yeteneklerini bu iki olgu üzerinden birbirleri ile paylaşmışlardır.

Tarihsel süreç içerisinde ve günümüzde kavramların ait olduğu toplum dışında kullanılması, anlamlandırılmaya çalışılması ve hatta somutlaştırılmaya çalışılması, kendine ait olmayan kavramı içselleştirme gayretinden öte, toplumun bilgi üretme ve düşünme reflekslerini zayıflatabilmektedir. Günümüz teknolojik imkanları göz önüne alındığında başkalarının üretilmiş kavramların farklı kültürlerde yaşayan toplumlarca kullanılması, kültürlerin erozyonuna ve hatta yok oluşuna giden, psikolojik ve sosyolojik olarak, kabul edilmiş çaresizliğe kadar ulaşabilen sonuçlara yol açabilmektedir. Tarih boyunca dünya hâkimiyeti kuran devletler kendi stratejik kültürleri çerçevesinde, algıladıkları dünyaya ait kavramları yayma eğilimi göstermişlerdir.

Ekonomik, askerî ve kültürel hegemonyanın devam ettirilmesinin gereği zaten budur. Ancak başkalarının stratejik kültürü ile oluşturulmuş kavramların, farklı toplumlarca “ödünç” olarak kullanılması¹, ödünç alan toplum için yeni kavramlar üretme gayretinden vazgeçmeye sebep olabilir. Kültürel hegemonyanın, psikolojik ve sosyolojik etkileri, bu etkilere maruz kalan toplumlar için kritik hassasiyetler oluşturabilir. Hegemonun dünya görüşü, stratejik kültürü çerçevesinde şekillendirilmiş kavramların olduğu gibi “ödünç” alınarak kullanımı, kullanan toplumun zihinsel üretim yeteneklerine ket vuracak, farklı biçimde de olsa hegemonu tabiiyeti arttıracaktır.

Bu kavramları kendi toplumlarında, hayatının her alanında, uygun zeminlere oturtamayan toplumlar, tabii oldukları hegemonun oluşturduğu paradigmanın dışına çıkamayacak ve bilgi, bilim oluşturamayacaktır. Buradan da “ödünç” kavramların gerçek hayattaki varlıklarını sorgulamadan ve o toplum için ifade ettiği olguyu net tanımlamadan kullanılmaması gerektiği gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk’ün dilde sadeleşme ve Latin alfabesine geçiş için verdiği çabalar, Türk Tarih Kurumunu kurması gibi icraatları, bu perspektiften değerlendirilmelidir.

Savaş da tıpkı diğer pek çok kavram gibi toplumların stratejik kültürü içerisinde şekillenmiş, tarihsel süreç içerisinde, olgular üzerine inşa edilerek biçimlenmiştir. İnsanoğlu varoluşundan itibaren, çeşitli sebeplerle savaşmaktadır. Savaş her ne kadar sonunda, büyük kayıplar, yıkımlar ve paradigma değişimleri ihtimallerini barındırsa da insanlık tarihinin bir savaşlar tarihi olduğunu ve kaynakların sınırlı, ihtiyaçların sonsuz olduğu dünyamızda insanoğlunun mevcut kaynakların paylaşımı ile ilgili daha geçerli bir yol bulmasına kadar da savaşların devam edeceğini söylemek çok abartılı değildir.

Tarih içinde inançları yayma, doğal kaynaklara erişme, verimli toprakları elde etme, hükümdarlığın/egemenliğin korunması ve benzer sebeplerle savaşılmıştır. Her çağın teknolojik imkanları ve sınırları kendine özgü, yetenekleri farklıdır. Savaş, günümüzde pek çok farklı disiplini içine alan yapısı ve kazandığı yeni boyutlarla giderek daha karmaşık bir hal almaktadır. Savaşı konu alan çalışmalarda çoğunlukla askerî ve

¹ Ergüder Toptaş, **Gerilla Kontrgerilla Savaşı: Temel Strateji ve Teknikler**, Ankara, Kripto Yay., 2015, s:200

akademik yaklaşımların birbirini bütünleyen bir yapı arz etmediği görülmektedir.² Bu durum, kavramın kuramsal bir bütünlük içinde incelenmesini olanaksız kılmakta, terimin yanlış bir şekilde kavramsallaştırılmasına ve yorumlanmasına neden olabilmektedir. Savaş olgusu; dönemsel olarak felsefi, siyasi, hukuki, sosyolojik, askerî vb. farklı bakış açılarına göre çok çeşitli şekillerde değişim gösterebilmektedir.³

İnsanoğlu tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönemin şartları ve gereği olarak savaşın tanımını yapmış ve yapmaya devam etmektedir. İlk çağlardan Napolyon dönemindeki savaflara, sömürge savaflarından dünya savaflarına insanoğlunun savaşmak için her vakit bir sebebi olmuştur. Savaşların en genel özellikleri şunlardır;

1. Savaşlar sosyolojik temellidir,
2. Savaş ekonomik bir olaydır,
3. Savaş siyasi ve diplomatik ilişkinin devamıdır,
4. Savaş ve diplomasi arasında gri bölgeler mevcuttur,
5. Savaş organize edilmiş bir şiddet, yıkım ve kan içerir.⁴

Batı Dünyası için şiddetin devlet tekelinde kullanılmaya başlaması ve savaşların devletlerin birer politika aracı haline getirilmesi 1618-1648 yılları arasındaki 30 Yıl savafları ile başlatılmaktadır. Yani savaş açma yetkisi aynı zamanda bağımsızlığın ve egemenliğin bir göstergesi olarak görülmüştür. İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan düzen ile savaş ilanı yetkisi devlet tekelinden alınmış ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin yetkisine dahil edilmiştir.⁵ Bunda iki dünya savaşının da ortaya çıkardığı yıkımın ve insan kaybının etkisi olduğu aşikardır.

Dünya savaflarından sonra çift kutuplu dünyadaki savaş tanımı da doğal olarak değişmiştir. Soğuk savaş dönemi için NATO kaynaklarındaki tanıma göre savaş, “bir devlet veya devletler grubunun, diğer bir devlet veya devletler grubuna karşı güç kullanarak diplomatik yollarla çözümlenemeyen sorunlarını çözmesi”⁶ olarak kullanılmıştır. Bu tanımlama 1991 yılında itibaren etkinliğini ve ihtiyaca cevap

² Cevat Şayin, “Askerî Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat”, **Tarih Dergisi**, sayı 52 (2010): 151–81.

³ Haldun Yalçinkaya, **Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 30

⁴Age., s. 26

⁵Age., s. 18

⁶Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, İstanbul, s. 28

verebilir olama özelliğini kaybetmiştir.

Savaşın doğasının anlaşılması ile ilgili çalışmalar on dokuzuncu yüzyıldaki Napolyon savaşlarının Clausewitz tarafından sorgulanması ve ayrıntılı değerlendirilmesi ile başlamıştır. Günümüzde savaşın doğasının mı yoksa karakterinin mi değiştiği sorgulanmaktadır. Avrupa'da Rönesans'ın yaşanması modern batı medeniyetinin temellerini atmıştır. Karanlık çağın sonunu getiren Rönesans, bilimden sanata kadar birçok değişikliği getirmesinin yanında milliyetçiliği de uyandırmıştır.

Özellikle Fransız İhtilali sonrasında tüm Avrupa'da yayılan vatandaşlık bilincinin gelişmesi politik hedefleri doğurmuş ve modern dönem savaşları körüklenmiştir. Topyekûn Savaş ile devletler, sahip oldukları maddi ve manevi kaynakların tamamını savaşa yönlendirerek düşmanın tamamen imhasını ve/ veya koşulsuz teslim olmasını amaçlamaktadırlar. Savaşanlar ile savaştı olmayanların ayrımının yapılması topyekûn savaş ile ortadan kalkmıştır. Topyekûn savaşın fikir babası olarak Clausewitz bilinmektedir. Ancak topyekûn savaş terimi ilk kez General Erich Ludendorf tarafından kendi ismiyle “Topyekûn Savaş/ Total War” kullanılarak literatüre girmiştir.

Napolyon Savaşları ile artık kralların savaşı bitmiş, halkların savaşı başlamıştır. Napolyon döneminde temelleri atılan savaşın topyekûn hale gelmesi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile en üst noktaya ulaşmıştır. Ancak Napolyon savaşı topyekûnleştirememiştir. Bunun olabilmesi için silahların gelişmesi, lojistik destek menzillerinin ve imkân kabiliyetlerin gelişmesi gerekmektedir.⁷ Bu ise İngiltere'de meydana gelen sanayi devrimi ile gerçekleşmiştir. Sınırlı savaşların tali olarak kalmasının ilk sebebi Napolyon'un vatandaş orduları ise, ikinci sebebi sanayi devrimidir.

On dokuzuncu yüzyılın sonuyla birlikte, buhar gücü, demiryolları, zırhlı gemiler, makineli tüfekler, telgraf, konserve, konfeksiyon, tekstil ve hatta basın savaş için kullanılmaya hazır hale gelmiştir. Ayrıca sanayi devrimin getirdikleri 1861 yılında Amerikan İç Savaşında denenmiştir. Bu savaş ABD'yi yeni yüzyıla girerken dünya sahnesine bir güç olarak çıkarmış olmakla birlikte Avrupalı devletlere savaşta yeni kullanılacak teknolojileri önceden görme imkânı sağlamıştır.⁸ Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi teknolojik, sosyal ve bilimsel gelişmelerin yarattığı paradigma

⁷ Yalçinkaya, **age.**, s.182

⁸ **Age.**, s.183

değişimleri her dönemin kendine has savaş karakterini ortaya koymaktadır. Savaşın doğası değişmez iken savaşın karakteri içerisinde bulunan döneme, coğrafyaya, savaşan taraflara ve istenen nihai sonuca göre değişiklikler gösterebilmektedir. Bu kapsamda paradigma değişimleri yeni savaş biçimleri ortaya çıkartabildiği gibi, bilinen yöntemlerin farklı kullanımını da getirebilmektedir.

Savaşa dair kavram ve kuramların dönemsel olarak değişim göstermesi pek tabii olarak günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Günümüzde oluşmuş olan güvenlik ve savaş algıları İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan “Dünya Düzeni” çerçevesinde temellenmiş, Soğuk Savaşın bitimi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla biçimlenmiş⁹ ve 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırılarından sonra kavramsal olarak yeniden evrilmeye başlamıştır. Bunda uluslararası güvenlik ve jeopolitik yaklaşımlar ile temellendirilmiş ve gerekçelendirilmiş doktrin halinde ifade edilen ve icraatları meşrulaştıran kavramsal ve kuramsal çerçevelerinde etkisinin olduğu muhakkaktır.¹⁰

Son yıllarda dünya genelinde kullanılan “hibrit savaş”, “hibrit tehdit” ve “hibrit çatışma” terimleri dünya genelinde kavramsallaştırılmaya çalışılmaktadır. ABD güvenlik ve askerî terminolojisine 2010¹¹ yılında resmi olarak giren terim üzerinde dünya genelinde ortak bir kavram ve kuram oluşturulamamıştır. Terimin ortaya çıktığı tarihten itibaren çeşitli farklı olayların, olguların kavramsallaştırılması çerçevesinde ABD askerî düşünürleri tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda terimin ifade ettiği hususların doğru analiz edilebilmesi için özellikle Soğuk Savaş sonrası ABD güvenlik politikalarının irdelenmesi gerekmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri kuruluşundan itibaren, kendi iç dinamikleri gereği, uluslararası politikalarını belirlerken, kavramsal çerçevesini ve hukuki dayanağını oluşturarak, jeopolitik stratejilerini belirlemekte, jeopolitik ve güvenlik çerçevesinde oluşturduğu tehdit analizlerini ve kuramlarını, askerî faaliyetleri ile nasıl destekleyeceğini ve hangi kaynakların savunma bütçesinde nerelere aktarılacağını, doktrinel yaklaşımlar ile somutlaştırmaktadır.¹² Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem

⁹ Age., s. 35

¹⁰ M. Cem Oğultürk, Güngör Şahin, **Jeopolitik Düşünce, Büyük Güçler ve Türkiye**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2020, s. 209

¹¹ Ayrıntılar için bkz. **U.S.2010 Quadrennial Defense Review**, February 2010 ve United States Government Accountability Office, 2010. **Hybrid Warfare: Briefing to the Subcommittee on Terrorism, Unconventional Threats and Capabilities**, Committee on Armed Services, House of Representatives askerî doküman için bkz. TC 7-100, “Hybrid Threat”, 2010.

¹² **Doctrine for the Armed Forces of the United States**, Joint Publication 1, 25 Mart 2013 (1’inci Değ. 12Temmuz 2017)

incelendiğinde 11 Eylül 2001'e kadar olan süreç ve sonrası olmak üzere iki farklı dönemde farklı yaklaşımların hem ABD politikasını hem de askerî doktrinini etkilediği görülmektedir.

Soğuk Savaşın hemen sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve batı bloğunun mevcudiyetini devam ettirmesi ile Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" ve Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezleri ile desteklenen jeopolitik yaklaşımların ABD, uluslararası liberalizm ve küreselleşme ekseninde politikalar gütmüştür. Bu kapsamda Sovyetler sonrası oluşan güç boşluğunda komünist rejimlerin veya Doğu Bloğu taraftarı aktörlere müdahale ederek uluslararası sistemdeki hegemonyasını perçinleme gayretine girmiştir.¹³

Bu dönemin hâkim düşünce yapısı askerî literatüre de yansımış ve "Dördüncü Nesil Savaşlar" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda 1989 yılında Amerikan Deniz Piyadelerine ait bir yayın kuruluşu olan "Marine Corps Gazette" de yayınlanan bir makale olan, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation" isimli makalenin incelenmesi gerekmektedir.¹⁴ Bu makalede, devletlerin ana aktörler olarak savaş alanlarındaki tekeli kaybetmeye başladığı, savaşın kazanılması için politik karar vericilerin ve hedef kitle olan halkın savaş kazanma ümidinin kırılması gibi konular öne çıkmıştır. Ayrıca savaş dört nesil halinde ve tarihsel perspektiften incelenmeye çalışılmıştır.

Toplumdaki politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlerin savaşlarda büyük değişimlere neden olduğunu, ancak bunun devrim şeklinde değil, evrim şeklinde olduğunu, dolayısıyla belirli zamanlarda iki nesil savaşın da görülebileceğini belirtilmiştir. Bu çalışmanın yankıları 2000'li yılların başına kadar devam etmiştir. Oluşturulmaya çalışılan kuramın son dönem bayraktarlığını William Lind¹⁵ ve Thomas X. Hammes¹⁶ yapmıştır. Lind'e göre; **birinci nesil savaş** 1648 yılında, 30 Yıl Savaşlarının bitmesiyle başlamaktadır.

¹³ Güngör Şahin, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikası ve Güvenlik Stratejisi", **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Haziran 2019, Cilt:10, Sayı: 2, s.73

¹⁴ William S Lind; Keith Nightengale; John F Schmitt; Joseph W Sutton; Gary I Wilso, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", **Marine Corps Gazette** (pre-1994); Oct 1989; sayfa. 22

¹⁵ William S Lind, "Understanding Fourth Generation War", **Military Review** 84(5), sayı October (2004): 12–19.

¹⁶ Thomas X. Hammes, **The Sling and the Stone: On War, in the 21st Century**, MBI Publishing, St. Paul, 2004.

Bu dönemdeki ana kırılma noktası devletin savaş üzerindeki tam egemenliğini sağlaması

olmuştur. Bu dönemde savaşlar, düzenli ordular arasında, meskûn mahallerin dışında, bugün yanaşık düzen şekilleri olarak kullanılan hat ve kol düzenlerinin manevra şekilleri olarak uygulanması şeklinde icra edilmiştir. Savaşlar, temastaki düşmanın doğrudan imhasına yönelik yıpratma savaşları şeklinde cereyan etmiş ve sayısal üstünlük büyük önem kazanmıştır. Ulus devletlerin savaş alanlarına hâkim olduğu, yivsiz silahların ve bitişik nizamda sıra ve hatlardan oluşan muharebe düzenleri taktikleri kullanan orduların, karşılıklı ateş münavebesinin yapıldığı ve ateş gücü üstün olan tarafın genellikle üstünlük sağladığı savaşlar olarak tanımlamıştır.

Yazar, özellikle Westphalia Anlaşmasından sonraki dönem için, ulus devlet niteliği kazanan devletlerin savaşı bir politika aracı olarak kullanmaya başlamalarının miladı olarak **birinci nesil savaşları** göstermektedir. Bu savaş biçimi 18 ve 19'uncu yüzyıllarda savaşan tarafların kullandığı en başat biçimdir. Tarihsel olarak en etkin uygulanış biçimi olarak ise Napolyon dönemi savaşlarında kendini göstermektedir.

İkinci nesil savaş ise: 19'uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise muharebe sahasının; silah sistemlerinin gelişmesi nedeniyle değişmeye başlaması birinci nesil savaşların da sonunu getirmiştir. Özellikle görerek ve görmeyerek ateş eden silah sistemlerindeki gelişmeler birinci nesil savaşın yerini ikinci nesil savaşa bırakmasına sebep olmuştur. 1'inci Dünya Savaşı ile özdeşleşen ikinci nesil savaş; makineli tüfeğin icadı ve topçu silah sistemlerinin muharebelerde artan bir etkinliğe kavuşması kapsamında değişen muharebe sahasına bir cevap niteliğinde ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde manevralar daha küçük birlikler tarafından icra edilmeye başlamış ve görerek ateş eden silah sistemlerinin artan öldürücülüğü savaşların statik hale gelmesine ve mevzi savaşlarına dönüşmesine sebep olmuştur. İkinci nesil savaşların ayırt edici özelliği; düşmanın, görmeyerek ateş gücü ile dolaylı olarak imha edilmesidir. Bu dönemin birinci nesil ile hâlen ortak olan noktası ise; maksadın düşmana azami zayıat verdirerek yıpratmak olmasıdır. Bu kapsamda savaşlar hatlara bağlı olarak yıpratma savaşları şeklinde cereyan etmiştir.

Dönemin bir diğer özelliği ise birçok teknolojik yeniliğin muharebe sahasında boy gösterdiği ancak bunların doktrinlerinin tam olarak oluşmadığı bir dönem olmasıdır. Hammes, gelişen teknolojinin etkisiyle yivli ve uzun menzilli piyade tüfeklerinin ve

daha az zamanda, daha çok ateş edebilen otomatik tüfeklerin kullanıma girmesi, görmeyerek uzun menzilli atış yapabilen ateş destek vasıtalarının savaş alanında kullanıma girmesi ile İkinci Nesil Savaş türünün gelişimini anlatmıştır.

Bu dönemde özellikle, tren yollarının kullanımı ve telgraf sisteminin ve ağının yerleşmesi Ateş ve Manevranın etkin bir şekilde kullanılmasını getirmiştir. Askerî düşünceye yön veren, Clausewitz ve Jomini gibi askerî düşünürlerin fikirlerinin yayılması bu dönemin hadiseleridir. Bu savaş yöntemi doruğunu Birinci Dünya Savaşında göstermiştir. Ayrıca bu 1917 yılında Tankların muharebe alanında ilk kez kullanılması ile     nc  Nesil savaşlara geçiş başlamıştır. Bu çerçevede özellikle tank ve uçak ikinci nesil savaşlar döneminde ortaya çıkmış olmasına rağmen esas olarak bir sonraki nesle damga vurmuşlardır.

    nc  nesil savaş: tankın yüksek ateş gücü ve manevra kabiliyetinden en üst düzeyde faydalanmayı öngören yıldırım harbi doktrini, 2'nci Dünya Savaşı'nın ve dolayısıyla     nc  nesil savaşın ana felsefesini oluşturmuştur.     nc  nesil savaşlar karakterini özellikle İkinci Dünya Savaşında belli etmeye başlamıştır ve doruk noktasına ABD'nin Irak harekâtlarında ulaşmıştır. 2'nci Dünya Savaşı,  st n ateş gücünün manevra ile ilerlemesi ile karakterize edilmektedir.

Buna göre düşman derinliklerine ve gerisine yüksek ateş gücü ve manevra ile taarruz ederek, düşmanın esas gücünü aldığı yerden vurmak ve savaşma azmini ve yeteneğini kırmak esas alınmıştır. Üstün manevra ve ateş destek sistemleri ile muharebe sahasının bütün boyutlarının (kara, hava, deniz, uzay) kullanılması ve hatlara bağlı kalmadan düşman derinliğinde harekât bu dönemin en belirgin özelliğidir. Bu dönemin önceki dönemlerden ayırt edici özelliği, hatlara bağlı olmayan bir anlayış ile hız, tempo ve baskın etkisini en üst düzeyde kullanarak, düşmanın asıl kuvvetlerinden sakınıp kuşatma manevraları yaparak geri bölge ile olan irtibatını kesmek suretiyle, zihinsel ve fiziksel dengesini bozarak imhasına yönelmiş olmasıdır.

2'nci Dünya Savaşı'nın atom bombası ile son bulması, soğuk savaş döneminin başlaması, savaşın getirdiği ağır yıkım ve büyük devletlerin konvansiyonel anlamda dengeye ulaşmaları     nc  neslin uygulanmasını zorlaştırmış ve dördüncü neslin ortaya çıkış şartlarını hazırlamıştır.

Dördüncü nesil savaşın esas kırılma noktasını devletlerin savaş üzerindeki tekelinin sona ermesi oluşurmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile SSCB'nin dağılması ve

üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki çıkar mücadelesinin sona ermesi ile uluslararası sistemde ortaya çıkan boşluk bu bölgelerde çatışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹⁷ Buradaki en önemli etken ise süper güçlerin küçük devletleri kendi güdülerine alma girişimleridir. Bu kapsamda dördüncü nesil savaş, konvansiyonel anlamda aşırı derecede kuvvetli devletler karşısında daha zayıf olan tarafların simetrik olmayan bir yaklaşım geliştirdikleri bir savaş türüdür.

Dördüncü nesil savaşı, eldeki bütün politik, ekonomik, sosyal ve askerî imkânları kullanarak düşmanın politik karar vericilerini hedeflerine ulaşamayacaklarına veya bunun, ancak kazanacaklarının yanında daha fazlasını kaybederek mümkün olacağına inandırmayı hedefleyen, düşük yoğunluklu, gayri nizami veya gerilla savaşının sürekli gelişen bir çeşidi olarak tanımlamak mümkündür. **Dördüncü nesilde asıl amaç düşmanın imhasından ziyade politik karar vericileri ve kamuoylarını etkilemek suretiyle savaşma azim ve iradesinin zayıflatmasıdır.**

Toplumsal istikrarsızlıklar üreterek, terörizm, organize suç çeteleri ve muhtelif baskı aygıtları ile hasım olarak görülen devletin savaşma/ mücadele etme azmi ve iradesi hedef alınmaktadır. Bu savaş yönteminde, devletin halk desteğini kaybetmesi esastır. Bu yönüyle ne siyaset ve savaş ne sivil ve asker ne savaş alanı ve güvenlik alanı, ne de kimin savaştan taraflar olduğu nettir. Bütün bu bahsi geçenler bulanık ve belirsizdir. Savaş veya barış durumundan bahsedilemez.

Bu savaş anlayışında büyük konvansiyonel orduların hantal olarak kullanılmasından ziyade, küçük ama etkin gayri nizami harp unsurlarının harekât alanının bütününde kullanılması söz konusudur. Bu savaş biçiminde asıl olarak düşmanın içeriden çökertilerek, karşı koyamaz hale getirilmesi ve sosyal, ekonomik buhranlar ile kendi sınırları içerisinde toplumsal dengesinin muhtelif aygıtlar kullanılarak bozulması, çökertilmesi esastır.

“Dördüncü Nesil Savaş” kuramcılarının yukarıda özet olarak ifade edilen yaklaşımlarından da anlaşılabilir gibi, savaşın son neslinde artık konvansiyonel bir rakip yoktur, devletler arası çatışma ihtimali oldukça düşüktür. (Sovyetler Birliği dağılmış, tehdit ortamı yerini “istikrarsız” ortama bırakmıştır.) Bu minvalde uluslararası ortamın şekillendirilmesi kapsamında, Huntington’un tezinden de etkilenerak, “ötekinin” aranması devlet dışı aktörlerle veya “kültürlerle” sağlanmıştır.

¹⁷ Yalçınkaya, *age.*, s.246

Askerî literatür olarak incelendiğinde “Dördüncü Nesil Savaşlar” teorisi, ABD özelinde, askerî düşünürlerce¹⁸ ciddi eleştirilere sebep olsa da 2000’li yılların başında ABD’nin güvenlik tehdit analizlerinin ve jeopolitik yaklaşımlarının askerî terminolojideki karşılığı ve kavramsallaştırma biçimi olarak değerlendirilebilir.

Özellikle 2001 yılındaki İkiz Kuleler saldırısı “Dördüncü Nesil Savaş” teorisyenlerine ciddi argümanlar sağlamıştır. ABD, El-Kaide tarafından 2001 yılında yapılan saldırıların ardından, Kasım 2001’de Afganistan’ı ve “kitle imha silahlarına sahip olduğu” gerekçesiyle Irak’ı işgal etmiş ve Huntington’un tezi gereğince ABD önderliğinde “Teröre Karşı Savaş” başlatılmıştır. Bu tez doğrultusunda ABD dünyayı Batı Medeniyeti ve İslam medeniyeti olarak ikiye bölmüş, 2004 yılında G8 zirvesinde dünya kamuoyuna “Büyük Ortadoğu Projesini” tanıtarak, 2011 yılından itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında meydana gelen “Arap Baharı” planlarını gerçekleştirecek zemini hazırlamıştır.¹⁹

Dünya hegemonyasını sağlamış olan ABD’nin “Büyük Ortadoğu Projesi” kapsamında Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı şekillendirme gayretlerinin zirve yaptığı bu dönem içerisinde “Hibrit Savaş”, “Hibrit Tehdit” terimleri ortaya çıkmıştır. Terimi ortaya atan James Mattis’in²⁰ ilerde ABD Savunma Bakanı olması ilginç bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Terim başlangıçta yoğun ilgi çekmez iken, 2006 yılında İsrail ile Lübnan Hizbullah’ı arasında meydana gelen çatışmaların, “hibrit savaş” olarak nitelendirilmesi ve güvenlik çevrelerince terimin benimsenmesi, terimin kavramsallaştırılma çalışmalarını hızlandırmıştır.

Bu kapsamda kritik eşik 2014 yılında Ukrayna’da meydana gelen hadiselerdir. Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ve Donbass bölgesinde devam edegelen çatışmaların başlangıcı bu tarihlerde olmuş, özellikle NATO ve Avrupa Birliği çevrelerinde Rusya’nın yaptığı her şey “hibrit savaş” olarak değerlendirilmiş, terim sanki sihirli bir sözcük gibi Rusya’nın faaliyetleri için kullanılır olmuştur. Rusya perspektifinden Ukrayna krizi ve yapılmış olan harekât değerlendirildiğinde 2013 yılında Rus Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov²¹ tarafından yayınlanan bir makale çerçevesinde

¹⁸ Antulio J Echevarria, “Fourth-Generation War and Other Myths”, **Strategic Studies Institute**, 2005, 27.

¹⁹ Güngör, **agm...**, s. 74-75.

²⁰ James N. Mattis ve Frank Hoffman, “Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars”, **U.S. Naval Institute Proceedings** 131, sayı 11 (2005): 18–19.

²¹ Valery Gerasimov, “The Value of Science is in the Foresight - Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”, **Military review** , (2016): 23–29.

ve batılı çevrelerce “Gerasimov Doktrini” olarak adlandırılan prensiplerin uygulandığı görülmektedir.

Hibrit savaş terimi, ilk ortaya çıktığında Frank Hoffman tarafından, “belirlediği siyasi hedeflerine ulaşmak için muharebe sahasında eş zamanlı ve uyarlabilir bir şekilde geleneksel silahlar, düzensiz taktikler, terörizm ve kriminal davranışların birbirine kaynaşmış biçimde kullanılması”²² şeklinde ifade edilirken, Rusya’nın Kırım’ı işgali sonrasında evrilmeye başlamış ve devletlerin de bu “savaş türü” çerçevesinde, milli güç unsurlarının senkronize olarak kullanması, savaşa varmayan seviyedeki askerî harekât, siber taarruzlar ve vekil kuvvetlerin kullanımı gibi konular ön plana çıkmıştır.

2014 yılına kadar geçen süre içerisinde ABD’nin ve NATO’nun konvansiyonel bir güç olan devlet aktörünü Irak, Afganistan gibi harekât bölgelerinde görmemesi, bu dönemdeki tehdit değerlendirmelerini de etkilemiş ve daha ziyade devlet dışı aktörler ve terörizm odaklı çalışmalar olarak tezahür etmiştir. 2014 yılından sonraki değerlendirmelerde ise, özellikle Avrupa Birliği tarafından yapılanlar, Rusya gibi güçlü bir aktör devlet tarafından ortaya konmuş olan stratejik ve taktik hareketler, askerî ve sivil alanda gerçekleşen ve özellikle siber alan, ekonomik ve sosyal alt yapıyı hedef alan faaliyetleri ön plana çıkmıştır. “Hibrit savaş” Muharebe sahasında savaş ile barış arasında “gri” bir bölgenin olduğu ve geleneksel askerî yaklaşımlarda, savaş ilanına sebep olmayan ancak askerî tedbir alınması zaruri bir yöntem olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı son yıllarda dünya üzerinde ve özellikle bölgemizde meydana gelen çatışmaların açıklanmasında anahtar kelime olarak kullanılan “Hibrit Savaş” kavramının ne ifade ettiğini irdelemek, tarihsel süreçte ve özellikle Türk tarihindeki savaşların incelenmesi ile “Hibrit Savaş” kavramının tarihsel süreç içerisinde meydana gelen savaş ve olaylarla bağlantı kurarak benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Bu kapsamda öncelikle günümüz batılı akademisyenlerinin ve askerî çevrelerinin “hibrit savaş” tanımlamak, konseptini oluşturmak ile ilgili yaptıkları çalışmalar incelenerek, bu yeni kavramla ne ifade edilemeye çalışıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Somut örnekleme olarak 2006 yılındaki Hizbullah- İsrail savaşı ve Rusya’nın 2014

²² Frank G. Hoffman, “Hybrid vs. compound war”, **Armed Forces Journal**, October 2009 (2009): 1–2.

yılında Kırım'ı ilhakı ile sonuçlanan Ukrayna Krizi incelenecek, elde edilen veriler tümdengelim ile ayrıştırılarak ‐hibrit savaş‐ ile kavramsallaştırılmak istenen olgunun pratikte neyi ifade ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun neticesinde ‐hibrit savaş‐ olarak ifade edilen olgunun, tarihsel örneklemeler ile varlığı test edilecektir. Bu maksatla II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlının ilk ciddi sınavı olan Trablusgarp Savaşı, İkinci Balkan Savaşından sonra kurulan ve varlığını kısa süre devam ettiren Batı Trakya Türk Cumhuriyetinin kuruluşu, Birinci Dünya Savaşında Arap Ayaklanması, Kafkas İslam Ordusu ve faaliyetleri incelenecek, son olarak Hatay'ın genç Türkiye Cumhuriyeti'ne katılış süreci incelenecektir.

Bu doktora tezi, esas olarak kalitatif (nitel) bir araştırmadır. Bu kapsamda, doğal olarak ikincil veri analizi kullanılacak olan bu çalışmada, esas olarak içerik analizi, belge analizi, sözlü tarih, arşivler, yorumsamacılık gibi araştırma tekniklerinden ve bilimsel kitap, makale, tez ve rapor gibi birinci kaynaklardan yararlanılacaktır.

Doktora tezinde, bilginin kaynağı olarak gösterilen üç ana algı çerçevesinden biri olan ‐Yeni Empirizm‐ benimsenmiştir. Bu sayede; gerçek hayatta problem çözerken, bilginin kaynağı olarak aklı gören rasyonalizmin ‐aklın analitik düşünme özelliğinden ve bilginin kaynağı olarak duyularla ve deneyimlerle yapılan gözlemi esas alan empirizmin ise maddenin ilk veri olarak kabul edilmesi ve nesnellik sayesinde ‐tarafsız / ortak ölçütlerin yaratılabilmesi ilkesinden‐ birlikte yararlanılmış olacaktır.

Ayrıca, bilimsel araştırma çeşitlerinden biri olan ‐Bilimsel İrade Algılı Sınıflandırma‐ ya bağlı temel araştırma yönteminin ikinci seviyesi olan ‐Ayrıntı Saptama Düzeyi‐nde, probleme yol açan / neden olan değişkenler tespit edilecek ve müteakiben tek tek (tekli) ya da ilişkisel bir düzenleme içerisinde ayrıntılı olarak yukarıda anılan değişkenler tanınmaya çalışılacaktır. Bu değişkenlerden yola çıkararak, çalışmanın başlangıcında ortaya koyduğumuz hipotezimiz (denence) ortak ölçütler geliştirilerek sınanacak ve bilimsel bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

Nitel (kalitatif) bir araştırma metodolojisi benimsemiş olan bu araştırmanın yöntembilim, literatür taraması ve veri araştırma aşamalarında esas olarak bilimsel kitap, makale, tez, rapor gibi ikincil veri kaynaklarından faydalanmış olan bu çalışmada, sosyal bilimlerde veri analiz metotları olarak kullanılan dokuman analizi ve içerik analizi bilimsel araştırma teknikleri ile yorumsamacılık ileri araştırma

yönteminden yararlanılmıştır.

Batı dünyasında ve NATO çevrelerinde sıkça üzerinde çalışmalar yapılan, eleştirilen tanımlanmaya ve kavramsallaştırılmaya çalışılan “Hibrit Savaş” fenomeni, Türk akademik literatürüne katkı sağlamak maksadıyla irdelenmiş ve bu maksadın tahakkuku için, yapılan literatür taramasında çoğunlukla İngilizce kaynaklar kullanılmış, ABD ve NATO'da kabul gören ve en çok atıf yapılan bilimsel makalelerden faydalanarak, Hibrit Savaşın ne anlaşılması gerektiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tarihsel örneklemelerin incelenmesinde özellikle ATASE yayınları incelenmiş, döneme ait hatıratlar, kitaplar ve konu ile ilgili hazırlanmış makale ve tezlerden istifade edilmiştir. Bu çalışma bağlamında kullanılan bilimsel araştırma yöntemleri literatür taramasını “veri madenciliği (text mining)” veri analiz yöntemi üzerine oturmaktadır.

Bu bağlamda, genelde tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin yararlandığı veri madenciliği yöntemi, genellikle uzaktan okuma olarak da adlandırılır ve savunma-güvenlik çalışmaları gibi orta ve uzun vadeli, ancak okunamayacak kadar büyük bir literatürü ve metin havuzunu, makro ve deneysel olarak ve de ortak bağlamlar ve belirli bir söylemin tüm gövdesindeki anlam-bilimsel ilişkileri analiz edebilme ve veriyi iyi bir tarihsel yorumlamaya dönüştürebilme olanağı sağlar. Bu çalışmada da elde edilecek bulgulara ilaveten, veri madenciliğinin çalışmanın bulgu ve analizlerine ilave değer kattığı düşünülmektedir.

1. BÖLÜM LİTERATÜRDEKİ HİBRİT SAVAŞ/ TEHDİT KAVRAMLARI

1.1. 2014 Öncesi Literatür

Hibrit savaş kavramının literatüre girmesi ve literatürde yer bulması, tarihsel süreç içerisinde çeşitli aşamalar ve farklı yaklaşımlar neticesinde olmuştur. Kavramı literatüre yerleşmesi farklı olayların analiz edilmesi ve hibrit savaş perspektifinden değerlendirilmeye çalışılması ile aşama aşama gerçekleşmiştir.

Yaklaşık yirmi yıllık süreçte hibrit savaş tabiri ve kavramı pek çok farklı alandan araştırmacı ve gazeteciler dahil olmak üzere kullanılmıştır. Ancak kullanılan hibrit savaş, hibrit harekât, hibrit tehdit, hibrit ortam ve benzeri kavramları üzerinde kesin bir anlaşma sağlanamaması ve özellikle gayri nizami savaş, düzensiz savaş, gerilla savaşı ve benzeri kavramlar ile aynı anlamlarda kullanılmaya başlanması ile kavram karmaşası ve kullanılan kavramın sahadaki karşılığının tam olarak neyi ifade ettiği konusunda kesin bir kavram birliği oluşturulamamıştır. Bunun ana sebebi olarak harekât ve savaş kavramına bakış açısındaki kültürel farklılıklar, analiz seviyesindeki farklılıklar, aslen ABD terminolojisinde yer bulmaya çalışan hibrit savaş kavramının farklı dillerde karşılığının bulunmaya çalışılması olarak değerlendirilebilir.

Hibrit Savaş kavramının literatüre yerleşmesini aşamalar halinde değerlendirir isek; 2006 yılında Hizbullah ve İsrail arasında meydana gelen çatışmanın analizi ve değerlendirilmesi ile ilk olarak dünya askerî literatüründe telaffuz edilmeye başlanmıştır. Burada Hizbullah'ın kullandığı konvansiyonel olmayan yetenekleri ve konvansiyonel harekât bölgesi taktikleri ile İsrail karşısındaki- göreceli taktik üstünlük- başarısı askerî alanda çalışan araştırmacı ve düşünürlerinde dikkatini çekmiştir.

Eski bir ABD Deniz Piyadesi olan Frank G. Hoffman tarafından meydana gelen çatışma “Hibrit Savaş” olarak tanımlanmış ve akademik olarak bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Kavram 2014 yılında Rusya'nın Kırım müdahalesi ile yeni bir anlam kazanmaya başlamış, NATO ve Avrupa Birliği kapsamında da incelenmeye başlanmış, pek çok farklı ülkede ve farklı seviyelerde hibrit savaş kavramı genel geçer kabul görmüş farklı ve yeni bir metafor olarak incelenmeye ve analiz edilmeye başlanmıştır. Bu konu ile ilgili tarihsel süreçte de benzer türde harekât ve savaşların olduğu çeşitli yazarlar tarafından ifade edilse de Rusya özelinde, özellikle NATO,

ABD, Avrupa Birliği üçgeninde tüm hareketler bu pencereden değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada uluslararası literatür 2006 yılından 2014 yılına kadar olan tartışmaları ilk aşamada incelenecek, 2014 yılından itibaren günümüze kadar kavramın evrilmesini ikinci aşamada değerlendirecektir. Hibrit savaş kavramı ile ifade edilmek istenen hususlar pek çok farklı harp türü ve nev'inde de yer bulduğundan dolayı çalışmada bu kavramların tekrar tekrar açıklanmasına gidilmeyecek, çalışma perspektifindeki hususlardan özel önem arz edenler dipnot veya doğrudan açıklama şeklinde izah edilecektir.

Bu minvalde günümüzde yaygın biçimde kullanılan hibrit savaş/ hibrit tehdit kavramını literatüre tanıtan Frank Hoffman ve James N. Mattis olarak karşımıza çıkmaktadır. 2005 yılında yayımlanan, "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars"²³ isimli makalede, askerî işlerde devrimin²⁴ insan faktörü sebebiyle değişikliğe uğradığını, özellikle Irak ve Afganistan deneyimleri kapsamında belirtilmektedir. Savaşın yönetimin de evrimsel ve devrimsel değişimlerin olduğu vurgulanmaktadır.

²³ James N. Mattis ve Frank Hoffman, "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars", **U.S. Naval Institute Proceedings** 131, 11 (2005): 18–19.

²⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'de gerçekleştirilen askerî yeteneklerde devrim, bilgi çağıının getirdiği teknolojilerden istifade ile ABD askerî gücünün yeniden yapılandırılması, savaş doktrinlerinin geliştirilmesini ve savaşların asgari kayıplarla kazanılmasını amaçlamıştır. Bu kapsamda yeniden yapılandırılmayla süratle intikal, düşmanın komuta kontrol ve karar sistemlerini felç ederek ve kritik bilgilerden mahrum ederek muharebe sahasında karşılaşılabilecek herhangi bir hasmın bilgi üstünlüğü ve hassas vuruş yeteneği sayesinde yenmeyi öngören askerî yeteneklerde devrim Colin S. Gray' e göre Siber savaş veya stratejik bilgi savaşı, bilgiye dayalı savaş, hava gücü, uzay gücü, güvenlik, politika ve stratejik yeteneklerde derim gibi sahalarda devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Nejat ESLEN, Tarih Boyu Savaş ve Strateji, IQ Sanat Yayıncılık, Haziran 2018, İstanbul, ss.: 404), ABD ordusu 1991 yılında icra ettiği Çöl Fırtınası Harekâtı ve devamında icra edilen Balkan harekâtları neticesinde Askerî İşlerde Devrim kapsamındaki faaliyet ve yatırımlarını arttırmıştır. Süreç içerisinde hava kuvvetlerini muharebe sahasındaki yeri, rolü ve önceliği ön plana çıkarmış, Etki Merkezli harekât kapsamında geliştirilmiştir. Bu harekât türünde düşmanın iradesi uzun menzilli hassas vuruş yeteneği, bilgi üstünlüğü ve hava kuvvetlerinin etkin şekilde kullanılması ile hasmın savaşma iradesinin kırılması amaçlanmaktadır. Irak ve Sırbistan'da icra edilen hava harekâtları neticesinde elde edilen üstünlük bu harekât konseptini ön plana çıkarmıştır. Dünya genelinde ise 2001 yılındaki ikiz kuleler saldırıları ve hemen müteakibinde icra edilen Afganistan ve Irak harekâtlarında yoğun biçimde kullanılan hava gayretlerinin istenilen etkileri sağlamadığı, harekât bölgesine ayak basan kara birliklerince tespit edilmiş, bölgede meydana gelen düşük yoğunluklu, asimetrik saldırıların engellenmesi, hasmın savaşma iradesinin kırılmadığı netleşmiştir. Bunun neticesinde uzun yıllar süren ARGE faaliyetleri, yatırımlar ve "Askerî İşlerde Devrim" tüm çevrelerce sorgulanmaya başlamıştır. 2006 yılındaki İsrail hava bombardımanının benzer şekilde etkisinin istenilen seviyede olmaması da stratejik bakış açısını kaydırmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. John T. Corell, **The Counter Revolution in Military Affairs**, <https://www.airforcemag.com/article/>, (Erişim: 12. 11. 2021)

Ayrıca, 2005 yılında yayımlanan Ulusal Savunma Stratejisine (NDS)²⁵ atıfta bulunularak, ABD'nin karşılaşacağı muhtemel tehditlerin ulusal savunma stratejisinde belirtilen geleneksel, düzensiz (irregular), felaket getiren ve yıkıcı tehditler olarak kategorize edildiği belirtilmiştir. Bu kapsamda hibrit savaş kavramının ilk tanımlamasını yaparak; “ABD’nin gelecekteki düşmanlarının bu dört yaklaşımdan kendileri için uygun olanları seçerek, istedikleri yer ve zamanda bunu taktik avantaja çevirerek kullanabileceğini belirtmiştir. Bu kullanım şekline ise genel bir tanım getirerek “hibrit savaş” demiştir. Bu yeteneklerini bilgi harekâtı ve medyanın da etkisini kullanarak ABD’nin çabalarını etkisizleştirmek için çaba harcayacakları da belirtilmiştir.

Frank Hoffman tarafından 2006 yılında kaleme alınan, “Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs”²⁶ isimli makalede de benzer tespitler yapılarak, özellikle ABD’nin deniz piyade kolordusu ile ilgili değişim ve dönüşüm kapsamında ihtiyaç duyulan konular tartışılmış, bu tartışma esnasında Deniz Piyade Kolordusu birliklerine “Hibrit Kuvvet” tanımı Hoffman tarafından yapılmıştır. Bu kapsamda Hoffman tarafından hibrit kuvvet tanımının altında yatan birlik özellikleri

²⁵ ABD’nin güvenlik perspektifinde stratejik seviyede karar alma ve uygulama usulleri ABD Başkanı, ABD Kongresi ve Savunma Bakanlığı ve diğer kurumları arasındaki karşılıklı etkileşim ile sağlanmaktadır. Bu çalışmalara esas en öncelikli temel dokümanları ise şu şekildedir;

National Security Strategy (Ulusal Güvenlik Stratejisi): ABD Başkanı tarafından hazırlanarak ABD Kongresine gönderilir. Bu dokümanda ABD’nin küresel çıkarları, taahhütleri, hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için uygulayacağı politikaları, muhtemel tehditlere karşı caydırıcılık sağlamak ve ABD’nin planlarını geliştirmek için kullanacağı savunma yeteneklerini içermektedir. Bu stratejik doküman ABD Başkanları tarafından hazırlanan en üst seviyedeki strateji belgelerinden birisidir. ABD savunma ve güvenlik yapılanması bu doküman çerçevesinde şekillenmektedir.

National Defense Strategy (Ulusal Savunma Stratejisi): ABD Savunma Bakanlığı tarafından 4 yıllık süreler için hazırlanır. Ulusal Güvenlik Strateji’nde belirlenen hususlardan kendi görev alanındaki konuların uygulanmasını takip eder. Bu doküman ile küresel stratejik ortam, kuvvet yapısı ve ABD’nin küresel güvenlikteki rolü üzerine değerlendirmeler yapılır.

National Military Strategy (Ulusal Askerî Strateji): ABD Genel Kurmay Başkanlığı tarafından, Ulusal Savunma Stratejisi ve Ulusal Güvenlik Stratejisi kapsamında izlenecek ulusal askerî stratejinin ayrıntılı olarak değerlendirildiği dokümandır. Gizlilik derecelidir. Gizlilik derecesine haiz olmayan hususlar erişime açılabilir. Bu dokümanda ABD Başkanı/ Kongresi ve ABD Savunma Bakanlığınca belirlenen hususlar askerî strateji kapsamında detaylandırılarak, planlamalar yapılmaktadır.

Quadrennial Defense Review (4 Yıllık Savunma Değerlendirmesi): 1997-2014 yılları arasında ABD Savunma Bakanlığı tarafından ABD Genel Kurmay Başkanlığı ile istişare edilerek hazırlanan, 4 yıllık periyotlar ile hazırlanan, ulusal savunma stratejisi, kuvvet yapısı, modernizasyon, altyapı ve benzeri hususların kapsamlı bir yaklaşım ile değerlendirildiği dokümandır. 2014 yılına kadar hazırlanmış, 2018 yılından itibaren Ulusal Savunma Stratejisi bu dokümanın yerini almıştır. Ayrıntı için **bkz.** <https://history.defense.gov/Historical-Sources> (erişim tarihi: 20.12.2021)

²⁶ Frank G. Hoffman, “Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs”, **Orbis**, sayı 3 (2006): 395–411.

de açıklanmıştır. Buna göre Deniz Piyade birlikleri çok boyutlu operasyon sahasına ve savaşın hibrit şekillerine karşı oldukça rahat biçimde uyum sağlayabilmektedir.

Aynı makalede 2005 yılında yayınlanan Ulusal Savunma Stratejisi kapsamında ABD'nin tehdit kategorileri üzerinden yorumlama ile, gelecekte ABD için tehdit oluşturacak yapıların sadece düşük teknolojik imkanlar ile yetinmeyeceğini belirtmiştir. Bunun yerine “MANPAD” şeklinde ifade edilen personel tarafından ateşlenen ve hava savunma füzesi olarak kullanılan sistemlerin ve benzerlerinin düzensiz kuvvetlerce kullanılabileceğini, düzensiz kuvvet yapısının değişik biçimlerde karşılımlarına çıkabileceğini, kriptolu elektronik cihaz kullanımından yüksek teknoloji silahlara kadar geniş yelpazede ve önceden tahmin edilemez şekilde karşılaşılacağını belirtmiştir.

Hoffman “Preparing for Hybrid Wars”²⁷ isimli makalesinde de benzer konulardan bahsederek Dört Yıllık Savunma Değerlendirmesi (QDR)²⁸ kapsamında değerlendirmelerde bulunarak, gelecekte ABD için beklenen tehditlerin tek boyutlu ve tek yönlü olmayacağını, muhtemel hasımlar ile sadece düzensiz veya konvansiyonel olarak karşılaşılmayacağını bu iki farklı türün veya pek çok farklı harekât nev'inin kullanılabileceğini tekrar etmiştir.

Gelecek için tehdit analizi yapan Hoffman, ABD'nin müstakbel hasımlarının, devlet veya devlet-dışı aktör olmasına bakılmaksızın, stratejik kültürleri ve coğrafyaları gereğince çok yönlü ve çok boyutlu tehditler olarak karşılımlarına çıkacağını değerlendirmiştir.

²⁷ Frank.G. Hoffman, “Preparing for Hybrid Wars”, **Marine Corps Gazette**, 2007.

²⁸ 2005 yılında ABD'de yayınlanan “Milli Savunma Stratejisi” ve 2006 yılında yayınlanan “4 Yıllık Savunma Değerlendirmesi” (**Quadrennial, Defense Review**)’nde ABD'nin giderek artan bir şekilde tehditlere maruz kaldığı belirtilmiştir. Milli Savunma Stratejisi’ne göre, ABD'nin askerî üstünlüğü, hasımlarını farklı yollar aramaya itmiştir. Bu arayış, ABD'nin hasımlarını, geleneksel yollardan uzaklaştırmış ve geleneksel olmayan ve asimetrik yollarla ABD'nin üstünlüğüne karşı koymanın gerekliliğine inandırmıştır. Milli Savunma Stratejisinde açıklandığı şekliyle bu tehditler, Geleneksel, Düzensiz, Felaket getiren (Katastrofik) ve Yıkıcı olarak ayrılmıştır.

Geleneksel Tehditler: Devletlerin silahlı kuvvetlerini bilinen askerî çatışma yöntemlerinde kullanmasıdır.

Düzensiz Tehditler: Devletlerin ve devlet dışı aktörlerin daha güçlü olan hasım devletlere karşı uyguladığı, geleneksel olmayan metotlardır; terörizm, ayaklanma, vb.

Katastrofik (Felakete sebep olacak) Tehditler: Terörist gruplar veya kural tanımayan devletlerin ABD menfaatlerine karşı Kitle İmha Silahları (KİS) veya KİS benzeri etkileri üreten metotlar kullanmasıdır.

Yıkıcı Tehditler: Hasımların, ABD'nin şu anki askerî avantajlarına karşı koyacak veya yok edecek metot veya tekniklerin kullanmasıdır. Ayrıntı için bkz. Donald Rumsfeld, **The National Defense Strategy of the United States of America**, Washington, D.C., March 2005, ayrıca <https://history.defense.gov/Historical-Sources> (erişim tarihi: 22.12.2021)

Bu kapsamda Pentagon'un Savunma Bakanlığının konvansiyonel harekât ağırlıklı yaklaşımına bir değişim getirmekle beraber, 4'lü tablo ile belirttiği tehditlerin tek yönlü veya tek boyutlu olmayacağını belirtmiştir. James N. Mattis'in yaptığı, "Hibrit savaşın düzensiz savaşın fanatizmi ve uzatılmış yıpratmaya dönük yanı ile devlet yeteneklerinin ölümcüllüğünün karışımı" tanımlamaya atıfta bulunarak gelecek dönem tehdit analizlerinin bu perspektifte yapılması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre devlet dışı aktörlerin devletlerin askerî yeteneklerinden olan kriptolu haberleşme, güdümlü silah sistemleri kullanımı gibi yetenekleri zaman içerisinde kazanabileceklerini, devletlerin ise ABD karşısında asimetriyi kovalayacağı, gayri nizami harp yeteneklerini ve kapasitelerini artırma gayretinde olacaklarını belirtmiştir.

Çalışmasında Lübnan'daki Hizbullah- İsrail çatışmasına değinen Hoffman, Hizbullah'ı organize olmuş politik hareket ve ademi merkezi hücre yapısı ile uyarlanmış/kazanılmış yeteneklerini Güney Lübnan'da kontrolsüz bölgelerde, yüksek disiplinli, iyi eğitilmiş, gerilla taktiklerini konvansiyonel yetenekler ile harmanlayarak kullanabilen devlet benzeri bir örgüt olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Hizbullah'ın kısa ve orta menzilli çok sayıda roket kullanması, RPG 29, METİS, KORNET gibi gelişmiş tanksavar silahlarını kullanması, C-802 gibi gemi-savar füzelerini kullanması, kendi medya unsurlarına sahip olması, çatışmalardaki taktik başarıların politik kazanımlara yol açtığını, algı savaşını medya marifetiyle Hizbullah'ın kazandığını belirtmiştir. Hizbullah ilk kez bu çalışmada "Hibrit Tehdit" örneği olarak sunulmuştur. Ayrıca kavramsal alt yapısı tam olarak ifade edilmese de "Hibrit Ordu", "Hibrit Savaş" gibi kavramlar kullanılmıştır.

Frank Hoffman'ın "21'inci Yüzyılda Çatışmalar: Hibrit Savaşların Yükselişi"²⁹ isimli çalışmasında ortaya koyduğu hususlar, bu tarihten sonraki dönemde hibrit savaş, hibrit çatışma ve hibrit tehditler üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğuna temel teşkil etmiştir. Bu çalışmasında Hoffman daha önceki çalışmaları perspektifinde 2006 yılında meydana gelen Hizbullah- İsrail çatışmasını değerlendirmiş ve ABD Deniz Piyadeleri için çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Hoffman'ın ABD içinde "Askerî İşlerde Devrim" (Revolution in Military Affairs) eleştirileri ile başladığı çalışmasında, batılı askerî düşünürlerin modern savaşın bulanıklaşan yapısını anlamakta

²⁹ Frank G. Hoffman, **Conflict in the 21 st Century : The Rise of Hybrid Wars**, Policy Studies, December (2007).

zorlandığını, küreselleşmenin savaşı daha da tehlikeli kıldığını belirtirken, Clausewitz'in teorilerine gönderme yaparak, savaşın değişen karakterinden bahsetmiştir. Küreselleşmenin yan ürünü olarak şiddetli sert reaksiyonları ürettiğini belirtmiştir.

Özellikle Ortadoğu kapsamında bu reaksiyonların inanç tabanlı ve dini fanatizm ile kullanıldığını belirtmiştir. Konvansiyonel düşünce yaklaşımının 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırılar ile sarsıldığını, yeni tehditler için farklı çözümlerin gerektiğini belirtmiştir. Yirmi yıldan uzun süredir ABD askerî düşüncesinin Bilgi Çağı ve bilgi üstünlüğü üzerine çalıştığı, operasyonel seviyeye yoğunlaştığını belirterek, bunların "Endüstri Çağı" savaşlarındaki silah ve teçhizatın daha hassas, öngörülebilir ve doğru olması çabaları olduğu yönünde çabalandığını değerlendirmiştir.

Verimliliği ve optimizasyonu sağlanan teknolojinin ön planda olduğu, bilgi üstünlüğü ve stand-off taarruzlarının, sensörden silaha link sistemlerinin Savunma Bakanlığı bütçesini ve gayretlerini yanlış yönlendirdiğini değerlendirmiştir. Bu sürecin sağladığı teknolojik üstünlüğe rağmen sosyal ve politik çerçevenin yeterince anlaşılmasını engellediğini belirtmiştir. Bu kapsamda 2005 yılında yayınlanan Ulusal Savunma Stratejisinde (NDS) belirtilen dört tehdidin, Amerikan yatırım ve geliştirme faaliyetlerinde konvansiyonel düşünceyi etkilediğini ve düzensiz tehditlerin de parametrelerden biri olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten raporun değişime yön verdiğini ifade etmiştir.

Nihayetinde ABD çıkarları için oluşacak tehditlerin sadece geleneksel, düzensiz, yıkıcı ya da felaketle sonuçlanabilecek tehdit boyutlarından ayrı ayrı incelenmesinden ziyade, ABD'nin üstünlüğünü yok edecek asimetriyi hasımlarının sürekli kovalayacağını, bu kapsamda bahsi geçen dört farklı boyutun çeşitli oranlarda kullanılarak hibrit tehditler ile karşılaşılabileceğini vurgulamıştır. Bu tespitlere göre hibrit savaş, devlet tekelindeki şiddet kullanma ve silah sistemleri yeteneklerinin, bu yeteneklerin ölümcüllüğünün düzensiz savaşın fanatikliğini bir araya getirilmesi, hibrit kavramı ile devlet dışı aktörün organizasyon yapısı ve kullandığı yöntemlerin anlaşılmasının gerektiğini, savaşın değişik yöntemleri olan konvansiyonel, düzensiz³⁰ taktik ve düzenlerini, terörist faaliyetleri barındırdığını belirtmiştir.

³⁰ ABD askerî doktrini savaşı konvansiyonel (geleneksel) ve düzensiz savaş olarak iki farklı kategoride değerlendirmektedir. Buna göre devletler arasında orduların ve resmi askerî kuvvetlerin birbiri ile

Ayrıca hibrit savaşların devletler ve devlet dışı aktörler tarafından uygulanabileceğini, çok boyutlu ve modellenmiş faaliyetleri farklı birimler/ birlikler veya aynı birimler/ birliklerce yapılabileceğini, genel olarak taktik ve operasyonel³¹ seviyede yönetilip koordine edilen muharebe sahasında sinerjik etki sağlayan, muharebenin fiziksel ve psikolojik unsurlarına etki eden özelliklerini de sıralamıştır. Stratejik seviyede pek çok savaşın düzenli ve düzensiz unsurları içerisinde barındırdığını ancak farklı bölgelerde ve ayırt edici biçimde farklı yapılarda olduğunu öne sürmüştür.

Hoffman’a göre hibrit savaşta, aynı birim/birlik içerisinde farklı bileşenlerin aynı harekât bölgesinde/ muharebe sahasında karma olarak kullanılması ön plana çıkmaktadır. Burada düzensiz unsurun belirleyici ve muharebenin gidişatına olan etkisi ön plana çıkmaktadır.

Frank Hoffman’ın yaptığı çalışmalar ilk yıllarında askerî işlerde devrim ekseninde eleştiriler ve düzensiz savaş doktrinine vurgulamalar çerçevesinde gelişmiştir. Hibrit savaş, hibrit çatışma, hibrit tehdit kavramları iç içe geçmiş olarak birbirinin yerine

mücadelesi konvansiyonel savaştır. Düzensiz savaş ise devlet ve devlet dışı aktörler arasında meydana gelen hedef kitle üzerinde meşruiyet ve etki sağlamak için icra edilen bir savaş türüdür. Stratejik seviyede ilgili toplumun üzerinde meşruiyet ve etki sağlamayı, operatif seviyede dolaylı yaklaşımı, sefer planlamasını ve taktik seviyede hasım üzerine etki edebilecek asimetrik yöntemlerin kullanımını öngörür. Düzensiz savaş kavramı ise içerisinde pek çok bileşeni barındırır. Buna göre düzensiz savaş kavramının içeriği;

- a. Ayaklanma (Insurgency),
- b. Ayaklanmaya Karşı Koyma Harekâtı (Counter Insurgency),
- c. Terörizm (Terrorism),
- d. Terörizme Karşı Harekât (Counter Terrorism),
- e. Yabancı Ülke Savunmasına Yardım (Foreign Internal Defence),
- f. İstikrar Harekâtı (Stability Operations),
- g. Gayri Nizami Harp /Konvansiyonel Olmayan Harekât (Unconventional Operations),
- h. Stratejik İletişim (Strategic Communications),
- i. Psikolojik Harekât (Psychological Operations),
- j. Bilgi Harekâtı (Information Operations),
- k. Sivil-Asker İş birliği (Civil-Military Cooperation),
- l. İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma Faaliyetleri (Intelligence/ Counter Intelligence

Operations). Ayrıntılı bilgi için bkz. United States of America Department of Defense, **Irregular Warfare (IW) Joint Operating Concept (JOC)** Version 1.0, Assessment Version 1., September (2007) ve “**Department of Defence Directive 3000.07**, December 1, 2008”, sayı 3000 (2008).

³¹ Harekâtın üç seviyesi tarihsel kökenini Napolyon döneminden almakla birlikte, 1982 yılından itibaren ABD askerî doktrininde açık biçimde yer almaya başlamıştır. Harekâtın üç seviyesi olarak stratejik seviye, operasyonel seviye, taktik seviye kavramları kullanılmaktadır. Bu üç seviye arasındaki ilişki süreklilik göstermekte ve sınırları durumsal olarak bulanıklaşabilmektedir. Genel olarak ise stratejik seviye; milli güç unsurlarının kullanılmasını ve yönlendirilmesini, milli hedeflere ulaşmada milli askerî stratejinin belirlenmesini sağlamaktadır. Operasyonel seviye; seferin planlaması, kaynakların tahsisi, koordinesi ve yönetilmesidir. Coğrafya ile ilgilidir. Stratejik seviyede ve milli stratejide icra edilen sefer için belirlenmiş politik hedefleri somutlaştırır, askerî hedefler haline getirir, kaynakları yönetir ve tahsis eder. Taktik seviye ise operatif seviye tarafından kendisine tahsis edilen hedefleri ele geçirir. Doğrudan muharebe sahasındadır, kendisine tahsis edilen kaynakları kullanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “**Three Levels of War USAF College of Aerospace Doctrine, Research and Education (CADRE) Air and Space Power Mentoring Guide**, Vol. 1 Maxwell AFB, AL: Air University Press, 1997.

kullandığı gözlenmektedir. İncelediği muharebelerde taktik seviyenin üzerine çıkmadığı ve tek bir örgüt üzerinden genelleme yaparak kavram oluşturma gayretinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun neticesinde ABD askerî düşüncesini yönlendiren, çoğunluğu asker kökenli yazarlarca karşıt görüşler ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu yazarlar, hibrit savaş, hibrit tehdit kavramını sorgulayarak kendilerince yorumlamışlardır.

Bu kapsamda John McCuen tarafından kaleme alınan “Hybrid Wars”³² isimli makale incelendiğinde, McCuen’in hibrit savaşın tanımından ziyade hibrit çatışmaların nasıl kazanılacağı üzerine görüş bildirdiği görülecektir. Hibrit harekât ortamı olarak da tanımlayabileceğimiz bir çerçevede konvansiyonel gücün karşı karşı karşıya kalacağı mücadelelerin çerçevesini çizmiştir. Afganistan ve Irak tecrübelerinin ışığında yaptığı yorumlama ile hibrit çatışma icra edilecek bölgenin özelliklerini belirlemeye ve bu ortamda ABD askerî birliklerinin başarılı olması için alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir. Mc Cuen’e göre hibrit çatışmaları halk üzerinde kontrol ve desteğin sağlanması mücadelesi olarak belirlemekte, müdahale eden kuvvetin iç kamuoyunun desteğinin sağlanması ve uluslararası kamuoyunun desteğinin sağlanması önem kazanmaktadır.

Burada mücadelenin geçeceği ortamın özelliklerinden devlet yapısının hiç olmaması ve kamu otoritesinin tesis edilmemiş olmasını özellikle belirterek, bölgeye tamamen yabancı olan müdahaleci kuvvetin askerî personeline sosyolojik, ekonomik, psikolojik çok fazla yükün bindiğini ve bu durumun silahlı kuvvetlerin asli görevini yapmasına tahditler oluşturduğunu belirtmiştir.

Bu kapsamda değerlendirildiğinde Mc Cuen tarafından ortaya konulan hususların hibrit harekât ortamını tanımlamakta kullanılabileceği değerlendirilmektedir. Ancak Mc Cuen Irak ve Afganistan örnekleri üzerinden açıklamaya çalışarak konuyu sınırlamış, barışı destekleme³³ harekât ortamından farklı özellik gösteren bir harekât alanı tanımlı yapmamıştır. Bu kapsamda harekât ortamının özellikleri ve karşılaşılabilecek mücadele sahalarının bölgeye, coğrafyaya, sosyolojik gerçeklere göre

³² John J McCuen, “Hybrid Wars”, **Military Review**, sayı April (2008): 107–13.

³³ Barışı Destekleme Harekâtı, genellikle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile icra edilen gözlemcilikten kuvvet kullanmaya varan geniş bir yelpazede icra edilen, genellikle çok uluslu bir faaliyetler bütünüdür. Harekâtın icra edileceği bölge genellikle devlet otoritesinin olmadığı, yasadışı örgütlerin barındığı, devlet işlevlerinin tam olarak yerine getirilemediği bölgelerdir. Bu kapsamda harekât icra edilecek olan ortamın, icracı aktörler için barındırdığı riskler oldukça yüksektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.peacekeeping.un.org/sites/default/files/capstone_ (Erişim: 10.04.2022)

değerlendirilmesi ve aktörlerin uluslararası ve bölgesel konumlarının önemi hibrit harekât ortamını şekillendirecek ana esaslar olarak değerlendirilmesi gerektiği hususu Mc Cuen tarafından vurgulanmamıştır.

Frank Hoffman'ın hibrit savaş, hibrit tehdit tanımlarına ve ortaya koymaya çalıştığı konsepte bir diğer itiraz Glenn tarafından gelmiştir.³⁴ Glenn çalışmasında kavramlar üzerinden hareket ederek, hibrit savaş, hibrit tehdit, hibrit çatışma gibi kavramları irdemiş, 2006 yılında meydana gelen Hizbullah-İsrail çatışmasının “hibrit” olarak değerlendirilmesinin ne kadar uygun olduğunu sorgulamıştır. Bu kapsamda oluşturulmakta olan “hibrit yapının”, güncel ve gelecek muharebeleri için geçerli ve tutarlı bir kavram olup olmadığını ve askerî doktrine yenilik getirip getirmediğini sorgulamıştır. Bir diğer ihtimal olarak eğer bu konsept yeni bir şey vaat etmez ise, tıpkı 1'inci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya atılan Lidell Hart'ın “Dolaylı Yaklaşım” konsepti gibi eğitime katkı sağlayabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Hizbullah özelinde değerlendirme yapıldığında, diğer örgütlerden farklı olarak daha eğitilmiş, hazırlıklı ve teşkilatlanmış olduğunu değerlendiren Glenn, İsrail karşısındaki başarısının, tek düşman olarak gördüğü İsrail ordusuna yönelik hazırlık yapmış olmasına bağlamaktadır.

Bu kapsamda benzer yeteneklerin diğer örgütlerde de olabileceğini, İsrail'in hava kuvvetlerine olan aşırı güveni, yetersiz hazırlık seviyesi, kötü liderlik ve benzer sorunlarla karşı karşıya olduğu için muharebelerde başarısız olduğu tespitine değinmiştir. Ayrıca “hibrit savaş/çatışma/ tehdit” kavramının mevcut ABD askerî doktrininde yer alan düzensiz savaş doktrininden farklı bir şey vaat etmediğini vurgulamıştır.

Frank Hoffman Glenn'in adı geçen makalesinde konu hakkındaki yorumlarına karşılık olarak dört ana başlıkta hibrit tehdit kavramını savunmuştur.³⁵ Buna göre hibrit tehdit kavramı/ konsepti;

1. Çatışmanın değişen karakterini tanımlamak ve değişimin farkında olmak için,

³⁴ Russell W Glenn, “Thoughts on ‘ Hybrid ’ Conflict”, **Small Wars Journal**/ 31, sayı April 2008 (2009): 107–13.

³⁵ Frank G. Hoffman, “Further Thoughts on Hybrid Threats”, **Small Wars Journal**, 2009, 1–4.

2. Mevcut geleneksel düşünceye ve içinde bulundukları dönemde gelenekçiler ve konvansiyonel olmayan harekât taraftarları³⁶ arasındaki tartışmayı şekillendiren ikili entelektüel yapıya meydan okumak için,

3. Konseptin yeni bir konu olmayıp, ayaklanmaya karşı harekâttan daha geniş bir sürekliliği yansıtan ve çatışmanın insana dair olan kısımlarının ayrıntı düzeyini vurgulayan ve güçlendiren bir konsept olduğunu,

4. Potansiyel riskler hakkında farkındalığı arttıran ve QDR’de geçen tehditlere karşı kuvvet yapılanması ile ilgili hususlara katkı sağlayan bir kavram olarak ele alınması gerektiğini iddia etmiştir.

Hoffman çalışmasında İsrail ve Hizbullah çatışmasına da değinerek, İsrail Savunma Kuvvetlerinin harekât ortamını anlamamış olmasına vurgu yaparak, hibrit tehdit kavramının icra edilecek harekâtın ortamının anlaşılması için faydalı olacağından bahsetmiştir. Ayrıca savunma yetkilerince de tanımlamasının ve ortaya attığı kavramın kabul edildiğini, geçerli bir konsept olabileceğini ifade etmiştir.

2009 yılında birbiri ardından yayınladığı makalelerinde Frank Hoffman hibrit tehdit ve hibrit savaş kavramlarını yerine oturtmaya çaba göstermiştir. Bu tarihlerde “Stratejik Forum” isimli dergide yayınladığı makalesinde³⁷ ABD’nin kuvvet yapısını oluşturmak için kaynakların etkin olarak kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda tehdit değerlendirmelerinin uygun yapılmasının kuvvet yapısını belirlemede ve kuvvet üretmede belirleyici rol oynayacağını ve odak noktası olması gerektiğini değerlendirmiştir. ABD savunma çevrelerinde hâkim olan dört farklı anlayıştan ve bunların genel özelliklerinden bahsetmiştir.

Buna göre bu dört farklı anlayışı oluşturan kamplar; Düzensiz Savaş ve tehditlerine yönelik tedbir alınmasını savunan ilk grup (Crusaders olarak da ifade edilmektedir), Irak ve Afganistan tecrübeleri ışığında COIN olarak ifade edilen Ayaklanmaya Karşı harekâta yönelik birliklerin yetiştirilmesi ve kaynakların bu yönde değerlendirilmesi taraftarı olan gruptur. İkinci grup ise konvansiyonel harekât ve yüksek yoğunluklu

³⁶ Frank Hoffman makalesinde Crusaders olarak ifade edilen kelime “konvansiyonel olmayan harekât taraftarları” olarak çevrilmiştir. Ayrıca burada bahsettiği mücadele, ABD savunma çevrelerinde daha önce de belirtildiği gibi “Askerî İşlerde Devrim” taraftarı kesim ile daha çok konvansiyonel olmayan harekât taraftarları arasındaki fikrî mücadeledir. Tarihsel süreç içerisinde özellikle 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren bu akademik tartışmalar gündemini korumuştur.

³⁷ Frank G. Hoffman, “Hybrid Threats : Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict”, **Strategic Forum** April, sayı 240 (2009): 1–8.

savaşa yönelik birlik yetiştirilmesi ve kaynakların değerlendirilmesinin uygun olacağını değerlendiren gruptur.

Üçüncü grup çok yönlü kuvvet yetiştirmenin uygun olacağını değerlendiren gruptur. Hoffman'a göre bu kaynakların yetersizliğine sebebiyet verebilecektir. Dördüncü grupta iş bölümü ile, farklı özellik ve yeteneklerde çatışma yelpazesinin tamamını kapatacak birlikler yetiştirilmesinin uygun olduğunu değerlendirmektedir. ABD savunma harcamalarında bu dört grubun etkin olduğunu ve bu görüşler çerçevesinde kaynak aktarımı yapıldığını savunan Hoffman, beşinci alternatif olarak Hibrit Tehditlere yönelik birlik yetiştirilmesinin uygun olacağını, ABD'nin çıkarlarına karşı tehdit olacak devlet ve devletlerin veya devlet dışı aktörlerin konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan yeteneklerin karma biçimde ABD hassasiyetlerine göre kullanılmasının söz konusu olacağını belirtmiştir. Hoffman'ın adı geçen çalışmasında göze çarpan en belirgin husus olarak hibrit tehdit senaryosunun konvansiyonel ve diğer tehdit senaryolarından çok daha olası olarak değerlendirilmesidir.

Frank Hoffman tarafından ortaya atılan hibrit savaş konseptine karşı olan bir diğer kişi de Nathan Freier'dır. Freier 2005 yılında yayınlanan Milli Savunma Stratejisi (NDS) yazarlarından birisidir. bu kapsamda yapmış olduğu ve 2007 yılında yayınladığı “Strategic Competition and Resistance in the 21st Century Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context”³⁸ isimli çalışmasında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra stratejik ortamın değiştiğini ve 11 Eylül saldırılarına kadar olan süreç içerisinde ABD savunma planlayıcılarının bu stratejik ortamın özelliklerini yakalayamadıklarından bahsederek, Irak'a yapılan harekâtın ve Afganistan'a yapılan harekâtın kısa sürede başarılı olması neticesinde stratejik ortamın getirilerinin yeterince değerlendirilmediğini belirtmiştir. Bu bölgelerde harekât sonrasında sağlanamayan istikrarın ve devam eden çatışmaların ABD için maliyetleri arttırdığını belirten Freier 2005 Milli Savunma Stratejisinin bu perspektif göz önüne alınarak hazırlandığını belirtmiştir.

Bu kapsamda her ne kadar dört ana tehdit belirlenmiş olsa da ABD'nin çıkarlarını tehdit edebilecek aktörlerin konvansiyonel harekât ile doğrudan karşı kaşıya gelmek istemeyeceğini ve stratejik ortamın sağladığı imkanlar dahilinde hibrit mücadeleler ile

³⁸ Nathan Freier, **Strategic competition and resistance in the 21st century: irregular, catastrophic, traditional, and hybrid challenges in context**, Strategic Studies Institute, 2007.

ABD'nin hassasiyetlerini istismar edebileceğini değerlendirmiştir. Freier, Hoffman tarafından kavramsallaştırılmaya çalışılan hibrit savaş kavramını 2009 yılında yayınladığı “The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World”³⁹ isimli çalışmasında irdelemiş ve sadece askerî bir karakterde ifade edildiği için açıkça reddetmiştir. Askerî ve askerî olmayan tehditlerin değerlendirilmesinde hibrit savaş tabiri yerine hibrit mücadele kavramının kullanılmasının daha uygun olduğunu belirten Freier, stratejik ortamı değerlendirerek karşılaşılabilecek mücadelelerin sadece askerî işlerle odaklı olmayacağını ancak yakından bağlantılı olacağını değerlendirmiştir. Ona göre hibrit tehdit kavramı kaynağı, yöntemi ve şekli net olarak ayırt edilemeyen ve doğrudan milli savunma ile bağlantılı tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Taktik seviyede muhtemel hasmın kullanacağı yöntem ve silahlara odaklanmayan Freier, hibrit tehditlerin stratejik ortamın gereği olarak mevcut askerî konseptlerin sağladığı fayda ve doğru tahmin imkanını engelleyebilecek şekilde ve askerî çözüm odaklı olmayan ancak içerisinde askerî yeteneklerin kullanımını gerektirecek bir karakterde olduğunu belirtmiştir.

ABD askerî çevrelerinde devam eden hibrit savaş tartışmalarına karşılık Hoffman tarafından 2009 yılında çeşitli makaleler yayınlanmıştır. 2009 yılında yayınladığı “Hybrid vs Compound War”⁴⁰ ve “Hybrid Warfare and Challenges”⁴¹ isimli makalelerinde, sırasıyla Nathan Freier, Mc Cuen ve diğer farklı görüşlerdeki yazarların yaklaşımlarını özetlemiş, hibrit kavramını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Thomas HUBER tarafından editörlüğü yapılan ve 2002 yılında yayınlanan, “Compound Warfare: That Fatal Knot”⁴² isimli çalışma ile hibrit savaş

³⁹ Nathan Freier, “The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World”, **Parameters**, 39, sayı 3 (2009): 81–94.

⁴⁰ Frank, Hoffman, “**Hybrid vs. compound war**”, s.2.

⁴¹ Frank G. Hoffman, “Hybrid Warfare and Challenges”, **Joint Forces Quarterly**, sayı 52 (2009): 34–39.

⁴² Thomas Huber, **Compound warfare That Fatal Knot**, U.S. Army Command and General Staff College Press, Fort Leavenworth, Kansas, 2002. Huber'in editörlüğünü yaptığı çalışmada, tıpkı Hibrit Savaşta olduğu gibi, birleşik savaş konvansiyonel ve düzensiz birliklerin eş zamanlı olarak kullanılması olarak adlandırmıştır. Buna göre aktörler, iki farklı kuvveti (konvansiyonel ve düzensiz birlikler) ayrı olarak, ancak tek bir komuta altında birbirlerine tamamlayıcı etki oluşturacak şekilde kullanılmaktadır. Bu yapıda düzenli kuvvetlerin, taktik ve operasyonel fayda sağlayacak şekilde, düzensiz birliklerden, mahalli düzeyde ayrıntılı istihbarat, karşı istihbarat, sürat, mahalli lojistik destek hususlarından istifade ettiğini; buna karşılık da düzensiz kuvvetlerin, konvansiyonel kuvvetin, stratejik istihbarat, askerî lojistik yapının getirdiği düzenli ikmal ve konvansiyonel kuvvetin baskılayıcı harekât gücünden istifade ettiğini belirtmiştir. Huber' a göre, düzensiz birliklerin etkinliği, düzenli kuvvetlere *tamamlayıcı* oldukları zaman fazlasıyla artacağı belirtmiştir. Asıl olan hala düzenli/ konvansiyonel kuvvettir. Tarihsel örneklerin incelendiği çalışmada, Napolyon dönemi İspanya'daki savaşlar, ABD Bağımsızlık Savaşı, Vietnam Savaşı ve Sovyet- Afgan savaşı tarihsel olaylar göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

karşılaştırmasını yapmıştır. Nitelik olarak birbirine oldukça benzer iki farklı kavram olan ve düzenli ve düzensiz birliklerin aynı harekât alanında kullanılmasının söz konusu olduğu bu iki yaklaşımda Hoffman, hibrit savaşın birleşik savaşın bünyesinden çıktığını ileri sürmüş ve çeşitli farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre hibrit tehditlerin tanımını yeniden yaparak, “belirlediği siyasi hedeflerine ulaşmak için muharebe sahasında eş zamanlı ve uyarlanabilir bir şekilde geleneksel silahlar, düzensiz taktikler, terörizm ve kriminal davranışların birbirine kaynaşmış biçimde kullanılması” olarak ifade etmiştir. Ayrıca yaptığı tanımlamayı ayrıntılı olarak incelemiş ve beş temel öge üzerinde yorumlama yapmıştır. Bu beş temel öge şu şekildedir.

1. Yönteme karşı Yapı: “Yapılacak olan tanımlamada muhtemel hasmın kullanacağı yöntemlere mi yoksa organizasyon yapısına mı odaklanılmalıdır?” sorusu için Hoffman muhtemel hasımların kullanacağı yöntemlere odaklanılmasının uygun olacağını değerlendirmiştir.

2. Eş zamanlılık: Hoffman’a göre bir aktörün hibrit tehdit olarak nitelendirilebilmesi için dört yaklaşımın tamamını eş zamanlı olarak kullanıyor olması gerekmektedir. (2005 NDS. QDR)

3. Birleşme (Fusion): Hoffman harekât seviyesi olarak operatif ve taktik seviyede yoğun koordinasyona ihtiyaç duyacağını değerlendirmiştir.

4. Çok modelli olma: Hoffman’ın yaklaşımında iki veya daha fazla yöntemden ziyade dört temel tehdidin tamamının hasım tarafından kullanılır olması önemlidir.

5. Kriminalite: Hoffman muhtemel hasmın kasıtlı olarak kriminal faaliyetlerde bulunacağını değerlendirmiştir.

Yukarıda da açıklandığı gibi Frank Hoffman öne sürdüğü hibrit tehdit kavramı ile bu kavramı beş temel bileşenden oluşturup, aynı harekât sahası içerisinde koordineli ve eş zamanlı olarak icra edilmesini şart koşmuştur. Bu kapsamda incelendiğinde birleşik savaş konseptinden farklılaştırma çabası içerisinde olduğu, farklılaştırırken de kavramı anlaşılabilir biçimde karmaşıktırdığı tespit edilmiştir. Birleşik savaş kavramı ve hibrit savaş karşılaştırmasını yapmıştır. Nitelik olarak birbirine oldukça benzer iki farklı kavram olan ve düzenli ve düzensiz birliklerin aynı harekât alanında kullanılmasının söz konusu olduğu bu iki yaklaşımda Hoffman, hibrit savaşın birleşik savaşın bünyesinden çıktığını ileri sürmüş ve çeşitli farklılıklarını ortaya koymaya

çalışmıştır. Buna göre hibrit tehditlerin tanımını yeniden yaparak, “belirlediği siyasi hedeflerine ulaşmak için muharebe sahasında eş zamanlı ve uyarlanabilir bir şekilde geleneksel silahlar, düzensiz taktikler, terörizm ve kriminal davranışların birbirine kaynaşmış biçimde kullanılması” olarak ifade etmiştir. Ayrıca yaptığı tanımlamayı ayrıntılı olarak incelemiş ve beş temel öge üzerinde yorumlama yapmıştır. Bu beş temel öge şu şekildedir:

1. Yönteme karşı Yapı: “Yapılacak olan tanımlamada muhtemel hasmın kullanacağı yöntemlere mi yoksa organizasyon yapısına mı odaklanılmalıdır?” sorusu için Hoffman muhtemel hasımların kullanacağı yöntemlere odaklanılmasının uygun olacağını değerlendirmiştir.

2. Eş zamanlılık: Hoffman’a göre bir aktörün hibrit tehdit olarak nitelendirilebilmesi için dört yaklaşımın tamamını eş zamanlı olarak kullanıyor olması gerekmektedir. (2005 NDS. QDR)

3. Birleşme (Fusion): Hoffman harekât seviyesi olarak operatif ve taktik seviyede yoğun koordinasyona ihtiyaç duyacağını değerlendirmiştir.

4. Çok modellenmiş olma: Hoffman’ın yaklaşımında iki veya daha fazla yöntemden ziyade dört temel tehdidin tamamının hasım tarafından kullanılır olması önemlidir.

5. Kriminalite: Hoffman muhtemel hasmın kasıtlı olarak kriminal faaliyetlerde bulunacağını ifade etmiştir.

Yukarıda da açıklandığı gibi Frank Hoffman öne sürdüğü hibrit tehdit kavramı ile bu kavramı beş temel bileşenden oluşturup, aynı harekât sahası içerisinde koordineli ve eş zamanlı olarak icra edilmesini şart koşmuştur. Bu kapsamda incelendiğinde birleşik savaş konseptinden farklılaştırma çabası içerisinde olduğu, farklılaştırırken de kavramı anlaşılabilir biçimde karmaşıktırdığı tespit edilmiştir. Birleşik savaş kavramı ve hibrit savaş kavramı arasındaki ilişki konusunda Hoffman, birleşik savaşın sadece stratejik seviyede koordine edilen ve farklı harekât bölgelerinde icra edilen konvansiyonel ve düzensiz harekât bütünü ve kombinasyonu olduğunu savunmuştur.

Hibrit savaş ise operasyonel ve taktik seviyede aynı harekât bölgesinde eş zamanlı olarak uygulanması olarak ifade etmiştir. Yaptığı incelemede tarihsel örnekleri değerlendiren Hoffman, İkinci Boer Savaşının içerisinde hibrit savaş bileşenleri olduğunu, Boerlerin kullandığı gerilla taktikleri ve sahra toplumlarının kullanımı birleştirmesi üzerinden somutlaştırmak istemiştir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı

esnasında Arap isyanı üzerinde değerlendirme yapan Hoffman, Arap isyanının birleşik savaşa örnek olarak görülmesini makalesinde değerlendirmiştir. Bu kapsamda Arap isyancıların İngiliz ordusu tarafından stratejik seviyede kullanıldığını ifade etmiştir. T. E. Lawrence ve diğer askerî danışmanları isyandaki ve çatışmalardaki rolünden bahsederek, meydana gelen çatışmaların birleşik savaşa örnek olacağını iddia etmiştir.

Vietnam savaşında Vietkong'u değerlendiren Hoffman, stratejik seviyede sinerjiye iyi bir örnek olarak Vietkong gerillalarının düzenli ve düzensiz taktikleri Kuzey Vietnam ordusu ile koordineli kullanmasını birleşik savaşa örnek olarak göstermiştir.

ABD'nin 2010 yılında yayınladığı 4 yıllık savunma stratejisini içeren (QDR) yayınında ise⁴³, hibrit savaş; artan savaş karmaşası, çoklu aktörlerin varlığı ve geleneksel savaş kategorilerinin bulanıklaştığı bir çatışma biçimi olarak ifade edilmiştir. Bu yayında, tehdit içeren unsurların (devletler) yeni yöntemler kullanması alışıldık bir şey olmasına rağmen, yeni savaş biçiminde, bu unsurların, uzun süreli devam edebilecek çatışma yöntemleri sürdürebilen “vekil kuvvetler” kullanarak ve bu kuvvetleri güçlendirerek yıldırma/ yıpratma savaşını yürütebilecek, ya da devlet dışı aktörler (düzensiz birlikler/ gayri nizami birlikler) tarafından konvansiyonel harekâta kullanılan harekât konseptlerinin veya konvansiyonel silahların kullanılmasının ihtimal dahilinde olduğu belirtilmiştir.

Karşı karşıya olunan Hibrit tehditler için ise, “düşmanca tavır alan devletler ve devlet dışı aktörler tarafından, geniş çeşitlilik arz eden silah yelpazesindeki silahların kullanımından, düzenli, düzensiz ve terörist taktikleri kullanıma varan büyük bir ölçekte, tüm gayretlerini birleştirerek ve süreklilik arz eden bir şekilde Birleşik Devletler' in zaafı olarak algıladıkları noktalara saldırılarının uyarlanması” tehdidini belirtmiştir. Süreç, hibrit tehdidi, konvansiyonel kabiliyetlerin, düzensiz savaş yöntemlerinin, terörist aktivitelerin ve kriminal faaliyetlerin dinamik bir kombinasyonu olarak nitelemiştir. Bu çeşit kuvvetlerin düzenli ordu harekâtı ve düzensiz savaş taktiklerini ve silahlarını birleştirme yeteneklerinin mevcudiyeti vurgulanmıştır. Ayrıca bu farklı kuvvetlerin medya, teknoloji ve devlet içerisindeki politik konumlarını ve sosyal altyapıyı kendi lehlerine kullanabilme yeteneklerinden de bahsedilmektedir. Bu raporda hibrit savaş kavramı stratejik güvenlik ortamının

⁴³ U.S. 2010 Quadrennial Defense Review, February 2010.

özellikleri göz önüne alınarak açıklanmıştır. Bu kapsamda ABD askerî doktrinine de “hibrit” kavramı nüfuz etmeye başlamıştır.

2010 yılının Eylül ayında resmi devlet kurumlarınca⁴⁴ kabul edilen hibrit savaş ve hibrit tehdit kavramlarının getirisi olarak askerî doktrine sokulmaya çalışılan hibrit tehdit kavramı ile ilgili ABD ordusu tarafından Kasım 2010 tarihinde yayınlanan resmi askerî yayın olan “TC 7-100 Hybrid Threat”⁴⁵ isimli çalışma mevcut kavramsal yaklaşımların ötesinde, konuya daha gerçekçi bir bakış açısı getirmiş ve somutlaştırmıştır. Bu yayında hibrit tehdidin tanımı; düzenli kuvvetlerin, düzensiz kuvvetlerin ve/veya suç unsurlarının karşılıklı yarar sağlayan etkileri elde etmek için bir araya getirdiği çeşitli ve dinamik bir kombinasyonu olarak yapılmıştır. Savaşın görünüşte artan karmaşıklığını, dahil olan aktörlerin çokluğunu ve geleneksel çatışma kategorileri arasındaki bulanıklığını vurgulayan yayın ABD çıkarlarının dünya genelinde korunabilmesi için karşılaşılabilecek muhtemel tehditler olarak “Proxy” vekil kuvvetlerin kullanımı ve uzatılmış/ yıpratma savaş stratejilerini benimseyen devlet veya devlet dışı aktörler olabileceğini vurgulamıştır.

Hibrit tehditlerin olarak geçmiş dönemde gerilla veya düzensiz kuvvet olarak adlandırılan muharebe sahası aktörlerinin, devlet temelli/ sponsorlu, konvansiyonel yetenek kazandırılmış özellikleri ile donatılabileceğini belirtmiştir. Hibrit tehditleri düzenli ve düzensiz kuvvetlerin birleşimi ile karakterize etmiştir. Burada düzenli askerî kuvvet ile düzensiz güç ayrımını vurgulayan yayın, düzenli askerî güçlerin ulusal ve uluslararası hukuk kurallarına tabii olduğunu, düzensiz kuvvetlerin bu tabiiyetten bağımsız olduğunu belirterek herhangi bir kısıtlama olmaksızın hareket edebileceklerini vurgulamıştır. Hibrit tehditlerin ABD’nin güvenlik açıklarından yararlanabilmek için düzenli ve düzensiz kuvvetler ile operasyonları birleştirebilme ve bunlar arasında geçiş yapabilme yeteneğine sahip olabileceği faraziyesini belirtmiştir.

Ayrıca yayın ABD’nin dünya güvenlik ortamını okuması ve çıkarlarına muhtemel tehdit oluşturabilecek risklerin hibrit tehditler olarak bir devletin sponsorluğundaki bir devlet dışı aktör olarak karşılaşılabileceği öngörüsü ile dikkat çekicidir. Hibrit tehditlerin özellikle medyayı, teknolojiyi ve bir devletin siyasi, askerî ve sosyal

⁴⁴ United States Government Accountability Office, 2010. **Hybrid Warfare: Briefing to the Subcommittee on Terrorism, Unconventional Threats and Capabilities**, Committee on Armed Services, House of Representatives

⁴⁵ TC 7-100, “Hybrid Threat”.

altyapısındaki konumu kendi lehlerine kullanmaya çalışacağı belirtilmiştir. Hibrit tehditlerin temel bileşenlerini ortaya koyan yayın bu bileşenleri; askerî kuvvet, ulus devletlerin paramiliter güçleri, asi (insurgent) gruplar, gerilla birlikleri ve suç organizasyonları olarak değerlendirmiş ve hibrit tehdit tanımlamasının yapılabilmesi için bu bileşenlerden en az ikisinin kullanımını şart koşturmuştur.

TC 7-100 askerî yayını ayrıca küresel güvenlik ortamının analizini yaparken aktörleri ulus devletler ve devlet dışı aktörler tanımlamış ve bunları da kendi içlerinde kategorilere ayırmıştır. Buna göre ulus devletleri dört farklı kategori içerisinde incelemiştir. Bu kategoriler temel devletler, geçiş devletleri, haydut devletler ve başarısız devletlerdir. Temel devletler TC 7-100'e göre dünyadaki yaklaşık 200 ülkenin yarısından fazlasını içermektedir. Bunlar temelde demokratiktir ve ortak değerleri ve çıkarları paylaşırlar. Bu daha büyük grup içinde, büyük güçlerin bir "iç çekirdeği" vardır. Bunlar, genel olarak dünya siyasetine hâkim olan ABD dahil gelişmiş ülkelerdir. Küresel sonuçları olan çoğu çatışma, şu ya da bu şekilde merkez devletleri içerecektir.

Geçiş devletleri, çekirdek devletler arasında, belki de büyük güçler olarak kabul edilme potansiyeline sahip, çoğunlukla yükselen bölgesel güçler olan sanayi temelli ülkelerdir. Üst düzey geçiş devletleri, endüstriyel temelli bir toplumdan bilgi temelli bir topluma geçmektedir. Alt düzey geçiş devletleri, tarıma dayalı bir toplumdan endüstriyel bir temele geçmeyi amaçlamaktadır. Devletler bu geçişi yapmaya çalışırken, siyasi istikrar ve istikrarsızlık döngüleri oluşur ve geçişin sonucu belirsizdir. Bazı geçiş devletleri, çekirdek devletlerin saflarına başarıyla katılabilir ve hatta bu bağlamda büyük güçler haline gelebilir. Diğerleri rakip olabilir.

Haydut devletler⁴⁶, komşularına veya çekirdek devletlerin çıkarlarına düşman olanlardır. Bu ülkeler komşularına saldırır veya saldırmakla tehdit eder. Bölgeleri içindeki veya dışındaki diğer ülkelere veya devlet dışı aktörlere silah satabilir veya verebilirler, böylece bölgesel veya uluslararası istikrarı tehdit edebilirler. Uluslararası

⁴⁶ Haydut devlet, 20'nci yüzyılda ABD bakış açısıyla şekillenmiş, 2001 sonrası dönemde ABD'nin kurduğu hegemonyaya tehdit olarak algıladığı ve küresel barışı tehdit eden, ne yapacakları önceden tahmin edilemeyen, kitle imha silahlarının yaygınlaşmasına yardım eden, kendi halklarına merhametsizce davranan, komşularını tehdit eden ve katı bir şekilde tarafı oldukları uluslararası anlaşmaları ihlal eden, terörizmi destekleyen, hatta bunu siyasetlerinde bir araç olarak kullandıkları iddia edilen devletler için uluslararası ilişkilerde kullanılan bir terimdir. Ayrıntılar için **bkz.** Kemal Çiftçi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dans "İmparatorluk" Düzenine", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss. 203–219.

terörizme sponsor olabilirler ve hatta bölgede faaliyet gösteren ABD askerî güçlerine karşı koyabilirler. Başarısız devletler⁴⁷, bir hukuk kuralı olmayacak şekilde parçalanmıştır. İstikrarsızlıkları komşuları ve merkez devletler için bir tehdittir. Hükümet, tüm halkının ihtiyaçlarını karşılamayı bırakmış ve ülkenin en azından bir kısmı fiilen yönetilemez hale gelmiş olabilir. Büyük suç örgütleri gibi meşru devlet kurumları dışındaki kuruluşlar, iktidar boşluğunu doldurmuş ve kontrolü ele geçirmiş olabilir. ABD kuvvetlerine yönelik gerçek tehdit, ordu dışındaki unsurlardan gelebilir. Bazı durumlarda, hükümet nüfusu kontrol edebilir ve insanların ihtiyaçlarını karşılayabilir, ancak bu yalnızca dış destekle -belki de ABD çıkarlarına karşı çıkan ülkelerden veya gruplardan gelebilir.

Başarısız olan ya da başarısız olan devletler genellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne ve çıkarlarına düşman olan grupları barındırır. Devlet dışı aktörler ise belirli bir ulus devletin güçlerini temsil etmeyen oluşumlar olarak niteleyen TC 7-100, devlet dışı aktörlerin içerisinde de ayrıma giderek üçüncü taraf aktörler ve haydut aktörler olarak nitelemiştir. Buna göre haydut devletler gibi, haydut aktörler de diğer aktörlere düşmandır. Bununla birlikte, bir ülkede bulunabilirler veya birkaç ülkeye yayılabilirler. Örnekler arasında isyancılar, gerillalar, paralı askerler ve ulus ötesi veya ulus altı siyasi hareketler sayılabilir. Satın alma güçleri olduğu için teknolojik ekipmana ve silahlara sahip olabilirler. Bunlar genellikle terörist organizasyonlar, uyuşturucu kartelleri veya suç örgütleridir. Bu devlet dışı haydut aktörler, amaçlarına ulaşmak için terör taktikleri ve geleneksel olmayan askerî yöntemler kullanabilirler.

Üçüncü taraf aktörler ise diğer aktörlere düşman olamaz. Ancak bunların varlığı, faaliyetleri ve çıkarları, askerî kuvvetlerin görevlerini yerine getirme yeteneklerini etkileyebilir. Bu üçüncü taraf aktörler şunları içerebilir: Mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, Uluslararası insani yardım kuruluşları, Ulusötesi şirketler, Medya kuruluşları. Yayın ayrıca silahlı grupları da tasnif ederek çeşitli ayrımlara gitmiştir. Bu kapsamda yayında adı geçen tanımlamalar şu şekildedir; muharipler,

⁴⁷ Başarısız devlet kavramı genel olarak, bir devletin zayıflığından dolayı devlet kurumlarında kontrol, idare ve eylem yeteneklerini çekirdek alanlarda kaybetmiş olması ya da sadece kısmi olarak yerine getirebilmesi, bunun sonucunda da hızlı ya da yavaşça ilerleyen bir meşruiyet kaybının ortaya çıkması durumlarını açıklamak için kullanılmaktadır. Ayrıntı için **bkz.** Osman N. Özalp “Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukuka Etkileri” **İÜHFİM**, C. LXXII, S. 1, s. 349-362, 2014.

paramiliter güçler, asiler (insurgents), gerilla kuvvetleri, teröristler, paralı askerler, suç organizasyonları.

TC 7-100 askerî yayını genel olarak hibrit tehdit kavramına yönelik oluşmuş olan ABD ve batı kaynaklı yaklaşımı korumuştur. Bu kapsamda uluslararası ortamı ve aktörleri kategorize ederek ABD çıkarlarına karşı olanlar ve olmayanlar, demokratik olanlar ve olmayanlar olarak tasnif etmiş kavramsal olarak dünyaya bakış açısını yansıtmıştır. Statükoya karşı olan aktörler tarafından ABD çıkarlarına yönelik girişilecek faaliyetlerin, uluslararası güvenlik ortamı değerlendirmeleri ile kaynaştırılarak hazırlanmış olan yayın ilginç biçimde sonradan yapılmış olan çalışmalarda beklenenin aksine düşük seviyede atıf almıştır.

Hibrit tehditler hakkında farklı bir yaklaşım Christopher Bowers tarafından 2012 yılında “Parameters” dergisinde kaleme alınmıştır.⁴⁸ Çalışmasında Bowers kendisinden önce ortaya atılan savaş türlerinin kombinasyonu ve karışımı kavramlarının çok daha ötesine geçmiştir. Yeni bir savaş konsepti için yetersiz gördüğü hibrit savaş kavramını kullanmayarak, hibrit tehdit kavramı üzerinden ayrıntılı analizler yapmıştır. Bu kapsamda hibrit tehditleri yetenek (capability), yeterlik, olgunluk (maturity) ve arazi (terrain) gibi üç farklı düzlemde incelemiştir.

Yetenek kısmında daha önceki çalışmalara da atıfta bulunarak hibrit bir rakibin gelişmiş silah sistemlerine sahip olmasının ya bir devlet sponsorluğunda ya da yıkılmış devletlerde olabilmesinin mümkün olduğunu belirterek, yetenek olarak gelişmiş silah sistemlerine sahip olabilmenin sürdürülebilir olması kıstasının önemini vurgulamıştır. Ayrıntılı bir örnek olarak hibrit rakibin gelişmiş tanksavar silah sistemlerine sahip olmasının yeterli olmadığı, bunun eğitiminin, ikmalinin ve miktarının sürdürülebilir seviyede olması organizasyonu hibrit tehdit haline getirmektedir. Bunun yanında organizasyonun yeterli olgunlukta olmasını da çeşitli kriterlere bağlayarak basit bir sokak çetesinden paramiliter örgütlenmelere ve terör örgütlerine uzanan geniş yelpazedeki organizasyon, emir komuta birliği ve liderlik gibi unsurların birleşimi ile yapının olgunlaşacağını değerlendirmiştir.

Son olarak kompleks arazi yapısının hibrit rakibin taktik ve davranışlarını şekillendireceği gibi, hibrit rakibine müdahale eden konvansiyonel kuvvetinde bu arazi yapısından kaynaklı sorunlar ile karşılaşabileceğini değerlendirerek, üç ana

⁴⁸ Christopher O Bowers, “Identifying Emerging Hybrid Adversaries”, **Parameters**, 2012, 39–50.

bileşen içerisinde hibrit aktörün kendi sosyolojisi, coğrafyası ve amaçlarına göre farklı biçimlerde ve farklı yoğunluklarda belirebileceğini tespit etmiştir. Bu kapsamda yapmış olduğu çalışma ile hibrit tehdit kavramının tarihsel süreç içerisinde somut verilerin ve tanımların konumlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Ancak yapmış olduğu inceleme genel pencereden bakıldığında taktik seviyede kalmış, yine çağdaş harekât ortamının özellikleri değerlendirilmiştir.

Ayrıca hibrit tehdit kavramı ile ilgili yapılan açıklama ve ayrıntılı çalışma özünde gayri nizami harp yapan veya düzensiz harekât yapan gelişmiş bir organizasyonun kolaylıkla elde edebileceği hususlar olarak değerlendirilmelidir. Çalışmasında kendisinin de ifade ettiği gibi eğer her şey hibrit ise, aslında hiçbir şey hibrit değildir. Bu kapsamda yapmış olduğu çalışma hibrit tehditlerin somutlaştırılması için faydalı olmakla beraber kavramın kendisi ile ilgili kavramsal boyutta büyük bir değişiklik getirmemiştir.

Aynı yıl hibrit savaşların tarihsel süreçteki varlıkları ile ilgili bir çalışma yapılmıştır. Williamson Murray and Peter R. Mansoor tarafından kaleme alınan “Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present”⁴⁹ isimli eserde, hibrit savaşı “genel bir siyasi amaca ulaşmayı amaçlayan hem devlet hem de devlet dışı aktörleri içerebilen konvansiyonel askerî güçlerle düzensiz askerî güçlerin kombinasyonunu içeren çatışma” olarak tanımlamıştır. Yaptıkları tanımlamada Hoffman tarafında yapılan birleşik savaş ve hibrit savaş konsepti ayırımına gitmeyen yazarlar, tarihsel örnekler olarak Teutoborg Savaşı, Amerikan İç Savaşı, Vietnam Savaşı gibi savaşları incelemişlerdir.

2013 yılına gelindiğinde Richard Johnson ve Timothy McCulloh tarafından yapılan çalışma⁵⁰ ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma yine ABD bakış açısından küresel tehditleri değerlendirerek hibrit savaş kavramını teori haline getirmek maksadıyla askerî personel tarafından kaleme alınmıştır. Tarihsel örnekler olarak Roma dönemi, İber yarımadasında Napolyon’a karşı yürütülen savaş, İkinci Dünya Savaşı esnasında Sovyetler Birliğinin Alman geri bölgesinde yürüttüğü mücadele, Vietnam Savaşı ve 2006 yılındaki Hizbullah-İsrail çatışması incelenmiş ve genel özellikleri çıkartılmaya çalışılmıştır. Buna göre hibrit kuvvetin özellikleri tanımlanmıştır.

⁴⁹ Williamson Murray ve Peter R. Mansoor, **Hybrid warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present**, Cambridge University Press, New York, 2012.

⁵⁰ Richard Johnson, Timothy McCulloh, “Hybrid Warfare”, **Joint Special Operations University**, sayı 4 (2013).

Hibrit savaşın genel prensipleri olarak toplam yedi prensip yazarlar tarafından tespit edilmiştir. Bu özelliklerden birincisi hibrit kuvvetin bileşiminin, yeteneklerinin ve etkilerinin kendi özel bağlamında özgün olmasıdır. Bu bağlam ise çatışmanın gerçekleştiği zamansal, coğrafi, sosyokültürel ve tarihsel ortamla ilgilidir.

İkinci olarak hibrit organizasyonda içselleştirilmiş bir ideolojinin varlığının mevcut olmasıdır. Bu ideoloji organizasyonun veya örgütün stratejik ortamla doğrudan bağlantılıdır. Üçüncü olarak bu yapının varlığını tehdit eden dış düşman algısının mevcudiyeti önemlidir. Böylece konvansiyonel savaştan ziyade uzun süre varlığını devam ettirebileceği çatışma modelleri arayışına girer.

Dördüncü prensip olarak hibrit yapı ile hasmı arasında büyük bir yetenek ve askerî güç farkının olması gerekmektedir. Beşinci prensip olarak hibrit yapının hem konvansiyonel hem de konvansiyonel olmayan yeteneklerini sinerjik etki oluşturacak biçimde kullanması gerekmektedir. Altıncı prensip hibrit yapının daha ziyade savunma harekâtı icra eden bir yapı olmasını ön görmektedir.

Yedinci ve son prensipte ise hibrit kuvvetin yıpratma taktik ve stratejileri kullanarak uzun vadeli çatışma yöntemlerini uygulamasıdır. Yapılmış olan bu çalışma hibrit savaş kavramının tam olarak tanımlanmasını yapmasa da hibrit bir aktörün neler yapabileceğini tarihsel süreç içerisinde hibrit aktör olarak değerlendirilen aktörlerin hareket tarzlarından çıkarımlar yapılmak suretiyle değerlendirmiştir. Hibrit savaşı zayıfın güçlüye karşı kullanacağı stratejisi olarak da adlandırılabilir. Ancak yıpratma stratejisi ve savunma anlayışı ile yapılacak harekâtların düzensiz savaş taktik, teknik ve bağlamındaki perspektifinde hibrit aktör ile düzensiz aktör arasında somut ve net bir ayırım yapmamıştır.

Hibrit savaş, hibrit tehdit, hibrit çatışma kavramları gündeme geldiği tarihten itibaren 2014 yılına kadar çoğunlukla devlet dışı aktörlerin veya vekil kuvvetlerin güçlü devletlere karşı uyguladığı, zayıfın güçlü karşısındaki asimetriyi kovalaması ve bunu yaparken de ağdaş teknolojinin ve uluslararası güvenlik ortamının getirdikleri ile kullandıkları muharebe sahası taktiklerinin yeni bir savaş biçimi veya tehdit olarak görölmesi perspektifinde incelenmiştir. Bu kapsamda mevcut literatüre katkı sağlayan yayınların pek çoğu aynı çerçeve içerisinde farklı bakış açıları ile bunun yeni bir savaş yöntemi olup olmadığını değerlendirmiştir.

Başlangıçtan itibaren yapılan çalışmalarda öne çıkan en belirgin hususlar 2014 yılına kadar geçen süreç içerisinde şu şekilde tezahür etmiştir.

1. Çoğunlukla devlet dışı aktörlerin veya vekil kuvvetlerin kullandığı taktikler olarak değerlendirilmiştir,
2. Uluslararası güvenlik ortamının algılanması için faydalı bir terim olarak görülmüştür,
3. ABD askerî çevrelerinde Irak ve Afganistan çerçevesinde devam eden tartışmalara yeni bir bakış açısı getirmeyi amaçlamıştır,
4. Askerî İşlerde Devrim kapsamında kuvvet yapısına yönelik yatırımların yönlendirilmesi için alternatif sunmuştur,
5. Düzenli ve düzensiz kuvvetlerin eş güdüm içerisinde aynı harekât bölgesinde faaliyet göstermesi ve sinerjik etki oluşturmaları, baskın ve ön görülemezlik gibi sonuçlar vurgulanmıştır,
6. Özellikle devlet dışı aktörlerin gelişmiş silah teknolojilerini kullanma yetenekleri ön plana çıkmıştır,
7. Çalışmalarda çoğunlukla “hibrit aktörün” taktik saha yöntemleri ve yetenekleri üzerine odaklanılmıştır.

1.2. 2014 Yılından İtibaren Literatür

Hibrit tehdit, hibrit savaş, hibrit çatışma kavramlarının ABD askerî literatüründe gündeme gelmesi ile başlayan tartışmalar 2014 yılına kadar olan süreçte benzer biçimlerde devam etmiştir. Bu dönemde ortaya atılan görüş ve değerlendirmeler de kavramın karşılığı olan faaliyetlerin yeni bir savaş türü olmadığı ve tarihsel süreç içerisinde benzer şekillerde savaşların görüldüğü konusu genellikle tüm taraflarca kabul edilmiştir. Hibrit savaş veya hibrit tehditler hakkında genellikle ortak bir tanım yapılamamıştır.

Her yazar kendi perspektifince ve incelediği örnek olayların içine sokabilmek için küçük dokunuşlar ile kendi savını kabul ettirme gayretine girmiştir. ABD’nin 2001 sonrasında dünya ve küresel güvenlik algılarında meydana gelen dalgalanmalardan da etkilendiği değerlendirilirse, genellikle stratejik güvenlik ortamının tanımlanması ve muhtemel tehdit analizlerinin doğru yapılması kapsamında terim ve algı birliği oluşturarak, ABD askerî çevrelerinin askerî kuvvetten beklentilerini şekillendirmiştir.

Bu dönemde yapılan çalışmaların çoğunda düzensiz kuvvetler ve devlet dışı aktörler bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır. Bunda ABD'nin hegemon güç olarak, Soğuk Savaş sonrasında rakipsiz olarak dünyada söz sahibi olmasının psikolojik ve bilişsel etkilerinin olduğu değerlendirilebilir. Irak ve Afganistan coğrafyasına uzak, ayrı bir kıtada bulunan ve bölgenin sosyolojik, tarihsel ve kültürel özelliklerini, demografisinin farkında olmadan yapılan harekâtlar neticesinde, bölgenin stratejik kültürü ve ABD'nin stratejik kültürünün birbiri ile uyumsuzluğu neticesinde doğan tepkiler ABD tarafından stratejik çıkarlarına karşı risk olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda yayınların ekseriyeti dünyayı kendi penceresinden kategorize etme çabalarını ortaya koymaktadır.

2014 yılında Rusya'nın Donbass bölgesindeki faaliyetleri ve Kırım'ın ilhakı sonrasında hibrit tehdit ve hibrit savaş kavramları farklı algılanmaya başlanmıştır. Rusya tarafından, Ukrayna'ya karşı; düzenli ve gayri nizami kuvvetler kullanımı, ekonomik yaptırımlar, siyasi istikrarsızlaştırma, bilgi savaşı, finansal baskı ve siber saldırılardan oluşan kapsamlı bir strateji uygulanmıştır. Rusya'nın elinde mevcut tüm vasıtaların eşgüdümlü olarak planlaması yapılmış, stratejilerin uygulanmasında zamanca ve mekânca senkronizasyona ağırlık verilmiştir.

Doğu Ukrayna ve Kırım'da yerel nüfus grupları ve Rusça konuşanlar üzerinde etki uygulanmasıyla ülke içinde farklılıklar ve bölünmeler yaratılması, merkezi hükümetin zayıflatılması amaçlanmıştır. Rusya'nın faaliyetleri, Kırım'da daha önceden halk arasına yerleştirilmiş özel kuvvetlerin kullanımından, Rus taraftarı olan ayrılıkçı paramiliter unsurlarının kullanımına, yüksek profilli insani yardım konvoyları ve tam işgal tehdidini içeren geniş bir yelpazeyi kapsamış; Ukrayna'yı istikrarsızlaştırmayı ve Batı'nın çatışma hakkındaki söylemini etkisizleştirmeyi amaçlamıştır. Rusya, Mart 2014'de profesyonel askerlerini üniformalı ancak milliyet tanıma işaretleri olmaksızın (Little Green Men) Kırım ve Donbas'a sokmuştur. Rus özel kuvvetleri yerli destekçi gruplarla birlikte yönetim binalarını ele geçirmiştir.⁵¹ Bir nevi kırılma noktası olan bu olaylardan sonra Rusya'nın icra ettiği faaliyetleri hibrit olarak tanımlama/algılama alışkanlığı dünya genelindeki tüm askerî uzmanlara yayılmıştır. Bu kapsamda öncelikle NATO kavramında çalışmalar başlatmıştır.

⁵¹Oktay Bingöl, "Hibrid Savaş, Rusya ve Türkiye", **Merkez Strateji Enstitüsü**, Bilgi Notu-005, 29.11.2015.

NATO Genel Sekreteri John Stoltenberg tarafından Galler zirvesinde açıkça hibrit savaş tehdidinde ve güvenlik tehditlerine karşı gerekli önlemlerin NATO tarafından alınacağı, bu kapsamda Ani Reaksiyon Kuvveti oluşturulacağı, stratejik iletişim yeteneklerinin arttırılacağı ve her seviyede ittifak dahilinde koordinasyonun arttırılacağı beyan edilmiştir. NATO'nun terimi benimsemesi terimin askeri çevrelerce kullanımındaki oranı arttırmıştır. Özellikle 2010⁵² yılında (ABD ile aynı dönemde resmi hale gelen tanımı) kabul ettiği terimin üzerinde çalışmalar yapılmakla birlikte, Kırım'ın ihakı neticesinde Rusya'nın faaliyetlerini tanımlamakta kullanılmıştır.

2014 yılında yapılan Galler Zirvesi⁵³ ve müteakibinde yapılan çeşitli düzeydeki toplantı ve zirveler birbirini tamamlar nitelikte olup, Avrupa Birliği ve NATO arasında ortak çalışma ve hibrit tehditlere karşı koyma hususunda ortaklık çerçevesi geliştirilerek, 2017 yılında Finlandiya'da Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi⁵⁴ (Hybrid CoE) tesis edilmiştir.

2014 yılının sonundan itibaren Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna Krizi'deki hareket tarzları pek çok araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. 2014 yılından itibaren oluşan literatür oldukça büyük bir külliyat meydana getirmiştir. Bu kapsamda çalışmada NATO bünyesinde öne çıkan çalışmalar incelenecek, Gerasimov Doktrini olarak adlandırılan ve Rus Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov tarafından yayınlanan makale incelenecek, Gri bölge kavramı ve çalışmaları ve NATO ile AB arasında "hibrit savaş", "hibrit tehdit" yaklaşımlar değerlendirilecektir.

NATO perspektifinden değerlendirildiğinde 2014 yılı Ukrayna Krizi, Kırım'ın ilhakı ve Donbas bölgesinde devam eden çatışmalar, geleneksel NATO savaş algılarını sarsmış ve çabuk reaksiyon şablonlarının etrafından dolaşmıştır. Reisinger ve Golts tarafından 2014 yılında yapılan "Rusya'nın Hibrit Savaşı: Savaşı Geleneksel Kollektif

⁵² NATO, 2010. Bi-SC **Input to a New NATO Capstone Concept for The Military Contribution to Countering Hybrid Threats**, Ayrıntı için bkz.: http://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf (son erişim:15 Mayıs 2021).

⁵³ Galler Zirvesinde alınan kararlar için bkz.: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en (son erişim: 12 Aralık 2021)

⁵⁴ Ayrıntı için bkz. https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/12/NEW_web_Workplan-2022_rgb.pdf (son erişim 13 Ocak 2022)

Savunma Radarının Eşiğinin Altında Sürdürmek”⁵⁵ isimli çalışmada bu perspektif üzerinden Rusya’nın uyguladığı yöntemler “Hibrit savaş” kapsamına alınarak değerlendirilmiştir. Reisinger ve Golts, Rusya’nın “hibrit” metotlarını incelerken, Rusya’nın Kırım’a müdahale ederken, başlangıç safhasından itibaren kendince yasal çerçevede hareket ettiğini, bu kapsamda Rusya’nın Ukrayna’ya müdahalesi ve asker bulundurmasını, Kırım Referandumunu marifetiyle kendi içerisinde yasal zemine oturtma gayretinde olduğunu ifade etmişlerdir.

Krizin başlangıç safhasında büyük kuvvetler ve Ukrayna’nın tamamını etki altına alacak şekildeki tatbikatlarını, anlık nokta denetlemeleri ve NATO’ya deklare edilmiş ve Haziran ayında icra edilecek olan tatbikata hazırlık kapsamında eğitimler yapıldığını belirterek örtülü biçimde yığınaklanmasını tamamladığını belirten yazarlar, Putin’in ifade ettiği biçimiyle “Küçük Yeşil Adamlar” vasıtasıyla büyük bir aldatma ve inkar etme politikası izleyerek ve bölgesel olarak yükselen tansiyonu kendi lehine propaganda malzemesi yaparak Kırım’a müdahale ettiğini belirtmişlerdir.

Meydana gelen hadiselerin bilgi harekâtı ve stratejik iletişim çerçevesinde değerlendirildiği çalışmada dikkat çeken önemli bir saptama, Rusya’nın uyguladığı “Hibrit Savaş” metotlarının sadece askerî bileşenlerden oluşmadığını vurgulayarak, NATO’nun doğru yer ve zamanda gerekli askerî gücü barındırma yeteneğine rağmen, cereyan eden olaylar karşısında müdahale edemediği vurgulanarak, Avrupa Birliği ve OSCE gibi yapılarında dahil olması ile askerî olmayan yöntemlerinde üstesinden gelinebileceğini ifade etmesidir. Karar süreçlerinde bilgi ve istihbaratın paylaşımının güvenliğin sağlanmasında önemini vurgulayan çalışmada ABD, Avrupa Birliği ve NATO’nun iş birliği ile tehditlerin üstesinden gelinebileceği vurgulanmıştır.

Ukrayna Krizi, “hibrit savaşlar” ve NATO’nun yaklaşımları üzerine yazılmış bir diğer makalede 2015 yılında yayınlanan “NATO’nun Güney ve Doğu’sunda Konvansiyonel Olmayan Savaşı İdare eden Hibrit Kanatları”⁵⁶ isimli çalışmadır. Çalışmada hibrit savaş kavramı sorgulanarak, özelliklerini betimlemiştir.

Bu kapsamda ilk olarak kavramın sivil-asker ayrımını bulanıklaştıran söylemleri içerdiğini ve güncel olarak bu biçimde kullanıldığını ayrıca geleneksel tüm

⁵⁵Heidi Reisinger ve Aleksandr Golts, “Russian Hybrid warfare: Waging War below the Radar of Traditional Collective Defence”, *Research Paper: NATO Defense College*, sayı 105 (2014): 1–12.

⁵⁶Guillaume Lasconjarias Andreas Jacobs, “NATO’s Hybrid Flanks Handling Unconventional Warfare in the South and the East ”, *NATO Research Paper*, sayı 112 (2015): 12.

yöntemlerin bir yapıda karıştırılarak uygulayanın stratejisine uygun biçimde esnetilebilir olmasını belirtmiştir. İkinci olarak kavramın aktör azında değerlendirmesini yaparak devlet, devlet dışı aktör ve vekillerin olduğu bir yapı ortaya koymaya çalışmıştır. Üçüncü olarak ise mücadelenin geçtiği uzayı değerlendirmiştir.

Burada meydana gelen hadiselerin geleneksel savaşların olduğu fiziksel ortam ile sınırlı olmadığını belirtilerek “hibrit savaş” tanımını yazarların analizi neticesinde ulaşılan tanım ifade edilmiştir. Bu tanıma göre “hibrit savaş”; *“savaş alanı veya belirli bir fiziksel bölge ile sınırlı olmayan savaş araçlarının kullanımıyla, devlet ve devlet dışı aktörleri aynı anda içeren şiddetli bir çatışma biçimi”* olarak tanımlanmıştır.

Bu çerçevede 2006 Hizbullah ve İsrail arasında meydana gelen 34 günlük savaş, Irak, Libya ve IŞİD “hibrit savaş” örnek olayları olarak incelenmiş ve son olarak 2014 yılından itibaren Ukrayna’da meydana gelen olaylar değerlendirilmiştir. NATO için yapılan değerlendirmede “geleneksel savaş algılarının altında kalan faaliyetlerin” NATO’nun reaksiyon gösterememesindeki en önemli sebep olarak değerlendirilmiş ve özellikle 2014 yılı Galler Deklarasyonuna atıf yapılarak “VJTF (Yüksek Hazırlıklı Birleşik Görev Kuvveti)” yapısının bu tehditlere karşı geliştirilen askerî tedbirler kapsamında olduğunu, Avrupa’da Ukrayna krizi ile değişen güvenlik ortamı algısı ile gelişen tehditlere çözümün askerî yöntemi olarak VJTF kuruluşu gösterilmiştir.

Tehditler Rusya çerçevesinden değerlendirilerek, Avrupa Birliği’nin tehditlere karşı alınacak tedbirler ve uygulanacak politikalarda başta ekonomi olmak üzere askerî olmayan alanlarda NATO ile iş birliği içerisinde olmasının önemi çalışmada vurgulanmıştır. NATO’nun yaklaşımlarını içeren 2015 yılında Guillaume Lasconjarias ve Jeffrey A. Larsen editörlüğünde benzer ve kapsamlı bir çalışma yapılmış⁵⁷ ve toplam on sekiz farklı çalışma burada neşredilmiştir. Bu çalışmada “hibrit tehditler” kapsamlı biçimde ele alınarak, kökenleri, enerji politikalarına etkileri, Avrupa güvenliğine etkileri açısından Rusya tehdidi özelinde değerlendirilmiştir. NATO’nun genel bağlamında “hibrit tehdit” ve “hibrit savaş” kavramları yukarıda ifade edilen çerçevelerde olmuştur. Ancak özellikle askerî tedbirlerin “hibrit tehditlere” karşı yeterli olmadığı, Avrupa Birliği ile iş birliği sağlanması vurgulanmış ve çalışmalar bu istikamette devam etmiştir.

⁵⁷ Guillaume Lasconjarias ve Jeffrey A. Larsen, ed., **NATO’s Response to Hybrid Threats, NATO’s Response to Hybrid Warfare**, 2015.

Avrupa Birliği açısından “hibrit tehdit” algısı, Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ve Ukrayna Krizi’nde oynadığı rol çerçevesinde oluşmuş ve NATO gibi kolektif bir güvenlik örgütünün askerî himayesinde daha ziyade “hibrit tehditlerin” askerî olmayan yönlerine karşı alınacak tedbirler kapsamındaki faaliyetlere odaklanılmıştır. Bu kapsamda çeşitli platformlarda yayınlar yapılmıştır.

Yapılan yayınlardan ne çıkan rapor,⁵⁸ “hibrit savaş” kavramının bu kavramı kullanan taraflarca farklı anlaşıldığını, algılandığını belirtmiş, buradan hareketle terim birliği oluşturmak ve analitik bir ereve çizebilmek için kavramı tanımlamıştır. Buna göre “hibrit savaş”; “Sinerjik etki elde etmek için tüm toplumsal işlevler yelpazesinde belirli güvenlik açıklarına göre uyarlanmış çoklu g araçlarının senkronize kullanımı” olarak ifade edilmiştir. Yapılmış olan tanımlama sonrasında örnek olay kapsamında incelemeleri üç temel soruya yönlendirerek analiz etmiş ve çıkardığı sonuçları derleyerek “hibrit tehditlere” yönelik alınması gereken tedbirleri ifade etmiştir. Üç soru; kritik yetenek ve hassasiyetlerin neler olduğu, senkronizasyonun nasıl sağlandığı ve etkilerin ve doğrusal olmamanın nasıl sağlandığı üzerinedir.

ncelenen rneklemeler ise; İran’ın Suriye’deki faaliyetleri, Rusya’nın doğalgazı kullanarak Ukrayna Krizi’ne nasıl etki ettiği, IşİD’in Suriye ve Irak’taki faaliyetleri, Rusya’nın siber yetenekleri olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmanın çoğunlukla askerî olmayan yöntemlerin kullanımının nasıl olacağı ve saldıran tarafın çok boyutlu ortamda hasmının ağırlık merkezine olan etkilerinin analitik biçimde incelenmesi sebebiyle farklı bir bakış açısı kazandırabileceği değerlendirilmektedir.

Rusya’nın Kırım’ı ilhakı sonrasında ABD ve batıda hibrit tehdit ve hibrit savaş kavramlarının, kavramsal olarak farklı perspektiflerden ele alındığı ve 2014 öncesi çalışmalara atıf yapılsa da kavramın evirilmeye başladığı görülmektedir. 2014 yılından itibaren terimin kavramsal manada evrim geçirmesinin özünde, batılı askerî uzmanların Kırım’ın ilhakında Rusya’nın uyguladığı stratejileri anlama gayretleri bulunmaktadır. 2013 yılında Rusya’da yayınlanmış olan bir makale, Kırım’ın ilhakı ve Donbass bölgesinde süren çatışmalar sebebiyle dikkatleri çekmiş ve literatüre “Gerasimov Doktrini” olarak geçmiş ve 2014 yılında İngilizce ’ye gevrilmiştir.

⁵⁸ Erik Reichborn-Kjennerud Dr. Patrick J. Cullen, **Understanding Hybrid Warfare**, 2017.

1.3. Gerasimov Doktrini ve Rusya

Batılı askerî uzmanlarca Rusya Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov'a atıf yapılarak kullanılan ve "Gerasimov Doktrini" olarak adlandırılan makalenin orijinal metni 27 Şubat 2013 tarihinde yayınlanmıştır. Makalede Gerasimov⁵⁹, yirmi birinci yüzyılda savaş ve barışın bulanıklaşmaya başladığını ve Kuzey Afrika ve "Arap Baharı" kapsamında meydana gelen olayların devletlerin güvenliğine tehdit oluşturduğunu, bir devletin aylar hatta haftalar içinde iç çatışmalar içinde bölünmüş ve hale gelebileceğini ve dış müdahalelerin bu çerçevede yapılabileceğini

"(...) Yirmibirinci yüzyılda savaş ile barış arasındaki çizginin bulanıklaşması eğilimini görmekteyiz. Savaşlar artık ilân edilmemektedir ve bir kere başladıktan sonra alışık olunmayan kalıplarda devam etmektedir. Gelişen bir devlet, birkaç ay ve hatta gün içerisinde bir silahlı çatışmaya sahne olabilir, yabancı müdahalenin kurbanı olabilir veya iç savaş bataklığına saplanabilir." ifadeleri ile belirtmiştir. ABD'nin askerî müdahalelerini incelediği makalesinde Gerasimov, Rusya için stratejik ortam gereği uygulanabilir hareket tarzlarını ve askerî gücün kullanılma yöntemlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Gerasimov'a göre ilan edilmeyen bir savaş hali bulunmakta ve savaş ile barış durumu bulanıklaşmıştır. ABD'nin askerî müdahale stratejilerini değerlendiren Gerasimov, ABD'nin öncelikle rejim değişikliği istediği veya askerî müdahalede bulunacağı bölgeyi/ devleti tespit ettikten sonra ilk olarak ABD'nin medya organları marifetiyle hedef ülkede politik muhalefeti oluşturduğu/ güçlendirdiğini, internet, sosyal medya ve hükümet dışı organizasyonların katkılarıyla da toplumsal çatışmayı körüklediğini ifade etmiştir.

Politik muhalefet ayrılıkçılık ve sosyal çatışma boyutuna vardığı hedef ülkedeki hükümetin toplumsal emniyet ve asayiş sağlamasının, ayrılıkçı unsurlara özel harekât unsurları ile destek verdiğini, konvansiyonel yetenekler ile desteklediğini ve özel askerî şirketleri marifetiyle çatışmaları körüklediğini ifade etmiştir. Güvenlik ve toplumsal barışı kaybeden hükümetlerin uyguladığı sert müdahaleler sonucunda da ekonomik, politik, askerî yaptırımlar ile ABD tarafından köşeye sıkıştırıldığını belirten

⁵⁹ Gerasimov, **agm.**, s. 26 .

Gerasimov, hükümetin toplu soykırım, kitle imha silahlarının kullanılması gibi bahaneler ile askerî müdahalenin yolunu açtığını beyan etmiştir.

Askerî müdahale sonucunda da istenen nihai sonuca ulaşıldığını yani mevcut rejimin değiştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca her silahlı mücadelenin, bölgesel, toplumsal etkenlerden dolayı farklı karakterler taşıyabileceğini ifade etmiştir. Devlet kurumlarının ve yeteneklerinin tamamı mücadelenin içindedir. Sert ve yumuşak güç uygulamaları bir arada görülmektedir. Kitlelerin algısal iradeleri ve düşünce yapıları etkilenecek hasmın savaşma azim ve iradesi kırılmalıdır. Özel kuvvetlerin kullanımı, algı yönetimi, özel askerî şirketler ve vekil kuvvetlerin kullanımı, dolaylı tutum ve asimetrik harekât ön plandadır. Gerasimov’a göre savaşın kuralları değişmiş, askerî birliklerinde kullanım biçimi de değişikliğe uğramıştır. Bu kapsamda çatışmaları toplam 6 farklı safha içinde değerlendirmiştir. Askerî gücün kullanımı safhasına kadar askerî olmayan yöntemleri mevcut uluslararası stratejik ortama uyarlayarak, kriz safhasının hemen öncesinde başlayan çatışma ortamı ile çözüme ulaşan son aşamayı birbirine bağlayarak, bu safha içerisinde askerî operasyonların icra edilmesinin uygun olduğunu değerlendirmiştir.

Başlangıçta dikkat çekmeyen bu makale, Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ve Ukrayna Krizi ile gündeme gelmiş ve batılı askerî düşünürler tarafından “Gerasimov Doktrini” olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Yayınlanan pek çok çalışmada “Gerasimov Modeli” ile ilgili fikir ve yorumlama gayretleri içerisine girilmiş ve “Gri Bölge Çatışması”, “Hibrit Savaş”, “Rus Modeli Hibrit Savaş”, “Doğrusal Olmayan Savaş” gibi terimler kullanılarak, Gerasimov’un mevcut uluslararası stratejik ortamda askerî gücün uygulanabilirliği ile ilgili yorumlarını doktrin veya savaş modeli olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmalardan, 2014 yılında Mark Galeotti tarafından yapılan, “Gerasimov Doktrini ve Rus Doğrusal Olmayan Savaşı” isimli çalışmada⁶⁰, Ukrayna müdahalesi çerçevesinde yapılan değerlendirmede Rusya’nın “politika merkezli” harekâtları gelecekte de icra edebileceği değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ifade edilmek istenen husus, NATO çevrelerince Soğuk Savaş yıllarından beri beklenen ve bu minvalde hazırlıkların yapıldığı, askerî gücün oldukça somut biçimde kullanılmasından ziyade,

⁶⁰ Mark Galeotti, “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”, **In Moscow’s Shadows**, 2014, 1–11.

doğrudan karşı karşıya gelinmeyecek ve açık çatışmalardan kaçınılması olarak çalışmada ifade edilmiştir.

Çalışmada Gerasimov tarafından yayınlanan makale, farklı bir üslup ile değerlendirilerek, Rus askerî doktrininin Sovyet temelleri ve Rus stratejik kültürü ile bağlantıları açıklanmaya çalışılmıştır. Galeotti'ye göre Gerasimov'un modeli, Rus askerî harekâtı için yol gösterici, yönlendirici olmuş, bu kapsamda Kırım'ın ilhakı ve Donbass'ta meydana gelen çatışmalar şekillenmiştir.

Kofman ve Rojinsky tarafından kaleme alınan⁶¹ “Rusya'nın “Hibrit Savaşına” Yakından Bakış” isimli makalede, “hibrit savaş” kavramı sorgulanmış, Rusya'nın 2014 Ukrayna Krizi ve Kırım'ı ilhak ettiği süreç, Rus askerî doktrinleri ve ulusal güvenlik dokümanları çerçevesinde incelenmiştir.

Özellikle Rusya'nın jeopolitik kaygılardan kaynaklanan harekâtının, NATO ve Batı perspektifinde “hibrit savaş” olarak kıymetlendirilmesi ve Rusya'nın faaliyetlerinin bu kapsamda açıklanmaya çalışıldığını belirtilmiştir. “Hibrit Savaş” terimi kapsamına alınan faaliyetlerin savaş tarihi kadar eski olduğu, hasımların karşılıklı olarak birbirlerine uyguladığı yöntemlerin “hibrit savaş” kapsamında değerlendirilmesinin, yanlış ve eksik analizlere sebep vereceği çalışmada vurgulanmıştır. Özellikle Batı tarzı yaklaşımlardaki “alet çantasındaki bütün aletlerin kullanımı” yaklaşımı değerlendirilmiş, “akıllı güç”⁶² kavramına atıf yapılarak aslında modern savaşlarda ortaya çıkan “hibrit savaş” kapsamında yapılan tanımlamaların politik savaş⁶³ ve gayri

⁶¹ Michael Kofman ve Matthew Rojansky, “A Closer look at Russia's ‘Hybrid War’”, **Kennan Cable**, 7, sayı 7 (2015): 1–8.

⁶² **Yumuşak güç**; 1990'lı yıllarda Joseph NYE tarafından kullanılmaya başlayan yumuşak güç kavramı ile bir ülkenin sahip olduğu askerî ve ekonomik potansiyeli dışındaki bütün değer unsurlarını ihtiva etmektedir. Nye'e göre yumuşak gücün kaynağı kültür, dış politika ve siyasi değerlerdir.

Sert güç; o ülkenin askerî gücü ve ekonomik yaptırım uygulayabilme yeteneği ile doğrudan alakalıdır. Sert güç kullanımı esnasında dünya kamuoyunda bu gücün kullanımının meşru olarak görülmesi önem kazanmaktadır.

Akıllı güç ise; 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan ve Nye tarafından Bush yönetiminin uyguladığı sert güç politikalarını eleştirirken, sadece sert gücün kullanılmasının uygun ve yeterli olmadığını, sert gücün yanında siyasi, kültürel, sosyal, psikolojik unsurları da kapsayan yumuşak gücün de kullanılması gerektiğini belirterek, “akıllı güç” kavramını ortaya atmış2009 yılında ABD Dış İşleri Bakanı olan Hillary Clinton tarafından kullanımı ile popülerlik kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için **bkz.** Rıza Güler, **Stratejik İletişim: Güvenlik Odaklı Algı Paradigmaları**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2018., ve Jale Akhundova, **Rusya'nın Yumuşak Güç Politikaları: Mevzuat, Kurumlar, Politikalar**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016.

⁶³ **Politik savaş**; 1946 yılında SSCB'de büyük elçi olarak görev yaparken yayınladığı “Long Telegram” ile SSCB'nin etki alanını arttırmak için uyguladığı stratejileri açıklayan George Kennan, 1948 yılında ABD Devlet Planlama Direktörü görevinde iken yazmış olduğu “Organize politik Savaşın Açılışı” başlığı ile hazırladığı rapor neticesinde ABD terminolojisinde yer alan kavramdır. Soğuk Savaş süresinde ABD'nin Rusya ile mücadelesinde kullandığı yöntemler bu hazırlanan rapor çerçevesinde

nizami savaş türleri içinde tanımlandığı belirtilmiştir. Afganistan, Irak ve Libya’da icra edilmiş olan harekâtların Rusya tarafından takip edildiğini belirten çalışmada, Batı tarafından kullanılan yöntemlerin Rusya’nın güvenlik ve askerî dokümanlarında yer bulunduğunu, Kırım’ı ilhakının incelenmesi neticesinde, geçmişte de kullandığı yöntemleri bu harekâta da kullandığı belirtilmiştir.

Rusya’nın devlet destekli medya ve yayın organları marifetiyle yürüttüğü algı operasyonlarının, Kırım’daki ve Donbass bölgesinde yürüttüğü harekâtların kendine has özellikler taşıdığını, bu kapsamda Sivastopol’da bulunan deniz üssünün önemli katkı sağladığı belirtilerek, 2014 Ukrayna Krizi bağlamında kendine münhasır yetenek ve imkanları kullandığı, farklı bir bölgede icra edeceği harekâtın farklı karakterde olmasının yüksek ihtimalli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Batı tarafından “hibrit savaş” kavramının Rusya ile algılanmasının yanlışlığı ve yanlış yollara sevk edeceği hususu vurgulanmıştır.

Can Kasapoğlu tarafından NATO Savunma Koleji’nde yayınlanan makalede ⁶⁴ Rusya’nın Sovyet Askerî Doktrinlerine atıf yapılmış ve “reflexive control” üzerinden olaylar açıklanmaya çalışılmıştır. Hibrit savaş terimi ile Rusya’nın Kırım’ı ilhakını ve Ukrayna Krizini değerlendiren Kasapoğlu’na göre Rusya’nın 2008 Gürcistan Müdahalesi ile başlayan süreçte, köklerini İkinci Çeçen Savaşından alan askerî modernleşme ve yeniden teşkilatlanma, Rusya’nın yeni “hibrit savaş” konseptinin anlaşılması için büyük önem arz eder. Asimetrik güç kapsamında özel kuvvetlerinin, istihbarat biriminin (GRU) ve hava indirme birliklerinin değişimini süreç içerisinde açıklayan yazar, Rus askerî doktrinleri ve Sovyetler döneminde algı yönetimi kapsamında “reflexive control” kavramını “hibrit savaş” ile birleştirerek açıklamış ve son dönem Rusya’nın faaliyetlerini bu bağlamda değerlendirmiştir.

Yazısında Frank Hoffman’a atıfta bulunarak, “hibrit savaş” kavramını “Rus hibrit savaşı” kavramı olarak açıklamıştır. Rusya’nın doğrusal olmayan savaş anlayışının yeni veya yenilenmiş bir strateji veya konsept olmadığını ifade eden Kasapoğlu,

geliştirilmiştir. Kennan tarafından tanımlaması yapılmış olan “Politik Savaş”, Clausewitz’in savaş zamanı uygulamalarının barış döneminde tatbikini içermektedir. Mücadele eden devletlerin etki alanını genişletmek, korumak maksadıyla icra ettiği savaşa varmayan, örtülü ve açık faaliyetlerin tamamı Politik Savaş kapsamına girmektedir. Ayrıntılar için bkz. “George F. Kennan, 'The Inauguration of Organized Political Warfare' [Redacted Version],” April 30, 1948.

<https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116178>.

⁶⁴ Can Kasapoglu, “Russia’s Renewed Military Thinking: Non-Linear Warfare and Reflexive Control”, NATO Research Paper, sayı 121 (2015): 12.

Sovyetler döneminde doktrin haline getirilmiş “derinlikte harekât” ve “reflexive control” kavramları ile eski doktrinlerin uyarlanması olarak açıklamıştır. Yaptığı harekâtlarda Moskova’nın, rakibinin karar verme algoritmasını bozacak şekilde jeopolitik niyetini saklı tutmak kaydıyla elit askerî birlikleri ile icra ettiği ve askerî olmayan faaliyetler ile koordineli olan bir tür harekât icra ettiğini tespit etmiştir. Bu kapsamda Moskova’nın büyük tatbikatlar düzenleyerek, eş zamanlı olarak Kırım özelinde, Ukrayna topraklarında yürüttüğü örtülü faaliyetler neticesinde oluşan halk hareketlerinin ve eş zamanlı olarak vekil kuvvetler marifetiyle sert güç kullanımı ve askerî çatışmaların yürütülmesini, ağırlık merkezinin⁶⁵ analizini zorlaştırdığını ve karar alma mekanizmalarının doğru çalışmamasına sebep olduğunu belirtmiştir.

Rus askerî düşüncesinin gayri nizami harp üzerine yoğunlaşırken, İkinci Çeçen Savaşından sonra karma birliklerin önemini anladığını ve karma birlikler ile düşman geri bölgesinde gayri nizami harp yapma yeteneği kazanma gayretinde olduğunu belirten Kasapoğlu’na göre Rusya’nın “kompleks hibrit savaşı” için yarı örtülü politik savaş ve stratejik örtü faaliyetlerinin birleşimini sağlamalıdır. Bu kapsamda da köklerini Sovyetler Birliği dönemi askerî konseptlerinden “reflexive control” kullanılmaktadır.

Nicu Popescu tarafından yapılan çalışmada⁶⁶ 2014 yılındaki Ukrayna krizi ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhakından Avrupa ve NATO’da güvenlik çalışmalarının ve tartışmalarının “hibrit taktikler” üzerine yoğunlaştığında bahsetmiştir. Popescu’ya göre “hibrit taktikler” ne yeni bir icat ne de bir Rus icadıdır. “Hibrit taktiklerin” en az savaş kadar eski olduğunu belirtirken, özellikle taktik seviyedeki kullanımının etkinliği arttırdığını vurgulamıştır. Harekâtın taktik seviyesinde uygulanan yöntemlere değinen Popescu, SSCB’nin Afganistan’ı işgalinde ABD tarafından Afgan milislere sağlanan desteği, SSCB’nin Afganistan’ı işgal metodunu ve Hizbullah’ın İsrail karşısında uyguladığı yöntemlere atıf yaparak “hibrit savaş”ın benzer çatışmalarda görüldüğü vurgulamıştır. “Asimetrik Savaş’ın” da bu kategoride incelenebileceğini

⁶⁵ **Ağırlık merkezi**; Clausewitz’in ünlü eseri “Savaş Üzerine” de ifade ettiği esaslar dahilinde yorumlandığında; bir milletin, bir askerî gücün aktör veya grubun hareket serbestisini, fiziki gücünü ve savaşma azmini aldığı özellikler, yetenekler veya şahıslardır. Hasra uğraması/ etki altına alınması ile başarısızlığa yol açacak ve zayıflatacak kuvvet, coğrafi bölge, kaynak veya psikolojik unsur ağırlık merkezi olabilir. Ağırlık Merkezi tarafların hedeflerine varmak için dayandığı gücünün asıl kaynağıdır. Ayrıntılar için **bkz.** Carl Von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, Çev.: Em. Tuğg. Hasan Fahri Çeliker, Alfa Yayınları, 2. Basım, Kasım 2019.

⁶⁶ Nicu Popescu, “Hybrid tactics : neither new nor only Russian”, **ISSUE Alert European Union Institute for Security Studies**, 4, sayı January (2015): 1–2.

belirterek, Rusya'nın benzer taktikleri tarihinde uyguladığını ifade etmiştir. Çalışmasında "hibrit savaş", "hibrit taktikler", "asimetrik savaş" kavramlarını beraber inceleyerek taktik seviye için uygulanabilir olan yöntemlerin Rusya tarafından yürütülen çatışma ve operasyonlarda sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir. Özellikle bu yöntemleri kullanarak taarruz eden tarafın, savunana göre maliyetleri düşürdüğünü ve inkâr edilebilirliği sağladığını vurgulayarak, bu yöntemlere karşı kullanılacak tedbirlerin aşırı güç kullanımı olması durumunda, aşırı güç uygulayan tarafın karşı tarafta sivil kayıplara sebep olabileceği ve uluslararası kamuoyunda kötü etki bırakacağını ifade etmiştir. Avrupa için koordineli bir yaklaşıma bu tür tehditlerin üstesinden gelinebileceğini belirten Popescu, polis kuvvetlerinin iyi yetiştirilmesi, hudut güvenliğinin ve yönetiminin etkin olarak sağlanması yolsuzluğa karşı etkin mücadele ve açık enerji politikalarının önemini vurgulamıştır.

Bartles'in yayınladığı "Gerasimov'u Doğru Anlamak" isimli makalede ⁶⁷ Rus Genel Kurmay Başkanlığı ile Pentagon arasındaki farklılıklar yetki ve sorumluluklar kapsamında değerlendirilerek, Rus askerî bürokrasisinin göreceli olarak önceliğinden bahsetmiştir. Bu kapsamda Rusya'nın son yıllardaki askerî doktrinlerini inceleyerek, Gerasimov'un ifade ettiği kavramları anlamlandırmaya çalışmıştır.

Küresel stratejik güvenlik ortamının taraflarca nasıl algılandığı ve aralarındaki farkları ifade etmiştir. Rusya ve askerî doktrini kapsamında yapılan çalışmalar içerisinde Rusya'nın stratejik güvenlik ortamına bakış açısına yakın değerlendirmeleri ile Bartles, renkli devrimler, Arap baharı, NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması, Irak ve Afganistan harekâtlarında tarafların stratejik davranışlarını analiz ederek, Gerasimov'u anlamaya çalışmıştır. Bartles'in çalışmasında en dikkat çekici olan kısım, Gerasimov'un askerî ve askerî olmayan yöntemlerin beraber kullanılmasını yaklaşımını değerlendirirken bunun Rusya için yeni bir şey olmadığını belirtmesidir. Rusya'nın milli güç unsurlarının tamamını kullanarak, hedef ülke üzerine baskı yapmasının yeni bir savaş yönteminden ziyade tarihsel kökleri bulunan ve Rus askerî anlayışından kaynaklanan bir durum olduğunu değerlendirmiştir.

Rusya'nın caydırıcılık kapsamında 2000 yılında yayınladığı Askerî Doktrini'ne atıfta bulunarak nükleer caydırıcılığı sağladığını belirten Bartles, Gerasimov tarafından kaleme alınan çalışmanın yeni bir savaş çeşidi olmadığını, aksine stratejik güvenlik

⁶⁷ Charles K. Bartles, "Getting Gerasimov Right", **Military Review**, January-Fe (2016): 30–38.

ortamının tahayyül edilerek, bu ortamda askerî güç kullanımının uyarlanması olduğunu belirtmiştir.

Andrew J Duncan ⁶⁸ tarafından yazılan makalede de benzer biçimde “Gerasimov modeli” ve “hibrit savaş” terimlerinin, konseptin yeterince olgunlaşmamış olmasından dolayı hatalı değerlendirilmelere sebep olabileceği, Rusya’nın faaliyetlerinin tamamının bu pencereden değerlendirilmesini uygun olmadığı vurgulanmıştır.

Yeni bir konsept ve savaş türü olmasından ziyade Rusya tarafından uygulanan yöntemlerin Sovyet Askerî Doktrinlerinde yeri olan “Derinlikte Harekât”, “Reflexive Control” ve “Aktif Tedbirler” olarak değerlendirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Bu dönemde literatürde bulunan ve Gerasimov’a atıfla Rusya’nın harekâtını inceleyen çalışmaları değerlendiren Duncan, Galeotti’nin “kural koyucu, yönlendirici” yaklaşımı ve Koffman ve Rojansky’nin tanımlama yaklaşımlarını Gerasimov’un yayınlanan makalesi perspektifinde değerlendirmiştir.

Tartışmaya, eski Sovyet doktrinlerinde yer alan kavramlarla açıklama getirmeye çalışmıştır. Buna göre “derinlikte harekât” kapsamında Sovyet tanklarının düşman derinliklerinde, düşmanın kritik tesis ve altyapılarına, ihtiyatlarını etki altına almak amacıyla kavramsallaştırdığı konseptin, çağdaş anlamda yorumlanması ile Kırım bağlamında, milli güç unsurlarının tamamının kullanıldığı, harekât alanının bütünü etki altına alan, derinlik sağlayan konsept ile benzeştirmiştir. Bu kapsamda siber taarruzlar ile alt yapı ve tesislerin hedef alındığını, diplomatik, ekonomik ve askerî enstrümanlar ile Ukrayna karar alıcılarının baskı altına alınmasının sağlandığını belirtmiştir. Aktif tedbirler kapsamında kullandığı vekil kuvvetleri ve inkâr edilebilirliğini kullandığını, “reflexive control” ile algı yönetimi sağlayarak bütün bu yeteneklerin senkronize kullanılarak harekâtın icra edildiğini yaptığı analizinde değerlendirmiştir.

Timothy Thomas ⁶⁹ tarafından 2018 yılında yazılmış olan makalede, Rusya’nın tarihsel süreçte askerî doktrinlerinin dönüşümünü ve birbirinin üzerine inşasını örneklemeler ile açıklamıştır. Gerasimov’un yapmış olduğu konuşmaların analizini

⁶⁸ Andrew J Duncan, “New ‘Hybrid War’ or Old ‘Dirty Tricks’? The Gerasimov Debate and Russia’s Response to the Contemporary Operating Environment”, **Canadian Military Journal**, 17, sayı 3 (2017): 6–16.

⁶⁹ Timothy L Thomas, “Russia ’ s Forms and Methods of Military Operations The Implementers of Concepts”, **Military Review**, sayı May-June (2018): 30–37.

yapan yazar, Gerasimov'un askerî harekâtları ve çağdaş stratejik güvenlik ortamını okumasını değerlendirmiştir. Yaptığı konuşmalarda “hibrit savaşın” batı tarafından Rusya aleyhine uygulanan yöntemler manzumesi olduğunu ifade eden Gerasimov'un, tarihsel perspektifte esinlendiği ve “usul ve yöntemler” üzerine yaptığı değerlendirmelere ve modern harekât ortamında taktiklere yansımaya vurgu yapmıştır.

Rusya'nın 2014 Ukrayna Krizi sürecinde herhangi bir savaş ilanı olmadan bölgeye askerî müdahalede bulunması, öncesinde rütbe ve milliyet işaretleri olmayan “küçük yeşil adamların” Kırım ve Donbass bölgelerinde aktif mücadele içerisinde yer alması, Batı perspektifinde olayların algılanması ile ilgili “kaos” yaratmış, krizin neticelenmesinden sonra yapılan analizler ile “hibrit savaş” kavramı evrim geçirmeye başlamıştır. Bu kapsamda Batı'da pek çok askerî düşünür “hibrit savaş” kapsamında tahayyül ettiği hususları Rusya ile özdeşleştirirken, “Gri bölge” kavramı ortaya çıkmıştır. Gri bölge kavramı savaş ve barış arasındaki durumu ifade etmek için kullanılmış, “hibrit savaş” kavramı “gri bölge” bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Kapsamlı çalışmalar yapılmış ancak değerlendirmeler genellikle Batı merkezli yaklaşımlar ile yapılmıştır.

Frank G. Hoffman ⁷⁰ tarafından 2016 yılında kaleme alınan çalışmada Ukrayna Krizi ve Kırım'ın ilhakı değerlendirilerek “Gri Bölge” kavramı sorgulanmıştır. Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki faaliyetleri örnek gösterilerek, Rusya'nın benzer yöntemler uygulayarak Doğu Avrupa'da etki alanını genişletme gayretinde olduğunu değerlendirmiştir.

ABD'nin bakış açısının değiştirilmesi gerektiği, savaş ve barış kavramlarının çağdaş stratejik güvenlik ortamındaki çatışmaların anlaşılmasını engelleyeceğini değerlendiren Hoffman, ABD'nin aksine rakipleri için bu kavramların kesin çizgilerden ibaret olmadığını belirtmiştir.

Muğlak savaş ve Gri Bölge kavramlarının iç içe geçtiğini yaptığı çalışmada belirten Hoffman'a göre uluslararası sistemin normlarının ve hukuk kurallarının etrafından dolaşmak için vekil kuvvetler ve asimetriyi kullanan tarafların, inkâr edebilme

⁷⁰ Frank G. Hoffman, “The Contemporary Spectrum of Conflict : Protracted , Gray Zone , Ambiguous , and Hybrid Modes of War”, **The Heritage Foundation**, sayı 2016 (2016): 25–36.

seçeneğini ellerinde bulundurması, savaşı eşiğini geçmeden yaptığı faaliyetleri gri bölge kavramı içerisindedir.

Konvansiyonel yeteneklerinin stratejik hedeflerine ulaşmayı destekleyemeyeceğinin farkında olan tarafların bu yöntemlere başvurabileceğini ifade eden yazara göre, bu yöntemleri uygulayanların kullandığı yöntemler karşı tarafın karar alıcılarının istikrarlı ve doğru karar almalarını engelleyerek hedeflerine ulaştıklarını Kırım örneğine atıfta bulunarak açıklamıştır. Hoffman çalışmasında çatışma yelpazesini kendi açısından değerlendirerek bir tablo oluşturmuş ve bu tablonun içerisine “hibrit savaş” kavramına yer vermiştir. Yelpazedeki yerine göre “hibrit savaş” gri bölge çatışmasının da ötesinde, konvansiyonel savaşın hemen öncesindeki bir savaş biçimi olarak kategorize etmiştir. Aynı kapsamdaki bir diğer kategori çabası 2018 yılında yayınlanan⁷¹ makalesinde de ele alan Hoffman, burada savaş kategorilerini detaylandırarak “hibrit savaşın” farklı bir savaş kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak, çatışma ve savaş terminolojisinde yer almasını destekler bir tutum içerisinde olmuştur.

Gri bölge konusunda özellikle Kırım’ın ilhakı kapsamında pek çok çalışma yapılmış ve bu kavram güvenlik literatüründe bu tarihlerden itibaren yer bulmaya başlamıştır. Pek çok farklı açıdan değerlendirilen gri bölge kavramı, devletler seviyesinde milli güç unsurlarının tamamının senkronize biçimde konvansiyonel savaşa varmayacak seviyeye kadar olan mücadele alanlarının tanımı için kullanılmıştır.

Bu kapsamda yapılan değerlendirmelerde kriz ve gerginlik durumundan konvansiyonel savaşa geçiş arasındaki süreci ifade etmek için gri bölge tanımı kullanılır hale gelmiştir. Gri bölge ile ilgili üretilen kavramlar bu süreç içerisinde kullanılan askerî yöntem, askerî olmayan yöntem ve devletlerin politikaları perspektifinden değerlendirildiğinde, siber güvenlik, enerji güvenliği, ekonomik ve siyasi yaptırımlar ve tedbirler, uluslararası güvenlik politikaları ve hukuk kuralları, bilgi savaşı ve psikolojik harbin kullanılması, askerî manevra ve tatbikatlar, vekil kuvvetlerin kullanılması, terörizm gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Hoffman tarafından ortaya konan kategoriler içinde “hibrit savaş” kavramının yer alması, kavramın savunucusu ve mimarı olmasının ötesinde, çağdaş güvenlik

⁷¹ Frank G Hoffman, “Examining Complex Forms of Conflict Gray Zone and Hybrid Challenges”, **Prism 7**, sayı 4 (2018): 31–47.

ortamının değerlendirilmesi kapsamında görülebilir. Bu çerçevede analiz edildiğinde Atlantik Okyanusu'nun ötesinden Avrupa ve dünya gelişmelerinin değerlendirilmesi ve ABD'nin milli çıkarlarının takibi konusunda askerî gücün nasıl şekillenmesi gerektiği konusu ön plana çıkmaktadır. Kavramın askerî literatüre girmesinden itibaren “hibrit savaşın” bakış açılarına göre farklı anlamlar taşıması gibi Hoffman'da kendi bakış açısından gri bölgenin ve “hibrit savaşın” çatışma yelpazesindeki yerini ortaya koymaya çalıştığı değerlendirilmektedir.

Gri bölge kavramına Amerikan askerî personelinin katkılarıyla hazırlanan ve Nathan Freier'in editörlüğünde ortaya çıkan “Gri bölgede Stratejik İnisiyatifi Yeniden Kazanmak”⁷² isimli çalışmada Hoffman'ın aksine “hibritlik” gri bölgenin içerisindeki bir durum olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada Gri bölge özellikleri tanımlanırken, ABD merkezli bir yaklaşımla, dünya revizyonist, statükocu ve kabullenmeyen (rejectionist) devletler olarak kategorize edilmiştir. ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında kurmuş olduğu hegemonyayı ve küresel sistemi kendi lehine değiştirmek isteyen Rusya ve Çin revizyonist olarak nitelenirken, İran, Kuzey Kore hegemonyayı kabullenmeyen devletler olarak nitelendirilmiştir. Savaş durumu “siyah” rengi ile temsil edilirken, barış durumu “beyaz” ile temsil edilmiş, savaş ve barış arasındaki durum için ise “gri” kodlaması yapılmıştır. Bu kapsamda gri bölge tanımının aktöre, duruma ve şartlara göre değişen, her farklı durum için kendine has özellikleri barındıran bir yapı olduğu vurgulanarak durum ve şartlar ne olursa olsun değişmeyen üç özelliğinden bahsedilmiştir.

Bu üç özellikten ilki, karmaşıklık ve muğlaklığı sebebiyle Amerikan savaş ve barış anlayışına sıkı sıkıya bağlı ortaklarının ve ABD'nin etkili ve anlamlı tepki gösterme yeteneklerini engellemesi ve özünde karma güçlükler barındıran ve stratejik etkileri olan bir “melezliği (hybridity)” olmasıdır. İkinci özelliği, gri bölge faaliyetlerinin Amerikan askerî düşüncesine karşı olan tehdidi gelmektedir. ABD için doğrusal olmayan çatışma modelleri ve bulanıklığın askerî sefer anlayışına uymaması ve bunların konseptinin anlaşılmasının, tedbir alınması kapsamında planlama yapılmasının ve en önemlisi karşı koymanın güçlüğü ifade edilmiştir. Son olarak derin bir risk karmaşası yaratması ve etkilerinin stratejik olması olarak değerlendirilmiştir. Çin, Rusya, İran ve Ortadoğu'nun analiz edildiği çalışmada, ABD çıkarlarına karşı

⁷² Nathan Freier, **Outplayed: Regaining Strategic Initiative in the Gray Zone**, Strategic Studies Institute, 2016.

gelişebilecek tehditler, güvenlik perspektifinden ve gri bölge çerçevesinde değerlendirilerek, rapor haline getirilmiştir.

Çalışmanın ABD ekseninde Soğuk Savaş sonrasında oluşturulmuş küresel düzene karşı tehdit algılarını açıklar mahiyette oluşu, Soğuk Savaş sonrasında oluşan küresel güvenlik ve askerî paradigmaları yeniden gözden geçirerek, mevcut hegemonyanın korunması için alınması gereken tedbirleri içermesi ve güvenlik politikalarını belirleyen makamlara stratejik güvenlik ortamının algılanması ile ilgili yaptığı analiz ve öneriler, ABD perspektifinde değişen güvenlik paradigmalarının ve mevcut hegemonyayı sürdürme gayretinin düşünsel boyutlarını ortaya çıkarması bakımından önemi oldukça büyüktür.

John Arquilla tarafından 2018 yılında Prism dergisinde yayınlanan “Gri Bölge Tehlikeleri: Paradigmaların Kaybı, Paradoksların Yinelenmesi”⁷³ isimli makalede Arquilla, gündemdeki gri bölge kavramını tarihsel süreç içerisinde dönemin paradigmalarının değişimi neticesinde anlamını yitiren veya anlam kazanan kavramlar çerçevesinde değerlendirmiştir. Agresif bir tonda yazılmış olan makalede, gri bölge tanımının kavramsal olarak mevcut gelişmelere karşılık veremediğini, konseptin yeterince doyurucu olmadığını ve gerekli tedbirlerin alınması kapsamında Frank G. Hoffman tarafından kavramsallaştırılmaya çalışılan “hibrit savaş” kavramının kullanılmasının uygun olacağını değerlendirmiştir. Bu kapsamda ABD askerî ve güvenlik karar alıcılarının gri bölge çerçevesinde olayları algılamalarının ABD’yi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya’nın revizyonist tutumları karşısında hareketsiz kalan İngiltere, Fransa gibi ülkelerin durumuna düşmemesini, hasımların gri bölge gibi bir kavram kullanmadığını, savaş ve barış arasında ayırım yapmadığını ve ABD’nin de bu kapsamda yapmamasının uygun olacağını belirterek, gri bölge tanımı yerine “hibrit savaş” tanımı ve kavramının üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştir. “Hibrit Savaş” tanımı olarak, Frank G. Hoffman tarafından ifade edilmiş olan; *“Her türlü savaş ve taktiği uygulayan rakiplerle belki aynı anda karşılaşmayı bekleyebiliriz.”* cümleye atıf yaparak kavramsal çerçeveyi belirlemeye çalışmıştır.

⁷³ John Arquilla, “Perils of the Gray Zone: Paradigms Lost, Paradoxes Regained”, **Prism** 7, sayı 3 (2018): 118–29.

1.4. “Hibrit Savaş” ile İlgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar

Ülkemizde de “hibrit savaş” ile ilgili çalışmalar yıllara sâri olacak biçimde yapılmış ve kavramsal çerçeve olarak genellikle ABD, NATO eksenindeki değerlendirmeler kullanılmıştır. Bu kapsamda Frank Hoffman tarafından yapılan kavramsallaştırma çalışmaları ve NATO perspektifindeki değerlendirmeler kavramın ilk çıkış biçimi ve Rusya perspektifinden değerlendirilmiştir. Süreç içerisinde pek çok makale yayınlanmış ve kavram anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Milli Savunma Üniversitesi’nin 2018 yılında yayınlamış olduğu “Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş”⁷⁴ Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Enstitüsü koordinatörlüğünde yapılmış, konuyu kapsamlı olarak değerlendirilmiş bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma konusunda uzman araştırmacı ve yazarların “hibrit savaş” ile ilgili makalelerinin derlemesi olarak yapılmış ve “hibrit savaş” kavramının tarihsel süreçte nerede olduğu, uluslararası hukuktaki yaklaşımlar, siber uzaydaki etkileri ile askerî anlamda komuta kontrol fonksiyonu üzerine etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmada değişen stratejik ortamın, gelişen teknoloji ve imkanlar nispetinde askerî harekâta olan etkileri “hibrit savaş” perspektifinden değerlendirilmiştir. Türk akademik literatürüne katkı sağlamak ve kavramın doğru anlaşılabilmesi için farklı boyutları ile incelenerek hazırlanan çalışmanın “hibrit savaş” kavramının anlaşılması için uygun zemini hazırladığı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın editörlerince yazılmış olan giriş bölümünde en dikkat çekici kısım, kendi ifadeleri ile; *“Hibrit Savaşın öne çıkan özellikleri olarak; yeni yöntemler ve araçlar kullanılması, sivil-asker ayrımının bulanıklaşması, devletin yanına birçok devlet-dışı aktör konumlanmasını sıralamak mümkündür. Hibrit savaşın felsefesini oluşturan en temel yaklaşım ise öngörülebilir davranışlardan kaçınarak, her türlü saldırı çeşidini kullanmak suretiyle beklenmeyen hareketlerle avantaj sağlamaktır. Bu özellikleri ve yaklaşımı göz önünde bulundurarak Hibrit Savaşın yeni bir savaş çeşidi olduğunu söylemek çok güçtür. Kitabımızdaki makalelerde bu tespit ısrarla vurgulanmıştır. İlaveten, yeni kavramları tartışırken geçmişin temel kurallarını unutma ya da geleceği*

⁷⁴ Yücel Özel ve Ertan İnaltekin, **Savaşın Değişen Modeli : Hibrit Savaş**, Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul, 2018.

tartışmaya odaklanmayı erteleme tuzaklarına düşmememiz gerektiğini özellikle belirtmeliyiz.” şeklinde tezahür etmiştir. Tarihsel örneklemelerin incelenmesinde Arap İsyanının, Rauf Bey Müfrezesi ile Hindistan’da çıkarılması planlanan isyan hareketlerinin “hibrit savaş” perspektifinden değerlendirilmesi çalışmanın özgünlüğü yansıtmaktadır.

Ülkemizde ayrıca farklı perspektiflerden yapılan çeşitli yüksek lisans tezleri bulunmakta ve konu ile ilgili araştırma ve çalışmalar akademik etkinlikler marifetiyle devam etmektedir.

Seçilmiş olan kaynaklar analiz edildiğinde kavramın ilk ortaya atıldığı tarihte ağırlıklı olarak devlet dışı aktörlerin askerî yeteneğindeki gelişmenin askerî harekât bağlamındaki etkilerinin yeni bir savaş türü olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. 2006 yılında meydana gelen 34 günlük savaş neticesinde İsrail’in verdiği kayıplar bağlamında Hizbullah’ın yeni bir savaş türü kullanarak mücadele ettiği öncelikle Frank Hoffman ve ardılları tarafından iddia edilmiştir.

34 günlük Hizbullah İsrail savaşı ilerleyen bölümler ayrıntılı olarak analiz edildiğinde, Hizbullah’ın nereden, ne zaman, nasıl, ne maksatla ilerleyeceğini doğru tahmin ettiği İsrail askerî birliklerine karşı icra ettiği ve taktik harekâtın ayrılmaz bütünlerinin içerisinde değerlendirilen ateş, manevra ve pusu biçimlerinin yeni bir savaş biçimi olarak algılanması ve gayri nizami harp içerisinde gerilla harbinin değişken yapısının ve boyutlarının doğru incelenemediği değerlendirilmektedir. Bu hususlara İsrail askerî birliklerinin hazırlık seviyesinin yetersizliği, doktrinel hataları, harekât ortamının yanlış değerlendirilmesi ve son olarak istihbarat yetersizliği neticesinde başarısız olduğu tespit edilmiştir. “Hibrit savaş”, kavramı ile zaten var olan bir mücadele yönteminin silah yeteneklerinin artırılması ile farklı boyutlara varmış bambaşka bir savaş türü olarak ifade edilmesi, terim birliği sağlanamamış ve kavramsallaştırılamamış bir “hibrit savaş” fenomeni ile askerî literatürü baş başa bırakmıştır. Gerek Hoffman tarafından ileri sürülen özellikler, gerekse Bowers tarafından yapılan analiz yöntemindeki parametreler gayri nizami harbin doğasında hali hazırda ezelden ebede var olacak niteliklerdir. Yeni bir tür savaş tanımlamasına neden ihtiyaç duyulduğu ise ABD’nin Atlantik ötesinden dünyayı nasıl algıladığı ile alakalı görünmektedir. ABD askerî ve güvenlik yazınında kavramların ve terimlerin *rasyonel olmasa dahi* mevcut ve gelecek projeksiyonlarında kullanılmak üzere

üretilmesi ve sunulması, kendi iç dinamikleri ve karar alma mekanizmalarının çalışma sistematığı ile alakalı olduğu kadar, 1991’den itibaren kurmuş olduğu hegemonyanın zihinsel anlamda sürdürülebilmesi için gerekli bir husus olarak değerlendirilebilir.

2014 yılına kadar olan süreçte “hibrit savaş” ve “hibrit tehdit” terimlerine atfedilen anlamlar ve oluşturduğu atmosfer incelendiğinde; devlet dışı aktörlerin ön planda olduğu ve bunların kullandığı silah, yöntem ve modellemelerin, Hizbullah özelinde değerlendirildiğinde, tanksavar yeteneklerinin artması, gemi-savar füze kullanması, İsrail şehirlerine yaptığı füze saldırıları ve benzer imkanların o tarihe kadar kullanılan gayri nizami savaş konseptlerine sokulamaması neticesinde “hibrit aktörün” gücünün aşırı abartılmasına ve terimin cereyan eden olayların üzerinde bambaşka bir anlamda kullanılmaya başlanmasına sebep verdiği değerlendirilmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse 2014 öncesi literatür “hibrit savaş” konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan savaş biçimlerinin aynı hedefe/ hedef grubuna tatbik edilmesi neticesinde hasım üzerinde oluşturulmuş taktik etkinin, operatif ve stratejik seviyeye ulaşan sonuçları üzerinde yoğunlaşmış, çoğunlukla devlet dışı aktörleri arttırılmış konvansiyonel silah yeteneklerinden dem vurularak tanımlanmış gayri nizami harp örneklerinin dışında ve farklı bir savaş türü olduğu iddiasında bulunulmuştur.

2013 yılının sonundan itibaren Ukrayna’da meydana gelen olayların sonucunda 2014 Ukrayna Krizi olarak dünya gündemine oturan olaylar ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı ile Donbass bölgesindeki ayrılıkçı çatışmaların ortaya çıkması ile “hibrit savaş” kavramı evrim geçirerek devlet aktörünü ön plana çıkarmış ve “hibrit savaş” yöntemlerini kullanan devletlerin, Rusya özelinde, incelenmesine sebep olmuştur. Kırım’ın ilhakında Rusya’nın geleneksel çatışma yöntemlerinin aksine zayıtsız ve çatışmasız olarak kabul edilebilecek yöntemleri uygulaması, siber savaş ekonomik ve siyasi yaptırımları Ukrayna üzerinde kullanması ile NATO ve ABD’nin geleneksel savaş eşiği olarak değerlendirdiği faaliyetlerin altında kalan hareketleri ile mücadeleyi vermesi, Batı’daki güvenlik algılarını olduğu kadar, askerî literatürü de derinden etkilemiştir.

2013 yılında Gerasimov tarafından yazılmış olan bir makaleyi, “Rusya’nın Hibrit Savaş Stratejileri” olarak değerlendiren pek çok çalışma yapılmış, modelin örnek olaya uydurulması yapılarak “hibrit savaş” kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Rusya’nın Putin döneminde uyguladığı dış ve iç politikalar ile Rus devletinin jeopolitik

zorunlulukları göz önüne alınmadan, Rusya perspektifinde kuramsallaştırılmaya çalışılan “hibrit savaş”, “hibrit tehdit” kavramları ile stratejik ortamdaki değişim yakalanamaya çalışılmıştır. ABD kuramsallaştırma çalışmalarında ortaya çıkan gri bölge tanımı ve kavramı üzerinden stratejik güvenlik ortamının özellikleri değerlendirilerek, savaş ve barış kavramlarının yeniden ABD tarafından değerlendirilmesi gerekliliği ortaya konmaya çalışılırken, NATO 2014 Galler Zirvesi ile “Rus Hibrit Savaş Yöntemlerine” karşı çok yüksek hazırlık seviyesinde birlikler teşkil ederek askerî çözümler üretme gayretine girmişlerdir.

Avrupa Birliği çerçevesinde ise stratejik iletişim, bilgi savaşı, siber güvenlik gibi konular ön planda incelenirken milli güç unsurları özelinde değerlendirmeler yapılmıştır. Kavramsal olarak yapılması planlanan faaliyetlerde yol gösterici olması bakımından önemli olarak görülen tanımlama, her organizasyon ve yapı tarafından farklı ifade edilerek terim birliği sağlanamaması sonucunu beraberinde getirmiştir. 2014 sonrası dönem de öne çıkan başlıkları ifade etmek gerekirse, vekil kuvvetlerin kullanılması, harekât ortamının fiziksel boyutlarının dışındaki boyutlarında mücadeleye dahil olması, siber uzayın ve siber güvenliğin artan önemi, sosyolojik ve kültürel birliğin ön plana çıkması, askerî gücün siyasi ve politik güç ile senkronize olarak, her vaka için farklı oranlarda kullanılması öne çıkmaktadır.

NATO, AB ve ABD eksenli yeni kavramsallaştırma çalışmalarında “hibrit savaşın”, başat aktörler yine devletler olarak karşımıza çıkmakta ve bu devletlerin revizyonist politikalarını jeopolitik ekseninde, tarihsel önermeler ışığında, durumsal olarak, milli güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının senkronize biçimde kullanarak, uluslararası kamuoyunda belirsizlik yaratıp ilan edilmiş kuralların etrafından dolaşarak uyguladıkları çatışma modellemesi olarak değerlendirildiği gözlenmiştir.

Yukarıda gösterilen şekilde milli güç unsurlarından bazılarının süreç içerisinde hasmın güvenlik parametrelerini alarm durumuna getirmeden ve çatışmanın tırmandırılmasını doğrusal bir düzlemden yatay düzleme çevirmesi bakımından önem arz etmektedir. Milli güç unsurlarının hasmın kritik yeteneklerini zaafa uğratacak şekilde getirilmesi ve istismar edilebilecek ortam ve şartların oluşturulması için senkronizasyonun sağlanması ile hasmın kara mekanizmaları felce uğramakta ve taarruz eden taraf hasmının stratejik ağırlık merkezine etki oluşturarak, istediği nihai sonuca ulaşabilmektedir.

Devletin aktörü olduğu pek çok örnek olaya uygulanabilen yukarıdaki şekil, devlet dışı aktörlerin faaliyetleri içinde kullanılabilir. Savunan taraf için ön plana çıkan konular, durumsal farkındalık ve istihbarat yeteneklerinin doğru zamanda, doğru yerde ve doğru biçimde kullanılmasıdır. Bu tarihsel süreç içerisinde de böyledir. Mücadele stratejileri, özelinde savaş, kavramsal değişikliklere uğrasa da özünde yukarıda ifade edilen nihai sonuca götüren faaliyetler bütünü oluşturur. Bu kapsamda terminolojiye yeni kavramların tanıtılması, kullanılması fayda sağlayacağı gibi kavramların ve terimlerin ifade ettiği hususların doğru analiz edilmemesi kavram karmaşası ve gayret israfına sebep olabilirken, stratejik seviyede karar vericileri hatalı davranmaya itebilir. Sağlıklı kararlar alabilmek için doğru düşünmek gerekmektedir.

İnsanoğlu soyut kavramlarla düşünür ve kavramları somutlaştıran eylemleri tanımlar. Bu kapsamda devletlerde politikalarını üretirken kavramlara terimlere ihtiyaç duyar. Kavramlar üretildiği yerde değerlidir. Kavramlar ve terimler mevcut olan ile değişimin arasındaki bağlantıyı anlamakta faydalıdır. Kavramları kavramı üretenden ödünç olarak alıp kullanmak veya kavramı olduğu gibi inkâr etmek birbirine zıt iki yaklaşımı temsil etmekle birlikte, uygun bir hal tarzı olmamalıdır. Asıl olan kavramın hangi kültürde hangi şartlar altında hangi bakış açısıyla oluşturulduğu ve ne maksatla kullanıldığının anlaşılmasıdır.

Bu bağlamda “hibrit savaş” Rusya’nın revizyonist politikaları çerçevesinde değerlendiren Batılı düşünce ile Batı, NATO ve ABD’nin bir bölgeye askerî müdahalede bulunmak için uyguladığı yöntemleri tanımlamak için kullanan Rus bakış açısı bu anlayışı yansıtmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde de pek çok örneğinin görülebileceği paradigma değişimlerinde bu türden mücadelelerin olması ve kavramların ön plana çıkarak politikaları şekillendirmesi olağan durumlar olarak değerlendirilebilir. Günümüzün artan teknolojik imkanları, haberleşme vasıtalarının geçmişte tahmin edilemeyecek süratle bir yerde olan bir olayı anlık yansıtabilecek yeteneğe kavuşmuş olması, nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi gibi konular ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler örgütünün etkinliğinin tartışılır olmasına rağmen mevcudiyeti gibi konular, dünyanın tek bir güç tarafından yönetilmesine karşı olan revizyonist tarafların askerî, siyasi ve ekonomik kararlarını etkilemekte, jeopolitik zorunlulukları doğrudan savaşa varmayacak biçimde karşılama gayretiyle, asimetrik yöntemler ile hedeflerine ulaşmaya çabalamalarına sebep olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan “yeni dünya düzeninde” iki süper güç olan SSCB ve ABD önderliğinde dünya ideolojik kamplara bölünmüş, nükleer dehşet dengesi ile karşılıklı etki alanları tanımlanarak mücadeleler “Soğuk Savaş” güvenlik algıları ile devam etmiştir. 1991 yılına gelindiğinde dağılan SSCB ile, tek süper güç olarak ABD kalmış ve hegemonyasını süreç içerisinde pekiştirmiştir. Süreç içerisinde 2001 yılı önem arz ederken, ABD ve Batı dünyasının güvenlik algı ve parametreleri İkiz Kuleler saldırıları ile değişime uğramıştır. Bush Doktrini çerçevesinde terörün tanımı yeniden yapılmış, ABD bu kapsamda oluşturduğu kavramları kullanarak “tehdit” olarak gördüğü bölgelere müdahalesini kavramsal çerçeveye oturtmuştur.

Tarihi süreç içerisinde Wilson ve Monroo’yu da kapsayacak derinlikteki yaklaşımları ile ABD “alın yazısı (manifest destiny)” anlayışını yansıtan biçimde politikalarını üretmektedir. Bu kapsamda Monroe’dan beri süre gelen “Avrupa işlerine karışmama” konsepti zaman içerisinde değişikliğe uğramış, hegemon olmasının getirdiği zorunluluklarla da yeni bir biçim almıştır. Atlantik ötesinden dünyaya bakışı “mevcut olan” ile değil, “olması gerekeni” tanımlaması ile karşımıza Wilson’un 14 noktası ile ilk kez Birinci Dünya Savaşı sonunda çıkmıştır.

Bu kapsamda özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan “yeni dünya düzeni” ile kavramlar oluşturarak, hegemonyasını perçinlemek ve ittifak halinde bulunduğu Avrupa’nın da kendisi ile aynı bakış açısından dünyayı algılaması için gayret sarf etmiştir. Kolektif güvenlik, kolektif savunma gibi kavramların yanında, savaş ve barış ile ilgili, ticaret ve ekonomi ile ilgili pek çok kavram günümüzde ABD menşeli olarak üretilmekte ve kullanılmaktadır. Hegemonyanın devamı için üretilmesi gerekli olan kavramların mantıklı ve tutarlı olmasından ziyade ihtiyaca cevap verir nitelikte olması, hegemonun hükmünü her alanda sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Hegemon tarafından üretilmiş kavramların bu kapsamda değerlendirilerek, ne maksatla kullanıldığının analiz edilmesi, üretilen kavramların doğru biçimde değerlendirilmesi ile olabilir. Günümüzde sürdürülebilir hegemonya için “hibrit savaş” ve “hibrit tehdit” kavramlarının üretilerek, güvenlik algılarının yeniden inşa edildiğine en büyük kanıt yukarıda incelenmiş çalışmaların oluşturduğu külliyattır.

Jeopolitik zorunlulukları kapsamında revizyonist devletler tarafından uygulanan yöntemler ile mücadele konseptleri oluşturulmasının da bu pencereden görülmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca “hibrit savaş”, “hibrit tehdit” kavramlarının geçmişteki örnek olaylar incelendiğinde de kolaylıkla bulunabilecek olması,

kavramsallaştırılmamış olsa da hegemonya değişimi veya g geçişinin bu ve benzer yöntemler ile ortaya çıktığını göstermektedir.

2. BÖLÜM METODOLOJİ VE “HİBRİT SAVAŞ” VAKA İNCELEMELERİ

Savaş olgusu; dönemsel olarak felsefi, siyasi, hukuki, sosyolojik, askerî vb. farklı bakış açılarına göre çok çeşitli şekillerde değişim gösterebilmektedir.⁷⁵ Bu minvalde geçmiş harplerin incelenmesi ve dersler çıkarılması Aydınlanma çağında meydana gelen gelişmeler neticesinde Clausewitz ve Jomini gibi düşünürlerin çalışmaları ile şekillenmeye başlamıştır. Bu tarihlerde yapılan çalışmalar çoğunlukla “Askerî Harekât Tarihi” ve “Muharebeler Tarihi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise cereyan eden mücadelelerin incelenmesinde geçmiş döneme ait paradigmalardan kullanılması yeterli gelmemektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, hipotezimiz olan “hibrit savaşların” geçmişte zaten var olan ve çeşitli yöntemlerin uygun şekilde kullanılması ile ortaya çıkan bir olgu olup olmadığının test edilebileceği bir metodoloji ortaya koyulacaktır. Bu kapsamda askerî tarih, harp tarihi ve askerî harekât tarihi terimlerinin ifade ettiği hususlar incelenecektir. Geçmişte meydana gelen savaş, muharebe ve çatışmaların⁷⁶ incelenmesi ile yakın dönemde meydana gelen muharebe ve çatışmaların analizinin nesnellliğini sağlayabilmek için “muharebe analizinde karma yöntem” uygulanacaktır. Bölümde seçilmiş savaş veya muharebelerin analizinin nasıl yapılması gerektiği ortaya koyulacaktır.

2.1. Askerî Tarih, Harp Tarihi, Askerî Harekât Tarihi İlişkisi ve Yöntem

Askerî tarih harp tarihinin üzerinde olup barış dönemini de içine alır. Askerî gücün geliştirilmesi ve kullanılmasını, askerî her türlü konu ve sorunları inceler.⁷⁷ Diğer pek çok dalın yanında askerî tarih ile ilgili atfı yapılan en eski kaynak Thykdidestir.

⁷⁵ Haldun Yalçınkaya, Savaş, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s:30

⁷⁶ Harp: Devletlerin diplomatik yollarla istediklerini kabul ettiremediklerinde giriştikleri silahlı mücadele, harekât ise bu mücadeleyi kazanmaya yönelik icra edilen askerî harekâttir. Silahlı kuvvetlerin icra ettiği harekât silahlı mücadeleyi kazanmak içindir.

Sefer: Müşterek bir amacın normal olarak belirli bir zaman ve sahada sağlanmasını hedefleyen birbiri ile bağlantılı bir seri askerî harekâttir.

Muharebe: Harpte, taktik veya operatif bir maksadın tahakkuku için iki tarafın silahlı unsurları arasındaki silahlı mücadeledir.,

Çatışma: Karşılıklı iki tarafın silahlı unsurları arasındaki silahlı mücadeledir. Çatışma süre olarak kısa ve nispeten küçük kuvvetler arasında meydana gelir. Muharebe ise bir dizi birbiriyle ilgili çatışmalardan meydana gelmektedir. Ayrıntılar için bkz. Haldun Yalçınkaya, **age.**, s.47.

⁷⁷ Nevzat Denk, **Stratejik Yönetimde Harp Tarihi ve Askerî Harekât Tarihi İncelme Esasları**, BETA Yayınları, İstanbul, 2018 s:3

ve Peleponnes Savaşları isimli eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸ Tarihsel süreç içerisinde askerî tarih en büyük atılımını aydınlanma devrinde yaşamış ve Clausewitz, Jomini gibi askerî düşünürler tarafından pek çok konu askerî tarih olarak ele alınmıştır. Ülkemizde ise kendine ait bir kürsüsü olmayan ancak, Harp Enstitülerinin temsilcilerince sürdürülen bir geleneğin devamı niteliğindedir.

Alman danışman heyetinin Osmanlı'ya taşıdığı gelenek yıllara sâri değişim göstererek bugünlere kadar gelmiştir.⁷⁹ Ancak askerî tarih üzerine çalışmalar dünyada hem siviller hem de askerler tarafından yapılırken, ülkemizde durum genel olarak askerler ile sınırlı kalmıştır. Sivil bakış açısının genellikle genel tarih içerisinde kendisine yer bulan anlatım metodolojisi ile asker bakış açısının faydacılığının ön plana çıktığı pek çok çalışma mevcuttur. Konunun ele alınırken sivil akademisyenler tarafından tarihi akış içerisinde değerlendirilmesi ve tarih anlatısının içerisinde yerleştirilmesi ile askerî tarih kuramsal olarak askerlik biliminin etrafından dolaşmıştır. Askerî kökenli incelemeler de ise mesele alınacak dersler ve yapılan doğru ve yanlışlar penceresinden değerlendirilerek, faydacı bir yaklaşım ön plana çıkmıştır. Nitekim askerî planlamacılar için maksat ve hedef ilişkisi göz önüne alındığında incelenen vakanın kıymeti ancak sağladığı fayda kadardır.⁸⁰

Harp tarihi ise; yalnız askerî güçlerin değil, ekonomik, sosyal, politik güçlerin askerî harekâta uyumlu olarak, belli bir coğrafi bölgede karşı karşıya gelişlerini, şiddete dayanan mücadelelerini kapsayan bir çerçevedir. Harp tarihi açıklamasını jeopolitikte, uygulamasını politikada bulur.⁸¹ Milli güç unsurlarının tamamını kapsar. Sefer ve muharebeleri inceleyerek askerlik sanatının tecrübelerle gelişmesine, sevk ve idare kavramının olgunlaşmasına hizmet eden bir ilim ve sanattır. Harp tarihi geçmişte olan savaşların sözlü anlatımından ziyade bu savaşların cereyanına, sonuçlarına etki eden faktörleri göz önüne alarak yarattığı etkilerden çıkarılan dersler ile araştırmacılara katkı sağlamalıdır. Bu kapsamda harp tarihi komutanlar ve karar vericiler için bir laboratuvar olma özelliği taşımaktadır. Geçmiş ve günümüzde meydana gelen savaşların incelenmesi, bir sonraki savaş için hazırlanan karar vericiler için büyük

⁷⁸ Cevat Şayin, **agm.**, s.54.

⁷⁹ **Agm.**, s.55.

⁸⁰ Emrah Uzun, Emine Uygur Çetin, Bora Çilek, Eray Oğlakçı, Kenan Sezgin, **Yirmibirinci Yüzyılda Askerî Planlama ve Operatif Sanat-1 İkinci Dünya Harbi Muharebelerinin Analizi**, ed. Özgür Körpe, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021,s. 8.

⁸¹ Nevzat Denk, **age.**, s.3.

öneme haizdir. Bu kapsamda yapılacak çalışmalarda harp prensipleri⁸² göz önüne alınarak değerlendirmeler yapılmalıdır.

Askerî harekât tarihi ise sadece askerî güçlerin, personel, istihbarat, harekât, lojistik konuları dahil, coğrafi bir bölgede kendi prensipleri içinde kullanılmasının, yönetilmesinin, şiddete dayanan mücadelelerini kapsamaktadır.⁸³Bu bilgilerin ışığında askerî tarihin genel özellikleri olarak sıralanabilecek başlıca hususlar şu şekilde tezahür etmektedir;

1. Askerî tarih incelemelerinde strateji ve askerlik biliminin esasları göz önüne alınmalıdır,
2. Milli güç unsurları ve bunların incelenen meseleye etkileri mutlaka değerlendirilmelidir,
3. Milli güç unsurları ile olan etkileşiminden dolayı hem barış hem de savaş dönemi incelemeleri içermelidir,
4. Savaşlar ve muharebeler doğal olarak askerî tarihin alt bölümünü teşkil eder,
5. Askerî tarih incelemelerinde meydana gelen hadiselerin kendi coğrafyası, sosyolojik ve ekonomik boyutları dahilinde değerlendirilmesi ve bu kapsamda da dönemin şartlarına uygun değerlendirmelerin yapılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda harbin değişmeyen doğası ve değişen karakteri göz önüne alındığında, özellikle günümüz muharebeleri değerlendirilirken, meselenin doğru analiz edilebilmesi disiplinler arası yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.⁸⁴

Bu bağlamda askerî tarih ve harp tarihi meselelerinin analiz edilmesi için Özgür Körpe⁸⁵ tarafından önerilen karma yaklaşımın geçmiş dönem ve günümüzdeki muharebelerin analizinde uygun olacağı değerlendirilmektedir. Körpe tarafından ortaya konulan muharebe analizi akış diyagramı ile seçilen mesele sadece askerî boyutu ile sınırlı kalmamakta ve diğer disiplinlerin sağladığı katkılar ile doğru analiz imkânı sağlamaktadır.

⁸² Harp Prensipleri: Hedef Prensibi, Taarruz Prensibi, Siklet Merkezi Prensibi, Manevra Prensibi, Kuvvet Tasarrufu Prensibi, Emir Komuta Birliği Prensibi, Emniyet Prensibi, Baskın Prensibi, Sadelik Prensibi, Hukuka Uygunluk Prensibi ve Moral Prensibi olarak ifade edilebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için **bkz.** Nevzat Denk, **Stratejik Yönetimde Harp Tarihi ve Askerî Harekât Tarihi İnceleme Esasları**, BETA Yayınları, İstanbul, 2018.

⁸³ Nevzat Denk, **age.**, s.4

⁸⁴ Şayin, **Agm.**, s. 168

⁸⁵ Emrah Uzun vd., **age.**, s.18-20.

Çalışmasında daha önce Şayin⁸⁶ tarafından önerilen metoda ilave olarak operatif analiz faktörlerini de dahil ederek karma yöntem ile çözümün çerçevelenmesine vurgu yapmıştır. Ayrıca hibrit meselelerin çözümü için yaptığı yöntem önerisi de bu minvalde maksat ve hedef uyumunu sağlamaktadır.⁸⁷ Tez konusu olan “hibrit savaş” bu minvalde Körpe tarafından önerilen metodoloji çerçevesinde incelenecektir. Bu kapsamda izlenecek olan metodoloji şu şekildedir;

1. Ders çıkarılacak olayların tahkik ve tespit edilmesi

- a. Harbin/muharebenin seçilmesi,
- b. Genel bir kaynak taraması yapılması ve kaynakların seçilmesi,
- c. Araştırmanın amacının ve taslak anahatlarının belirlenmesi,
- ç. Tarihsel ve doktrinel çerçevenin çizilmesi

2. Nedenlerden sonuç çıkarılması:

- a. Çerçevelemenin yapılması,
- b. Operatif planlama sanatı için analiz faktörlerinin seçilmesi,
- c. Faktörler ışığında operatif planlama sanatının analizi,
- ç. Operatif icra sanatı için uygun analiz faktörlerinin seçilmesi
- d. Faktörler ışığında operatif icra sanatının analizi

3. Kullanılan araçların kontrol edilmesi:

4. Analizin tamamlanması.⁸⁸

Yukarıda ifade edilen yöntemi sırası ile açıklamak gerekirse; ilk aşama olan harbin/ muharebenin seçilmesi ile “hibrit savaş” kapsamında örnek olarak değerlendirilen muharebe ve harplerden seçilecektir. Bu kapsamda yapılacak olan kaynak taramaları ve kaynakların seçilmesi neticesinde seçilmiş olan harp/muharebede hangi hususların hibrit savaş kapsamında test edileceği belirtilecek ve tarafların doktrinleri, hazırlıkları açıklanacaktır. Tarihsel çerçeveleme bu meyanda bu kısımda yapılacaktır. Bu aşamada meydana gelen hadisenin ne olduğu ne zaman ve nerede olduğu, tarafların kimler olduğu ve önemi üzerine açıklamalar yapılacaktır.

İkinci aşamada meydana gelmiş olan harp/muharebelerin nedenleri üzerinde durularak stratejik güvenlik ortamının çerçevelemesi yapılacak bu kapsamda çatışan tarafların harp/muharebe öncesinde tarihsel süreç içerisinde gelişen jeopolitik, jeostratejik,

⁸⁶ Şayin, **agm.**, s. 177-181.

⁸⁷ Özgür Körpe, “Türk Stratejik Kültüründe Çözümü Çerçevelemek : Katmanlı Bir Harekât Tasarımı Önerisi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 17, sayı 37 (2021): 157–201.

⁸⁸ Emrah Uzun vd., **age.**, s. 19-20.

sosyolojik ve ekonomik durumları değerlendirilerek, muharebe sahasına yansımaları incelenecektir. Bu kapsamda operatif/stratejik planlama faktörleri belirlenecektir. Bunun için cereyan eden harp/muharebelerin coğrafyası askerî, politik ve sosyolojik değeri ölçüsünde kıymetlendirilerek muharebe sahası kapsamında incelenecektir. Böylece tarafların karar verme süreçlerine etki eden ve ağırlık merkezlerine etki eden konular incelenecektir.

Ağırlık merkezleri ağırlık merkezi analizi yöntemiyle tespit edilerek değerlendirilecektir. Ağırlık merkezi analizinde analitik yöntem uygulanarak, kritik yetenekler, kritik hassasiyetler, kritik ihtiyaçlar kapsamında analiz edilerek, tarafların birbirlerinin ağırlık merkezlerine nasıl tesir ettikleri/ etmeye çalıştıkları değerlendirilecektir.⁸⁹

Bu kapsamda kronolojik olaylar belirtilerek, karar mekanizmaları incelenecek, tarafların açılış ve kapanış hamleleri değerlendirilerek muharebe sahasının fonksiyonlarına⁹⁰ göre analiz edilecektir.

Üçüncü aşamada mesele tarafların birbirlerine olan etkileri incelenerek ele alınacaktır. Bu bağlamda göz önüne alınması gereken en önemli konu günümüzde meydana gelen hadiselerin taktik seviyeden stratejik seviyeye kadar olan yelpazeye etki ve sonuçları bağlamında sirayet etmesidir. Yani taktik sahada meydana gelen gelişmelerin stratejik

⁸⁹ Ağırlık merkezi ve ağırlık merkezi analizi: ağırlık merkezi bir askerî gücün, aktör veya grubun hareket serbestisini, fiziki gücünü ve savaşma azmini aldığı özellikler, yetenekler veya kişiler olabilir. Hasara uğraması/ etkisizleştirilmesi/ kaybedilmesi halinde başarısızlığa yol açacak, muharebe gücünün dengesini bozacak ve zayıflatacak kuvvet, coğrafi bölge, kaynak veya psikolojik unsur ağırlık merkezi olabilir. Ağırlık merkezi bir tarafın amacına ulaşması için gücünü aldığı kaynaktır. Ağırlık merkezi fiziksel olabildiği gibi fiziksel olmayan unsurlar da olabilir. Ağırlık merkezi analizinde ön plana çıkan hususlardan kritik kabiliyetler; ağırlık merkezine işlerlik kazandıran kabiliyetlerdir. Bunlar hareket serbestisini, dengeyi ve gücü devam ettirmek için karşılıklı deste oluşturacak şekilde işlev görürler. Kritik ihtiyaçlar; karşılanmadığı takdirde, kritik kabiliyeti tamamen etkisi kılan hayati öneme sahip durum, kaynak veya özelliktir. Bütün kritik kabiliyetler kendilerini idame için bir takım kaynak, şart ya da elemene bağlıdır. Kritik hassasiyetler ise; kritik bir ihtiyaç giderilemez, zarara uğrar veya kaybedilirse bir kritik hassasiyet oluşmuş demektir. Bu kapsamda kritik hassasiyetleri istismar edebilecek etkilerin tespiti için ağırlık merkezinin doğru tespiti ve analizi gerekmektedir. Ayrıntılar için **bkz.** Carl Von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, Çev.: Em. Tuğg. Hasan Fahri Çeliker, Alfa Yayınları, 2. Basım, Kasım 2019, Phillip Giles ve Thomas Galvin, “Center of Gravity: Determination, Analysis, and Application”, 1996, Gheorghe Tecuci vd., “Training and Using Disciple Agents A Case Study in the Military Center of Gravity”, **AI Magazine** 23, sayı 4 (2002): 51–68, Michael Evans ve Michael Evans, “Centre of Gravity Analysis in Joint Military Planning and Design : Implications and Recommendations for the Australian Defence Force”, **Security Challenges** 8, sayı 2 (2012): 81–106.

⁹⁰ Muharebe sahası ana fonksiyon alanları: Manevra, ateş desteği, hava savunması, hareket kabiliyeti, beka, komuta/kontrol ve MEBS ile muharebe hizmet desteği kapsamında değerlendirilecektir. Ayrıntılar için **bkz.** Emrah Uzun, Emine Uygur Çetin, Bora Çilek, Eray Oğlakçı, Kenan Sezgin, **Yirmibirinci Yüzyılda Askerî Planlama ve Operatif Sanat-1 İkinci Dünya Harbi Muharebelerinin Analizi**, ed. Özgür Körpe, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

bağlamda etki göstermesi veya bunun tam tersinin meydana gelmesi, günümüz teknolojik şartları ve iletişim süratinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Ancak bu etkilerin muharebe sahası çerçevesinde değerlendirilmesi ile analizin seviyesi bağlamında bu çalışmada operatif ve stratejik seviye ön planda olacaktır.

Son aşama olan analizin tamamlanması ile incelenen meselenin askerî harekâta ve harekât ortamına getirdiği yenilikler (teşkilat, teçhizat ve kullanılan taktikler bağlamında) ortaya konacaktır.

Buradan hareketle yapılmış olan literatür taramasının sağladığı veriler de dikkate alınarak incelenecektir. 2006 yılındaki İsrail Hizbullah savaşı ve 2014 yılındaki Ukrayna Krizi çerçevesinde değerlendirildiğinde ve Hizbullah ve Rusya'nın icra ettikleri harekâtın, literatürdeki atıflar göz önüne alınarak, “hibrit” olduğu ön kabulü ile değerlendirildiğinde, bu “yeni nesil” savaşta ön plana çıkan özellikler olarak şu şekilde değerlendirilebilir;

1. Hibrit savaşların aktörleri çoğu zaman devletlerdir. Bu savaşların da devletin resmi görevlileri olması zorunluluğunu gerektirmez. Nitekim, kuruluş itibarıyla gönüllü, asker ya da herhangi bir paramiliter örgütün kendi başına hibrit savaş yapabilmesi gücü ile orantılı olmakla beraber yok denebilecek kadar azdır. Yapacakları harekât bazen özel harp tarzında doğrudan etki gerektirecek bir faaliyet bazen gerilla harekâtının kapsamı ile sınırlı bir faaliyet bazen ise örtülü ya da açık direniş/ ayaklanma harekâtına destek ve askerî danışmanlık çerçevesini aşmaz. Ancak bu imkân ve kabiliyetler devlet/ devletlerin milli güç unsurları ile kullanıldığında taktik sahadan stratejik sahaya kadar etkileri olan farklı bir harp çeşidini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu tip organizasyonların ve savaşın tarafı olarak görülmesi vekalet savaşlarını karşımıza getirmekte ve örtülü ya da açıktan verilen desteğin bir devlet ya da devletler olmasını gerektirmektedir.

2. Yapılan faaliyetlerin haklılık ya da haksızlığına bakmaksızın etkin bir propaganda ve enformasyon yönetimi ile hem hedef üzerinde hem kendi iç kamuoyunda hem de uluslararası kamuoyunda algı yönetimi sağlanabilir. Bu kapsamda uluslararası haklılık ya da mağdurluk tamamen göreceli olup, sürecin doğru yönetilmesi ve medya gücünün etkin kullanılmasıyla elde edilebilir. Yapılan bilgi harekâtının kapsamı ve etkisi bir devletin milli güç unsurları ile desteklendiği nispette etkili olur.

3. Devletleri sınırlandıran anlaşma ya da uluslararası yükümlölükler hemen her konuda olabilir. Devletlerin hibrit savaş ortamında bu kısıtlamalardan veya yükümlölüklerden kurtulmasını sağlayan aygıtları ise, devlet dışı aktörler olarak sayılabilecek olan paramiliter örgütler, gönüllü kuruluşlar ya da sivil oluşumlardır. Bu unsurların devlet ile resmi ya da gayri resmi bağlantısı görünür olmadığından ve gönüllölük ya da ideolojik bir çerçevede hareket ettiklerinden bu tip organizasyonların hukuka aykırılığı ya da işlediğı suçların sorumluluğı devletlere yüklenememektedir. Dolayısıyla kendini kısıtlamalar ile çevrilmiş olarak gören devletlerin bu tip devlet dışı aktörler ile doğrudan bağlantılı olmasa da yaptığı ve yaptırdığı faaliyetlerin bu anlaşma ya da yükümlölüklerden sıyrılma kılıfı olarak kullanmak isteyeceğı aşıkardır. İnkâr edilebilirlik kapsamında paramiliter örgütlerce işlenen suçlardan sıyrılmak, güç dengesini bozacak yaptırım ve eylemlerden kaçınmak, hasmı yıpratmak ve tüketmek için bu tip “devlet dışı aktörlerin” vekil kuvvetler olarak kullanılması ile hem asimetrik etki hem de uluslararası hukuka uygunluk sağlanabilmektedir. Bu kapsamda çatışan tarafların incelenmesinden sonra “hibrit sıfatı” için yapılacak değerdendirme;

1. Tarafların kuvvet kompozisyonları,
2. Tarafların uyguladığı yöntem ve kullandıkları silahlar ve karşı taraf üzerinde oluşturdıkları etkiler nispetinde değerdendirilecek ve “hibrit” etiketi önerilecektir.

Yeni kavramsallaştırılmaya çalışılan bir terimin tarihsel süreçte meydana gelen çatışmaların analizi kapsamında ele alınması her ne kadar tarih yöntemi açısından sorunlu gibi görünse de bu çalışmanın sorunsalı olan tarihsel süreçte “hibrit savaş” örneklerinin analiz edilmesinin, aslında var olan ancak çeşitli sebeplerle günümüze kadar kavramsallaştırılmamış çeşitli olguların varlığının yadsınmasını gerektirmemelidir. Bu bağlamda bu çalışmada yapılacak analizlerde tarihsel süreçte zamanın ruhuna uygun parametrelerin seçilmesine özen gösterilmiş ve o dönemin kendine has özellikleri çerçevesinde değerdendirmelerin yapılmasına özen gösterilmiştir.

2.2. “Hibrit Savaş” Vaka İncelemeleri

“Hibrit Savaş” kavramı ifade ettiği fenomenin oluşumu bağlamında ilk olarak 2006 yılında meydana gelen İkinci Lübnan Savaşı⁹¹ çerçevesinde Frank G. Hoffman tarafından kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır.⁹² Frank Hoffman tarafından ortaya atılan model ile kavramın gelişimi birinci bölümde detaylı olarak analiz edildiğinden konu hakkında ayrıntıya girilmeyecek, fenomenin kavramsallaşması bağlamında başlangıç noktası olarak görülen İkinci Lübnan Savaşı’nın analizi yapılacaktır. Benzer biçimde 2014 yılında Rusya’nın Ukrayna’ya müdahalesi ile sonuçlanan ve NATO/AB çevrelerince “Hibrit” olarak nitelenen 2014 Ukrayna Krizi’de bu bağlamda analiz edilecektir.

Muharebe analizi yapılırken öncelikle tarihsel çerçeveleme yapılacak, bu minvalde meydana gelmiş olan muharebenin “ne olduğu”, “nerede olduğu”, “ne zaman olduğu”, “ne önem taşıdığı”, “muharebenin tarafları ve nedenleri” kapsamında açıklanacak ve meydana gelen harp/ muharebenin sonuçları ele alınacaktır.

İkinci olarak “stratejik ortamın ve meselenin çerçevelenmesi kapsamında”, harp/ muharebe öncesinde gelişen jeopolitik, jeostratejik, sosyolojik, ekonomik ve tarihsel olgular değerlendirilerek, muharebe sahasına etki eden hususlar incelenecek, muharebe/harbin başlamasından sonra gelişen kronolojik olaylar ve karar mekanizmaları incelenerek tarafların ağırlık merkezleri analiz edilecektir.

Üçüncü olarak muharebe analizinden elde edilmiş olan çıktılar ile muharebelerin değerlendirilmesi yapılacak, dördüncü ve son olarak “hibrit savaş” perspektifinde değerlendirilecektir.

2.2.1. 2006 Hizbullah- İsrail Çatışmasının Analizi

12 Temmuz 2006 tarihinde İsrail’in kuzeyine sızan ve iki zırhlı aracı pusuya düşürerek 8 İsrail askerini öldürerek, 2 İsrail askerini kaçırmayı başaran Hizbullah’ın, iki saat sonra olaya müdahale etmeye gelen bir Merkava tankını patlatmasından sonra, İsrail’in askerî müdahalesi ile başlayan çatışmalar, 11 Ağustos 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi’nin 1701 sayılı kararının taraflarca kabul edilmesi ile

⁹¹ Literatürde 2006 yılında meydana gelen çatışmalar, “34 Gün Savaşı”, “Temmuz Savaşı”, “İkinci Lübnan Savaşı” gibi farklı isimlerle tanımlanmıştır. Çalışma kapsamında “İkinci Lübnan Savaşı” tabiri kullanılacaktır.

⁹² Hoffman, “Conflict in the 21 st Century : The Rise of Hybrid Wars”.

sonlanmıştır.⁹³ Kaçırılan askerlerin iade edilmesi ve Hizbullah'ın baskı altına alınması amacıyla İsrail tarafından başlatılan hava harekâtı neticesinde Lübnan güneyinde Hizbullah'a ait muhtemel sığınak ve karargahlar ile Beyrut'un kenar mahallelerinde, Şii yerleşim yerlerinde, bulunan Hizbullah'ın tesisleri ve karargahları olarak değerlendirildiği ifade edilen yerler ateş altına alınmış, eş zamanlı olarak İsrail donanması tarafından Lübnan sahil şeridi de abluka altına alınmıştır. Ayrıca 15.000 asker'in katılacağı sınırlı bir kara harekâtı için gerekli girişimlerde bulunan İsrail, tüm gayretlerine rağmen kendi topraklarına Hizbullah tarafından farklı çap ve cinsteki roketlerin düşmesini ve sivil zayıata sebep olmasını engelleyememiştir.

Karmaşık bir engel, tünel ve sığınak sistemi kurarak, bu teşkiller dahilinde muhabere sistemini geliştirmiş olan Hizbullah çatışmalar süresince pek çok İsrail'e ait zırhlı araç, tank ve askerî etkisiz hale getirmiş ve abluka maksatlı Lübnan sahilinde bulunan bir gemiyi gemi-savar füzesi ile etkisiz hale getirmiştir. Bunun neticesinde İsrail tarafından başlatılan harekât İsrail tarafından istenen nihai sonuca ulaşmadan sonlandırılmıştır.

Hizbullah tarafından uygulanan taktikler El Yapımı Patlayıcı (EYP) kullanımından, gelişmiş tanksavar füzelerinin kullanımına, Gemi savar füzelerinin kullanımından MANPAD olarak adlandırılan omuzdan atılan hava savunma füzelerine kadar geniş bir yelpazede tezahür etmiştir.⁹⁴

Hizbullah mensuplarınca tahkimata uygun arazi kesimleri ve meskûn mahallerin yakınındaki kritik araziler işgal edilmiş ve şiddetle savunulmuştur. Ayrıca tüm bu kabiliyetleri ile koordineli olarak İsrail hava saldırıları neticesinde zarar gören sivillerin görüntülerini sosyal medya ve konvansiyonel medya organları vasıtasıyla dünya kamuoyuna duyurabilen Hizbullah, İsrail'in orantısız güç kullandığı göstererek, İsrail üzerindeki kamuoyu baskını arttırarak, asimetrik üstünlük sağlamıştır.⁹⁵

34 gün süren çatışmanın bilançosu her iki taraf içinde oldukça yüksek olmasına rağmen Arap ülkelerinde olay Hizbullah'ın zaferi olarak nitelendirilmiş, İsrail'in

⁹³ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, Bursa, Alfa Akademi Basım ve Yayım, 2017, Cilt:1, s:115

⁹⁴ David E Johnson, **Military Capabilities for Hybrid War. Insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza**, RAND, 2012, 20.

⁹⁵ Marvin Kalb ve Carol Saivetz, "The Israeli-Hezbollah war of 2006: The media as a weapon in asymmetrical conflict", **Harvard International Journal of Press/Politics** 12, sayı 3 (2007): 35.

askerî olarak başarısızlığa uğratılması vurgulanmıştır.⁹⁶

2006 yılında meydana gelen İkinci Lübnan savaşı neticesinde konuyu inceleyen pek çok araştırmacı Lübnan’da faaliyet gösteren Hizbullah’ı “hibrit savaş/ hibrit tehdit” kapsamında inceleyerek bu örgütü “hibrit” tehditler için örnek teşkil ettiğini beyan etmişlerdir.⁹⁷ Bu kapsamda yapılacak olan analizin “hibrit savaş” fenomeninin anlaşılmasında önemli bir nirengi noktası teşkil edeceği muhakkaktır.

2.2.1.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

İkinci Lübnan savaşının doğru analiz edilebilmesi için öncelikle Lübnan devletinin doğru anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda Lübnan devletinin tarihsel süreç içerisinde kuruluşu, devlet yapısı ve bu yapının süreç içerisinde günümüze etki eden özelliklerinin ortaya konması gerekmektedir. Hizbullah’ın Lübnan özelinde ortaya çıkmasında ve güçlenmesinde bu etkilerin yadsınamayacak derecede önem arz ettiği şüpheye yer vermeyecek biçimde açıktır.

Tarihi boyunca coğrafi şartları sebebiyle istenmeyen dini grupların sığınağı olmuş ve pek çok farklı medeniyete sahip olan bugünkü Lübnan topraklarında 1516 yılında Mercidabık savaşı sonrasında 400 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.⁹⁸ Bölgede bulunan Dürzi ve Şii toplulukların yanı sıra özellikle Bizans Ortodoks kilisesinin etkisinden çıkmak için kaçtıkları bölgede Haçlı seferleri ile Fransızların büyük etkisi ile Roma Katolik kilisesine bağlanan ve Katolik mezhebine geçen Maruniler günümüz Lübnan’ında etkin rol oynamaktadırlar.⁹⁹ Bölgede bulunan halk Haçlı seferlerinden sonra kurulmuş olan Haçlı devletleri tarafından oluşturulmuş bir çeşit derebeylik sistemi ile yönetiliyordu. Osmanlı Devleti’de buna yakın bir sistemi bölgeyi yönetmek için kullanmışlardır.¹⁰⁰

1839 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eşitlik kurulmuş olması ile millet sistemin müteşekkil Osmanlı Devleti’nde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında gerginlikler artmaya başlamış ve ilk tepki Cidde’den gelmiştir. Cidde’de 15 Temmuz 1858 tarihinde büyük bir halk topluluğu

⁹⁶ Ömer Kahraman, **Suriye Krizi’nde Lübnan Hizbullah’ının Rolü**, Gece Kitaplığı, 2019, Ankara, s.147.

⁹⁷ Hoffman, “Conflict in the.....”, s:36,

⁹⁸ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, s.85.

⁹⁹ Zahide Tuba Kor, **Lübnan İç Savaşların Gölgesinde**, İlke Yayınları, İstanbul, 2006, 25.

¹⁰⁰ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.237.

Hristiyanlar üzerine yürümüş ve çıkan olaylarda Fransız konsolosu ve İngiliz konsolos muavini de hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunun akabinde İngiltere ve Fransa tarafından bölgeye sevk edilen savaş gemileri ile bombalamayı müteakip, sorumlu tuttıkları 10 kişiyi de yakalayıp idam etmişlerdir.¹⁰¹ Cidde olayları Şam bölgesine de yayılmış ve son olarak 1860 yılında Fuad Paşa'nın bölgeye gönderilmesi, olayları bastırması ve Lübnan Nizamnamesi olarak karşımıza çıkan düzenlemeler ile son bulmuştur. Buna göre;

1. Lübnan, Babıali tarafından seçilecek bir Hristiyan mutasarrıf tarafından yönetilecek,
2. Mutasarrıfın yanında, toplumların ikişer temsilcisinin bulunacağı bir merkezi meclis kurulacak,
3. Lübnan yönetim bakımında 6 kazaya bölünecek, her kazada bir yerel yönetim meclisi kurulacak,
4. Lübnan, Osmanlı Devleti'ne yine vergi verecek ancak toplanan vergiler önce Lübnan'a harcanacak, artan İstanbul'a gönderilecektir.¹⁰²

19'uncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı devleti gittikçe güçten düşmeye başlamış, bölgeye etki eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı ile birlikte de bölgedeki Fransız ve İngiliz etkisi gitgide kendisini göstermeye başlamıştır. Mısır ve doğu sömürgelerini kontrol etmek için bölgenin jeopolitik önemini kavrayan İngiltere Dürziler ile yakınlaşmış, Fransa ise tarihsel ortaklıkları olan Maruniler ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Özellikle bu iki devletin hegemonya mücadelesinde Ortadoğu perspektifinde Lübnan ve Suriye çekişme alanı olarak kalmıştır.

Nitekim 1920 yılında San Remo Konferansı ile Ortadoğu bölgesi bu iki başat güç tarafından paylaşılırken Lübnan ve Suriye Fransız idaresine bırakılmıştır.¹⁰³ Fransa'nın ilk işi Lübnan ve Suriye mutasarrıflıklarını birbirinden ayırmak olmuştur. 1920 yılında kuruluşu Fransa tarafından sağlanan Lübnan Beyrut, Beka, Trablusşam, Sayda ve Sur'u kapsayan bir hale gelmiştir. Bu coğrafi değişiklikler ile nüfus Müslüman ahali lehine evrilmiş, ancak Lübnan'ı Maruniler vasıtasıyla yönetme gayretindeki Fransa'nın uyguladığı politikalar ve doğrudan yönetimi neticesinde

¹⁰¹ Fahir Armaoğlu, **19'uncu Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.274.

¹⁰² Rifat Uçarol, **age.**, s.240.

¹⁰³ Tayyar Arı, **age.**, s.88.

sayısal üstünlük ülkenin yönetimi bağlamında etkisiz kalmıştır.¹⁰⁴

Lübnan'da 1926 yılında cumhuriyet kurulmuş 1932 yılında ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Buna göre ülke nüfusu 6'ya 5 oranında Hristiyanların lehine olacak şekilde tespit edilmiş, İkinci dünya savaşı esnasında İngiltere'nin baskısıyla 1943 yılında Lübnan anayasası yürürlüğe konmuştur. Aynı yıl yapılan seçimler ile Hristiyan Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilmiş, Müslüman Başbakan'da cumhurbaşkanı tarafından atanmıştır.

1943 Milli Paktı olarak geçen düzenlemeye göre Hristiyan toplumu Lübnan'ın Araplığını kabul etmiş, Müslümanlarda diğer Arap ülkeleri ile birleşmeyi reddetmiştir. Bu pakta göre mecliste dini grupların temsil hakkı için bir formül uygulanmıştır. Yapılan ilk ve tek nüfus sayımı olan 1932 sayımı esas teşkil edilerek demografik değişimler göz ardı edilmiş ve meclis seçimleri 1932 sayımı esaslarına göre yapılmıştır. 1975 Lübnan iç savaşına kadar devam eden bu düzenleme ile 55 millet vekilinin 30'u Hristiyan, 25'i de Müslüman ve Dürzilerden oluşmuştur. İkinci dünya savaşından sonra ABD ve İngiltere'nin baskıları ile Fransa Lübnan'daki manda yönetimini ve varlığını 1946 yılında sonlandırmıştır.¹⁰⁵

Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Lübnan'ın kaderini belirleyen en önemli olaylardan biri 1948 yılında ilk Arap-İsrail Savaşı neticesinde ülkeye gelen Filistinli mülteciler olmuştur. Zaten hassas olan nüfus dengesi Filistinli mültecilerin varlığı ile etkilenmiş ve cemaatler arasında ihtilaf mevzularından biri haline gelmiştir. Bunun yanında 1956 yılında meydana gelen Süveyş Krizi ile artan Arap milliyetçiliğinin etkisi ile 1958 yılında Mısır ile Suriye kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılma talebiyle Lübnan milliyetçiliği ile Arap milliyetçiliği çatışması, 1958 yılında tansiyonun yükselmesine ve artan çatışmalar neticesine Eisenhower Doktrini¹⁰⁶ kapsamında

¹⁰⁴ Age, s.90.

¹⁰⁵ Ömer Karaman, age., s.68.

¹⁰⁶ **Eisenhower Doktrini**; 05 Ocak 1957 yılında ABD başkanı Eisenhower tarafından ABD Kongresine gönderilen mesaj literatürde Eisenhower Doktrini olarak geçmektedir. Buna göre;

1. Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içine giren Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak,

2. Bunlardan isteyen ülkelere askerî yardım yapmak,

3. Bu ülkelerin istemeleri şartıyla "milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında" Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması için yetki istenmiştir. Eisenhower Doktrini iki bakımdan önemlidir. ABD dış politikası için gelişmeyi ifade etmekteydi. İlk olarak ABD'nin Ortadoğu ile bağlantı alanı oldukça genişlemiştir. İkinci olarak ise, bu doktrin ile ABD, Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'da bıraktığı boşluğu dolduruyor ve aynı zamanda SSCB'nin Ortadoğu'da karşısına geçiyor ve ABD askerinin kullanılması suretiyle, bölgedeki ülkelerin komünizme karşı savunulmasını üzerine alıyordu. Bu doktrini ilk kabul eden ülke 6 Ocak 1957 tarihinde

ABD'nin müdahalesine yol açmıştır.¹⁰⁷

Siyasi, iktisadi ve sosyal hayatı mezhep ve din çerçevesinde gelişen Lübnan¹⁰⁸ için 1964 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurulması¹⁰⁹ ve Lübnan'da faaliyet göstermesi ile bölgedeki gerginlik artmış ve 1975 yılındaki iç savaşa kadar tansiyon gittikçe yükselmiştir. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün merkezi Kahire'de görünmekle birlikte, örgütün Yaser Arafat'tan önceki lideri olan Ahmet El-Sukayri Beyrut'ta ikamet etmekteydi. Lübnan yönetimindeki Hristiyanlar Filistinlilere tepkiliydi ancak Müslümanlar arasındaki Pan-Arabizm ve Nasır yanlısı akımlar ve Filistin davasına duyulan sempati gibi unsurlar nedeniyle düşmanca bir tutum içine giremiyorlardı. Ahmet El-Şukayri'nin 1967'de istifa etmesi ve 1969 yılından itibaren örgütün yönetimini ele alan Yaser Arafat ile örgüt bir dinamizme kavuşmuş ve İsrail'e karşı çok yönlü bir mücadele 1968 yılındaki Karameh Operasyonu ile İsrail'e ağır kayıplar verdiren Filistin gerillalarının Güney Lübnan'daki artan varlığı ile bu bölgeden İsrail'e düzenlenen saldırıları neticesinde bir taraftan İsrail ile Lübnan hükümetini, diğer taraftan Lübnan ordusu ile Filistinlileri karşı karşıya getirmekteydi. Bu dönemde Güney Lübnan'da Filistinlilerin iyice yerleşmelerini ifade etmek için bu bölgeye "Fetihistan" denilmiştir.¹¹⁰

Lübnan iç savaşa giderken İsrail'le mücadele eden Filistinlilerin ülkeyi askerî üs olarak kullanmasına göz yumanlar ve bu faaliyetlerin sınırlandırılmasını ve İsrail'le karşı karşıya gelmekten kaçınılmasını isteyenler arasında ikiye bölünmüştür. Ülke

Lübnan olmuştur. Lübnan'ın ardından Pakistan, Türkiye, Irak ve Yunanistan Eisenhower Doktrinini kabul ettiğini açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için **bkz.:** Fahir Armaoğlu, **20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.454.

¹⁰⁷ Kor, **age.**, s. 30.

¹⁰⁸ Lübnan siyasal sistemi din ve mezhep esasına göre şekillendirilmiş ve Meclis 6 Hristiyan, 5 Müslüman oranına göre tertip edilmiştir. 1989 yılında Taif Antlaşması ile meclisteki sandalye sayısı eşit hale getirilmiştir. Meclis ve kabinede her mezhebin temsilcisi bulunmaya başlamıştır. Lübnan siyasi yapılanması din ve mezhep ayırımı üzerine oturtulduğu için, ülkede yaşayan topluluklar arasında eşitlik ve adalet ilkeleri tesis edilememiştir. Mezhep esasına dayalı sistem, siyasi istikrarın önünde sürekli bir engel teşkil etmiştir. Lübnan'ın dine göre grupların istatistik dağılımlarına baktığımızda, %65 Müslüman olan halkın %30 Şii, %30 Sünni, %5 Dürzi'dir. %35 Hristiyan olanların ise %22 Maruni, %8 Grek Ortodoks, %4 Grek Katolik geriye kalanları ise Ermeni Ortodoks ve diğerleri oluşturmaktadır. Nüfusun %50'den fazlası Müslüman ise de bunun %30'a yakın bir kısmı Şiilerden meydana gelir. Diğer önemli büyük topluluk Hristiyanlar olup, çoğunluğu Katoliktir. Arap olan Marunî Hristiyanları oldukça fazladır. Ayrıca Melehitler, Ermeniler, Gregoryanlar ve Suriye Ortadoksları da mevcuttur. Üçüncü büyük grup ise, Dürziler olmaktadır. Sünni, Şii, Maruni Hristiyan, Ortodoks Yunan, Katolik Yunan, Dürzi'lerin yanında daha küçük oranlarda Musevi, Bahai, Mormon, Budist ve Hindular da vardır. Ayrıntılar için **bkz.:** Aygül Muran, "Hizbullah Devlet olan Örgüt", **21'inci Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, Özel Rapor 16, Haziran 2013, s.11.

¹⁰⁹ Age, s.75.

¹¹⁰ Tayyar Arı, **age.**, s.96.

muhafazakârlar ve solcu olarak isimlendirilen koalisyonlar arasında kutuplaşmıştır. 12 Haziran 1969 tarihinde Filistinliler ile Lübnan yönetimi arasında imzalanan Kahire Anlaşmasına ile Lübnan'da bulunan Filistinli mevcudiyeti açıkça tanınmış ve gerilla mücadelesinin meşrulaşması sağlanmıştır. Hristiyan Falanjist Parti bu anlaşmaya karşı çıkarak, anlaşmanın iptali yönünde yaptığı çağrılar sonucunda silahlanmaya başlamıştır.¹¹¹

1975 yılına gelindiğinde Lübnan Müslümanlardan oluşan ve Lübnan Ulusal Hareketi olarak kendini tanımlayan kesim ile, Hristiyanların oluşturduğu ve kendilerini Lübnan Cephesi olarak tanımlayan diğer kesim arasında kutuplaşmış duruma gelmiştir. Lübnan Ulusal Hareketi, kendisi bir Dürzi olan Kemal Canbolat tarafından 1949 yılında kurulmuş olan İlerici Sosyalist Parti etrafında toplanan diğer fraksiyonlardan oluşmuş iken, Lübnan Cephesi Pierre Cemayel tarafından 1936 yılında kurulmuş olan Falanjist Parti etrafında toparlanmıştır.

Lübnan'da iç savaşın sebeplerini genel hatları ile gözden geçirmek gerekirse öncelikle mezheplere dayalı sosyal ve siyasi hayatın ülke genelinde meydana getirdiği sosyal eşitsizliğin toplumsal tansiyonu yıllara sâri olarak yükselttiği görülmektedir. Meshep temeline dayalı seçim sisteminin temel dayanağı olan 1932 nüfus sayımının üzerinden uzun süre geçmiş olmasına ve demografik yapının değişmiş olmasına rağmen seçim ve temsil sisteminin mevcudiyetini savunulması toplumu kritik eşiğe götürmüştür. İkinci olarak istikrarsız hükümetlerin yönetimi siyasi istikrarı etkilemiş, uluslararası yatırımların Beyrut özelinde toplanmasına ve gelir dağılımının eşitsizliğine sebebiyet vermiştir.

Diğer bir neden olarak Lübnan ordusunun durumu ele alınmalıdır. Lübnan ordusu mezhep ve din temelli olarak ve özellikle yurtiçinde polis benzeri görevler yapmak için Fransa manda yönetimi döneminde teşkil edilmiştir. Bu kapsamda orduda görev yapan subaylar çoğunlukla Hristiyan/Maruni kökenli, askerlerin çoğu da Şii kökenli olmuştur. Ayrıca çıkan çatışmalara engel olabilecek nitelik ve nicelikten yoksun olan ordu, çatışmalar başladığında kendi dini/mezhepsel durumlarına göre vaziyet almıştır. Bu da ordunun hiyerarşisini bozmuş ve etkisizleştirmiştir.¹¹² Ayrıca bölgede etkin olmak isteyen, güç dengesini kendi lehine çevirmek isteyen ülkelerin, Lübnan içindeki

¹¹¹ Kor, **age.**, s.30.

¹¹² Fahir Armaoğlu, **age.**, s. 650.

farklı grupları desteklemesi de iç savaşın sebeplerinden görülmektedir.

Lübnan'da iç savaş 13 Nisan 1975' te başlamış, 1976 yılının Ocak ayında Suriye'nin de Falanjist Parti lehine dahil olmasıyla dengeler değişmiştir. 17 Ekim 1976 tarihinde Lübnan, Suriye, Mısır, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın katılımıyla gerçekleştirilen Riyad görüşmeleri ile 16 Ekim 1976 tarihinde ilan edilen 50'nci ateşkes kalıcı olmuştur. Bu görüşmeler neticesinde Lübnan'da iç güvenliğin sağlanması kapsamında 30.000 Arap Caydırma Gücü konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Hali hazırda 25.000 civarı askerî ile Lübnan'da bulunan Suriye bu bağlamda Arap Caydırma Gücü'nün çoğunluğunu teşkil ederek, Lübnan'da bulunmasını meşru bir zemine oturtmuş ve ülkeyi sürekli kontrol edebilecek ve gerektiğinde müdahale edebilecek konuma ulaşmıştır.¹¹³

İç savaşın bilançosu Lübnan için oldukça yüksek olmuş, pek çok insan yerlerinden edilmiş, hayatını kaybetmiş ve ülkenin altyapısı baştan aşağıya zarar görmüştür. Ülkeyi iç savaş sürükleyen nedenler 1976 yılından sonra da ortadan kalkmadığından süreç içerisinde Lübnan gerçek barış ve güvenliğe kavuşamamıştır. Lübnan güneyinde bulunan Filistinliler ile ilgili bir gelişme olmamış ve bölgede mücadele eden gruplar 1977 yılından itibaren çok boyutlu olarak birbirleri ile mücadele içine yenden girmişlerdir. 1978 yılına gelindiğinde Tel Aviv'de bir grup Filistinli tarafından İsrail otobüsüne yapılan saldırı sonucunda 32 yolcu hayatını kaybetmiş ve İsrail 14 Mart 1978 tarihinde 25.000 civarındaki kuvveti ile "Litani Operasyonunu" başlatmıştır. Operasyon kapsamında Litani nehrinin güneyinde kalan 6 millik bölgeyi güvenlik alanı olarak ilan etmiştir.

Bu gelişmelerin neticesinde 19 Mart 1978 tarihinde BM Güvenlik Konseyi 425 sayılı kararı ile İsrail'in Lübnan'dan çekilmesini istemiş, 426 sayılı karar ile de BM askerlerinden oluşan Barış Gücünün (UNIFIL) güvenliği sağlamak için bölgeye konuşlandırılması kararlarını vermiştir. Bu kararlara istinaden geri çekilen İsrail ordusu güvenlik alanı olarak bildirdiği 6 millik bölgeye BM askerlerinin girmesini, nüvesini Maruni kuvvetlerinin komutanı Binbaşı Saad Haddad ile oluşturduğu ve bütün gereksinimlerini karşıladığı askerler ile engellemiştir. Bu askerler ilerleyen süreçte Güney Lübnan Ordusu adı altında teşkil edilecek ve İsrail devletinin kuzey sınırını, Lübnan'ın güneyini işgal ederek sağlayacaktır.¹¹⁴

¹¹³ Tayyar Arı, **age.**, s. 101.

¹¹⁴ **Age**, s. 102.

1980'lere gelindiğinde Lübnan'da, Filistinliler ile İsraililer, kuzeyde Müslüman cemaatler, Doğu Beyrut'ta Hristiyanlar, güneyde ve Beyrut'un kenar mahallelerinde ise Şii Emel örgütü ile FKÖ çatışma halindedir. Bu dönemde yabancı misyonlara yönelik suikastler ve bombalarda artmıştır. Ancak askerî ve siyasi dengeleri değiştiren en önemli olay 1982 İsrail işgali olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁵

1982 yılına gelindiğinde Camp David anlaşması gereği Sina yarımadasından çekilen İsrail, 1978 yılında Güney Lübnan'ı işgal etmesine rağmen bölgedeki FKÖ mensuplarını ve kendisine yönelen tehdidi ortadan kaldıramamış olmasının etkisi ile daha kapsamlı bir operasyon yaparak FKÖ'nü Lübnan'dan çıkarmak ve Lübnan üzerindeki Suriye etkisini kırmak amacıyla, Falanjistlerin de desteği ile Lübnan'ı işgal etmiştir.¹¹⁶ Yaklaşık 90.000 kişilik askerî gücü ile 6 Haziran 1982 tarihinde başlayan harekât, 1 Ağustos 1982 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 516 numaralı kararı ile sonlanmıştır. Gelişmelerin sonunda 7 Ağustos 1982 tarihinde, Habip Planı olarak isimlendirilen ve Filistinli gerillaların Beyrut'u terk ederek gruplar halinde Suriye, Irak, Ürdün, Tunus, Yemen ve Sudan gibi çeşitli ülkelere gitmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu minvalde FKÖ lideri Yaser Arafat 30 Ağustos 1982 tarihinde Beyrut'tan ayrılmıştır.¹¹⁷

18 Nisan 1983 tarihinde ABD Büyükelçiliğine yapılan ve 50 kişinin hayatını kaybettiği saldırıların ardından ABD baskısıyla 17 Mayıs 1983 tarihinde Lübnan hükümeti ile İsrail arasında tüm yabancı güçlerin çekilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak Lübnan'ın üçte birini kontrolü altında tutan Suriye'nin muhalefeti ve İsrail'in de çekilme hususunda ciddi olmaması sebebiyle anlaşma uygulanamamıştır. Aynı yıl ABD üssüne yapılan saldırıda 241 askerîn ölmesinden altı ay sonra bölgeye yerleşmiş olan ABD askerleri ve çok uluslu güç çekilmiştir.¹¹⁸

Bu gelişmeler ile paralel olarak 10 Haziran 1985 tarihinden itibaren İsrail gerek iç kamuoyu baskısı nedeniyle gerekse artan zayıatları nedeniyle Güney Lübnan'da tesis ettiği 16 kilometrelik güvenlik alanını 2500 kişilik Güney Lübnan Ordusu'na devrederek kademeli olarak terk etmiş, son askerî birliğini de 2000 yılında, Şebaa

¹¹⁵ Kor, **age.**, s. 35.

¹¹⁶ Tayyar Arı, **age.**, s. 103.

¹¹⁷ **Age**, s. 107.

¹¹⁸ Kor, **age.**, s. 37.

Çiftlikleri hariç, Lübnan topraklarından çıkartmıştır.¹¹⁹

Lübnan'da iç savaşın sonlandırılması ise Taif Anlaşması ile mümkün olmuştur. Taif Anlaşması 22 Ekim 1989 tarihinde Arap Birliği'nin öncülüğünde, Suudi Arabistan'ın Taif şehrinde Lübnanlı siyasilerin üzerinde anlaştığı metin ile imzalanmıştır. Anlaşma eski sistemden radikal bir kopuştan ziyade, eski sistemin düzeltilmiş hali olarak değerlendirilebilir. Anlaşmaya göre seçim ve temsil sistemi yeniden düzenlenmiş olup, temsil hakkı olmayan veya görece az olan azınlıklara ilave haklar sağlamıştır. Ayrıca Suriye birliklerinin Lübnan'dan çekilmesini öngören anlaşma, İsrail karşısında meşru direniş örgütü olarak görülen Hizbullah dışındaki oluşumların varlığını kabul etmemiş ve Lübnan ordusunu yeniden profesyonel biçimde tasarlayarak, devlet otoritesini yeniden tesis etme gayretini gütmüştür. Bu gelişmeler neticesinde Suriye Lübnan'da bulunan askerî varlığını kademeli olarak azaltmış ve son olarak 2005 yılında bölgeden tümüyle ayrılmıştır.¹²⁰

Geçen süre zarfında FKÖ mensuplarının Lübnan genelinde özellikle güneyindeki boşluk çeşitli radikal örgütler ve özellikle Şiilerin söz sahibi olduğu Emel taraftarları ile doldurulmuş, Emel hareketinden ayrılan Hizbullah özellikle 2000 yılından itibaren bölgeye hâkim olmuştur.

1974 yılında kurulan ve Lübnan'da bulunan Şiilerin siyasi taleplerini dillendiren önemli bir yapı olarak karşımıza çıkan Emel hareketi gerek günümüze olan etkileri gerekse araştırmaya esas teşkil eden Hizbullah'ın kuruluşuna olan etkileri nedeniyle önem arz etmektedir. İç savaşın hemen öncesinde kurulan örgüt, ilerleyen süreçte bölünmelere maruz kalmış ve Hizbullah'ın örgütsel tabanını oluşturmuştur.

Hizbullah, çok çeşitli din ve mezhep dolayısıyla zengin ve karmaşık bir etnik dağılıma sahip olan Lübnan'da 1980'li yılların başında etkisini hızla arttıran Şii radikalizmin getirdiği bir örgütlenmedir. Lübnan'da Hizbullah'ın oluşumunun İran'da İslam Devrimi'nin zaferi ve Güney Lübnan'ın İsrail tarafından işgaliyle açık bir bağlantısı vardır.

Emel hareketi 1975 yılında Musa Es-Sadr tarafından, devletin otoritesini kaybetmesi sonucunda Lübnan'da bulunan Şiilerin haklarını savunmak maksadıyla kurulmuştur. Şii nüfusun dünya genelinde yoğun olarak yaşadığı Lübnan'da bu hareket karşılık

¹¹⁹ Rifat Uçarol, *age.*, s. 1017.

¹²⁰ *Age*, 1018

bulmuş ve örgütlenmesini kısa süre içerisinde tamamlamıştır. Musa Es-Sadr başlattığı hareketle aşiretçilik bağlamının dışında ve Arap milliyetçiliğinden bağımsız bir Şii toplumu tanımlayan yeni bir mezhepsel kimlik ortaya koymuştur. Şii kitleler arasında propaganda ve örgütlenmeye girişirken çeşitli yardım vakıfları kurmuş, Şii kimliğini ön plana çıkarmıştır. Şii kimliği tanımlanması kapsamında zayıf olanlar ve ezilenler vurgulamasını yaparken, karşıtlara zalimler vurgulaması yaparak toplumda mevcut olan eşitsizliği ön plana çıkarmış ve yeni bir Şii kimliği tanımlamıştır.

Musa Es-Sadr 1978 yılında Libya'ya yaptığı gezi esnasında ortadan kaybolmuştur. Ondan sonra hareketin liderliğini yapanlar, hareketin doğasında olan “Halkçı” duruştan uzaklaşmıştır. Emel hareketi Şii olmasına rağmen göreceli olarak daha laik bir çizgide faaliyetlerini yürütmüştür. Lübnan sistemi içerisinde ise Suriye ile yakından irtibatlı olmuştur.¹²¹ Musa Es-Sadr'ın ortadan kaybolması ve 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi ile Emel hareketi içinde birlik bozulmaya başlamıştır. 1982 yılında Emel'den ayrılarak İslami değerlere bağlı bir grup kurmak için çalışmalara başlayan Abbas Musavi liderliğinde Hizbullah, her ne kadar 1985 yılında yayınladığı ve kuruluş manifestosu olarak literatürde geçen “Lübnan'ın ve Dünyanın Ezilenlerine Açık Mektup” adlı belge olsa da 1982 yılında Humeyni'nin onayı ile kurulmuştur.¹²²

Kuruluşundan hemen sonra Lübnan iç çekişmelerine karışmadan İsrail'e direniş üzerine yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda İran, İslam Devrimi sonrasında İran'ın Şam Büyükelçisi olan ve Hizbullah'ın kuruluşunda İran'ı temsil eden Seyyid Ali Muhteşemi, İran'ın direnişteki farklı farklı grupları desteklemesi yerine grupları feshedip yeni kurulan gruba katılmalarını sağlamış ve Hizbullah'ın kurulmasına ön ayak olurken, örgüte İran Devrim Muhafızları tarafından askerî eğitim desteği verilmesini sağlamıştır.¹²³

Kurulduğu andan itibaren İran'ın vekil kuvveti¹²⁴ olarak eğitilen, donatılan ve teşkilatlandırılan Hizbullah, ideolojik alt yapısını İran İslam Devrimi'nden, Humeyni tarafından ortaya koyulan görüşlerden almaktadır. Buna göre “Velayeti Fakih, Cihat ve İslami Direniş” kavramları ön plana çıkmaktadır. Burada ortaya çıkan husus, İran reel politik gereği ve kendi kamu düzeninin devamı gereği politikalarında değişime

¹²¹ Ömer Kahraman, *age.*, s. 91.

¹²² Shmuel Bar, *Lebanese Hizballah -- Political , Ideological and Organizational Highlights*, 2006.,s.3.

¹²³ Kahraman, *age.*, s. 90.

¹²⁴ Shmuel Bar, *age.*, s.4.

gidebilmesine rağmen, Hizbullah özelinde bunun böyle olmadığı ortadadır.¹²⁵

Bu minvalde İran etkisinin yoğun olduğu kuruluşundan itibaren aralıksız olarak İsrail'e saldırılarda bulunmuştur. Başlangıçta intihar bombalamaları ve hafif silahlar ile gerilla tipi harekâtı sürdüren Hizbullah, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Güney Lübnan'da yerleşmeye başlamış ve bölge genelinde hâkimiyetini kurmuştur. Bu süreçte İran kaynaklı fonlar bölge halkının çeşitli ihtiyaçları kapsamında kullanılırken, örgütün askerî kanadı özellikle aldığı silah ve teçhizat marifetiyle yeni yöntemler geliştirmiştir. 1990'lar süresinde klasik gerilla harekâtı icra eden Hizbullah için genel geçer gerilla yaklaşımları kabul görmüştür. Buna göre bu yıllarda Hizbullah'ın hareket tarzlarını özetleyecek birkaç hususu belirtmek gerekirse;

1. Güçlü olan düşmandan uzak dur, saldır ve geri çekil!
2. Başarı kesin ise saldır!
3. Baskın başarının anahtarıdır. Eğer tespit edilişen başarısızsın!
3. Bir cephe oluşturmaktan uzak dur sürekli hareketli ol!
4. Düşmanla teması sürekli kılma, düşman inisiyatifi ele geçiremeden sıyrıl!
5. Sabır hedefe giden yoldur. Aceleci olma!
6. Düşmanı sürekli tedirgin et!
7. Medyayı mutlaka kullan!
8. Zafere giden yol küçük başarılarından gelir!
9. Halk bir hazinedir, kullan!

Bu minvalde Hizbullah'ın uyguladığı yöntemler 1990'lı yıllar boyunca çoğunlukla pusu, baskın, tacizlerden oluşmuştur. Ayrıca yapılan eylemlerin hemen hemen hepsi Hizbullah'ın televizyonunda yayınlanmıştır.¹²⁶

1993 ve 1996 yıllarında İsrail tarafından Güney Lübnan Ordusu'yla birlikte yapılan harekâtlar kapsamında çoğunlukla hava kuvvetleri ve hassas güdümlü silah sistemleri kullanılarak zayıttan kaçınılmak hedeflenmiştir. Bu dönemde Hizbullah'ın hava kuvvetleri ve standoff mühimmatından kaynaklı zayıtı oldukça artmış ve gelecek savaşılara hazırlık için bu kapsamda hazırlıklarını yapmıştır. Ayrıca 1996 yılında "Gazap Üzümleri Operasyonu" esnasında İsrail'in sivil yerleşim yerlerini ateş altına

¹²⁵ Marc R Devore, "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision-Making", **Perspectives on Terrorism** 6, sayı 4-5 (2012), 96.

¹²⁶ Matt M. Matthews, **We were caught unprepared: The 2006 Hezbollah-Israeli War, Hezbollah and Lebanon**, U.S. Army Combined Arms Center Combat Studies Institute Press, 2008.

almasına karşılık olarak Hizbullah tarafından “Katyuşya” tabir edilen uzun menzilli roketler kullanılmaya başlanmış ve İsrail sivil yerleşim yerleri hedef alınmıştır. Bu dönemde Hizbullah üyeleri tarafından tanksavar silahlarının (özellikle ABD menşei olan TOW) kullanımında ustalaştıkları İsrail askerleri tarafından ifade edilmiştir.¹²⁷

Bu bağlamda sadece bir direniş örgütü görünümünden çıkan Hizbullah, Lübnan özelinde kendisine ait bir televizyonu olan, Şii toplumu bazında siyasi, sağlık, sosyal, eğitim ve dini konularda faaliyet gösteren bir yapıya dönüşmüştür. Hizbullah temel olarak askerî kanat, parti ve sosyal yardım kuruluşlarından oluşmaktadır. Bu kapsamda Hizbullah’a bağlı kuruluşlar Lübnan devleti tarafından sivil toplum kuruluşları¹²⁸ olarak kabul edilmiştir.¹²⁹

2000 ile 2006 arasında değişen bölgesel ve uluslararası dengeler neticesinde Hizbullah ve bu örgütün hamiliğini yapan İran çeşitli politika değişikliklerine gitmişler. Politika değişikliğinin en önemli sebebi 11 Eylül 2002 tarihinden sonra ABD’nin Irak ve Afganistan coğrafyasına yerleşmesi ve İran nükleer programı üzerinde uluslararası baskı oluşturmaları gelmektedir. Bu çerçevede İsrail İkinci İntifada ile mücadelesine devam ederken, İran ve Hizbullah çok yönlü politikalar izlemiştir. Buna göre düşük profilli ancak sürekli bir askerî faaliyet, askerî faaliyeti aksatmadan Lübnan iç siyasetinde güçlü olma, İsrail sınırında yoğun askerî faaliyetten kaçınırken Filistin

¹²⁷ Age., 10

¹²⁸ Hizbullah tarafından kurulmuş olan muhtelif vakıflar arasında;

1. Şehit ailelerine yardım amaçlı El- Şehit Vakfı,
2. Yaralılar İçin Al-Jarha Vakfı,
3. İslami eğitim amaçlı okul ve kuruluşlar için İmdat Komitesi,
4. Altyapı, askerî ve sivil binaların inşası için Cihad El-Bina,
5. Genel Sekreter Seyit Nasrallah’ın savaşta yıkılan Hizbullah’ın merkezi Beyrut’un güneyindeki Dahiye bölgesinin imarına dair sözünü yerine getirmek amacıyla kurduğu Vaad Projesi,
6. Al-Manar ve Al-Nour televizyonlarının da bağlı olduğu Lübnan Medya Grubu,
7. Gençlere Paramiliter eğitim veren izci kampları bulunmaktadır.

Vakıfların işletilmesi doğrudan yardımlar ile bağlantılı olmakla beraber, İran tarafından doğrudan yapılan ekonomik yardımların da katkısı büyüktür. Bu kapsamda Hizbullah’ın finans kaynaklarının başında İran Rejimi gelmekle birlikte diğer kaynaklarından bir kısmı şu şekildedir;

1. Lübnan dışındaki Şiiilerden toplanan fonlar,
2. Hizbullah ve bağlı vakıflar tarafından işletilen şirketlerin gelirleri,
3. Hizbullah’ın hâkim olduğu, özellikle Güney Lübnan ve Bekaa Vadisi’ndeki şirketlerden toplanan fonlar,
4. Meclisteki etkisi ile Lübnan devletinin devlet yatırımlarının güneydeki Şii bölgelere kaydırılması yoluyla oluşan dolaylı gelirleri,
5. Kriminal kaynaklar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Kahraman, **Suriye Krizi’nde Lübnan Hizbullah’ının Rolü**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2019.

¹²⁹ Ömer Kahraman, age., s. 121.

Direnişine dolaylı yardımlar ile İkinci intifadanın sürdürülebilirliğini artırma yoluna gidilmiştir.¹³⁰

2.2.1.2. İkinci Lübnan Savaşı Bağlamında Meselenin Çerçevesi

Lübnan, antik dönemler de dahil olmak üzere, sürekli olarak bir ticaret merkezi olmuş ve Orta Doğunun gerek ticari gerek siyasi gerek ekonomik ve gerekse kültürel açıdan kapısı durumunda bulunmuştur. Batıda Akdeniz, kuzey ve doğuda Suriye ve güneyde İsrail ile komşu, 10.542 kilometrekarelik bir ülkedir.

Yüzey şekillerinin ana çizgilerini Lübnan dağları belirler. Bu dağlar kuzey-güney doğrultusunda 160 km. uzunluğunda olmak üzere ülkeyi baştan başa kat edip toplam yüzölçümünün yaklaşık yarısını kaplar. Lübnan dağlarıyla Akdeniz'in arasına, doğu-batı doğrultusundaki genişliği yer yer 40 kilometreyi bulan dar bir kıyı ovası girer.

Lübnan dağlarıyla daha doğudaki Antilübnan dağları arasında Bekaa vadisi yer alır. Bekaa çukurunun tabanına batıdaki Lübnan dağlarından ve doğudaki Antilübnan dağlarından çok dik yamaçlarla inilir. Buna karşılık Lübnan dağlarının Akdeniz'e bakan batı yamaçları kıyı düzlüğüne ve aynı şekilde Antilübnan dağlarının doğu yarısı da Suriye topraklarına tedricen alçalır.¹³¹ Güney kesimlerde özellikle Litani Nehri üzerinde bulunan köprüler haricinde geçiş imkanları oldukça kısıtlıdır. Litani Nehri'nin güneyinde İsrail sınırına kadar olan bölge dalgalı bir arazi yapısına sahip olup, dik ve kayalık yamaçlar kuzey veya güney yaklaşma istikametlerini yollara ve geçitlere tabi kılar.¹³²

Derinlemesine oluşan vadi ve çöküntüler savunan taraf için gözetleme ve ateş sahaları sağlar. Bitki örtüsü yer yer seyrek ormanlıktır. Yerleşim yerleri vadi tabanlarında veya yüksek arazi kesimlerindedir.

Yollar doğal yaklaşma istikametlerini kendi içinde barındırır. Yollar dışında özellikle zırhlı birlikler ile yapılacak manevralar için pek çok mahzuru yanında getirir. Arazi kuzey-güney istikametinde birbirine paralel sırtlar ile bölünmüştür. Bu kapsamda

¹³⁰ Omer Einav Udi Dekel, Gabi Siboni, ed., **The Quiet Decade : In The Aftermath of the Second Lebanon War, 2006-2016** ,Institute for National Security Studies, 2017.

¹³¹ “TDV İslam Ansiklopedisi”, içinde *Lübnan*, 2003, 243-244.

¹³² Russell W. Glenn, **All Glory is Fleeting Insights from the Second Lebanon War**, RAND Corporation, 2012, 4.

savunan taraf için bölgenin sektörlere bölünerek savunmasını dikte ettirir.

2006 yılına gelindiğinde, içinde bulunduğu coğrafya ve algıladığı güvenlik ortamı kapsamında, İsrail'in savaşın geleceği bağlamındaki algı ve beklentilerini etkileyen üç önemli husus göze çarpmaktadır. Bunlar;

1. 1999 yılında Kosova Harekâtı, Irak ve Afganistan'a 11 Eylül 2002'den sonra yapılan harekâtlarda hassas güdümlü uzun menzilli (stand-off), akıllı mühimmat ile hava üstünlüğünün ele geçirilmiş olması muhasımın iradesini etkileyen ve çatışmaların sonuçlarını belirleyen halde tezahür etmesi ve böylece daha az zayıat ve masraf ile daha fazla maksadın tahakkuk ettirilebilmesi,
2. Özellikle 2000 yılının sonunda başlayan İkinci İntifada ile başlayan İsrail Ordusunun İsrail içine yapılacak olan saldırılara engel olma ve durdurmak için yaptığı faaliyetler,
3. Özellikle ABD'nin Irak'taki varlığı sayesinde geçmişte savaştığı ve halen kriz yaşama potansiyeli olan komşu ülkelerin konvansiyonel olarak kapsamlı bir savaş tehditlerinin göreceli olarak azalmış olması.

Bunun neticesinde İsrail Kara Kuvvetlerinin bütçesinde büyük bir düşüş ile eğitim, lojistik ve hazırlıklar ile ilgili büyük eksiklikler ortaya çıkmıştır. İsrail ordusunun bu süreçte en büyük gayretinin diğer kurumlar ile iş birliği halinde yürüttüğü, İkinci İntifada kapsamında özellikle düşük yoğunluklu çatışmada tecrübe kazanan personelin, tam birlik manevralarını yapabilecek yeterlikte olmadığı bizzat İsrail Ordusu personeli tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Lübnan bölgesini ikincil önemde değerlendirmiş, askerî ve politik gayretini Filistin bölgesine vermiştir.¹³³

Bunun yanında konvansiyonel ve kapsamlı bir harekât ön görülmediğinden dolayı yakın hava desteği kapsamında değişiklikler yapılarak, tugay ve tümen seviyesinde yapılabilecek bir yakın hava desteği planlaması ve icra için emir komuta bağlantısı genel kurmay seviyesine çıkarılmıştır.¹³⁴

Ayrıca harekâtı icra eden birlikler için oldukça önemli olan doktrin ve konsept değişikliklerine gitmiştir. Bu çerçevede hava kuvvetlerinin yeteneklerinin ön plana çıkarıldığı “Etki Merkezli Harekât” konseptine uygun olarak planlamalar yapılmıştır.

¹³³ Udi Dekel, Gabi Siboni, **The Quiet Decade : In The Aftermath of the Second Lebanon War, 2006-2016.**

¹³⁴ Johnson, **Military Capabilities for Hybrid War...**, s. 32.

Etki Merkezi Harekât kavramı en genel anlamı ile düşmanın kritik alt yapı ve tesislerinin hava kuvvetlerince imha edilmesi ile düşmanın iradesinin kırılacağı ön görülmektedir. Bu kapsamda düşmanın bütün birliklerinin imha edilmesinden ziyade ağırlık merkezine etki ederek, düşmanı hareketsiz kılmak yaklaşımı İsrail Ordusu tarafından bu dönemde benimsenmiştir.

Kara kuvvetleri için ise “Sistemik Harekât Tasarımı” olarak ifade edilen ve özellikle tümen ve tugay seviyesinde emirlerin anlaşılmasında ve iletilmesinde karmaşa yaratan, vazife, görev, maksat gibi netlik isteyen konularda geniş çerçeve çizen yeni bir harekât planlama rehberi kabul edilmiştir. Bu bağlamda taktik seviyedeki birliklerin icracı olmasından kaynaklı olan ve çabuk karar alıp süratle hareket etmesini gerektiren karar alma süreçlerinin yeni doktrinle sekteye uğradığı¹³⁵, Etki Merkezli Harekât konseptinin de hem uygulamada hem de planlamada Lübnan’da başarısızlığı getirdiği¹³⁶ görülmüştür.

Hizbullah ise 2000 yılına kadar izlediği stratejiyi Lübnan’ın güneyine yerleştikten sonra değiştirmiştir. Hizbullah’ın harekât kapsamındaki hazırlıklarında İsrail’in zayıata olan hassasiyeti önem arz etmektedir. Bu bağlamda Hizbullah’ın İsrail’e yönelik hazırlığı ve harekât tasarımı, İsrail’in muhtemel harekâtında olası zayıattan kaçınmak için hava kuvvetleri ve topçu birlikleri ile yoğun ateşler icra edeceği ve sınırlı sayıda kara birliğini sınırlı süre için harekâta sokarak istediği son duruma ulaşmaya gayret göstereceği faraziyesinin üzerine inşa edilmiştir.

Bu kapsamda, özellikle 1993 ve 1996 yıllarında İsrail’in icra ettiği operasyonlarda aldığı dersler kapsamında Lübnan’ın güneyinde Litani nehrine kadar olan bölge içerisinde, Suriye, İran ve Kuzey Koreli mühendislerin¹³⁷ yardımıyla İsrail’in icra edeceği hava saldırılarına dayanabilecek, örtü ve gizlemeden azami istifade edebileceği, kritik yaklaşma istikametlerini kontrol eden ve gözetleme ve ateş sahaları sağlayan koruganlar inşa etmiş, lojistik olarak uzun sürecek harekâtı destekleyebilecek yığınaklanmasını yine arazinin sağladığı avantajları kullanarak oluşturmuştur.

Ayrıca İsrail sivil yerleşimlerinin ateş altına alınabilmesi maksadıyla Suriye ve

¹³⁵ Scott C Farquhar, **Back to Basics: A Study of the Second Lebanon War**, ed. Scott C Farquhar, 2009.

¹³⁶ Amir Rapaport, “The IDF and the Lessons of the Second Lebanon War”, **Mideast Security and Policy Studies** 85, sayı 85 (2010).

¹³⁷ Matthews, **We were caught unprepared: The 2006 Hezbollah-Israeli War**, s. 20.

İran'dan temin ettiği uzun menzilli roket sistemlerini menzillerine göre Litani nehrinin kuzeyinden itibaren İsrail sınırına kadar olan bölgede örtülü ve gizleme sağlayan veya oluşturulmuş koruganlar marifetiyle konuşlandırmıştır.¹³⁸

Ayrıca roket sistemlerinin olası bir kara harekâtı ile etkisiz hale getirilmemesi için tünel sistemlerinden oluşan ve koruganlarla destelenen, İran ve Suriye'den temin edilmiş olan ve oldukça fazla miktarda sektörlerde depolanmış olan güdümlü tanksavar sistemleri ile el yapımı patlayıcılar ve mayınlar marifetiyle muhtemel aklaşma istikametlerinde tedbir getirilmiş bir savunma biçimini ön görmüştür.¹³⁹

2006 yazına gelindiğinde Hizbullah çoğunluğu İran Devrim Muhafızları tarafından yetiştirilmiş, yüksek motivasyonlu, iyi eğitilmiş savaşçılardan oluşan mensupları ile İsrail ile olabilecek muhtemel bir çatışmaya hazır durumdadır. En az 3000 civarında yetişmiş personel ve muhtelif köylere yerleşmiş ve İsrail ile 2000 yılı öncesinde 18 yıl mücadele etmiş tecrübeli “veteran” grupları ile de varlığını perçinlemiştir. Bütün belirtilen hususların ışığında Hizbullah 2006 yılı temmuz ayı geldiğinde hem harekâtın tasarımını doğru faraziyelere dayandırarak yapmış hem de harekâtın hazırlıklarını tamamlamıştır.

12 Temmuz 2006 tarihinde saat 0900'da sınır hattında devriye gezen İsrail askerî araçlarına Hizbullah tarafından pusu icra edilmiştir. Pusu El Yapımı Patlayıcı (EYP) ile başlamış, tanksavar ateşleri ile devam etmiştir. Pusu neticesinde 3 İsrail askerî öldürülmüş, 4 tanesi ise yaralanmıştır. Pusuya düşen araçlardan 2 İsrail askerî Hizbullah elemanları tarafından kaçırılmıştır. Pusu ile eşzamanlı olarak Lübnan sınırının kuzeyinden bölgedeki İsrail yerleşimlerine ve pusu bölgesinin civarındaki İsrail mevzilerine havan, keskin nişancı ve tanksavarlar ile yoğun biçimde ateş açılmıştır. Ayrıca olay mahalline müdahale etmek için gönderilmiş olan bir Merkava 4 tankı EYP patlaması sonucunda imha edilmiş ve mürettebatı da hayatlarını kaybetmiştir.¹⁴⁰

Askerlerin kaçırılması İsrail hükümetinde ani ve hazırlıksız tepki olarak karşılık bulmuştur. Dönemin İsrail Genelkurmay Başkanı'nın yönlendirmeleri ile, Hizbullah'a yönelik Lübnan genelinde “Etki Merkezli Harekât” kapsamında planlanmış olan

¹³⁸ Anthony H.Cordesman, Sullivan Geroge, ve Sullivan William D., **Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah War**, The Center for Strategic and International Studies Press, 2007, 100.

¹³⁹ Farquhar, **Back to Basics: A Study of the Second Lebanon War**, s.8.

¹⁴⁰ Matthews, **We were caught unprepared...**, s. 30.

hedefler İsrail Hava Kuvvetlerince ateş altına alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Hizbullah'a ait olarak değerlendirilen karargahlar, komuta merkezleri, El-Manar televizyon istasyonu, tespit edilmiş olan koruganlar ve benzeri hedefler harekâtın başlangıcında İsrail Hava Kuvvetlerince vurulmuştur.

Hava harekâtının ilk gününden itibaren yoğun hava kuvvetleri, topçu atışları ve akıllı mühimmat kullanılarak yapılan taarruzlar ile Lübnan hükümeti ve Hizbullah baskı altına alınarak, mücadele etme azim ve iradelerinin kırılacağı faraziyesi¹⁴¹ ile hareket edilmiştir. Özellikle ilk gün, Beyrut bölgesinde, 54 uzun menzilli roket lançerinin (Zelzal roket sistemleri) İsrail tarafından vurularak etkisiz hale getirilmesi İsrail hükümetinde, mücadelenin hedefine ulaştığı ve Hizbullah'ın iradesinin kırıldığı yönünde iyimser bir havanın hâkim olmasına sebep olmuştur.¹⁴²

Üç gün süren yoğun etki merkezli harekât neticesinde Hizbullah'a ait lojistik tesis, karargâh, komuta yeri ve savunma mevzilerinin ancak %7'lik kısmının imha edilebildiği görülmüş, Hizbullah'ın Lübnan Güneyinde dağınık biçimde teşkilatlandığı roket sistemleri vasıtasıyla İsrail yerleşim yerlerine roketler yaptığı saldırıların önüne geçilememiştir.¹⁴³

2006 yılından birkaç yıl önce İsrail tarafından 48-72 saat uygulanması öngörülen hava harekâtı ve bunun ile koordineli olarak yürütülecek olan bir kara harekât planı olmasına ve İsrail istihbarat birimlerince kara harekâtı olmadan yapılacak harekâtın başarı vaat etmediği yönünde yapılmış olan uyarılara rağmen¹⁴⁴ İsrail Genel Kurmay Başkanlığınca kara harekâtına yönelik faaliyetler sürekli ertelenmiştir. Hava kuvvetlerince Hizbullah'ın savaşıma azim ve iradesinin kırılacağına yönelik olan saplantılı düşüncenin bunda payı büyük olmuştur.¹⁴⁵

14 Temmuz 2006 tarihinde Beyrut Limanını abluka altına alan İsrail Deniz Kuvvetlerine ait bir korvetinin İran menşeli bir güdümlü gemi-savar füzesi olan C-802 ile vurulması, İsrail içinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Canlı yayın ile olayın anlık olarak Hizbullah'ın Genel Sekreteri Nasrallah tarafından yaptığı konuşa esnasında nakledilmesi ile Hizbullah'ın askerî gücünün İsrail tarafından hafife alındı

¹⁴¹ Brian J Murphy, **No Heroic Battles : Lessons of the Second Lebanon War**, U.S. Army Command and General Staff College, 2010, s. 48.

¹⁴² Farquhar, **Back to Basics: A Study of the Second Lebanon War**, s.14.

¹⁴³ **Age**,15

¹⁴⁴ Farquhar, **Back to Basics: A Study of the Second Lebanon War**,s. 14-15.

¹⁴⁵ Matthews, **We were caught unprepared....**,s. 37.

ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶

17 Temmuz tarihinde İsrail kara kuvvetleri tarafından ilk kara harekâtı Lübnan sınırında kritik yaklaşma istikameti barındıran Marun Al-Ras meskûn mahallinin ele geçirilmesine yönelik olarak başlatılmıştır.¹⁴⁷ Marun Al- Ras meskûn mahallini ele geçirmek maksadıyla İsrail ordusunun elit birlikleri tarafından yapılan taarruz, meskûn mahal içerisinde konuşlanmış, bir dizi tüneller ve ateş mevzileri işgal etmiş Hizbullah üyelerince şiddetli bir savunma ile durdurulmuştur. İsrail'in kara harekâtının başlangıcında bu denli sert bir direniş ile karşılaşması neticesinde 21 Temmuz 2006 tarihinde ülke genelinde “yedek” personeli seferber etmiştir.¹⁴⁸ Bölge yedi gün sonra ele geçirildiğinde 3 Merkava tankı tanksavar silahları ile vurulmuş, 6 İsrail askerî öldürülmüş, 18 İsrail askerî ise yaralanmıştır.¹⁴⁹

25-26 Temmuz 2006 tarihinde İsrail kara harekâtını Marun Al-Ras meskûn mahallinden, Hizbullah için sembolik anlamı¹⁵⁰ olan Bint Jbeil meskûn mahallini el geçirmek maksadıyla ileriye taşımaya çalışmıştır. Bu bölgede de yoğun zayıat ile karşılaşan İsrail ordusu, harekâtın bittiği ve ateşkesin taraflarca kabul edildiği tarihe kadar bu meskûn mahallin kontrolünü sağlayamamıştır.

Buna rağmen geçen süre zarfında Hizbullah tarafından İsrail yerleşim birimlerine değişik cins ve çapta roketler fırlatılmış ve sivil halk üzerindeki baskı sürdürülmüştür. Bu bağlamda dünya kamuoyunun ve Birleşmiş Milletler' in çatışmaların sonlandırılması ile ilgili taraflara, özelinde İsrail'e olan baskıları artmış ve 11 Ağustos 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin 1701 sayılı kararı kabul edilerek, taraflara çatışmaların sonlandırılması çağrısı yapılmıştır.¹⁵¹

Yakın zamanda çatışmaların sonlanacağını değerlendiren İsrail hükümeti, Litani nehri uzanımı ve kritik gördüğü bölgelerin ele geçirilmesi için önceki hareket tarzına göre daha kapsamlı ancak, maksada hizmet etmediği değerlendirilen yeni bir harekât tasarısı ile harekâtın temposunu arttırmaya çalışmıştır.

¹⁴⁶ Avi Issacharoff Amos Harel, **34 Days Israel, Hezbollah, and the War in Lebanon**, Palgrave Macmillan, 2008, s.102

¹⁴⁷ Murphy, **No Heroic Battles : Lessons of the Second Lebanon War**, s. 48.

¹⁴⁸ Matthews, **We were caught unprepared: The 2006 Hezbollah-Israeli War**, s.44.

¹⁴⁹ Glenn, **All Glory is Fleeting Insights from the Second Lebanon War**, 5.

¹⁵⁰ 2000 yılında Hizbullah'ın Genel Sekreteri tarafından İsrail'in Lübnan topraklarından çekilmesinin hemen ertesinde bu bölgede kapsamlı bir konuşma yapılmış ve “İsrail'e karşı elde edilen zafer” ilan edilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Matthews, **We were caught unprepared...**, s.48.

¹⁵¹ Matthews, **We were caught unprepared...**, s. 51.

Buna göre 11 Ağustos 2006 tarihinde, Litani nehri'nin güneyinde bulunan ve kritik öneme sahip Ghanuryih bölgesine hava hücum harekâtı ile bir kısım birliğini bölgeye gelecek olan zırhlı birliklere etki edebilecek tehditlere karşı tedbir alınması maksadıyla indirmiştir. Müteakiben Saluki Vadisi uzanımında zırhlı birlikleri ile ileri harekâtına başlamış ve hava hücum birlikleri ile birleşmeye çalışmıştır.

Ancak Saluki vadisi uzanımında Hizbullah elemanları tarafından pusuya düşürülen zırhlı birliğin zayıtı oldukça fazla olmuş, hava hücum harekâtı ile bölgeye indirilmiş olan unsurların etrafı da Hizbullah elemanlarınca sarılmıştır.¹⁵²

34 gün süren ve literatürde İkinci Lübnan Savaşı olarak geçen çatışmaların sonucu her iki taraf için içinde ağır bir bilanço çıkarsa da en çok etkilenen İsrail olmuştur. Savaşın bitiminden sonra kurulan Winograd Komisyonu¹⁵³ ile İsrail'in süreç boyunca izlediği yol ve yöntemler askerî ve politik bağlamda değerlendirilmiştir. Arap-İsrail Savaşlarının muzaffer ordusu, Hizbullah karşısında ciddi bir varlık gösterememiş ve hasar gören “caydırıcılığını” onarmak için tedbirler almaya başlamıştır. Bu kapsamda 2008 yılında Hamas ile meydana gelen çatışmalarda 2006 yılından çıkardığı dersler ve aldığı tedbirleri aktif olarak uygulamıştır.¹⁵⁴

Hizbullah ise verdiği ağır kayıplara rağmen elde ettiği başarıdan faydalanarak Lübnan parlamentosundaki sandalye sayısını arttırmış ve Ortadoğu'da İsrail'e karşı başarılı olabilen tek örgüt olarak dikkat çekmiştir. Bunda şüphesi İran ve Suriye tarafından yapılan askerî, ekonomik yardımların ve desteğin önemi büyük yer kaplamaktadır. Hizbullah için askerî kayıplarının yanında belki de en çok önem arz eden husus ateşkesin kesinleşmesi ile İsrail sınırına 10.000 kadar Lübnan Ordusu personeli ve BM personelinin yerleşmiş olmasıdır.¹⁵⁵ Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1701 sayılı karar gereğince bu birlikler tarafların arasında yeniden çatışma çıkmasını engelleyecek yetkiler ile donatılmıştır.

34 gün süren harekâtın bilançosu incelendiğinde İsrail kayıpları 119 askerî personel, 49 sivil olurken, Lübnan genelinde 900 sivil ile sayısı tam olarak net olmamakla birlikte yaklaşık 500 Hizbullah militanı ölmüştür.

¹⁵² Age, s. 56.

¹⁵³ State of Israel, “Press Release: Interim Summary of Findings of Winograd Report”, 2006, 1–10.

¹⁵⁴ Johnson, *Military Capabilities for Hybrid War...*, s. 36.

¹⁵⁵ Amos Harel, *34 Days Israel, Hezbollah, and the War in Lebanon*, s.250.

Hizbullah tarafından İsrail yerleşim yerlerine atılan toplam roket sayısı 3970' dir. İsrail Hava kuvvetleri tarafından 15.500 sorti uçuşla, toplam 7.000 hedef ateş altına alınmış ve toplamda 126 Hizbullah roket lançeri imha edilmiştir.

Harekât süresince Hizbullah tarafından yaklaşık 500 adet güdümlü tanksavar atışı yapılmış, İsrail ordusunda harekâta katılan 400 adet tanktan 48 tanesi vurulmuş ve bunlardan 40 tanesi imha edilmiştir.

Ayrıca 1 İsrail helikopteri düşürülmüş, 4 İsrail helikopteri ise kaza sonucu düşmüştür. Harekâtın başlangıcından itibaren İsrail Deniz Kuvvetlerince 8.000 saatlik seyir icra edilmiş, Hizbullah tarafından kullanılan güdümlü gemisavar füzesi bir korveti vurulmuştur.¹⁵⁶

2.2.1.3. Meydana Gelen Çatışmanın/Muharebenin Analiz Edilmesi

12 Temmuz 2006'da başlayan ve 34 gün süren çatışmaların analiz edilmesi kapsamında tarafların çatışmanın başlangıcındaki tutumlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İsrail başbakanı tarafından 12 Temmuz 2006 tarihinde iki asker'in Hizbullah tarafından kaçırılmasından sonra ifade edilen hususlar icra edilecek harekâtın stratejik hedeflerini de barındırmaktadır.¹⁵⁷ Buna göre, kaçırılan iki asker'in iade edilmesi, Lübnan ordusunun Güney Lübnan sınırına yerleşmesi ve sınır güvenliğini sağlaması, Hizbullah'ın bölgeden çıkarılması ve BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1559 sayılı kararın¹⁵⁸ uygulanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

İsrail'in belirlediği bu hedeflere ulaşmak için uyguladığı temel strateji hava harekâtı ile belirlenen hedeflerin ateş altına alınması, Lübnan hükümetine baskı yapılması ve Hizbullah için sembolik olarak görülen yerlerin kontrol altına alınması sınırlı bir kara harekâtını ön görmüştür. Hava kuvvetlerinin ve hassas güdümlü akıllı bombalarının kullanımı ile "Etki Merkezli Harekât" konseptine uygun olarak Hizbullah'ın iradesini kıracağını değerlendirilerek icra ettiği harekât istediği etkiyi sağlayamamıştır.

İsrail tarafından İkinci Lübnan Savaşı'ndan sonra yapılan değerlendirmelere göre,

¹⁵⁶ Anthony H., Geroje, ve William D., **Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah War**, s.157.

¹⁵⁷ Glenn, "All Glory is Fleeting Insights from the Second Lebanon War", 4.

¹⁵⁸ BM Güvenlik Konseyi 1559 sayılı kararı 2004 yılında kabul edilmiştir. Buna göre Lübnan'da bulunan silahlı unsurların ve diğer devletlerin askerlerinin Lübnan'ın topraklarını terk etmesi, Lübnan içinde faaliyet gösteren silahlı grupların eylemlerine son verilmesini, Lübnan'da halkın özgür iradesine dayanan seçimlerin yapılmasını öngörmüştür. Alınan karar neticesinde (ABD'nin baskısı ile) Suriye son askerî personelini de 2005 yılına gelindiğinde bölgeden çıkarmıştır. İsrail ise Şebaa Çiftlikleri'ndeki fiili işgalini sonlandırmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://unscr.com/en/resolutions/doc/1559>

harekât alanındaki başarısızlık ve yetersizliğin başlıca sebepleri olarak;

1. Uygun olmayan savunma stratejisi ve harekât planlarının güncellenmemiş olması,
2. Uygulanmaya çalışılan yeni doktrin ve konseptlerin karmaşık ve muğlaklığından kaynaklı harekâtı icra eden birimler tarafından bu doktrin ve konseptlerin yeterince anlaşılmamış olması,
3. İkinci İntifada kapsamında pek çok birliğin bölgede görevlendirilmiş olması ve düşük yoğunluklu tehdit ortamının ordunun konvansiyonel yeteneklerini törpülemesi, bu kapsamda tam birlik manevralarının ve ateş desteğinin koordinesinin yapılamaması ve koordineli harekât yeteneğinin kaybolması,
4. Zayıttan aşırı derecede kaçınılması kapsamında karar vericilerin rasyonel olmaktan uzaklaşması,
5. İstihbarat ve lojistik fonksiyon alanlarındaki yetersizlik olarak görülmüştür.¹⁵⁹

Mesele Hizbullah tarafından incelendiğinde, 2000 yılından itibaren yapmış olduğu hazırlıkların harekât alanında disiplinli uygulamaları ile birleştğinde sağlamış olduğu görece üstünlüğün Hizbullah'ın harekât tasarımı ve uygulamadaki başarısı olarak değerlendirmek mümkündür. Hizbullah'ın yaptığı harekât tasarımına göre İsrail'in ağırlık merkezi sosyal, politik ve askerî hususlar değerlendirilerek doğru olarak seçilmiş, bu kapsamda bu ağırlık merkezine etki edecek uygun strateji operatif ve taktik seviyedeki doğru yaklaşımlar ile uygulanabilmiştir.

Bu kapsamda tarafların ağırlık merkezleri değerlendirildiğinde İsrail için **stratejik ağırlık merkezinin** ülkesinin sosyal düzeni, ekonomik ve askerî gücü olarak görülmektedir. İkinci Lübnan Savaşı kapsamındaki **operatif ağırlık merkezi** Hava Kuvvetleri ve ileri teknoloji ürünü olan hassas güdümlü akıllı mühimmatları olarak ortaya çıkmaktadır. İsrail Hava Kuvvetlerinin gücüne güvenerek mevcut konsept ve doktrini gereği harekâtını icra etmiştir. İsrail'in operatif ağırlık merkezini teşkil eden kritik yetenekleri olarak hava kuvvetlerinin akıllı mühimmat kullanma yeteneği ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda, kritik kabiliyetlerini doğru biçimde kullanabilmesi için gerekli olan **kritik ihtiyaçları** harekât bölgesinin istihbari yönden gerçekçi ve doğru olarak analiz edilmesi neticesinde ortaya çıkacak öncelikli ve yüksek değerdeki hedef analizinin yapılabilmiş olmasını gerektirmektedir. İsrail'in kritik hassasiyetleri en ön planda kalan husus sivil askerî zayıttın İsrail toplumu ve karar alıcıları üzerinde

¹⁵⁹ Glenn, "All Glory is Fleeting Insights from the Second Lebanon War", s. 16.

oluşturduğu baskı olarak görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Güney Lübnan'dan çekilmesinde en önde gelen etken zayıtın İsrail toplumunca kabullenilememiş olması olarak görülmektedir.

Hizbullah tarafından bu hassasiyet büyük bir titizlikle değerlendirilmiş ve Genel Sekreter Nasrallah tarafından da ifade edilmiştir. İsrail toplumunun artık savaşırlara dayanamayacak kadar hassas bir toplum olduğunu Nasrallah tarafından belirtilmiş, toplum üzerinde oluşturulacak baskı ile iradesinin kırılacağı faraziyesi ile harekâtın tasarımı yapılmıştır.¹⁶⁰

Hizbullah İsrail'in muhtemel bir işgal girişimi karşısında 2000 yılından itibaren kapsamlı bir hazırlığa başlamıştır. Buna göre değişik çap ve cinsten olan roket sistemlerini menzillerine göre Litani nehrinin kuzeyinden itibaren İsrail sınırına kadar olan bölge içinde dağıtmış, muhtemel bir harekât kapsamında ikmal yeteneğinin kaybetmemesi için bölgesel olarak oluşturduğu depolarında ihtiyaç duyacağı mühimmatı ve sair ikmal malzemesini muhafaza etmiş, İsrail hava kuvvetlerince tespit edilmesinin önüne geçmek maksadıyla yeraltı tünelleri ve meskun mahalleri kullanarak kısa süre içerisinde hazırlık ve ateşleme yeteneğini oluşturduğu "roket" birliğine kazandırmıştır. Uzun menzilli roket sistemlerinin yanında kısa menzilli ve tespit edilmesi oldukça zor olan sistemleri İsrail sınırına yakın bölgelerde konuşlandırmış ve harekât süresince kesintisiz bir ateşle taarruz icra edebilmiştir. Bu dönemde Hizbullah'ın Suriye ve İran tarafından sağlanan envanterinde yaklaşık 12.000 ile 13.000 arasında kısa, orta ve uzun menzilli roketin bulunduğu değerlendirilmektedir.¹⁶¹

Ayrıca kurmuş olduğu roket birliklerinin olası bir kara harekâtı ile etkisiz hale getirilmesinin önüne geçebilmek için tünel sistemleri ve güdümlü tanksavar silahları ile teçhiz etmiş, muhtemel yaklaşma istikametlerine yönelik mayınlama ve EYP ile tuzaklamalar yapmıştır. Bu sayede istediği siyasi ve askerî sonuca ulaşana kadar, ateşkesin yürürlüğe girmesinden hemen önce bile İsrail yerleşim birimlerine roket atabilmiştir.

Mesele Hizbullah açısından değerlendirildiğinde, Hizbullah'ın **stratejik ağırlık merkezi** özellikle İran'dan kaynaklanan destek, örgütün ideolojisi ve üst düzey

¹⁶⁰ Farquhar, **Back to Basics: A Study of the Second Lebanon War**, s.7.

¹⁶¹ Age, s. 8.

yöneticileri olarak öne çıkmaktadır. Güney Lübnan bölgesinde operatif seviyedeki ağırlık merkezi değişik çap, cins ve menzildeki roket sistemleri, güdümlü tanksavar sistemleri, tünel sistemi ve Litani nehrinin güneyinden İsrail sınırına kadar olan bölgedeki yığınağı teşkil etmektedir. Ayrıca kendisine bağlı televizyon ve internet sitelerinin harekât esnasında yaptığı yayınlar ile dünya ve kendi kamuoyunu etkileyebildiğinden dolayı Hizbullah'ın kontrolündeki gerek konvansiyonel gerekse sosyal medya aygıtları operatif seviye ve stratejik seviye ağırlık merkezi için köprü vazifesi görmüştür.

Hizbullah'ın **kritik kabiliyetleri** olarak roket sistemlerini sürekli olarak kullanabilmesi ve güdümlü tanksavar sistemleri ile bunu desteklemesi görülmektedir. **Kritik ihtiyaçlar** kapsamında özellikle hitap ettiği Şii toplumunun ve İran desteğinin sürdürülebilir olması ön plana çıkmaktadır. **Kritik hassasiyeti** olarak benzer biçimde Lübnan Şii toplumu nezdinde “meşru” bir yapı olarak kalması ve bunu sürdürülebilir kılması, örgütün İran'dan sağladığı desteğin kesintiye uğramaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Harekât bölgesi bağlamında ise örgütün kritik hassasiyeti İsrail tarafından ele geçirilen bölgeleri geri alabilmesi için ihtiyaç duyacağı koordineli manevra ve ateş desteğinin yetersizliği olarak görülmektedir.

İkinci Lübnan savaşının ardından tarafların uyguladığı yöntem ve harekât tasarımları değerlendirildiğinde İsrail'in Hizbullah'ın ağırlık merkezini doğru analiz edemediği ve bu kapsamda yürüttüğü harekâtın sonuçlarının istediği sonuca uygun olmadığı görülmektedir. İsrail tarafından ağırlık merkezi olarak Lübnan hükümetinin Hizbullah'a verdiği destek ve Hizbullah'ın Lübnan güneyindeki askerî varlığı olarak değerlendirildiğinde¹⁶², seçilmiş olan faraziyenin sahada karşılığının olmadığı bu kapsamda muharebe sahasının anlaşılması ve şekillendirilmesi ile ilgili hususların İsrail tarafından dikkate alınmadığı, istihbari hazırlık kapsamında ise Lübnan güneyinde yıllara sari inşa edilen, tahkim edilen mevzi ve koruganların, tünellerin varlığından, Hizbullah örgüt elemanlarınca kullanılan silah, teçhizat ve teşkilatın muharebe sahasına olan etkilerinin doğru tahayyül edilemediği görülmüştür.

Hizbullah perspektifinden yapılacak değerlendirmede ise durum oldukça farklıdır. Hizbullah, stratejik seviyeden itibaren doğru analizler yaparak İsrail'in yumuşak karnını (istismar edilebilir kritik hassasiyetlerini) tespit etmiş, buna uygun planlama ve icrayı

¹⁶² Glenn, “All Glory is Fleeting Insights from the Second Lebanon War”, s. 60.

operatif ve taktik seviyede uygulanmasını bilmiştir. İsrail toplumunun zayıflığa hassas yapısı, politik karar vericilerin düşünce ve eylemleri üzerine tesis etmiş ve İsrail tarafından başlangıçtan itibaren hava harekâtı ve azami tugay seviyesinde kara birliği kullanılarak durumun gereğini yerine getirmesi engellenmiştir.

İsrail tarafının hava harekâtı ve kara harekâtında uygulama eksikliği, yanlış değerlendirme ve hatalarının yanında Hizbullah tarafından uygulanmış olan stratejiler 2007 yılından itibaren Frank Hoffman tarafından “hibrit savaş” tabiri ile ifade edilmeye başlanmıştır.¹⁶³ Bu kapsamda Hoffman tarafından hibrit savaşın yirmi birinci yüzyılda karşılaşılabilecek “yeni” bir savaş biçimi olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁴

Hoffman yapmış olduğu tanımlama ile konvansiyonel ve gayri nizami kuvvetlerin aynı harekât alanında uygulanmasını, uygulanan taktik ve tekniklerin yine aynı harekât alanında aynı birlik tarafından kullanılmasını öngörmektedir. Bu ve benzeri tanımlar kapsamından İkinci Lübnan Savaşı incelendiğinde, Hizbullah özelinde yapılacak olan değerlendirme ile, Hizbullah’ın 1990’lı yıllar boyunca uygulamış olduğu askerî stratejinin, 2000 yılından itibaren değiştiği, özellikle İran devletinin “vekil kuvveti” olarak Lübnan coğrafyasında politikalar izlediği ve bu devletten aldığı ekonomik, askerî ve politik destek ile orantılı olarak askerî yeteneklerini geliştirdiği görülmüştür.

Geleneksel yaklaşımda gerilla kuvvetleri ve konvansiyonel birlikler arasındaki en önemli farklılık arazinin elde bulundurulmasındaki kararlılıktır. Gerilla harekâtında araziye elde bulundurmak ön planda değil iken konvansiyonel harekâta özellikle savunma esnasında araziye elde bulundurmak önemli bir husustur.

Geleneksel yaklaşımda gerillalar araziye elde bulundurup kesin sonuçlu çatışmayı göze al(a)mazlar ve daha ziyade pusu, baskın, taciz, yol kapaması ve mayın EYP kullanarak eylemlerini yaparlar. Hizbullah’ın kritik arazi kesimlerini elde bulundurmaktaki kararlılığı stratejik ve operatif seviyede uyguladığı stratejinin bir sonucu olarak tezahür etmiştir. Bunda özellikle İran tarafından verilen askerî eğitim, teçhizat ve ekonomik yardımların payı oldukça büyüktür. Nitekim herhangi bir konu üzerine strateji geliştirilirken elde mevcut kaynaklar, bu kaynakları kullanarak ulaşılabilecek hedefler ve kaynakların hangi yöntemler ve taktikler ile hedefe en kolay ulaşılmasını sağlayan

¹⁶³ Hoffman, **Conflict in the 21 st Century : The Rise of Hybrid Wars**, s. 22.

¹⁶⁴ **Age.**, s.28.

vasıtalara önem kazanmaktadır.¹⁶⁵ Hizbullah'ın 2000 yılından itibaren tasarladığı harekât bu bağlamda geliştirilmiştir.

Bu minvalde özellikle Hoffman tarafından Hizbullah'ın araziye elde bulundurması ve güdümlü tanksavar silahları, gemi-savarlar, MANPAD sistemleri kullanılması bağlamında icra ettiği harekât “hibrit savaş” olarak değerlendirme için nirengi noktası olarak alınmıştır. Hizbullah'ın konvansiyonel kuvvet olarak İsrail'in karşısında dayanamayacağı sabit bir durumdur. Ancak Clausewitz'in “Savaş Üzerine” isimli ünlü eserinde de belirttiği gibi savaş bir “bukalemun” gibidir. Bulunduğu çağa göre şekil değiştirebilir.

Bu çerçevede Hizbullah'ın konvansiyonel ve düzensiz savaş yöntemlerini bir arada kullanabildiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak bunun yeni bir savaş biçimi olduğunun söylenmesi oldukça iddialı bir hipotezdir. Nitekim savaş tarihinin hemen her döneminde stratejiyi oluşturma ve uygulama bağlamında benzer durumlar tezahür etmiştir. Bu kapsamda ifade edilmiş olan kavramın askerî harekât bağlamında askerlik bilimine yeni bir model kattığı yargısının hatalı olacağı değerlendirilmektedir. Ancak gelişen teknoloji ve iletişim süratı ile pek çok bilgi, tecrübe ve yetenek hızla paylaşılabilmektedir.

Bu kapsamda yeni teknolojik imkanların konvansiyonel veya düzensiz harekât neylerini uygulayanlar için önerdiği yeniliklerin bu bağlamda yadsınması da benzer biçimde hatalı olacaktır. Nitekim stratejinin oluşumunda eldeki kaynaklar ve izlenecek yol, planlayıcılara istenen son duruma ulaşmayı kolaylaştıracak biçimde tasarlanmalıdır. Sunulan imkanların ve yeteneklerin doktrinlerin içinde kaybolması veya ideolojik olarak terk edilmesi planlayıcılara başarısızlık vaat etme ihtimali oldukça yüksek olacaktır.

Bu bağlamda Hizbullah'ın uyguladığı taktik ve tekniklerin konvansiyonel yetenekler barındırdığı şüphesizdir ancak sağlanmış olan desteğin doğru kullanılıp, buna uygun strateji geliştirmek ve elde mevcut kaynaklara uygun politikalar belirlemek özellikle askerî harekât bağlamında tarihsel kökleri olan bir gerçekliktir.

¹⁶⁵ Herhangi bir organizasyonun, herhangi bir amaca ulaşmak için uygulayacağı stratejiyi belirlemesinde üç temel sac ayağı bulunmaktadır. Bunlar Nihai Durum (Hedefler), Usuller (Stratejik Konsept, yol haritası), Vasıtalar (Kaynaklar, Güç) buna göre stratejiyi belirleyen, eldeki kaynaklar ile istediği son duruma onu en çok yaklaştıracak usulleri uygular. Ayrıntılar için **bkz.:** Nevzat Denk, **Strateji Oluşturma Modeli**, Beta Yayınları, İstanbul, 2011.

2.2.2.2014 Rusya'nın Kırım'ı İlhakının İncelenmesi

“Hibrit Savaş” kavramı 2014 yılında Rusya’nın Ukrayna Krizi çerçevesinde Kırım’ı ilhak etmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Başlangıçta Ukrayna’da ne olup bittiğini anlayamayan güvenlik çevreleri meydana gelen olayı tanımlamakta zorlanmış¹⁶⁶ ve nihayetinde “hibrit” etiketinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.¹⁶⁷ 2014 Ukrayna Krizi’nin ertesinde tüm dünyada dikkatleri 2013 yılında yayınlanmış bir makaleye çekmiştir. Rus Genel Kurmay Başkanı Valery Gerasimov tarafından yayınlanan bu makale, Kırım’ın ilhakı ve Donbass bölgesinde süren çatışmalar sebebiyle dikkatleri çekmiş, 2014 yılında İngilizce’ye çevrilerek literatürde “Gerasimov Doktrini” olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Yayınlanan pek çok çalışmada “Gerasimov Modeli” ile ilgili fikir ve yorumlama gayretleri içerisine girilmiş ve “Gri Bölge Çatışması”, “Hibrit Savaş”, “Rus Modeli Hibrit Savaş”, “Doğrusal Olmayan Savaş” gibi terimler kullanılarak, Gerasimov’un mevcut uluslararası stratejik ortamda askerî gücün uygulanabilirliği ile ilgili yorumlarını doktrin veya savaş modeli olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesi meselesi “hibrit” etiketi bağlamında incelenecektir.

2.2.2.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

Ukrayna, Rusya ve Avrupa arasında stratejik konumuyla önemli bir devlettir. Ruslar, Ukrayna topraklarını daima bir geçiş bölgesi, stratejik bariyer, kendilerini ve yabancıları ayıran bir tampon bölge olarak düşünmüşlerdir. Ukrayna günümüz Avrupa’sının en büyük ülkelerinden biri ve Doğu Avrupa’nın Rusya’dan sonra en önemli devletlerinden biridir. Rus resmi tarihi, modern Rusya’nın başlangıcı olarak Kiev Knezliği ile başlatmaktadır.¹⁶⁸ IX. Yüzyılda kurulan Kiev Knezliği ilk Doğu Slav devletidir.¹⁶⁹ Knezlik Avrupa ve Asya arasındaki ticaret yolu üzerinde önemli bir geçiş noktası olmuştur. Bu dönemden itibaren Ukrayna tarihinin hiçbir döneminde tam bir bağımsızlıktan yararlanamamış, her zaman başkaları tarafından yönetilmiştir.

Ukrayna’nın doğal sınırlardan mahrum olması bu bölgenin tarih boyunca değişik halklar, kabileler, ordular tarafından geçiş yeri veya savaş alanı olarak kullanılmasına

¹⁶⁶ Kęstutis Kilinskas, “Hybrid Warfare: An Orientating or Misleading Concept in Analysing Russia’s Military Actions in Ukraine?”, *Lithuanian Annual Strategic Review* 14, sayı 1 (2016): 139–58.

¹⁶⁷ Bettina Renz, “Russia and ‘hybrid warfare’”, *Contemporary Politics* 22, sayı 3 (2016): 283–300,

¹⁶⁸ Tolga Bilener, “Ulus Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Der. Erhan Büyükakıncı, Ankara, Phoenix Yayınevi, (2004), s.313.

¹⁶⁹ Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ ye kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

sebepe olmuş bu kapsamda 13 ve 14'üncü yüzyıllardan itibaren Litvanya, Moğol, Osmanlı, Polonya, Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorlukları gibi bölge üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen devletler tarafından etki altına alınmıştır. 1774 yılında Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım'ı topraklarına katan Rusya, bu tarihlerden itibaren Ukrayna üzerine hâkimiyetini arttırmıştır. Bölgede mücadele içinde olan iki imparatorluk olan Katolik Avusturya-Macaristan ve Ortadoks Rus İmparatorluğu için Dinyeper Nehri 18'inci yüzyılda sınır olmuş¹⁷⁰ ve günümüz politikalarına da etki eden gerilimlerin tarihsel altyapısının oluşumunda rol oynamıştır.

1920'li yıllara gelindiğinde Ukrayna, 1922 yılında imzalanan anlaşma ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dört kurucu üyesinden biri olmuştur. 1937 yılında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını alan Ukrayna, 1991 yılındaki bağımsızlığına kadar bu isimle anılmıştır.¹⁷¹ Başlangıcından itibaren ekonomik anlamda sıkıntılar ile boğuşan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Lenin tarafından uygulamaya konan “Yeni Ekonomi Politikası” ile birkaç yıl içerisinde ekonomik olarak toparlanmış, 1921 yılında yaşanan kıtlığın yaraları sarılmıştır.¹⁷² Bu dönemde yaşanan göreceli iyileşme durumu Stalin'in 1929 yılında iktidara gelmesiyle değişmiştir.

Uyguladığı politikalar neticesinde 1932-1933 yılları arasında “Büyük Kıtık” yaşanmasına sebep olan Stalin'in politikalarının esası, kendisine muhalif olan halkların sindirilmesine ve Ukrayna ve Kırım özelinde bölgenin Ruslaştırılmasına dayanmıştır.¹⁷³ SSCB genelinde pek çok halk sürgünler ile yerlerinden edilirken, Kırım ve Ukrayna bölgesi de bundan payını almış, Kırım Tatarları 1943-1944 yıllarından itibaren farklı bölgelerde ikamete zorlanmıştır. Boşalan bölgelere Rus nüfus yerleştirilerek bölgenin demografik yapısı değiştirilmiş ve günümüze kadar etkileri devam eden bir gerçeklik halini almıştır. 1954 yılından itibaren Kruşçev ile Stalin'in sert politikalarından vazgeçen SSCB, Kırım'ı doğrudan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlamıştır. Buna gerekçe olarak Kırım'ın ulaştırma ve ekonomik ilişkiler açısından Moskova'dan çok Kiev'le yoğun şekilde çalışması gösterilmiştir.

¹⁷⁰ Tolga Bilener, **Ulus Devlet Olma ...**, s.314.

¹⁷¹ Plokhyy, Serhii, **Avrupa'nın Kapıları: Ukrayna Tarihi**, Çev.: Gözde Erdoğan, Emre Güler, Malhun Deniz Yıldız, Feylesof Kitap, İstanbul, 2016, s.190.

¹⁷² **Age.**, s.7.

¹⁷³ **Age.**, s. 8.

Benzer biçimde sürgün edilen halklar ile ilgili çeşitli geri dönüş politikalarının hayata geçtiği bu dönemde bu politikalardan mahrum kalan, pek çok halk ile Kırım Tatarları olmuştur.¹⁷⁴ Gerekçe olarak ise Kırım Tatarlarının nüfusunun çok kalabalık olması ve Kırım'ın egemenliğinin Ukrayna'ya verilmesinden sonra Ruslardan gelebilecek muhtemel tepkileri önlemek maksadıyla bölgeye Rus Kazaklarının yerleştirilmesi projesi gösterilmiştir. Ayrıca Kırım Türklerinin bulunduğu yerlerde yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve kendi dillerini kullanabilme serbestliğinin sağlanması bu proje kapsamında hayata geçirilmiştir.

İlerleyen dönemlerde Ukrayna'yı etkileyecek iki tane kritik olay meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Brejnev döneminde Sovyetler Birliği Anayasasındaki değişiklik ile SSCB'yi oluşturan devletlere birlikten çıkma hakkının verilmesidir. Brejnev doktrini çerçevesinde yukarıda ifade edilen hususlar gerçekleşmese de 1991 yılına gelindiğinde Ukrayna'nın ve diğer devletlerin, birlikten ayrılmasının hukuki altyapısı bu değişiklik ile mümkün olmuştur.¹⁷⁵

İkinci önemli gelişme ise 1986 yılında Çernobil'de meydana gelen patlama olmuştur. Gorbaçov döneminin önemli açılımlarından olan "Glasnost" şeffaflık, açıklık anlamına gelmekte olup, Çernobil'de nükleer reaktörde meydana gelen patlamanın dört gün boyunca dünya ile paylaşılmaması ile ne kadar çok ihtiyaç duyulan bir açılım olduğu anlaşılmıştır. Çernobil Faciası, başta Ukrayna olmak üzere tüm SSCB'de bir değişim odağı olarak kabul görmüştür.

Ukraynalılar tarafından Çernobil bir Ukrayna trajedisi olarak algılanmış, önce kültürel bir devrim ve devamında da kitlesel bir ulusal hareket ortaya çıkmıştır. Bu hareketin en önemli odak noktası toprağa dayalı bir oluşum olması ve sadece etnik Ukraynalıları değil, aynı zamanda bölgede yaşayan Rusları, Musevileri ve diğer etnik grupları da bu ulusal harekete dahil etmesi olmuştur. Bu kapsamda çeşitli siyasal oluşumlar da bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁷⁶ Çernobil Faciası, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına etki edecek en önemli süreç olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Age., s.10.

¹⁷⁵ Age., s. 12.

¹⁷⁶ Age., s.13.

¹⁷⁷ Erhan Büyükkakıncı, **Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri, Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Der. Erhan Büyükkakıncı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 405.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Ukrayna suni bir ulus devlet görüntüsü çizmiş, sık sık halk hareketleri ile karşılaşmış ve topraklarında etnik, dini ve ekonomik farklılıklardan kaynaklanan bunalımlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. İstikrarlı hükümetlerin kurulamaması ve siyaset kurumuna müdahil olan zenginlerin faaliyetleri ülkedeki dengelerin bozulmasına sebep olmuştur. Bağımsızlık sonrası Ukrayna’ da cumhurbaşkanı olanların yönetiminde, birbirleriyle taban tabana zıt politik tercihler ortaya konmuştur.

Kiev Knezliği ile hayat bulan ve Moskova Knezliği merkezinde, 18’inci yüzyıldan itibaren, büyük bir imparatorluk haline gelecek olan Rusya, kurulduğu günden itibaren coğrafyasından kaynaklanan sebeplerle sürekli güvensizlik içerisinde bulunmuştur. Sınırlarının doğal engellere dayanmaması, Rus halkı ve devletini her zaman güvenlik arayışına itmiştir. Güvenliğin uzaktan alınması ve dünyaya açılabilen bir devlet olabilmesi için coğrafyası değerlendirildiğinde, Baltık kıyıları ve Karadeniz kıyıları Rusya için hem dış dünya ile denizden irtibat hem de güvenlik sağlamaktadır. Bu durumun önemini Büyük Petro’dan itibaren kavrayan Rusya, Çariçe Katerina döneminde ticaret ve milliyetçilik ekseninde büyüyen ve Avrupa’nın önde gelen devletlerinden biri haline gelmiştir.¹⁷⁸ Katerina döneminden itibaren sıcak denizlere açılmak olarak ifade edilen ve Baltık Denizi ile Karadeniz’i kapsayan bölgelerde hâkimiyetini sağlamıştır.¹⁷⁹

Rus İmparatorluk stratejisi Büyük Petro tarafından belirlenen esaslar doğrultusunda, onun ölümünden sonra da uygulanmaya devam etmiştir. Çeşitli kaynaklarda, net biçimde kanıtlamamış olmasına rağmen, Petro’nun vasiyeti olarak ifade edilen hususların Rus İmparatorluk stratejisini belirlediği ve hatta Sovyetler dönemindeki jeopolitik uygulamaları şekillendirdiği görülmektedir. Petro tarafından var olduğu ve vasiyet edildiği iddia edilen hususların en önemli maddeleri şunlardır;

1. *“Rus ulusunu Avrupalılaştırmak için gerekli eylem ve ıslahatlar yapılmalı, bu konuda çaba harcanmalıdır.*
2. *Ordu ve halk sürekli olarak savaş tehdidi altında bulundurulmalıdır.*
3. *Elverişli koşullar yaratılarak kuzeye doğru yönelmeli ve Baltık kıyılarına ulaşılmalıdır. Aynı taktikle Rusya Karadeniz kıyılarına da ulaşmalıdır.*

¹⁷⁸ Mesut Hakkı Caşın, Giray Saynur Derman, **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar**, SRT Yayınları, Ankara, 2016, s. 85.

¹⁷⁹ Tim Marshall, **Coğrafya Mahkumları**, Çev: Mert Doğruer, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 22.

4. İngiltere, Danimarka ve Brandenburg'un İsveç karşıtı tutumu geliştirilmelidir.
5. Karadeniz kıyılarında tersaneler kurulmalı ve bu yoldan ilerleyerek İstanbul'a ulaşılmalı ve alınmalıdır.
6. Polonya'da anarşi sürmelidir.
7. İngiltere ile sıkı dostluk kurulmalı ve geliştirilmelidir. ... O zaman Baltık'ta ve Karadeniz'de egemenlik kurmaya çalışılacaktır. Bu nokta, ulusal planın başarıya ulaşması için aşılması gereken sorunların can damarıdır.
8. ... Hindistan ticareti, dünya ticaretidir. Bu ticareti tek başına elinde tutacak devlet Avrupa'nın gerçek egemen devletidir. Bu nedenle İran'la savaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmamalı, bu devletin çöküşü çabuklaştırılmalıdır.
9. Macaristan, Türkiye ve Polonya'nın güneyine yayılmış olan ve dinsel bakımdan da birlik göstermeyen, mezheplere bölünmüş olan Yunanlılar üzerinde de dinin üstün gücünden yararlanmalı, bütün aldatıcı taktiklerle onları kendimize bağlamalıyız. ...¹⁸⁰

Büyük Petro'nun vasiyeti de değerlendirildiğinde, Ukrayna bağlamında Rus imparatorluk stratejisinin tarihsel olarak devamlılık gösterdiği görülmektedir. Bu noktada önem kazanan bir diğer önemli konu Rus ulusal kimliğinin gelişmesinde Rus Ortodoks Kilisesi rolü ve Kilisenin Rusya'yı "Üçüncü Roma" olarak tanımlayıp, emperyalist hedefler koymasına sebep olmasıdır. Bu çerçevede şekillenen Rus yayılmacılığı etkilerini Orta Avrupa ve Balkanlarda göstermiştir. Ancak Ortodoks merkezli bakış açısı ile Rus halkı ve medeniyeti Katolik Avrupa'dan ayrılmaya başlamış ve bundan etkilenen bölgeleri genellikle "sınır boyları" olan Belarus ve Ukrayna olmuştur.¹⁸¹

19'uncu yüzyılın ikinci yarısında yükselişe geçen Ukrayna milliyetçiliği uyanmaya başlamıştır. Bu kimliğin tanımlanmasında çoğunlukla Rus tezleri ön planda olup, Ukrayna dili için "Küçük Rusça" (Malorosskaia) tabiri kullanılmaktadır. Rus kimliği ile doğrudan bağlantılı olsa da Ukrayna kimliği bu yıllarda tesis edilmeye başlanmış ve Rusya'nın sert tedbirlerine maruz kalmıştır. Özellikle Doğu Ukrayna için geçerli olan yukarıdaki tanımlamanın aksine, Ukrayna'nın batısında Polonya, Litvanya ve ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ve Polonya'nın parçası olarak

¹⁸⁰ Yaşar Onay, **Jeopolitik Gerçekler ve Rus Büyük Güç Politikası, Jeopolitik Düşünce: Büyük Güçler ve Türkiye**, Ed: M. Cem Oğultürk ve Güngör Şahin, Yeditepe Yayınevi, İstanbul: 2020, s. 230-231.

¹⁸¹ Caşın ve Derman, **age.**, s.84.

kalan ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başında SSCB yönetimine geçen batıdaki topraklarda yaşayan Ukrayna kökenliler için Ukrayna milliyetçiliği son derece önemli bir durum arz etmekte ve Rus kimliğinden farklı inşa edildiğinden daha bağımsız bir karakter göstermiştir. Bu bölgedeki Ukrayna milliyetçiliği, Doğu Slav kültürü ve Rus etkisinden uzak olup, “Küçük Rusya” şeklinde bir tanım bu bölgedeki insanlar için kabul edilebilir değildir.¹⁸²

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Rusya ise, toplumsal, iktisadi ve siyasi boyutlarda dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm sürecinin etkilerini gösterdiği önemli bir yansıma alanı da dış politika vizyonu olmuştur. Bu dönemde Rusya'nın içerisindeki kriz ve uluslararası statü kaybı, özellikle Rus politik seçkinleri için kaygı verici durumda gelişmiştir. Rus jeopolitik alanını çok daraltan “dağılma” ile, güvenlik ve etki alanı konularında sorunlar baş göstermeye başlamıştır. En büyük sorunu da Ukrayna'nın kaybı yaratmıştır. Bağımsız bir Ukrayna devletinin ortaya çıkması, tüm Rusları siyasi ve etnik kimliklerini yeniden düşünmeye itmiştir.

Ukrayna'nın bu dönemde kendi siyasi kaderini belirleme isteği diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine örnek teşkil ederek, katalizör etkisi yaratmıştır.¹⁸³ Bağımsızlığını kazandıktan sonra Ukrayna-Rusya eksenindeki sorun sahaları şu başlıklar altında toparlanabilir;

1. Ukrayna'daki nükleer silahların Rusya'ya taşınması,
2. Karadeniz donanmasının paylaşımı ve Kırım'ın hukuki statüsü,
3. Ukrayna'da yaşayan Rus nüfusun azınlık haklarının tanınması ve geliştirilmesi,
4. Rusya-Ukrayna ekseninde karşılıklı bağımlılık ve siyasal bağımsızlık meseleleri.¹⁸⁴

Ukrayna ve Rusya arasında problem sahası teşkil eden yukarıda ifade edilmiş olan hususlar ABD, Avrupa, Rusya ve Ukrayna çerçevesinde çözüme ulaşmış, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü gözeterek ve garanti edecek biçimde nükleer silahların Rusya'ya teslim edilmesi kararlaştırılmış, Kırım bölgesinin Ukrayna

¹⁸² Cem Karadeli, “Ortaçağ'dan Günümüze Ukrayna'nın Kısa Tarihi”, *Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi*, Ed.Hasret Çomak vd., Beta Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 5.

¹⁸³ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, Çev.: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 134.

¹⁸⁴ Erhan Büyükkakıncı, *Bağımsızlık Sürecinde ...*, s.410.

Başbakanı tarafından atanacak bir başbakan tarafından geniş bir özerklik ile yönetilmesi ve Sivastopol’ da bulunan Rus askerî üssünün başlangıçta 2017, ilerleyen yıllarda 2042 yılına kadar kalması konusunda anlaşmalara varılmıştır.

Rus azınlıklar konusu ve Ukrayna’nın siyasi bağımsızlığı konuları yıllara sâri olacak biçimde gelişmeler göstermekle beraber, 2004 yılından itibaren Turuncu Devrim’in etkileriyle daha Batı yanlısı bir Ukrayna ortaya çıkmıştır. Kendi jeopolitik gerçekliklerini, dış politika üretimi kapsamında değerlendiren Ukrayna, git gide daha Batı yanlısı bir politika izleyecek biçimde faaliyetlerine yön vermiştir.

Rusya, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından toplumsal, iktisadi ve siyasi boyutlarda dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm sürecinin etkilerini gösterdiği önemli bir yansıma alanı da dış politika vizyonu olmuştur. Başlangıçta ABD ile “olgun stratejik ortaklık” görüşü çerçevesinde daha liberal ve demokrat olma yolunda ilerleyen Rusya, 1993 yılına gelindiğinde dış politika yaklaşımını değiştirmiş ve “Yakın Çevre” doktrini kapsamında, Dış İşleri Bakanı Primakov tarafından belirlenen esaslar ve “Yeni Avrasyacılık” yaklaşımıyla dış politikasını şekillendirmiştir. İç ve dış politik istikrarsızların oluşturduğu sallantılı geçen on yıllık sürecin ardından Putin’in iktidara gelmesi ile dış ve iç politikanın yürütülmesi esasları, güvenlik algı ve politikaları Rus siyasetini güncel hatlarına kavuşturan bir şekilde tezahür etmeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Sovyet devlet eliti ve halkının zihinlerindeki güvenliğe dair, ekonomik, politik ve sosyal paradigmlar büyük bir değişime uğramıştır. Bu kapsamda Putin Rusya’sının güvenlik odaklı dış politikasının doğru analiz edilebilmesi için paradigma değişimi ve travmaların içindeki Sovyet sonrası Rusya’nın ve güvenlik paradigmlarının yeniden nasıl tanımlandığının doğru anlaşılması gerekmektedir.

Rusya’nın Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, dış politikada görünen üç farklı hal tarzı dikkat çekmektedir. Bunlar;

1. *“Taraftarlarının bir kısmına göre aslında küresel ortaklık için kod olan Amerika ile “olgun stratejik ortaklık” için öncelik,*

2. *Rusya’nın temel endişesi olan “yakın çevre” ye önem vermek. Bazı taraftarları bir biçimde Moskova egemenliğinde ekonomik bütünleşmeyi savunurken,*

diğerleri de imparatorluk hâkimiyetinin bazı sınırlarının sonunda yeniden oluşumunu sağlayarak Amerika ve Avrupa'ya dengeleyebilecek bir güç oluşturmak,

3. *Amerika'nın Avrasya'daki üstünlüğünü azaltmak için tasarlanmış bir tür ABD karşıtı Avrasya koalisyonundan oluşan karşı ittifak.*”¹⁸⁵

1991 ve 1993 yılları arasında Rusya liberal batıcıların da etkisiyle Batı ile sıkı bir iş birliğine girmiştir. Bu dönemde ülke kademeli olarak dışarıya açılmıştır. Bununla beraber, uygulanan politikalar neticesinde, halkın yaşam standartlarında bir iyileşme olmamış, halk daha da fakirleşmiştir. 1994 yılına gelindiğinde Batı ile ortaklık fikrinin yerini, jeopolitik konuları içine alan “milli çıkarlar” almıştır. Primakov’un “stratejik ortaklık öldü!” şeklinde ifade ettiği husus aslında Rusya’nın güvenlik algılarındaki değişimin dış politikaya yansımaları işaret etmiştir. Bu kapsamda jeopolitik çıkarları ve yakın çevre konsepti ile Dış İşleri Bakanı Primakov’un temsil ettiği bir siyaset ile Rusya’nın iç dinamiklerinden kaynaklanan “Yeni Avrasyacılık” akımlarının harmanlandığını ve 2000’li yıllardaki Rus dış politikasının bu minvalde geliştirildiği görülmektedir.

1996 yılında Rusya Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Yevgeni Maksimoviç Primakov, makama geldiği andan itibaren Rusya’nın realist dış politika çerçevesinin hazırlanması, uygulanması ve doktrinel biçimde ele alınmasını sağlamış, günümüz Rus dış politikasının da anlaşılmasını sağlayan “kodları” içinde barındıran “Primakov Doktrini” ve “Yakın Çevre Doktrini” olarak ifade edilen politikalarını uluslararası ilişkiler literatürüne kazandırmıştır. Primakov döneminin öne çıkan özelliği ABD hegemonyasına açıktan karşı çıkması, çok kutupluluk vurgusu ve bölgesel ittifakların önemini vurgulamasıdır.

Yeltsin döneminde uygulanan politikalar neticesinde Rusya dünya ile entegrasyonu sağlasa da jeopolitik anlamda erozyon başlamış ve ilk önemli örneğini Çeçen Savaşı temsil etmiştir.¹⁸⁶ Primakov kendisinden önceki dış politika yaklaşımının tamamen tersini uygulamıştır. Realist okulun temsilcisi olarak Rus “Yakın Çevre” kavramını kuramsallaştırmış ve eldeki araçlar ile uygulanacak politikaların tutarlı olmasını

¹⁸⁵ Brzezinski, *age.*, s:142

¹⁸⁶ Halit Hamzaoglu, “Rus Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Primakov Doktrini ve Yakın Çevre Kavramı”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:24, s. 286.

sağlamıştır. Bu bakımdan Rusya’da 1991 sonrasında realist görüş çerçevesinde değerlendirilen sorun sahaları şu şekildedir;

1. Yaklaşık beş milyon metrekare bölgesel kayıp,
2. Baltık ve Karadeniz havzalarında stratejik üstünlüğün kaybı,
3. Hazar, Baltık ve Karadeniz’de doğal kaynaklara erişimin kaybedilmesi,
4. Orta ve Doğu Avrupa bölgelerine doğrudan geçiş imkanının ortadan kalkması,
5. İstikrarsız ve küçük komşularla çevrilmiş olmak,
6. Konfederatif bölünme riski,
7. Rusya uzak doğusunda Çin ile demografik sorunlar.¹⁸⁷

Bu sorun sahalarına yönelik geliştirilen ve Primakov Doktrini olarak ifade edilen hususlar ise şu şekilde kavramsallaştırılmıştır;

1. Batı ile ilişkiler ABD merkezli değil, AB merkezli olarak yürütülecektir,
2. Moskova-Pekin- Delhi jeo-stratejik hattını tesis etmek öncelikli olacak, Batı merkezli Asya politikası reddedilmiş, Çin merkezli yaklaşım benimsenerek, Çin’in çok kutuplu dünya görüşü paylaşılmıştır,
3. Rusya kendi içindeki İslam unsurlarına yönelik yaklaşımlarını değiştirmiştir,
4. “Yakın Çevre” yaklaşımı hayati olarak değerlendirilmiştir,
5. Balkanlar ve Ortadoğu’daki krizlerde daha fazla inisiyatif alacaktır,
6. Bölgesel güç dengeleri ve ittifaklar oluşturulacaktır,
7. Uluslararası konumunu güçlendirecek ilişkiler coğrafyasına açılacaktır.¹⁸⁸

Yakın çevre politikasını, BDT ile somutlaştırmak isteyen Rusya, bu politikasını “Avrasyacılık” olarak adlandırılan ideolojik yaklaşım ile desteklemiş ve temellendirmiştir. “Avrasyacılık” ile çevre ülkelerle olan ilişkilerde yeni motivasyon kaynağı olarak ortaya çıkmış, reel politikalarda ideolojik altyapıyı oluşturmuştur.

Avrasyacılık düşüncesi ilk defa Sovyet Devriminin ardından 1920-1921 yıllarında Avrupa’ya göçmüş Rus entelektüeller tarafından ortaya atılmıştır. Bu görüşe göre, Polonya ve Balkanlar’ın kuzeyinden başlayarak Moğolistan’a kadar uzanan coğrafyada yaşayan kültürler aslında bir bütünlük arz eder ve tarih içerisinde birbirleri ile o kadar kaynaşmışlardır ki, bunlar sadece coğrafi değil kültürel bir yakınlık ve bütünlük oluşmuştur. Bunda birleştirici rol ise Rusya’ya verilmektedir. Sovyet

¹⁸⁷ Agm., s. 288.

¹⁸⁸ Agm., s. 289.

Devriminden sonra, Sovyet çevreleri bu yaklaşımı pragmatik olarak kullanıp yayılmacılıklarına uygun bir kılıf olarak kullanmak istemiştir.

Avrasyacılar tarafından tepki ile karşılaşınca 1930 yıllardan itibaren akımın etkisi azalmaya başlamıştır.¹⁸⁹ Avrasyacılık Sovyetlerin dağılmasından sonra yeniden Rusya'nın gündemine gelmiştir. Yeni Avrasyacılık Soğuk Savaş sonrası dönemde Rus bürokrat ve düşünce adamlarının Avrupa ve ABD politikalarına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Son yıllarda Aleksandr Dugin tarafından temsil edilen Yeni Avrasyacılığın en önemli misyonu “Bonn-Tokyo hattı üzerinde bir ittifak teşkil etmek” ve “Avrupa'yı ABD'nin siyasi, ekonomik ve kültürel işgalinden kurtarmak”, “ABD'den Japonya ve Asya Kaplanlarını kurtarmak”, en temel olarak ise “Küreselleşmeye karşı koymak” olarak ifade edilmektedir.

Yeni Avrasyacılık felsefi temellerini Klasik Avrasyacılıktan alır ve onu daha da geliştirir. Klasik Avrasyacıların eleştirdiği Roma-Germen medeniyetinin yerini Amerika ve İngiltere'nin oluşturduğu Atlantik medeniyeti almıştır. Küreselleşme, “Yeni Dünya Düzeni” ve “Küresel Liberalizm” yoğun biçimde eleştirilen kavramlardır. Mekansal düşünceye ağırlık verilirken, Rusya tarihi, sadece medeniyetin geliştiği bir mekân değil, batı medeniyetine karşı öncü bir mekân sistemi olarak görülür. Rus toplumunda yoğun biçimde tartışılan “Avrasyacılık”, liberal düşünce karşıtlığı olarak ortaya çıkmış, özünde Batı karşıtlığı motifleri barındıran bir yaklaşımdır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ideolojisiz kalmış Rusya için imparatorluk dönemini yansıtan yaklaşımları içinde barındırması, geçmişini hatırlatması ile “milli idealler” vaat etmesi ile, Rus siyasi elitleri ve devleti tarafından kabul görmüştür. Milli ideallerden yoksun bir Rusya'nın federal yapısının tehlike içerisinde olacağı görüşünün hâkim olduğu çevrelerce, devlet mekanizmasının iç ve dış siyasi hedeflerine hizmet eden bir ideoloji haline gelmiştir.¹⁹⁰

Rus halkına milli ideal vermek maksadıyla ortaya atılan bu görüşlerin Rus halkının büyük kesimi tarafından kabul edildiğini söylemek oldukça güçtür. Bu kapsamda halkta karşılığı olmayan ideolojilerin ne kadar sürdürülebilir olacağı belirsizliğini korumakla birlikte, Rus halkının “milli ideoloji” problemini çözebilecek gibi

¹⁸⁹ İhsan Çomak, “Rusya, Putin ve Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları-1**, Ed. İhsan Çomak, TASAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 97.

¹⁹⁰ İhsan Çomak, “Rusya’da Bir Milli İdeoloji Arayışı: Avrasyacılık”, **Rusya Stratejik Araştırmaları-1**, Ed. İhsan Çomak, TASAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 160.

görünmemektedir. Ancak Primakov ile ortaya atılan Yakın Çevre doktrinine sağladığı uyum sayesinde devlet mekanizmasının uyguladığı politikaları temellendirme ve somutlaştırmada etkin biçimde kullanıldığı, eylem ve söylem uyumunun sağlanmasında ideolojik katkı sağladığı ve bu sebeplerle Rus devlet mekanizmasınca kabul edilen hâkim görüş olduğu değerlendirilebilir.

2000 yılından itibaren Rusya'nın yönetimine geçen Putin, eski Sovyetler Birliği ekolünden gelen yapıya uygun, Rusya'nın küresel ve bölgesel iddialarının peşinden giden ve Sovyetler sonrası Rusya'yı yeniden büyük bir devlet haline getiren kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yönetime geldiği dönemde Çeçenistan'da meydana gelen çatışmalar Rusya'nın gündemindedir.

Sert biçimde çatışmaları Rusya lehine sonlandıran Putin, Yeltsin döneminin merkeziyetçilikten uzak devlet yönetimi anlayışını terk ederek, yönetimde merkezi bir yapı sağlamıştır. Rus elitlerinin desteğini arakasına alan Putin bir dizi reform ile Rusya'nın kronikleşmiş sorunlarına çözüm getirerek görece bir refah sağlayan ekonomik politikalar izlemiştir. Bu kapsamda enerji jeopolitiği ve enerji arzının güvenliği konularını ön plana getirmiş, ekonomik iyileşmeyi sağlamıştır.

Güvenlik konuları ile ilgili olarak ise özellikle jeopolitiğin Rusya'ya dayattığı gerçekliklerin farkında politikalar izleyerek, kendinden önceki Primakov ekolüne uygun bir dış politika izlemiştir. Askerî alanda iyileştirmeler ve yapısal değişiklikler ile Rusya'yı 1991 sonrası travmalarından kurtaran Putin çok yakın çevre siyasetini, anti-hegemonyacı tutumu ve çok vektörlü siyaseti dış politikasının merkezine koymuştur.¹⁹¹ 2000 yılından itibaren “Ulusal Güvenlik Kavramı”, “Askerî Doktrin” ve “Dış Politika” dokümanları ile tehdit ve tedbir arayışlarını somutlaştırmıştır. 2007 yılında Münih Güvenlik Konferansı¹⁹² esnasında “Füze Kalkanı Projesi” ve NATO'nun yayılma siyasetini eleştirmiş, ABD'nin hegemonyasına açıktan karşı çıkmış ve ilerleyen dönemlerde bu minvalde politikalar geliştirmiştir.

Putin döneminde Rusya'nın dış politikasını etkileyen olaylar genel olarak değerlendirildiğinde; ABD ve NATO'nun Kosova, Afganistan, Irak gibi yerlerdeki tek taraflı müdahaleleri sonucu artan güvenlik ihtiyacı, NATO ve AB'nin yayılma

¹⁹¹ Mesut Hakkı Caşın, *Novgorod Knezliğinden 21. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Atlas Yayınları, Ankara, 2015, s. 321.

¹⁹² Caşın, Derman, *age.*, s. 320.

sürecinde eski Sovyet ülkelerinin bu ittifaklara alınması, “Arap Baharı” ve “Renkli Devrimlerin” etkileriyle değiştirilen rejimler, “Füze Kalkanı Projesi” gibi doğrudan ulusal güvenlik konularının ön planda olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında oluşan travmatik durum ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin Baltık’tan Karadeniz kıyılarına kadar NATO ittifakına alınması Rusya’nın jeopolitik endişelerini de arttırmış, etrafında oluşturmaya çalıştığı güvenlik çemberinin daraldığını hissederek bu kapsamda daha saldırgan bir dış politika izleme ihtiyacı duymuştur.

Putin’in iktidara gelmesi ile Rusya askerî alanda reformlara hız vermiştir. Rus ulusal güvenlik stratejisi dönemi dış politikaları için belirleyici bir doktrin olan Primakov Doktrini çerçevesinde hazırlanmaktadır. 2000 yılından itibaren oluşturulan askerî doktrinler bu yaklaşımı yansıtmaktadır. Putin Rusya ulusal güvenliği açısından üç boyutlu bir güvenlik kuşağı oluşturmuştur.¹⁹³

İlk kuşak olarak Karadeniz havzası, Hazar havzası Kafkasya ve Orta Asya’yı belirlemiş, ikinci kuşak olarak Çin, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye’yi belirlemiş ve son olarak üçüncü güvenlik kuşağı olarak Güney Amerika ülkeleri olan Venezuela, Şili, Küba gibi devletleri bu güvenlik kuşağının dış halkası olarak belirlemiştir. Politikalarını bu çerçevede belirleyen Putin, askerî reformlarını da bu minvalde gerçekleştirmiştir. Öncelikle Devlet Silahlanma Programını gündemine alan Putin, 2002 yılında DSP-2010’u gündemine almıştır. Öncelikli olarak araştırma geliştirmeye büyük önem verilmesi, sonrasında ise tedarik programına geçilmesi öngörülmüştür. Hazırlanan güvenlik belgelerinde çağdaş çatışmaların asimetrik yönüne vurgu yapılmış, çatışmaların sonucunun başlangıç safhasında tayin edildiği, askerî hedefler dışında siyasi-askerî komuta kontrol sistemleri, ekonomik altyapı ve halkın öncelikli hedef oldukları, bilgi ve elektronik harbin büyük etkisi olduğu, hava indirme ve özel kuvvet birliklerinin öneminin arttığına dikkat çekilmiştir. Hassas güdümlü ve uzun menzilli silahların hava gücü ile kullanımının Irak, Afganistan ve Yugoslavya harekâtlarındaki etkileri vurgulanmıştır.¹⁹⁴ Ayrıca orduda yeni teşkilatlanma kapsamında bölgelere yönelik komutanlıkların sürdürülmesinden vaz geçilerek, müşterek stratejik komutanlıklar teşkil edilmiştir.

¹⁹³ Ahmet Sapmaz, **Rusya Federasyonu’nun Askerî Güvenlik Refleksindeki Dönüşüm: Askerî Doktrinler, Askerî Müdahaleler, Nedenler**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 136.

¹⁹⁴ Age. s.143

Askerî doktrinler hiçbir dönemde Rus ulusal güvenlik politikasını belirlememiştir. Her zaman ulusal güvenlik kapsamında uygulayıcı rol almıştır. Bu kapsamda Rusya Federasyonu tarafından hazırlanan güvenlik dokümanları ve askerî doktrinler incelendiğinde, Primakov doktrini çerçevesinde şekillenmiş oldukları değerlendirilebilir.

2010 yılına gelindiğinde NATO “Füze Kalkanı Projesi”, NATO’nun Rusya aleyhine genişleme politikası izlemesi, “Renkli Devrimlerin” eski Sovyet Cumhuriyetlerinde ve dolayısıyla Rusya’nın “yakın çevresinde” meydana gelmesi ile oluşan güvenlik refleksleri, bu tarihte hazırlanan güvenlik belgelerine etki etmiş ve askerî doktrin çerçevesinde de göz önüne alınmıştır. Mevcut uluslararası güvenlik sisteminin her devlete eşit güvenlik sağlamadığının tespiti ile başlayan belge NATO’nun genişlemesine atıfta bulunarak jeopolitik bir tehlike olarak değerlendirmiştir. Dokümanda yüksek hassasiyetli silahlara, bilgi harekâtına, komuta-kontrol sistemleri, robotik sistemlere verilen önem vurgulanırken, Rus vatandaşlarının yurtdışında korunması ile ilgili konularda askerî müdahalelerin yapılabileceğine salık verilmiştir.¹⁹⁵

2010 yılı askerî doktrini geçerliliğini koruduğu süre içerisinde Ukrayna Krizi patlak vermiş ve Rusya’nın askerî müdahalesi çizilmiş olan çerçevede olmuştur. Bu kapsamda 2014 yılında Ukrayna Krizi’nden elde edilen dersler ile askerî doktrin güncellenmiş ve “bilgi ve iletişim teknolojilerinin güvenlik boyutu” güncellenen dokümanda “hukuka aykırı olarak devletlerin egemenlik, siyasal bağımsızlık, toprak bütünlüğünü ihlal edecek ve uluslararası güvenlik ve küresel istikrarı bozacak” biçimde Rusya’ya komşu alanlarda kullanılması “tehdit” olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁶

Çalışma bağlamında, Rus jeopolitik yaklaşımları göz önüne alındığında Karadeniz ve Kırım’ın özellik arz eden konular olduğu görülmektedir. Nitekim Karadeniz tarih boyunca Avrupa ve Asya kıtalarına hâkim olmak isteyen güçlerin etki altına almak istediği bir denizdir. Roma, Bizans, Altın Orda, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları bu denize hâkim olmak için mücadele vermişlerdir. Büyük Petro döneminden itibaren Rusların Karadeniz’deki etkilerini arttıracak politikalar izlemeye başladıkları yukarıda bahsedilmiştir. Rusya için Karadeniz sıcak denizlere açılmanın

¹⁹⁵ Age., s.160.

¹⁹⁶ Age., s. 161.

ve Akdeniz bölgesine kuvvet aktarmanın anahtarıdır. İç Asya'dan gelen yolların denize kavuştuğu bu deniz, sahip olana jeopolitik üstünlük ve çıkış limanı imkânı sağlamaktadır. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Karadeniz'e açılabilen Rusya, 19'uncu Yüzyılın son çeyreğinde Karadeniz'in Doğu Trakya ve Anadolu dışındaki kıyılarına egemen olmuş ve bölgedeki hegemonyasını Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar sürdürmüştür.¹⁹⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya ve Batı arasında Karadeniz'de etkinlik mücadelesi dolaylı yollardan devam etmektedir. Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya üye olmaları, Gürcistan ve Ukrayna'daki renkli devrimler sonucunda batı yanlısı hükümetlerin yönetime gelmesi Rusya'nın Primakov Doktrini çerçevesinde yakın çevre bölgelerinde tanımladığı güvenli kuşağı tehlikeye atmıştır. Bu kapsamda 2008 yılında Gürcistan'a askerî müdahale etmekten çekinmeyen Rusya için, Ukrayna'da meydana gelen Turuncu Devrim Karadeniz hâkimiyeti bakımından tehlike arz etmiştir.¹⁹⁸

Karadeniz'in jeopolitik önemine katkı sunan önemli bileşenlerden biri de Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının Karadeniz ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler üzerinden Avrupa'ya arz edilmesidir. Enerji politikalarında ve enerji arzının güvenliğinde önemli yer tutan Karadeniz, Rusya'nın en temel ekonomik kaynağı olan enerji ihracatının¹⁹⁹ güvenliği için büyük önem arz etmektedir.

Karadeniz'i Rusya için önemli kılan bir diğer kritik bölge ise Kırım'dır. Rus Çarlığı 2'nci Katerina döneminde 1783 tarihinde Rusya tarafından ele geçirilen Kırım, ele geçirildiği tarihten itibaren Ruslaştırma faaliyetlerine tanıklık etmiştir. Bölgedeki yerleşim yerlerinin Türkçe isimleri Yunan ve Hristiyan isimleri ile değiştirilmiş, Türklüğe ait her şey istisnasız biçimde yok edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında uygulana nüfus ve göç politikaları ile bölge Ruslaştırılmıştır.²⁰⁰ Kırım'ın önemi doğal limanlarının sağladığı avantajla birlikte Rus Karadeniz Donanması için vazgeçilmez bir hal almıştır.

¹⁹⁷ Hasret Çomak, Atilla Sandıklı, Erdem Kaya, Elnur İsmailov, **Karadeniz'de Yeni Gelişmeler, Ukrayna Krizi ve Türkiye, Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi**, Ed. Hasret Çomak vd., Beta Basımcılık, İstanbul, 2014, s. 140

¹⁹⁸ **Age**, s: 145

¹⁹⁹ Çaşın, **age.**, s:369

²⁰⁰ Fatma Aslı Kelkitli, **Kırım: Rusya İçin Vazgeçilmez Yarımada**, **Uluslararası Politikada Ukrayna Krizi**, Ed. Hasret Çomak vd., Beta Basımcılık, İstanbul, 2014, s. 292.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırım'ın statüsü, bölgede yaşayan Rus nüfusunun azınlık hakları, Karadeniz Donanması ile ilgili konular Rusya-Ukrayna gündeminde uzun bir süre kalmış, Kırım'ın Ukrayna tarafından atanan başbakan marifetiyle yönetilecek, kendi içinde geniş özerkliğe sahip ve Ukrayna'ya bağlı bir bölge olarak kalması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ukrayna'da gerçekleşen Turuncu Devrim sonrasında, Ukrayna'nın muhtemel AB ve NATO entegrasyonuna karşı Rusya tarafından Kırım bölgesinde muhalifler organize edilmiş ve nihayetinde 2006 tarihinde Kırım Parlamentosu tarafından Kırım "NATO'suz Bölge" ilan edilmiştir.²⁰¹

2.2.2.2. 2014 Ukrayna Krizi Kırım'ın İlhakı Bağlamında Meselenin Çerçevenmesi

Meselenin doğru anlaşılabilmesi için Rusya için Ukrayna ve sınırdaşı diğer devletlerin ne anlam ifade ettiklerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. Coğrafi olarak herhangi bir doğal engele sahip olmayan²⁰² yani kendisini istila etmekte kararlı herhangi bir güç için doğal savunma hattına sahip olmayan Rusya için, özellikle Soğuk Savaş sonrasında hemen sınırlarında NATO veya AB'nin var olması hayati bir tehlike olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Kuzey Avrupa ovasının Ural dağlarına kadar uzanması ve Ukrayna'ya kadar uzanacak olan AB/ ABD veya NATO konuşlanması, Karadeniz'de muhtemel bir NATO varlığı Rusya Federasyonu tarafından hayati tehdit olarak değerlendirilmektedir.²⁰³

Bu kapsamda sadece Ukrayna üzerinde değil, Ukrayna'dan itibaren, Belarus, Polonya, Litvanya, Estonya ve Letonya'da aynı çerçevede değerlendirilmekte, Finlandiya'nın tarafsız devlet olarak kalması Rusya Federasyonu açısından kritik önem arz etmektedir. Soğuk Savaş'ın sonrasında ise Avrupa Birliği'nin giderek eski Doğu Bloku ülkeleri üye olarak kabul etmesi ve hemen ardından da NATO üyeliklerine yönelik yapılan açılımlar nedeniyle bu minvaldeki algılarını yükseltmiş ve daha aktif politikalar seyretmeye başlamıştır. Ukrayna'nın bu minvalde Rusya Federasyonu tarafından kaybedilmemesi gereken kritik bir mevzi olarak görüldüğü değerlendirilebilir.

²⁰¹ Age., s.297.

²⁰² Tim Marshall, age., s. 19.

²⁰³ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım**, Çev: Vügar İmanov, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s. 176.

Bağımsızlığın elde ettiği 1991 yılından bu yana, kimlik tanımı sorununa çözüm arayan Ukrayna'nın ise söz konusu sorunun sosyolojik faktörlerinden kaynaklanan engeller dolayısıyla bu konuda başarısız olduğu söylenebilir. Kimlik sorununun sosyolojik bileşenleri sorunun çözümünü güçleştirmekte ve derinleştirmektedir. Ülkede, Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasındaki ayrım dini kimlik sorununu, ülkede yaşayan etnik grupların farklılığı ulusal kimlik sorununu ve vatandaşların, Batı ve Rusya'ya yakınlık yaklaşımındaki farklılıklar siyasi kimlik sorununu ve buna bağlı olarak dış politikadaki kimlik sorununu ortaya çıkarmıştır.²⁰⁴

Ukrayna'daki heterojen yapı doğu-batı bölünmüşlüğüne ortaya çıkarabilmektedir. Ukrayna'daki bu etnik farklılığın tarihsel nedenleri vardır. Yüzyıllardır ülkenin doğu bölgesi Rusya'nın, batı bölgesi ise Avusturya ve Polonya'nın işgalinde yaşamak durumunda kalmıştır. Bu noktada, işgal edenlerin yürüttüğü yerleştirme ve kültür politikaları Ukrayna'nın bugünkü etnik yapısı oluşmasında önemli bir etki yapmıştır. Dış politikada çok yönlü diplomatik girişimlerde bulunulmuş, fakat bu alanda başarılı olunamadığı gibi Doğu-Batı arasında gelgitler yaşanmıştır. Ekonomik alanda bazı reformlar yapılmış olsa da bunlar halkın ihtiyaçlarını tatmin edecek seviyede olmamıştır.

2004 Yılında yapılan başkanlık seçimleri de tartışmalı olmuş, önce Kuçma'nın desteklediği ve pragmatist yaklaşımli Yanukoviç'in seçimi kazandığı açıklanmış; usulsüzlük iddiaları, yoğun kitle tepkileri ile Anayasa Mahkemesi seçimlerin yenilenmesine karar vermiş, tekrar yapılan seçimleri ise bağımsızlık ve batı yanlısı Yusçenko kazanmıştır. 2010 başkanlık seçimlerine kadar birkaç kez iç siyasi kriz yaşanmış, parlamento feshedilmiş erken seçim kararı alınmış, Eylül 2007'de yapılan parlamento seçimlerinde Timoşenko liderliğinde koalisyon teşkil edilmiştir. Turuncu Devrim boyunca "seçim" sonuçları temel olarak tartışılrsa da asıl mücadele Ukrayna'daki "Batı" ve "Rusya" destekçileri arasında geçen mücadeleyi temsil etmektedir. Bu nedenle de halk yalnızca, cumhurbaşkanını seçmemiş, Batı ile Rusya bloğunda olmak konusunda da bir tercihte bulunmuştur.

Ukrayna'da 2007-2010 döneminde de istikrar sağlanamamıştır. Bu koşullarda girilen 2010 başkanlık seçimlerinde Yanukoviç iktidarı tekrar ele geçirmiştir. Yanukoviç'in dönemi de 2013 yılına kadar iç siyasi gerginlikleri ortadan kaldıramamış Kasım 2013'ten itibaren iç huzursuzluklar baş göstermiştir. Son olarak 2004 yılında Ukrayna'

²⁰⁴ Muhammet Koçak, "Bölgesel Çatışmadan Küresel Krize Doğu Ukrayna", **Seta Analiz**, Ağustos 2015, Sayı:135, s.10.

da meydana gelen iç karışıklıklar ve batı taraftarı bir cumhurbaşkanının iktidara gelmesi Rusya Federasyonu'nun, "Rusya'nın yeniden büyük bir güç olma hedeflerine" vurulmuş birer darbe olarak anlaşılmıştır.²⁰⁵ Ayrıca 1991 sonrasında Sovyet Karadeniz donanmasının büyük bir kısmının bu bölgede olması, Kırım ve Sivastopol limanının önemini daha da arttırmıştır.²⁰⁶

2004-2005 yıllarında adına "Turuncu Devrim" denilen bir süreç sonunda yönetimden memnun olmayan halkın sokağa dökülmesiyle Batı ile Rusya'nın Ukrayna üzerinden bir hesaplaşması söz konusu olmuştur. Bu süreç iki kutbun ilişkilerini yeniden düzenleyen de bir süreçtir. Batı yanlısı siyasi kanadın galibiyetiyle sonuçlanan Turuncu Devrim etkilerinin, Rusya yanlısı politikalarıyla öne çıkan Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç'in 2010 yılında iktidara gelmesiyle kaybolduğu sanılmıştır. Fakat 2013 senesinin sonuna doğru Yanukoviç'in AB ile Ukrayna arasında planlanan ve Ukrayna'ya uzun vadede AB üyeliği yolunu açacak olan İş birliği Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçtiğini açıklamasıyla ülkedeki gerilim tekrar açığa çıkmıştır. AB ile entegrasyonun sürmesini talep eden Ukrayna halkı sokaklara dökülerek protesto gösterilerine başlamıştır. Durumun kontrolden çıkmasıyla Ukrayna'da dönemin Cumhurbaşkanı Yanukoviç 24 Şubat 2014 tarihinde ülkeyi terk ederek Rusya'ya sığınmıştır.

Bu olayların sonucunda, Rus ve Ukrayna yanlısı göstericiler, 26 Şubat 2014 tarihinde Simferopol'de parlamento binası önünde çatışmaya başlamıştır. Eş zamanlı olarak Sivastopol başta olmak üzere Kırım'ın bazı bölgelerinde Rus asıllı sivil protestocular, Rusya'ya bağlanma isteklerini ve güvenlik endişelerini dile getirmişlerdir. Üniformalı ve silahlı kişiler "Little Green Men", 27 Şubat 2014 tarihinde Kırım Parlamentosu ve Başkanlık binasını kontrol altına almıştır. İşgal altındaki parlamento aynı gün Ukrayna'dan ayrılma ve Rusya Federasyonu'na bağlanma konusunda Referanduma gitme kararı almıştır.

Putin 01 Mart 2014 tarihinde Federasyon konseyinden etnik Rusların korunması amacıyla Ukrayna'ya asker gönderme konusunda yetki almıştır. 28 Şubat 2014 tarihinde stratejik mahiyetteki tüm havaalanı, liman, televizyon ve radyo istasyonları ile yollar kontrol altına alınmıştır. Bu kapsamda Kırım'da konuşlu bulunan birliklerini,

²⁰⁵ Aleksandr, Dugin, *age.*, s. 206.

²⁰⁶ "Little Green Men": A Primer On Modern Russian Unconventional Warfare, Ukraine 2013-2014, United States Army Special Operations Command, Fort Bragg, North Carolina, s. 38

paramiliter gruplarını, özel askerî şirketlerini ve özel kuvvetlerini kullanıştır. Kırım’da bulunan Ukrayna askerî üsleri ya işgal edilmiş ya da tecrit edilmiştir. Bazı üsler yaklaşık iki hafta süresince Rus askerî kuşatması altında kalmasına rağmen gerginliğin zirve yaptığı dönemde dahi çatışma çıkmamıştır.

2.2.2.3. 2014 Ukrayna Krizi Bağlamında Kırım’ın İlhakının Analiz Edilmesi

2014 yılına gelindiğinde yakın çevresinde meydana gelen “Renkli Devrimler” ve Ortadoğu coğrafyasında ortaya çıkan “Arap Baharı” etkisiyle “Egemen Demokrasi” kavramını hayata geçiren Putin yönetimindeki Rusya Federasyonu kendi etki alanında oluşabilecek muhtemel olaylara karşı yurtdışında yaşayan ve ana dili Rusça olan toplulukları “Yurttaş” kavramı içerisine alarak güvenlik dokümanlarında atıfta bulunmuş ve bu toplulukların haklarını savunmak için gerekirse askeri müdahaleyi haklılaştırmaya çalışmıştır.

Yakın çevre doktrini gereği, Ukrayna’da 2002 yılında meydana gelen Turuncu Devrim’in ertesinde kapsamlı bir strateji geliştirerek bölge halkı üzerindeki etkisini arttırma gayretine girmiştir. Bunun için devlet televizyonları ve devlet güdümündeki medya organlarını kullanmış, sosyal medyada “trol orduları” oluşturarak algı yönetimi ve kontrolünde yeni aygıtların kullanımını yoğunlaştırmıştır.

Ukrayna’da 2014 yılındaki kriz esnasında Kırım’ın tarihsel olarak Rusya’ya ait olduğunu, kardeş toplum olan Ukrayna ile sorunlarının olmadığını, ABD güdümündeki “faşistlerin” bir darbe ile mevcut yönetimi ele geçirdiklerini, Kırım’da yaşayan ve Yurttaş kapsamında olan anadili Rusça olan toplulukları “korumak” maksadıyla bölgedeki sivil oluşumların kendiliğinden gösteri ve eylem yaptığını belirtmiş, Rus müdahalesinin ve askeri birliklerinin Kırım’da kullanıldığını inkar ederek, Ukrayna, NATO ve ABD’nin karar alma reflekslerini körletmiştir. Bölgede cereyan eden olayların toplumsal muhalefet olarak sunulması, sivillerin silahlı olarak eylemlerde yer alması, rütbe ve aidiyeti olmayan üniformalı kişilerce Kırım’da kamu binalarının ve havaalanı gibi stratejik tesislerin “Faşistlerin müdahalesini engelleme” kisvesi altında kontrol altına alınması ve “self determinasyon” ilkesi kapsamında Kırım’da icra edilen referandum ile yasal çerçeve sağlamaya ve eylemleri uluslararası hukuka uygun zemine oturtmaya çalışmıştır. Eş zamanlı olarak tüm Ukrayna’yı tehdit edecek biçimde büyük birliklerin katılımıyla tatbikatlar icra ederek kuvvet kullanma

tehdidini üstü örtülü biçimde göstermiş, siber saldırılar marifetiyle Ukrayna kritik altyapısı kullanılamaz hale getirilmiş ve Ukrayna'nın karar mekanizmaları felce uğratılmıştır.²⁰⁷

Kırım' da meydana gelen olaylar, ilk başlarda sivil hareket olarak değerlendirilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde bu sivil hareketin aslında Rus SPETZNAZ birlikleri ve Rusya tarafından desteklenen paramiliter organizasyonlara mensup olanlar tarafından organize edildiği ortaya çıkmıştır.²⁰⁸ Ayrıca harekât sahasının Rusya tarafından çok öncelerinden şekillendirilmesi yani, ekonomik yaptırımların uygulanması, Rus yarı resmi kanalı olan Russia Today televizyonunun bölgede yaşayan ve etnik olarak Rus olan nüfusa yönelik olarak yaptığı propaganda²⁰⁹ ve endoktrinasyon faaliyetlerinin birbiri ile sinerjik etki yaratacak şekilde kullanılması gözlenmiştir. Kırım örneğinde özel kuvvetler, paramiliter kuvvetler ve dahili muhalefetin tek bir cephede ve birbiri ile sinerjik etki yaratacak şekilde organize edildiği görülmüştür. Bütün bunlara bir de Rusya tarafından uygulanan diplomatik baskı, bilgi harekâtı, inkâr etme, algı yönetimi ve siber saldırıların eklenmesi²¹⁰ ile terminolojiye “gri bölge”, “hibrit savaş”, “Rus Hibrit Savaşı”, “Doğrusal Olmayan Savaş” gibi terimleri kazandırmıştır.

Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Krizi'ne müdahalesini çok önceden planladığı, bu kapsamda kuvvet aktarımını Soçi Kış olimpiyatları esnasında ve sonrasında yaptığı, kendi kamuoyunu ve Kırım bölgesindeki Kamuoyunu yazılı ve görsel medya, internet “trolleri” ve propaganda yöntemleri ile şekillendirdiği anlaşılmaktadır.

Rusya'nın Kırım'ın ilhakı ile sonuçlanan harekâtı üç sahada değerlendirilebilir. Birinci safhada harekât ortamının şekillendirilmesi yer almaktadır. Bu aşamada Şubat ayından itibaren Ukrayna sivil iletişim ve internet altyapısı fiziksel veya siber saldırılar ile iş göremez duruma getirilmiş, önemli bürokrat ve milletvekillerinin cep telefonları “hack”lenmiştir. Ayrıca Rusya taraftarı göstericiler ile Ukrayna taraftarı göstericiler

²⁰⁷ Fırat Kaplan, “Rusya Federasyonu'nun Kırım'ın İlhakı Esnasında Kullandığı Stratejik İletişim Metotları”, **TNKÜ İİBF Uluslararası İlişkiler Sempozyumu**, Tekirdağ, 26-27 Mayıs 2022, 13

²⁰⁸ Little Green Men, *age.*, s. 40

²⁰⁹ Russia Today televizyonunda yayınlanan haberlere göre; özellikle Donbas'ta ve Kırım'da yaşayan azınlıkların Ukrayna nüfusu içerisinde ötekileştirilmesini içeren kara propaganda yayınlarına yer verilmiştir. Ayrıntı için bkz. “**Little Green Men**”: **A Primer On Modern Russian Unconventional Warfare, Ukraine 2013- 2014**, United States Army Special Operations Command, Fort Bragg, North Carolina

²¹⁰ Andrew Monaghan, “Putin's Way of War: The ‘War’ in Russia's ‘Hybrid Warfare’”, **Parameters** 45(4) Winter 2015-16, s.67.

arasında 26 Şubat 2014 tarihinde Sinferopol parlamento binası önünde çatışmalar yaşanmış, Kırım bölgesinde Rus asıllı sivi protestocular tarafından Rusya'ya bağlanma için gösteriler yapılmış, 27 Şubat 2014 tarihinde herhangi bir rütbe, milliyet ve aidiyet işareti taşımayan silahlı kişilerce (Little Green Men veya Polite Men) Kırım parlamentosu kontrol altına alınmış ve parlamentodan Kırım'ın Rusya'ya bağlanmasına yönelik referandum kararı çıkmıştır. 01 Mart 2014 tarihinde Rus parlamentosu “Rus Askerî Kuvvetlerinin Kırım'da Kullanılmasına” yönelik yetki vermiş, akabinde Kırım'da yaşayan Rus asıllı siviller Rus askerleri tarafından silahlandırılarak teşkilatlandırılmıştır.²¹¹

İkinci safha olarak Kırım'ın ve Kırım'da bulunan Ukrayna silahlı kuvvetlerine ait birliklerin tecrit edilmesi gelmektedir. Rusya bunun için Sivasopol bölgesinde anlaşmalar ile bulundurduğu birliklerini, paramiliter unsurlarını, özel kuvvetlerini (Spetsnaz) kullanmış, 28 Şubat 2014 tarihinden itibaren stratejik mahiyetteki tüm havaalanı, liman, televizyon ve radyo istasyonlarının kontrolünü sağlamıştır. Bu faaliyetleri esnasında ilk ateşi açmama emri, Rus birliklerince uygulanmış ve büyük çatışmalara mahal vermeden Kırım genelinde kontrol sağlanmıştır.²¹²

Üçüncü safhada, 28 Mart 2014 tarihinden itibaren Rusya konvansiyonel birlikleri marifetiyle Kırım'da kritik olarak değerlendirdiği bölgelerin emniyetini almış ve askerî faaliyetlerini kararsız durumda olan ABD ve NATO'yu kışkırtmamak maksadıyla düşük profile yürütmüştür.²¹³ Bu tarihten sonra mücadele Doğu Ukrayna'da yoğunlaşmış, günümüze ulaşan sonuçları ile 2014 Ukrayna Krizi son şeklini almıştır.

Rusya'nın Kırım bölgesindeki faaliyetleri analiz edildiğinde, Rusya'nın bilgi hareketini icra ettiği müdahalenin merkezine koyduğu, Kırım özelindeki “anlatısının” tarihsel hafızaya dayandırıldığı, Rusya'nın müdahalesinin uzun vadeli stratejisinde yer aldığı, “Yurtdışında yaşayan Yurttaşlar” kavramını kullanarak icra ettiği hareketi yasallaştırdığı ve insanı bir çerçeveye sokmaya çalıştığı, her seviyede aldatma

²¹¹ Ahmet Sapmaz, **age.**, s. 199.

²¹² **Age.**, s. 200.

²¹³ **Age.**, s. 201.

faaliyetlerinin uygulandığı ve dezenformasyon faaliyetlerine önem verdiği tespit edilmiştir.²¹⁴

Bu kapsamda kitleleri ve dünya kamuoyunu etkilemek maksadıyla seçilen temaların işlenmesi, iç ve dış kamuoyuna servis edilmesi dört ana mihverde, sürekli olarak ve birbirinden farklı araçlar ile gerçekleştirilmiştir.²¹⁵ Kullanılan araçların birbirleri ile uyumluluğunun sağlanması stratejik seviyedeki söylemlerin ve resmi güvenlik belgelerinin ifade ettiği hususların taktik seviyede karşılık bulmasını ve hedef kitledeki algıların oluşturularak davranışların yönlendirilmesini sağlamıştır. En üstten en asta kadar uyumluluk ve söylem/eylem uyumluluğu ve birliği sağlanmıştır.

2014 Ukrayna Krizi çerçevesinde yaptığı değerlendirmeler ile Thomas, Rusya'nın bilgi hareketini gerek sosyal medya gerek geleneksel medya aracılığı ile etkin biçimde yürüttüğünü, aldatma kapsamında "internet trolleri", refleksif kontrol yöntemleri²¹⁶, hasmın karar almasını zorlaştırmak için çeşitli "bilişsel silahlar²¹⁷" kullanarak psikolojik ve başlangıçta Kırım'da bulunan askeri varlığını (little green men) inkar ederek ve "komplo teorileri" üreterek iç ve dış kamuoyunu şekillendirdiğini belirtmiştir.

Önemli bir hususu da ilave etmek gerekirse, BM anlaşması ve Soğuk Savaş tecrübeleri ışığında, sonuçları nükleer savaşa kadar varabilecek konvansiyonel ordu hareketleri, batı bloğu ve Rusya arasında görünmez bir denge oluşturmaktadır. Bu da daha ziyade

²¹⁴ Elina Lange-Ionatamişvili, "Analysis Of Russia's Information Campaign", **NATO StratCom Centre of Excellence**, 2015.

²¹⁵ Keir Giles, "Handbook of Russian Information Warfare", **NATO Research Division Nato Defense College**, 2016.

²¹⁶ Sovyetler Birliği zamanında uygulanmaya başlanan "refleksif kontrol" (İngilizce reflexive control, anlam kaybı olmaması için doğrudan kelime anlamı ile çevrilmiştir.) teorisi, Marksist ideolojinin dışa vurum karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Teoriye göre insan davranışlarını belirleyen kaynaklar, materyalist yapıdaki dış dünyanın insan bilincinde ortaya çıkardığı bilişsel ve algısal paradigmalardan oluşmaktadır. Psikolojik temelli yaklaşımın uygulandığı teoriye göre insan zihnindeki ve bilinçaltındaki kabul edişlerin farkında olunması ile objektif etkilerin bu kabul edişler üzerindeki etkilerini yönlendirmek mümkün olabilmektedir. Buna göre hangi katmana ne biçimde etki oluşturulur ise, insan ve toplumların psikolojik yansımaları da tahmin edilebilir ve kontrol edilebilir. Ayrıntılı bilgi için **bkz. c, ayrıca** Timothy L Thomas, "Russia ' s Reflexive Control Theory and the Military", **Journal of Slavic Studies** 17 (2004): 237–56, Timothy Thomas, "Russia's 21st Century Information War : Working to Undermine and Destabilize Populations", **Defence Strategic Communications** 1, sayı Mart (2016) ve C.Kamphuis BSc, "Reflexive Control", **Militaire Spectator**, sayı 6 (2018).

²¹⁷ Timoty Thomas adı geçen makalede, "bilişsel silahlar" ile ilgili tanımlamasını Rus askeri uzmanlarınca ifade edildiği biçimiyle yani; "düşman entelektüel çevrelerine kasıtlı olarak yanlış ve hatalı bilimsel teorilerin, konseptlerin, paradigmalardan ve stratejilerin sunulması ile etkilenen düşman kamu idaresinin savunma potansiyelini zayıflatmak" şeklinde yapmıştır. Ayrıntı için **bkz.** Timothy Thomas, "Russia's 21st Century Information War : Working to Undermine and Destabilize Populations", **Defence Strategic Communications** 1, sayı Mart (2016) ve C.Kamphuis BSc, "Reflexive Control", **Militaire Spectator**, sayı 6 (2018)."

savaş ile barış arasında gidip gelen, savaşan tarafların sivil mi asker mi olduğunun ayırt edilmesini zorlaştıran ve hatta kimin adına mücadele verdikleri tam olarak kestirilemeyen, kimi zaman “gönüllüler”, kimi zaman “organize suç grupları”, kimi zamanda “terörist” olarak tanımlanan grupların var oluşlarına sebebiyet vermektedir.

Bu bağlamda tarafların ağırlık merkezleri değerlendirildiğinde, Rusya Federasyonu için **stratejik ağırlık merkezi** olarak devlet başkanı Putin ve Rusya Federasyonu’nun nükleer silah kapasitesi ile Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomisi için hayati değere sahip Rus doğal gazı yani enerji politikaları ön plana çıkmaktadır. **Operatif seviye ağırlık merkezi** olarak ise, bilgi harekâtı vasıtaları, özel kuvvetleri, Ukrayna sınırında tatbikat kapsamında görev yapan askeri birlikleri, Kırım’da meskûn kendini Rus olarak tanımlayan kalabalık nüfus ve Rusya Federasyonu tarafından desteklenen paramiliter yapılar olarak tespit edilmiştir. Operatif seviye için Rusya Federasyonu için Kritik yetenekler olarak Siber savaş, elektronik harp yeteneği ile uyumlu psikolojik harekâtı yönetebilme (Kırım bağlamında), paramiliter güçlerini süratle organize edebilme, sosyal medyada kurduğu trol orduları marifetiyle algıları yönetebilme²¹⁸ yetenekleri ön plana çıkarken **kritik ihtiyaçlar kapsamında**, bilgi hareketinin doğru yürütülmesi bu bağlamda Kırım’da var olan Rus yanlısı toplumun desteğinin devam etmesi ön plana çıkmaktadır. **Kritik Hassasiyetler** bağlamında icra edeceği harekâtı ifşa olmaması yani vaktinden önce anlaşılamaması kapsamında “gizlilik” ön plana çıkmaktadır.

Ukrayna bağlamında mesele incelendiğinde ise durum oldukça karmaşıktır. **Stratejik seviye ağırlık merkezinin** Avrupa Birliği ve ABD politik desteği olarak değerlendirilebilir. Ancak **operatif seviye ağırlık merkezinin** tespit edilebilmesi oldukça güç görünmektedir. Bu bağlamda Ukrayna için operatif ağırlık merkezini olabilecek Kırım yarımadasında konuşlu olan askeri birlikleri olarak değerlendirilebilecek iken, bölgede olayların başlamasından sonra koşulsuz olarak Rusya taraftarı grupların veya Rus askeri birliklerinin herhangi bir çatışma olmadan bölgede kontrolü sağlayabilmeleri durumu oldukça karmaşıkleştirmiştir. Bu bağlamda Ukrayna için operatif seviyede bir ağırlık merkezinin mevcudiyetinden bahsedilebilmesi için yeterli şartlar gözlemlenememiştir.

²¹⁸ Anna Reynolds, Social Media As a Tool of Hybrid Warfare, NATO Strategic Communication Centre of Excellence, 2014.

2.3. Öne Çıkan Askeri Kavramların Açıklanması

2007 yılından itibaren güvenlik çevrelerince tartışılan “hibrit savaş” fenomeni ile askeri terminolojide bulunan çeşitli terimlerin plana çıktığı görülmektedir. Bununda ötesinde fenomen “Doğrusal olmayan savaş”²¹⁹, “Rus modeli hibrit Savaş”²²⁰, “Gerasimov Modeli Savaş”²²¹ gibi kendi kavramlarını oluşturmaya başlamıştır.

Dünya genelinde araştırmacıların “hibrit savaş” fenomenini açıklama gayretlerinde ortaya çıkan kavramlar aslında zaten askeri terminolojide yer bulmuş olan kavramlardır. Bu bağlamda özellikle 2014 Ukrayna Krizi ve Kırım’ın Rusya Federasyonu tarafından ilhakı sonrasında, vekil kuvvetler, asimetrik harekât, gayri nizami harekât, stratejik iletişim, bilgi harekâtı, psikolojik harekât, siber savaş gibi terimlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Tüm kavramlardan önce açıklanması ve metodolojinin doğru anlaşılabilmesi için konvansiyonel savaş ve gayri nizami savaş arasındaki farkın doğru anlaşılması gerekmektedir.

Konvansiyonel savaş, iki düzenli ordu arasında, üniforma ile birbirinden ayırt edilebilen askerler marifetiyle, tüm tarafların gördüğü ve bildiği tarafların envanterinde bulunan silah sistemlerini ve ülke kaynaklarını kullandığı, kendine has hukuk kuralları oluşturulmuş bir savaş biçimidir. Buna göre taraflar askeri yığınaklarını yapar, karşı taraf üzerinde hakimiyet sağlayacağı taktik ve stratejiler geliştirerek kendi iradesini hasmının silahlı kuvvetlerini yok ederek veya hasmına ait kritik bir bölgeyi ele geçirerek kabul ettirme gayretinin güdüldüğü savaş biçimidir. Fenomen olarak askerleri ve toplumların zihninde oluşan askeri gücün resmi yetkiler ile kullanılmasını gerektiren bir yapıdadır. Üstün muharebe gücünün, kesin sonuç noktasında toplanarak birliklerin senkronize hareketini gerektiren, koordinasyon ve manevrayı içeren, üstün ateş gücü ve muhtelif etkilerin hasım üzerinde oluşturulması ile yürütülen bir karakteri içinde barındırır.

Gayri Nizami savaş için yapılabilecek en kapsamlı tanım ise; genellikle konvansiyonel birliklerin haricindeki kuvvetlerce, konvansiyonel birlikler ile koordineli veya bağımsız olarak gerçekleştirilen, savunma konsepti kapsamında ülke topraklarının işgaline karşı mukavemet başlatmak, saldırı/taarruz konsepti kapsamında ise ilgi/etki alanındaki ülkelerde hasmı yıpratıp, zayıf düşürmek ve dost unsurların hareketini

²¹⁹ Kasapoglu, “Russia’s Renewed Military Thinking: Non-Linear Warfare and Reflexive Control”.

²²⁰ US Army Asymmetric Warfare Group, “Russian New Generation Warfare Handbook”, sayı 1 (2016): 68.

²²¹ Galeotti, “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”.

kolaylaştırmak adına muharebe sahasının şekillendirilmesi kapsamında barış şartlarından itibaren teşkilatlanan; bu amaçla psikolojik harp ve istihbarat faaliyetlerine sıklıkla başvuran, belirli bir cephesi, formu, zaman sınırı olmayan, paramiliter örgütlenmelerden veya özel oluşturulmuş birliklerin nüvesini oluşturduğu oluşumlardan, asgari bir dış kaynaktan beslenen ve başarısı büyük oranda halk desteğine bağlı olan örtülü veya açık olarak icra edilen bir harp türüdür.²²² Modern dönemde gayri nizami harp genellikle gerilla savaşı ile özdeşleştirilmektedir.²²³ Ancak sadece gerilla savaşı kapsamı ve faaliyetleri ele alındığında gayri nizami harbin tanımlamasında ve kapsama alanının anlaşılmasında yeterli gelmeyebilmektedir. Nitekim konvansiyonel askeri birliklerinde çeşitli şart ve zamanlarda gayri nizami harp yapabileceği gibi, 19’uncu yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlar’daki “çetecilik” faaliyetleri ve “komitacılık” olarak nitelenen oluşumlarda gayri nizami harp kapsamında değerlendirilmelidir.

Stratejik iletişim genel olarak tanımlanması gerekirse, seçilmiş uygun bilginin uygun araçlarla, hedef kitleye doğru zamanda, istenilen etkiyi yaratacak şekilde ulaştırılması anlamına gelmektedir. Buna göre seçilmiş bir stratejinin, stratejik hedeflere ulaşılmasında kullanılan araçlarından biridir. Strateji ise, belirlenen hedeflere ulaşırken hangi yöntemlerin, nasıl kullanılacağı ile alakalıdır. Bu kapsamda stratejik iletişim herhangi bir devletin stratejik hedeflerine ulaşırken kullanacağı milli güç unsurlarının önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Milli güç unsurlarının birbiri ile eş güdüm halinde ve bütünleşmiş olarak kullanılmasında kilit öneme sahip olan stratejik iletişim, kendi gücümüzü yoğunlaştırır iken, hasmımızın gücünü bölme, zayıflatma ve etkisizleştirme maksatlarıyla kullanılabilir. Bu, içinde bulunan stratejik güvenlik ortamının özellikleri çerçevesinde şekillenecek ve kültürler, inanışlar, beklentiler, rakipler, müttefikler ve tarafsızların dünyaya bakış açılarını etkileme ve dönüştürme gayretleri olarak karşımıza çıkacaktır. Güvenlik ortamının şekillendirilmesinde stratejik iletişim, devletlerin kullanabilecekleri çok kıymetli bir enstrümandır. Bu bağlamda stratejik iletişim şemsiyesi altındaki kavramlar kamu

²²² Zeynel Levent, **Gayrinizami Harp (Harbi Sagir Teorisi) ve Türk Gayri Nizami Harp Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2020, s. 31.

²²³ Mehmet Tanju Akad, **Tarihten Bugüne Gayri Nizami Savaş**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015, s.16

diplomasisi, bilgi harbi/harekâtı, psikolojik harp/harekât, propaganda, halkla ilişkiler olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁴

Bilgi harbi hem sivil hem de askerî alanda uygulanan bir savaş biçimidir. Bilgi harbi; düşman veya potansiyel düşman ülkelere, milletlere, organizasyonlara, gruplara karşı bilgi üstünlüğü sağlamak maksadıyla, devlet seviyesinde tüm milli güç unsurlarını kullanarak askerî, siyasi, kültürel, ekonomik, teknolojik vb. birçok alanda yürütülen bir dizi faaliyeti kapsamaktadır.²²⁵

ABD ordusu tarafından 2010 yılından itibaren “Bilgi Destek Harekâtı” olarak isimlendirilen psikolojik harekât, çok boyutlu etkileri ile stratejik iletişim şemsiyesi altında çeşitli araçlar ile belirlenmiş amaçlardaki hedef kitlelerin davranışlarını şekillendirmek amacıyla, stratejik iletişimin diğer fonksiyonları ile birlikte kullanılmaktadır. NATO Psikolojik Harekât Politikasına göre ise; “psikolojik harekât, onaylanmış hedef kitlelere yönelik iletişim yöntemlerini ve diğer araçları, hedefin politik ve askerî hedeflerine ulaşmasını etkileyen algılarını, tutum ve davranışlarını etkilemek amacıyla kullanan planlanmış psikolojik faaliyetlerdir”.²²⁶

İnternet kullanımının 21’inci yüzyılda artan oranı ile artık güvenlik parametreleri içerisinde sayılan siber güvenlik, kamu kurum ve kuruluşlarından başlayarak, kişisel bilgi güvenliğine kadar geniş bir yelpazede hayatın içerisinde girmiştir. Kişiler, toplumlar ve devletler siber uzayda güvenlik sağlayabilmek için çeşitli tedbirler almaktadırlar. Siber tehditlerin sebep olduğu zararlar güvenlik paradigmalarının yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur. Devletler güvenlik stratejilerini inşa ederken siber tehditlere karşı tedbir geliştirmek maksadıyla kaynaklarını tahsis etmektedirler. Güvenliğin pek çok boyutunda kendisine yer bulan siber güvenlik askeri boyutunda da önemli bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde ordular, gelişen teknolojik imkanların sundukları ile hassas angaje sağlayan uzun menzilli silah sistemleri, durumsal farkındalık yetenekleri, veri haberleşmesi sağlayan linkler ve pek çok farklı yetenekler geliştirerek muharebe sahasında karşılarına çıkacak tehditlere yönelik kabiliyetlerini ve kapasitelerini geliştirme gayreti içerisinde.

²²⁴ Rıza Güler, Güvenlik Odaklı Stratejik İletişim: Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Analiz, Doktora Tezi, **KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü**, Ankara, 2015.

²²⁵ **Agt.**, 142

²²⁶ **Allied Joint Publication 3.10.1 (A)**, 2007

Siber savaş ise, hukuksal boyutları ve BM 51’nci Maddesi gereğince meşru müdafaa hakkı sağlayıp sağlamadığının netleşmemesi, tam olarak kim tarafından yapıldığının ispatlanamaması²²⁷ gibi sebeplerle dünya genelinde ortak bir kavramsallaştırması sağlanamamış bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁸ genel bir biçimde ifade edilmesi gerekirse ekonomik, politik, askeri veya psikolojik maksatlarla hedef ülke bilişim alt yapısına, kritik tesislerine, sanayi merkezlerine yapılan çoğunlukla devlet destekli gruplarca organize edilen ve kimlikleri tespit edilemeyen grupların siber uzayda yaptıkları organize saldırılar bütünüdür. Bu kapsamda saldırıların maksatları, nevi ve şiddeti beklenen stratejik etkiye göre değişiklik gösterebilmektedir

2.4. Örneklem İncelemeleri ile “Hibrit Savaş” Bağlamında Ortaya Çıkan Hususlar

İkinci Lübnan Savaşı ve Rusya Federasyonu’nun Kırım’ı ilhak etmesi neticesinde ortaya çıkmış olan tanımlamalar ile “hibrit savaşın” hasım tarafların birbirine karşı uyguladıkları stratejileri ve yöntemleri açıklanmaktadır. Bu hali ile araştırmacı sıradan bir direniş hareketi ya da gayri nizami harp ile karıştırma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Kapsamlı bir teori ile desteklenmediği sürece mevcut tanımlar sadece kullanılan yöntemlerin ötesine geçememekte ve gerilla harbi uygulayan bir aktörün savaşma kabiliyetlerin artmış hali ile veya milli güç unsurlarını birbirleri ile senkronize kullanabilen bir devlet aktörünün uyguladığı yöntemleri tanımlamanın ötesine geçememektedir.

Aktör ister devlet ister devlet dışı olsun temel yaklaşım stratejisinde hasım üzerinde muhtelif alanlarda asimetrik etki yaratabilmek esastır. Asimetri iki yönlü bir olgudur. Zayıf olanın güçlü olana karşı uygulayacağı yöntemde asimetrik etkiyi oluşturabilmesi için “beklenmeyi”, “tahmin edilemeyi” yapması esastır. Bu temelde “farklılık” olarak ifade edebileceğimiz olgudur. Güçlü için ise mevcut üstünlüğünün “sürdürülebilirliği” asimetrik etkiyi sağlamaktadır. Buda bizi “üstünlüğe” götürmektedir. Üstünlüğün sağlanması sadece nicelik, yetenek ve lojistik imkanlar ile değil, farkındalık ve ön görülme olmak ile ilgilidir. Oluşturulan asimetrik etki neticesinde, hasım aktör üzerinde özellikle komuta edenlerin ve karar vericilerin zihinsel, psikolojik ve fiziksel anlamda ne ile karşılaştıklarının farkına varamadıkları

²²⁷ Zülhice Gözcan, Geleneksel Savaş Kavramı ve Siber Savaş: Siyasal ve Hukuksal Değerlendirmeler, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),2019.

²²⁸ Can Kasapoğlu, “Siber Savaş: Geleceğin Askeri Gerçekliği ve Günümüzün Bilimkurgusu Arasında”, **Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi**, 2017.

bir muharebe sahası oluşturulmaya çalışılır. Bu kapsamda kendi yeteneklerinin ve hasmın yeteneklerinin, bu yetenekleri besleyecek ihtiyaçların ve istismar edilebilecek hassasiyetlerinin taraflarca doğru anlaşılıp analiz edilmesi ile uygulanacak yöntemler ortaya çıkmaktadır.

Devlet dışı aktörlerin oluşturduğu stratejilerde, kuvvetin kompozisyonu, kabiliyetleri ve etkileri, her aktörün kendi şartlarına göre değişmektedir. Bu bağlamda, bu kuvvet, oluştu(ruldu)ėu ve hasma karşı koyduğu coğrafyaya, bu coğrafyadaki sosyo-kültürel yapıya ve bu coğrafyadaki aktörlerin tarihsel perspektifteki rollerine göre değişkenlik gösterebilir. Ayrıca, bu stratejide, bir ideoloji hakimdir. Bu ideoloji, sosyo-kültürel, dini, etnik bir özellik gösterebilir. Bu zellik yapıyı ayakta tutan ve ileri derecede eřėdm sağlayan ana temalardandır. Bu kuvvet yapısının oluşumu, var olan ideolojik yapıyı ya da statükoyu tehdit eden güçlü bir hasma karşı var oluş mücadelesinin neticesi olarak da karşımıza çıkabilir.

2006 yılındaki İsrail ile Hizbullah arasındaki çatışma bunun en güzel rneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, Hizbullah'ın mücadele stratejisi ve harekât tasarımı ile ilgili olarak ilk sylenilebilecek husus, karşılaşılan tehdide nazaran g dengersizliğinin Hizbullah'ın aleyhinde (bütün aktörler için geçerli olacak şekilde) olduğudur. Hizbullah bu zaafını avantaja çevirecek şekilde, İran'dan aldığı askeri ve ekonomik destek çerçevesinde kısıtlı bir perspektifte göreceli olarak daha büyük bir etkinlik göstermiştir.

Aktör devlet dışı bir aktör ise, devletler kadar tahdit edici baskı unsuru bulunmayabilir. Bunlar uluslararası tanınırlıklarına göre uluslararası hukukun öngördüğü esaslara uyup uymama konusunda çekinceleri yoktur. Dünya siyasi konjonktüründen ziyade örgütsel hedeflerine odaklıdır. Aktörün kendisinin dahi legal olma sorunu olabilir. Farklı aktörlerce farklı tanımlanabilirler. Kaynakları devletlere göre kısıtlıdır. Dış yardıma muhtaçtır. Psikolojik harekât kabiliyetleri kısıtlıdır. Sıradan bir gerilla hareketinden daha büyük ancak konvansiyonel bir kuvvet olmaktan uzaktır. Yaptıkları bütün eylemleri üstlenmekten çekince duymazlar. Aksine n plana çıkararak meşruiyet veya tanınırlık sağlamayı güderler. Konvansiyonel olmayan taktiklerini, konvansiyonel imkân ve kabiliyetlerle sahip oldukları nispette, birleştirerek asimetrik etki yaratma çabasında olurlar.

Özellikle son yıllarda Ortadoğu ve Orta Asya’da çeşitli terörist organizasyonların bu tip mücadele yöntemi ve savaşma stratejisini seçtiği vakalar ile sabittir. Bu terör örgütleri özellikle klasik gerilla harbinin imkanlarının çok ötesinde teçhizat ve silah edinerek, konvansiyonel güç olan hasım devletlere karşı ciddi tehditler oluşturabilmektedir. Günümüzde görülen bu yapıların ve stratejilerin incelenmesi ayrı bir çalışma konusunu teşkil etmekte olup, ana çerçevede “hibrit savaş” olarak tanımlanan konunun temel özellikleri ve maksatlarının, teknoloji ve imkanlar değişse de tarih boyunca benzer özellikler taşıdığıdır.

Aktör devlet olduğunda ise politik savaş ile konvansiyonel savaşın iç içe geçtiği, ittifakların ve Uluslararası hukukun etrafından dolaşıldığı, inkâr etme, kabul etmeme ve dezenformasyon ile iç ve dış kamuoyunun şekillendirilmesi ön plana çıkmaktadır. Rusya bağlısı vekil kuvvetler, paramiliter ideolojik yapılar, Ukrayna'da toplumsal olaylar çıkararak Rus özel kuvvetlerinin ve istihbarat elemanlarının sızma ve konuşlanma faaliyetlerini perdelemiş, resmi devlet otoritelerinin ve NATO unsurlarının olup biten olaylar hakkındaki farkındalığını seyreletmiştir.

Devlet aktörleri çatışma yelpazelerinde bulunan bütün aygıtları kullanabilmekte ve bunları milli güç unsurları ile senkronize biçimde uygulayabilir. Ayrıca icra edecekleri harekât için kaynakları, devlet dışı aktörler ile kıyaslanmayacak kadar fazladır. Özellikle medya ve sosyal medyanın yaygınlaştığı günümüzde, psikolojik altyapı ve toplumun yönlendirilmesi devlet aygıtının kontrolündeki unsurlarla yapılabilmektedir. Devlet aktörlerinin gücü nispetinde de ekonomik, mali, psikolojik ve sosyolojik travmalara sebep verebilecek yaptırım uygulama kabiliyeti de mevcuttur. Uluslararası hukukun meşru saydığı ve savaşa varmayan anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan yöntemleri de kullanılan taktikler ile birleştirebilir. Devlet aktörleri, meydana gelen hadiselerin sorumluluğunu üzerine almayabilir, Uluslararası kamuoyunu etkilemek üzere bağlantısızlığını beyan edebilir. Eylemleri ve eylemlerin sonuçlarını inkâr edebilir. Dünya siyasi konjonktürünü takip etmek zorundadır. İçinde bulunduğu ittifak ve bölgesel iş birliklerince uygun olan hal tarzlarını uygulayabilir. Bu bağlamda “Hibrit” olarak ifade edilen iki farklı bölgede meydana gelen aktörleri, dengeleri ve konjonktürü farklı olan çatışmaların incelenmesi ile ortaya çıkan ortak hususlar şu şekilde ifade edilebilir;

1. Hasım değerdendirilerek eldeki imkanlar dahilinde (aktörün yapısını ön plana çıkarır) en uygun yöntemin bulunabilmesi maksadıyla hasmın doğru anlaşılıp analiz edilmesi, bu minvalde hareketin tasarlanması.

2. Konvansiyonel yetenek kazandırılmış (Hizbullah) veya kazandırılmamış (Rus Paramiliter örgütleri) vekil kuvvet varlığı ve kullanımı,

3. Yapılan harekât tasarımı çerçevesinde kuvvet kompozisyonu ve kuvvet kullanma yöntemleri (teşkilat, teçhizat, tefekkürat),

4. Bilgi harekâtı, psikolojik harekât, kamuoyu oluşturma gibi dönemin ruhuna uygun olarak uygulanması ve muhtelif faydalar elde edilecek harekât nevilerinin aynı harekât alanında koordineli veya bağımsız olarak kullanılarak güvenlik ortamının şekillendirilmesi.

Bu kapsamda yapılacak olan araştırmada “hibrit” etiketinin kullanılabilmesi için yukarıdaki hususlar çerçevesinde değerdendirilecek, metodolojide uygulanan sıra belirtildiğı gibi devam ederken, “hibrit” sıfatı bağlamında da analiz edilecektir.

3. BÖLÜM BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA KADAR OLAN TARİHSEL ÖRNEKLERİN İNCELENMESİ

3.1. 1908 Sonrası Osmanlı ve Dünya Siyasi Gelişmeleri ve Stratejik Çerçeveleme

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa’da meydana gelen büyük siyaset ve ekonomi olayları çağdaş kapitalizmin şekillenmesine ve büyük devletlerin sömürgecilik alanında büyük bir yarışa atılmalarına neden olmuştur. 1870’te Alman ve İtalyan birliklerinin kurulması olayı Avrupa büyük devletleri arasındaki dengeyi yeni bir biçime sokmuştur. Kıta Avrupa’sındaki siyasal liderlik Fransa’dan Almanya’ya geçmiştir. Öte yandan İtalya Akdeniz’de kendine yer edinme çabası olmuş, Süveyş kanalının açılması ile Akdeniz, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının en kıyası durumuna gelmiş ve Kuzey Afrika’nın önemi daha da artmıştır.²²⁹

Birliklerini sağlayan bu devletler, durumlarını ve üstünlüklerini sürdürmek amacıyla kendilerine destek arama gereğini duymuşlardır. Özellikle Fransa’nın Almanya’dan intikam almak ve kaybettiği toprakları yeniden elde etmek yönündeki eğilimi, Avrupa’da karşıt kutupların oluşması ile sonuçlanan uzun diplomatik ve siyasi manevraların yapıldığı bir ortam yaratmıştır. Bloklaşmanın kökenini bu dönemde Alman-Fransız anlaşmazlığı oluşturulmuştur. Bu dönemde Alman birliğini oluşturan etmenlerden olan Pangermenizm ve Gobineau’nu üstün ari ırk olarak nitelediği Germen kavimleri birleştirecek ideolojinin verdiği tesir ile birliğini sağlamış olmakla beraber, Hegel, Nietzsche gibi düşünürlerin etkisi altında daha savaşçı ve yayılmacı bir şekle bürünmüştür.²³⁰

Fransız- Alman anlaşmazlığına, var olanı korumanın ötesinde daha da genişlemek, savaşmak eğilimleri de eklenince, devletler arasındaki birlikler ve bloklaşmalar yeni bir döneme girmiş oluyordu. Ayrıca emperyalizm yoluyla yeni sömürgeler elde etmek o dönem Avrupası için büyük devlet olmanın şartıydı. Avrupa’da emperyalizm çeşitli başka faktörlere de dayanmaktadır. Bunların en önemlisi ekonomik olandır. Avrupa endüstrisinin gelişimi neticesinde artan hammadde ihtiyacı, artan nüfusu doyurmak barındırmak için yeni bölgelerin iskân edilmesi ihtiyacı ve üretilen mamullerin satılıp

²²⁹ Fahir, Armaoğlu. **19’uncu Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 13. Basım, 2013, İstanbul, s. 412

²³⁰ Şerafettin, Turan. **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, 1. Kitap**, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, Ekim 2008, Ankara, s. 25.

ekonomideki akışın devam etmesi başlıca ekonomik sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni kıta olan Afrika'nın bilinmeyen iç kesimlerinin 1855 tarihinde keşfedilmesi ile buradaki sömürgeci yarış hızlanmış ve 1875 yılında Afrika'nın Avrupa sömürgeciliğine konu olan bölümü kıtanın 1/ 10'u kadar iken, 1895 yılına gelindiğinde Afrika'nın sömürge haline getirilemeyen kısımlarının oranı 1/ 10 olmuştur.²³¹ Bu oran arttıkça Osmanlı topraklarının sömürge haline getirilme ya da el değiştirme oranı da artış göstermiştir.

Bu dönem Avrupa'yı iki farklı bloğa bölen anlaşmaların incelenmesi, Trablusgarp savaşına giden süreçteki uluslararası çıkar çatışmaları ve dengenin anlaşılmasını sağlayacaktır. Bloklaşma süreci Almanya- Fransa çekişmesinden başlayarak bütün Avrupa'yı ve hatta dünyayı etkileyen ve neticesin 1. Dünya savaşı ile sonlanan bir süreçtir. Özellikle Alman başbakanı Bismarck'ın iktidarda bulunduğu dönem ile Fransa'ya karşı denge kurma çabaları ile başlayan bloklaşma süreci, 2. Wilhelm'in tahta geçmesi ile boyut değiştirmiş ve artan gerginliğin etkileriyle 1. Dünya savaşı kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bismarck, Başbakanlığı süresince, meydana getirdiği Almanya İmparatorluğu'nun sürekliliğini ve gelişmesini sağlamak istemiştir. Bunun içinde Almanya'nın iki cepheli savaşa girmesini engellemek için özellikle Rusya ile anlaşma yoluna gitmiştir. Politikasının ağırlık noktasını Almanya- Avusturya- Rusya ekseninde kurgulamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu feda etmeyi göze almıştır. Buna karşılık 2. Wilhelm, 1890 yılından itibaren Almanya'nın iç sorunlarını çözümlediği ve güçlendiği düşüncesi ile, Avrupa'nın dışına açılmasını, bir dünya politikası gütmesini düşünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bütün pazar ve hammadde kaynağı olarak değerlendirmiş ve Almanya-Avusturya-İngiltere ittifakı kurmaya çalışmışsa da bu konuda başarılı olamamıştır. 1892, 1907 ve 1912 anlaşmaları ile Avusturya ve İtalya ile bu kapsamda anlaşmalar yapmış ve üçlü ittifakı sağlamıştır.

Bu dönemde yalnızcılık politikasını terk etme yönünde karar alan İngiltere'nin ise, karalarda Rusya ve Almanya, denizlerde ise Fransa ile çıkar çatışmaları bulunmaktaydı. Bu politikasını değiştirmesinin sebebi olarak büyük sömürge

²³¹ Armaoğlu, *age.*, s. 414.

imparatorluğunu sürdürebilmesi için bloklaşan devletler arasında yer alma güdüsünün olduğu söylenebilir.²³²

Nitekim 1894 Fransız-Rus, 1904 Fransız-İngiliz, 1907 İngiliz-Rus anlaşmaları ile sömürgelerini tehdit edebilecek tehlikelere set çekerek, ihtilaflı bölgeleri bu ülkeler ile anlaşarak paylaşmış ve sıkı bir iş birliğine girmiştir. Sonuç olarak 20'nci yüzyılın başına gelindiğinde, Almanya-Avusturya ve İtalya bloğunun oluşturduğu üçlü ittifak ile İngiltere-Fransa-Rusya'nın oluşturduğu üçlü itilaf blokları oluşmuştur.

İtalya her ne kadar üçlü ittifak bloğunun içerisinde bulunsa da özellikle Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi, Balkan statükosunda ve Ege denizinde Avusturya ile alttan alta giden çıkar çatışmaları gibi hususlarda Trablusgarp'ta da diplomatik bir facia yaşanmanın korkusuyla, her iki blok ile olan ilişkilerini devam ettirmiştir. 1900 yılında gizli bir anlaşma ile, Fransa'nın Tunus ve Fas üzerindeki haklarını tanımış, kendisinin Trablusgarp için düşündüğü işgali Fransa'ya tanıtmıştır. Ayrıca İngiltere ile de benzer nitelikteki anlaşmayı yapmış, müttefiki olan Avusturya ve Almanya ile Trablusgarp özelindeki teşebbüsünü kabul ettirmiştir. 1. Dünya savaşına kadar olan süreçte İtalya'nın üçlü ittifak içerisinde bulunması görünüşten ibarettir denilebilir. Almanya açısından da güvenilmez bir müttefik olan İtalya'nın üçlü ittifak içerisinde bulunması, bu süreçte en azından diğer bloğunda İtalya'ya güvenmemesini sağlayacağından, en kötü ihtimal ile tarafsızlığını sağlamış oluyordu.²³³

3.2. İkinci Meşrutiyet'ten 1. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Süreçteki Savaşların İncelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişen olaylar kapsamında Meşrutiyet döneminin ilk sınavı olan Trablusgarp Savaşı ve İkinci Balkan Savaşı sonrasında meydana gelen gelişmeler neticesinde Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu analiz edilecektir. Bu kapsamda dönemle ilgili kritik görülen hususlar ele alınacak devamında meselelerin analizine geçilecektir.

3.2.1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Genel Siyasi Gelişmeler ve Osmanlı Ordusunun Durumu

Osmanlı Devleti için 19'uncu yüzyılın ve 20'nci yüzyıldaki en büyük gelişmeler 93 Harbinden sonra ortaya çıkmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın neticeleri

²³² Uçarol, **age.**, s.333.

²³³ Armaoğlu, **age.**, s.451.

Osmanlı Devleti için sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Özellikle Berlin Anlaşması sonrasında oluşan statüko ile Balkanlar’da Makedonya Sorunu ortaya çıkmıştır. Makedonya özelinde Sırp, Bulgar, Yunan milliyetçiliğinin artan etkileriyle bölgede “komitacılık”²³⁴ faaliyetleri başlamış ve uzun yıllar sürecek çatışma ortamı oluşmuştur. Özellikle kiliselerin kullanılarak yerel halkın ve komitacıların teşkilatlanması sağlanmıştır.²³⁵ Berlin Anlaşması ile Ayastefanos Anlaşmasında elde ettiği ayrıcalıklı durumu kaybeden Bulgar Komitacıların bölgede hak iddia etmeleri, Sırp ve Yunan komitacılık faaliyetlerinin bölgede artmasına ve farklı unsurların birbirleriyle çatışmasına, müştereken Osmanlı yönetimine karşı savaşmalarına sebep vermiştir. Bu kapsamda 19’uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Balkan coğrafyasının çok katmanlı ve çok boyutlu bir mücadele alanı haline geldiği söylenebilir.

Berlin Anlaşması Makedonya sorununun yanında Ermeni sorununun temellerini de atmıştır. Buna göre Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde Osmanlı Devleti çeşitli ıslahatlar yapmayı kabulleniyor, Ermenilerin *huzur ve güvenliğinin* sağlanması hükme bağlanmıştır.²³⁶

Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu için miadının dolduğunu düşünen İtilaf Devletleri, bütün bir sömürgecilik savaşına rağmen, imparatorluğun parçalanması konusunda özellikle İngiltere’nin başını çektiği bir yarış içine girmiştir. Bunda özellikle 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı’nda gözlenen büyük çöküşün artık imparatorluğu bir arada tutmanın fayda sağlamayacağı görüşünün İngiltere nezdinde değer kazanmasından kaynaklanmıştır.²³⁷

Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu için dağılma sürecinin iyice belirgin olduğu bir dönemdir. 1877- 1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra yapılan Berlin Anlaşması ve getirileri, imparatorluk genelinde etkilerini sürdürürken, 1881 yılında yayınlanan Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı iflasını ilan ediyor ve kurulan Duvunu Umumiye ile belirli bölgelerinin gelirlerini borç sahibi devletlere ödemek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde imparatorluğun paylaşılması tasarıları, Balkanlardan başlayan, Afrika ve

²³⁴ Ali Güneş, **Gayrinziامي Harp, Balkan Harbinde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s.63

²³⁵ Süleyman Kani İrtem, **Makedonya Meselesi, Balkanlar’ın Kördüğümü**, Temel Yayınları, 1999, İstanbul, 163, Balkanlar’daki komitacılık faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

²³⁶ Uçarol, **age.**, s. 394.

²³⁷ Uçarol, **age.**, s: 423

Ortadoğu'daki bütün topraklarının bölünüp, sömürgeleştirilmesi sürecini tetikleyen iç ve dış etkenlerin birleştiği, istibdat yönetiminin 1908 ihtilali ile yıkıldığı, İkinci Meşrutiyetin ilanı bile bu durumdaki devletin toparlanmasına imkân vermemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, diplomatik olarak yalnızlığa itilmiş ve bu dönemde bir ittifaka dahil olma güdüsü ile Almanya ile diplomatik yalnızlığından kurtulma yollarını aramıştır.

Osmanlı- Alman yaklaşması ve bunun neticesinde yapımına başlanan Berlin- Bağdat demiryolu projesi Birinci Dünya savaşına giden süreçte Osmanlı'nın ana politik yönünü ve tercihlerini belirlemiştir. Osmanlı'yı bu tercihe iten büyük gelişmeler 1878 Berlin Kongresi'nde alınan kararların etkisi de oldukça fazladır. Bu anlaşmaya giden süreçte ve anlaşmanın imzalanmasını takip eden günlerde İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır'a yerleşmesi, Fransızların Tunus' u işgal etmesi, Girit sorununun daha yüksek perdeden vuku bulması ve Osmanlı'nın mali olarak iflas etmesi Osmanlı- Almanya yaklaşmasına katalizör etkisi yaratmıştır.²³⁸

1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet yönetimini bekleyen sorunlar ise; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Rusya'nın Boğazlar statüsündeki değişiklik istekleri, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ve Girit'in Yunanistan' a katılmak istemesidir. Ayrıca bu dönemde iç siyasette, İkinci Meşrutiyeti ilan eden İttihat ve Terakki yönetimi yavaş yavaş halk tabanındaki desteğini kaybetmeye başlamıştır. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyeti ilan ettirmekle beraber, iktidarı doğrudan ve resmen üzerine almamıştır. Hükümetin, Meşrutiyet öncesi ünlü kişileri tarafından kurulmasını sağlayarak, perde arkasından hükümeti yönlendirme gayreti içine girmiştir. Bunun neticesinde de iktidar merkezinin hangi merkezde toplanacağı sorununu ortaya çıkarmıştır.²³⁹

Neticede 11 Aralık 1908 tarihinde seçimler yapılmış, padişahın onayı ile meclis yeniden açılmış ve faaliyetlerine başlamıştır. 1909 yılında “31 Mart Hadisesi” yaşanmış ve olayların sonucunda Sultan Abdülhamit tahttan indirilmiş ve anayasa yeniden yazılarak, askeri, idari ve iktisadi alanda yeni yollar aranmaya başlamıştır. 1910 yılından itibaren Meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki yönetimine karşı güçlü bir muhalefet doğmaya başlamış, çeşitli iç bunalımların doğmasına sebep olmuştur.

²³⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918' e*, İMGE Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2002, s.320

²³⁹ Uçarol, *age.*, s: 465

İttihat ve Terakki, Osmanlının yıkılmasını önlemek ve İmparatorluğu kuvvetlendirmek için Türk unsuruna dayanmak politikasını benimsemiştir. Bu politika dolayısıyla ki, Bosna- Hersek'in ilhakından sonra buradan göç eden Müslümanlar planlı bir şekilde Makedonya' ya yerleştirilmeye başlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin bu Türkçü politikası, İmparatorluğun Türk olmayan nüfusu üzerinde menfi etki oluşturmuştur.²⁴⁰ Yemen' de İmam Yahya, Asir'de Seyit İdris ayaklanmıştır. Doğu Anadolu' da Ermeniler, Balkanlar ve Arap vilayetleri kadar olmamak ile bazı taleplerde bulunmaktadır.²⁴¹ Ülkedeki bu huzursuzluğun yanında, İttihat ve Terakkinin kendi içinde de bölünmeler ve anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu dönemde 1911 Kasım ayında Hürriyet ve İtilaf partisi, muhalif grupların partiden ayrılması neticesinde kurulmuştur.²⁴²

93 Harbi'ni takip eden yıllarda ordunun durumunun düzeltilmesi için, yıllarca süren “yabancı askeri danışmanlar marifetiyle ordunun ıslahı” çalışmaları devam etmiştir.²⁴³ Özellikle Almanya ile yakınlaşma neticesinde orduda Alman etkisinin arttığı görülmüştür. Moltke, Kaehler, Von Der Goltz ve son olarak Liman von Sanders heyetleri marifetiyle özellikle Alman harp sanayisi ürünleri Osmanlı ordusu içinde kullanılmaya başlanmıştır.²⁴⁴ Alman heyetlerinden en etkin olarak görev yapabilen Von Der Goltz tarafından yönetilen heyet olmuştur. Görev yaptığı dönem itibarı ile “Goltz Paşa”, Osmanlı askeri okullarında devrim niteliğinde yenilikler yapmış, müfredatı modern hale getirmiş, Almanya'da eğitim görmeleri için çeşitli farklı sınıflardan subayları göndermiş, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra ise ordunun konuş kuruluşunda büyük değişikliklere imza atmıştır.²⁴⁵

²⁴⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, TİMAŞ Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2013, s: 612, ayrıntılar için bkz. Süleyman Kani İrtem, **Osmanlı Devleti'nin Mısır, Hicaz, Yemen Meselesi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

²⁴¹ Şıvgın, **age.**, s. 17

²⁴² Armaoğlu, **age.**, s. 612.

²⁴³ İkinci Abdulhamit devrine gelinceye kadar Osmanlı ordu ve diğer kurumlarının modernleşmesinde örnek alınan temel gelenek Fransız geleneğidir. 1870 Prusya-Fransa savaşında Prusya'nın ezici galibiyeti sonrasında Osmanlı karar alıcıları ilgilerini Prusya'ya (Almanya) çevirmiştir. Bu yönelimin pratiğe dökülmesi ise 93 Harbi sonrasında olmuştur. Bu süreçte Almanya'dan orduyu modernleştirmek amacıyla subaylar getirilmiş, eğitilmek üzere Almanya'ya askeri öğrenciler gönderilmiştir. Bu yönelim Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreci de etkilemiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yücel Karadaş, **Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon, 1826-1918**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016.

²⁴⁴ Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya- Alman Askeri Heyetleri 1835-1919**, Çev. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1977, s. 96.

²⁴⁵ Edward J. Erickson, **Büyük Hezimet, Balkan Harplerinde Osmanlı Ordusu**, Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.18.

3.3. Trablusgarp Savaşı (1911-1912)

Trablusgarp Savaşı Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini hızlandıran ve daha sonraki gelişmeleri de derinden etkileyen savaşlar dizisinin başlangıcında yer alır ve pek çok açıdan önem arz eder. Nitekim bu savaş sadece Osmanlı Devleti ile İtalya arasında olmamış, ayrıca Avrupa dengesini de etkileyen doğrudan ve dolaylı sonuçları olan bir savaştır. Savaş esnasında İtalyanların Çanakkale boğazına saldırması İtalyanların on iki adayı işgali, Beyrut bombardımanı bu olayların doğrudan etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dolaylı etkiler olarak Bulgaristan ve Rusya'nın Balkan statükosunu değiştirmek maksadıyla başladığı ve Balkan Savaşları ile neticelenen olaylar serisi de görülebilir. Olumsuz bir sonuç ile bitmesine rağmen Trablusgarp Savaşı yeni gerçekleri ortaya çıkarmıştır. Savaş sırasında bölgeye gönüllü olarak gidip savaşan komutanların yıldızları parlayacak ve son dönem Osmanlı Devleti ile genç Türkiye Cumhuriyeti'nin mukadderatına etki edecek insanlar olarak karşımıza çıkacaktır.

3.3.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

On beşinci asrın sonlarına doğru Trablusgarp bölgesi, Hristiyan Malta şövalyeleri ile Müslüman Hafsiler arasında zaman zaman el değiştirmekteydi. Doğu kesimlerinde Memlük idaresi ve egemenliği mevcuttu. Ancak gerçekte buralarda son üç yüzyıldan beri çöl bedevilerinin tesis ettiği, dış tehdide açık bölük pörçük idareler mevcuttu. Aynı dönemde Endülüs'ten zorla göç ettirilen Müslümanlar Derne ve Bingazi şehirlerini kurarak, cazip mekanlar yaratmışlardı. Trablusgarp limanı zamanla gelişmiş bir ticaret merkezi haline gelmeye başlamıştı. Bu gelişmeler, İspanyolların iştahını kabartmış ve 1510 yılında işgal ile sonuçlanmış, bölge ahalisinin 1519 yılında İstanbul'a gönderdikleri bir heyet Osmanlının yardımını istemiştir. Nitekim 1517 yılında Mısır'a egemen olan Osmanlılar için, yanı başlarında İspanyolların bulunması bir tehdit olarak algılanmış ve Trablusgarp 1553 yılında, Turgut Reis ve Sinan Paşa tarafından alınarak Osmanlı İmparatorluğuna katılmıştır.²⁴⁶

Trablusgarp başlangıçta imtiyazlı bir sancak olarak örgütlenmiştir. Turgut Reis'in ölümü üzerine, hükümet merkezi olan İstanbul ile olan ilişkileri gevşemiştir. 1714 yılında Karamanlı Ahmet Paşa ile valilik bu aileden gelen kimselere geçmeye

²⁴⁶ Zekeriya Kurşun, **Trablusgarp Savaşının Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler**, Hazırlayanlar: Mehmet Ersan, Nuri Karakaş, İzmir, Mayıs 2011, s. 5

başlamıştır. Valiler, Padişaha geleneksel vergi ve hediyelerini göndermek dışında bağımsız olmuşlardır. Osmanlının Akdeniz hakimiyetinin verdiği rahatlıkla korsanlık yapmaktaydılar. Öyle ki Akdeniz’de ticaret yapmak isteyen bazı devletler ile doğrudan anlaşma ve vergi almak gibi işleri kendi başlarına yapabiliyorlardı. 1798’ de Napolyon’un Mısır seferi ve 1830 yılında Cezayir’in Fransızlar tarafından işgal edilmesi, bu olayları izleyen yıllarda Mısır’ da Mehmet Ali Paşa isyanının çıkması ve Trablusgarp bölgesinde meydana gelen kargaşalıklar neticesinde 1835 tarihinde Osmanlı Hükümeti Trablusgarp’ın imtiyazlı yönetimine son vermiş ve bölgeyi İstanbul’dan atadığı valiler marifetiyle yönetmeye başlamıştır.²⁴⁷

Kuzey Afrika bölgesinde o dönemde en etkin durumda bulunan tarikat Senüsiliğidir. 19. yüzyılda İslam coğrafyasında yeni yapılanmalar göz önüne alındığında Senüsiliğin, kendine has bir yerinin olduğu görülmekte ve mezhep, tarikat, siyaset ve içtimaiye şeklinde ifade edilmektedir. Sadece dini bir tarikat olmayıp, sosyal hayatı düzenleyen, siyaset ve eğitimi de içine alan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu tarikat, Bingazi’de ilk zaviyesini açmış ve buradan yayılmaya başlamıştır. Muhammed es- Senüsi en uygun bölge olarak Bingazi ve buradan güneye yayılmayı sağlayan bölgeleri görmüş, tarikatını yaymak için en uygun yer olarak gördüğü bu bölgeye ilk zaviyesini açmıştır.²⁴⁸ Bu yerin seçiminde Afrika’nın merkezine giden ve batı- doğu istikametlerinde ticaret kervanları için uygun yol ve imkanları sağlaması ve bu sayede yayılması da düşünülmüş olması muhtemeldir.

Senüsilik, 2. Abdülhamit’in İslam Birliği politikasından çok daha önceleri İstanbul ile irtibat kurmuş ve kendini tanıtmıştır. 1856 yılında İstanbul’a gelen Bingazi Senüsiye şeyhi Abdurrahim el- Mahcup’a tarikatlarını tanıyan ve kendilerine belli kolaylıklar sağlayan bir ferman verilmiştir. Ayrıca şer-i öşür vergisinden muaf olmuştur. Benzer fermanlar 1860 ve 1865 tarihlerinde de verilmiştir.²⁴⁹ Osmanlının yıkılışına kadar giden süreçte Senüsi tarikatı ile ilişkiler devam etmiştir. Bu tarikat aynı zamanda siyasi bir cemiyettir. Senusi tarikatına giren bir kişi aciz veya sakat olmadıkça “faydalı bir insan” olmaya teşvik edilir. Savaşa her zaman hazır olunması gerekmektedir. Tarikat üyelerinin her biri gücü nispetinde silah bulundurmaya ve malul ya da mahzur

²⁴⁷ Karal, *age.*, s. 257.

²⁴⁸ Ahmet Kavas, **Osmanlı Ordusunun Senüsiye Hareketi ile Müsterek Savaşı, Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler**, Hazırlayanlar: Mehmet Ersan, Nuri Karakaş, İzmir, Mayıs 2011, s.55.

²⁴⁹ *Age.*, s. 57

olmadıkça çağırıldığında savaşa gitmeye mecburdur. Bu konuda tam itaat ve sadakat ile görev yapacağına yemin ettirilmişlerdir.²⁵⁰ Tarikatın özelliklerinden bazıları, ticaret ve kervan yollarının uzandığı noktalardaki zaviyeler marifetiyle hem güvenli ticaret hem de iyi örülmüş bir istihbarat ve haber alma teşkilatına sahip olmasıdır. Bunun faydaları Tunus ve Mısır üzerinden Trablusgarp'a kaçak yollardan savaşmak için gelen Türk subaylarının emniyetle ve en seri şekilde görev yerlerine ulaşmaları esnasında müşahade edilecektir.

Kuzey Afrika coğrafyası, özellikle 19'uncu yüzyılın sonlarından itibaren Afrika'nın iç kısımlarına alternatif rotalar ihtiva etmesi²⁵¹ ve aynı zamanda Akdeniz'e müdahale edebilecek limanları barındırması sebebiyle sömürgeci devletlerin hedefi haline gelmiştir.²⁵² Emperyalizmin Avrupa devletleri arasında yayılması ile, Fransa 1830 yılında Cezayir' i işgal etmiş, 1881 yılında Tunus' u işgal etmiş, 1878 yılında İngiltere Kıbrıs' a ve 1882 yılında da Mısır ve Sudan' a kalıcı olarak yerleşmesi ile Osmanlı Kuzey Afrika' sını da Osmanlı toprağı olarak sadece Trablusgarp ve Bingazi eyaletleri kalmıştır.²⁵³ İtalya'nın Trablusgarp'a olan ilgisinin artmasının sebeplerinin başında, bu emperyalist yarışta geri kalmış olmanın ve yeni kurulmuş bir devlet olarak göreceli zayıflığının eseri olduğu ifade edilebilir. Trablusgarp ve Bingazi, daha İtalyan birliği kurulmadan çok önce İtalyan milliyetçileri için "Arz-ı Mev'ud" olarak nitelendirilmiştir. İtalyan birliği kurulduktan sonra da iş başındaki yönetimler, bu bölgeleri ilgi alanları olarak kabul etmişlerdir.²⁵⁴

Başlangıçta özellikle denizden elde edilen sünger ürünlerinin kazancı ile başlayan ticaret hacmi, Banco Di Roma'nın 1907 yılında açılmasıyla genişlemiştir. Bu tarihten sonra bu banka, Homs, Zevare, Mısırata, Zliten ve Derne' de şubeler açmış, emlağını rehin alarak karşılığında halka kredi vermiş, borcunu ödeyemeyenin de rehin karşılığı olan emlağına sahip olmuştur. Bu banka sadece mali sermaye olarak İtalya'nın maksadına hizmet etmiyor, diğer bankalar gibi yalnızca bankerlik ve sarraflık işleri ile uğraşmıyordu. Ayrıca, yumurta, kepek alımı gibi pek çok küçük ölçekli işi tekeline

²⁵⁰ Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş, Cilt 2**, Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997, s.107

²⁵¹ Cami, Baykurt, **Trablusgarp'tan Sahra-yı Kebir'e Doğru**, Sadeleştiren: Yüksel Kanar, Özgü Yayınları, İstanbul 2011, s. 17-18

²⁵² Uçarol, **age.**, s. 243.

²⁵³ Şerafettin Turan, **age.**, s. 29.

²⁵⁴ İsrail, Kurtcephe, **Türk- İtalyan İlişkileri (1911- 1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 12.

almış bulunuyordu. Trablusgarp ve Bingazi' de binlerce ton hububat stok eden banka, bölgede yaşanan kıtlığı suni olarak körüklüyor, aç, perişan ve çaresiz olan halkı Osmanlı aleyhine kışkırtıyordu.²⁵⁵ İtalyan hükümetinin 1911 yılında savaş kararı almasında Banko Di Roma müessesesinin çok büyük etkisi olmuştur.²⁵⁶

İtalyanlar bu bölgelerde emperyalist hedeflerine ulaşabilmek için ayrıca okullar açmışlardır. Bu okulların başlıca amacı ise burada okuyan yerli çocuklarına Türk düşmanlığı buna karşı İtalyan sevgisi aşılamdır.²⁵⁷ Bingazi' de faaliyet sürdüren bir okulda para ile satın aldıkları veya kimsesiz olan zenci çocuklarını toplayarak din değıştirtip Hristiyanlaştırıyor ve eğittikten sonra da ülkenin çeşitli bölgelerinde propagandacı olarak kullanıyorlardı. Açtıkları yetim okullarına aldıkları yerli çocuklarını Türk düşmanı olarak yetiştirirken, bu gençlerin Arap halkı ile İtalyanlar arasında iletişim kurulmasında kullanılacaktır. Kültürel faaliyet örtüsü altında işgal hazırlığı yapan İtalya, bu gençleri İtalyan askeri gücünün öncüleri olarak görmüştür.²⁵⁸

Abdülhamit devrinde Osmanlı devlet adamları emperyalist devletlerin Kuzey Afrika'daki bu son Osmanlı toprağı üzerindeki emelleri ortaya çıkmaya başlanmıştır. Özellikle İtalyanların işgal niyetleri anlaşıldınca muhtemel işgal tehlikesine karşı tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Emperyalist devletlerin çıkar sağlama faaliyetlerini, birer hak gibi değerdendirdikleri bilindiğinden imtiyaz taleplerinin önüne geçmek yolları aranmış ve özellikle İtalyan faaliyetlerine güçlükler çıkarmak suretiyle engel olunmaya çalışılmıştır. Sultan Abdülhamit'in emperyalist güçleri karşı karşıya getirerek Trablusgarp üzerine oynanan oyunları kırma politikası, çoğı zaman sonuç vermemekle birlikte, saltanatı boyunca uygulamaya devam edilmiştir. Trablusgarp limanının inşası için açılan ihalenin İtalyanların tüm itirazlarına rağmen Fransa'ya verilmesi bu politika ile ilgili bir karar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu karar neticesinde, İtalyan kamuoyu ayağı kalkmış ve Fransa aleyhine infial meydana gelmiştir.²⁵⁹

II. Abdülhamit, Trablusgarp'ın savunulması için, özellikle askeri teşkilatlanmaya büyük önem vermiş, hatta yerlilerin askerliğe alıştırılmaları için de daha ziyade Kuloğullarından seçilen alaylar teşkil etmiştir. Bu alayların sayıları 40.000 ile 50.000 arası kuvvet çıkaracak duruma kadar getirilmiştir. Ayrıca bölgede aynı dönemlerde

²⁵⁵ Kurtcephe, **age.**, s.16

²⁵⁶ Şıvgın, **age.**, s. 25

²⁵⁷ **Age**, s. 23

²⁵⁸ Kurtcephe, **age.**, s. 17

²⁵⁹ Kurtcephe, **age.**, s. 20

açılan Sanayi Mektebi, Trablusgarp'ın en güzel binalarından olmuştur.²⁶⁰ Bu tedbirler alınırken İtalyanlara da imtiyazlar verilmiş ve İtalyanlar bu imtiyazlar sayesinde bölgenin iktisadi hayatına egemen olmuşlardır. İslamcılık siyasetinin eseri olarak da bölgeye hâkim olan Senusiler ile ilişkiler yine bu dönemde kurulmuş ve desteklemek için bölgeye silah, top ve cephane yollanmıştır.²⁶¹ Bütün bunların yanında Abdülhamit döneminde Trablusgarp, Genç Türklerin ve her çeşit özgürlük hareketinde bulunanların sürgün edildiği bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından olan Abdullah Cevdet, 1895'te II. Abdülhamit karşıtı faaliyetlerinden dolayı Trablusgarp'a sürgün edilmişti. II. Abdülhamit'e karşı Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiyede başlayan örgütlenmeler nedeniyle daha sonra "Şeref Kurbanları" diye anılacak 77 kişi Divan-ı Harp tarafından yargılanarak 28 Ağustos 1897'de Şeref adlı gemiyle İstanbul'dan Trablusgarp'a hareket etmişlerdi.²⁶² Nitekim Trablusgarp Vilayeti'ne sürgün edilip sonradan Avrupa'ya kaçan Yusuf Akçura, Fazlı Bey ve Bahriye Zabiti Sami Bey de sürgün olan önemli kişiler arasındaydı. Trablusgarp Vilayeti'ndeki idareciler Fizan Sancağına gönderilen Müslümanlara karşı müsamahakâr davranmışlardır. Vilayet yöneticileri çöl bölgelerinden oluşan Fizan'ı Müslüman sürgünler için uygun bir yer olarak seçmemişlerdir. Gönderilen sürgünler mesleklerine göre devlet kademelerinde istihdam edilmişlerdir. Trablusgarp'a gönderilen sürgünler 1908 affıyla özgürlüklerine kavuşmuşlardır.²⁶³

İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle bütün Osmanlı İmparatorluğunun topraklarında, herhangi bir yabancı müdahalesi veya imparatorluğu parçalamaya yönelik bütün hareketlere karşı koymak hususunda bir politikanın uygulanmasına fiilen başlandı. İttihat ve Terakki'nin emperyalist devletlere ve onların emellerine karşı başlattıkları korumacı politika Trablusgarp'ta cemiyet mensuplarını harekete geçirdi. Ancak yeni ilan olunan hürriyet kavramı bölgede bulunan halk tarafından tam anlaşılamadığından bölgeye yüksek yetkili temsilciler göndererek meşrutiyet idaresinin bölge halkına tanıtılması ihtiyacı yine bu dönemde hasıl olmuştur. Buna istinaden İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi, vilayetin imparatorluktan

²⁶⁰ Kurşun, **age.**, s. 7.

²⁶¹ Kurtcephe, **age.**, s. 21

²⁶² Orhan Koloğlu, **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, Truva Yayınları, İstanbul, 2008, s.12

²⁶³ Abdullah Özdağ, Trablusgarp Vilayetinde İdari ve Sosyo-ekonomik Yapı (1876- 1911), **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2014, s. 193

ayrılmasını tetikleyebilecek muhtemel olayların önüne geçebilmek ve olayları yerinde incelemek üzere Erkan-ı Harp Kolağası Mustafa Kemal'i bölgeye görevlendirmiştir.²⁶⁴

İttihat ve Terakki tarafından bu bölgelerde İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirlerinden yararlanılarak İtalyanlara karşı propaganda savaşı başlatılmış olsa da gerçekte sistemli bir Osmanlı siyasetinden çok İtalyan tehlikesini fark eden mahalli görevlilerin ve cemiyet mensuplarının kişisel çabalarından ibaret kalmıştır. Savaş arifesinde Kuloğulları teşkilatının lağvedilmesi, Yemen'de çıkan ayaklanma için bölgeye gönderilen takviyelerin Trablusgarp'tan alınması, 40.000 adet Martin tüfeğinin modern silahlar için değiştirilmesi için İstanbul'a gönderilmesi ve yenilerinin gönderilmemesi, erzak stoklarının yeteri kadar yapılmaması²⁶⁵ gibi pek çok stratejik hata bize Osmanlı yöneticilerinin durumsal farkındalıklarının yetersiz seviyede olduğunu gösteren işaretlerdir.

İtalya için de durumun çok iç açıcı olmadığı değerlendirilmektedir. Nitekim İtalya bu dönemde birliğini yeni kurmuş ve sanayisinin, nüfusunun büyümesi, ekonomisinin gelişmeye başlamasıyla beraber büyük devlet arasında yer kazanmaya çalışan bir devlettir. Savaşın başlangıcında İtalya'daki aşırı milliyetçi grubun etkisi ile oluşan kamuoyu, savaşın başında İtalyan hükümetini desteklemişse de savaşın ilerleyen evrelerinde İtalyanların gözle görülür bir başarı elde edememeleri neticesinde desteğini kaybetmese de ciddi anlamda eleştirilere maruz kaldığı bilinmektedir. Bu savaş İtalyan devletine bir milyon İtalyan Lireti'ne mal olmuş ve yarısının ölüm nedeni

²⁶⁴ Mustafa Kemal (Atatürk) için bu görev önceleri Selanik' ten uzaklaştırılmak olarak algılansa da önemli bir görev olması sebebiyle gitmiştir. Trablusgarp'a vardığında halk ayaklanmış ve şehri ele geçirmiş durumdadır. Askeri birliklerin şehri ele geçiren halka karşı herhangi bir tedbir almak niyetinde olmadığını anladığında, ayaklananların başlarında bulunanlar ile görüşmek üzere Büyük Camiye gitmiştir. Ayaklananların başlarında olanlar ile konuştuktan sonra bunların işlerini ve imtiyazlarını kaybetmekten korkan yerli memurlar olduğunu görmüştür. Meşrutiyet hükümetinin kendilerini işten çıkarma niyetinde olmadığına dair kendilerine teminat verip, bölge halkının güvenini kazanmıştır. Halka hitaben yaptığı konuşmada ortak din kardeşliği vurgusu yapan Mustafa Kemal (Atatürk), birlik ve beraberliğin yaratacağı gücün imparatorluğu da güçlendireceğine vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal'in çağrılarına uyan halk meşrutiyete bağlılık yemini etmiş ve Trablusgarp bölgesindeki asayiş normal duruma dönmüştür. Bingazi'ye bir arkadaşının mektubu üzerine giden Mustafa Kemal (Atatürk) burada, Şeyh Mansur isminde bir aşiret reisinin silahlı gücü sayesinde hükümet yetkililerince dahi kontrol altına alamadığı bir duruma geldiğini görmüştür. Ustaca askeri bir manevra ile Şeyh Mansur' u teslim almış ve bölgede gölgede kalmış olan hükümet otoritesini yeniden tesis etmiştir. İttihat ve Terakki cemiyetinin bölgedeki şubelerini içine kapalı bir kuruluş olmaktan kurtararak, yeniden parti doktrinleri çerçevesinde örgütlemiş ve bu bölge için etkin bir kuruluş haline getirmiştir. **Bkz. Cemal Kutay, Osmanlı Trablusgarp'inde İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk' ün Anıları**, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, 2016, İstanbul, s. 275

²⁶⁵ Kurtcephe, *age.*, s. 25

hastalık olan 4000 kişi bu savaşta hayatını kaybetmiştir. İtalya kamuoyuna vaat edilen zengin petrol ve gaz kaynaklarına da ulaşamamıştır.²⁶⁶

3.3.2. Trablusgarp Savaşı Kapsamında Meselenin Çerçevenmesi

Trablusgarp'ta iklim ve yeryüzü şekilleri nüfusun dağılışını belirleyen temel faktördür. Trablusgarp'ta iki tip iklim hakimdir; dar kıyı kesimlerinde etkili olan iç kesimlere ulaşamayan Akdeniz iklimi ile, ülkenin oldukça geniş kesimini kaplayan çöl iklimi. Kıyılarda yıllık 600 mm'lik yağış görünmesine rağmen iç kesimlerde yıllık 50 mm olarak ortaya çıkmaktadır. İklimi nedeniyle tarih boyu pek çok kıtlığa ve kitlesel göçlere şahitlik eden bir coğrafyadır.²⁶⁷ Bu nedenle nüfusun büyük çoğunluğu kıyı bölgelerde yaşamaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti'nin idari olarak yapılandığı bölgeler de nüfus yoğunluğunun fazla olduğu merkezlerdi. Vilayetin çöllerle kaplı iç bölgelerindeki bazı vahalar hariç, büyük çoğunluğu nüfus yoğunluğuna sahip olmayan bölgelerden oluşmaktaydı. Trablusgarp Vilayetinde nüfusun en fazla bulunduğu yer, en büyük yerleşim merkezi Trablus şehrini de içine alan Trablusgarp Sancağıdır.²⁶⁸

Trablusgarp, 20. Yüzyıla gelindiğinde farklı ırklardan insanların oluşturduğu karışık kökenli bir nüfusa sahiptir. Hristiyan dönemi öncesi, Romalıların ve onlardan önce de Fenikeliler ve Yunanlıların hüküm sürdüğü Trablusgarp'ta Barbar, Latince Berberi, adını verdikleri bir ırkın yaşadığı genel olarak kabul edilmektedir. Bu ırka, en azından Akdeniz kıyılarında, deniz kolonileri oluşturan farklı halklar karışmıştır. 7. yüzyıldan itibaren Arap İslam akınları ile Kuzey Afrika'nın tamamı İslamlaşmış ve Araplaşmıştır. Bunun yanı sıra kölelik sonucunda Orta Afrika'dan gelerek yerleşik olan "Negro" adında yeni bir unsur da ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda Osmanlı fethi ile Türkler bölgeye nüfuz etmişler ve ardından Türkler ile bölgede bulunan yerli halkın evlilikleri ile Kuloğlu denilen melez bir ırk ortaya çıkmıştır. Böylece 20. yüzyılın başlarında ülke halkının demografik yapısı büyük ölçüde, Berberiler, Araplar, Zenciler, Türkler ve Akdeniz kıyılarına gelerek yerleşen Avrupalılardan oluşmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁶ Grassi, Fabio. L., *Niçin Trablusgarp? İtalyan Çıkarması Ardındaki Siyaset ve Kültür, Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler*, Hazırlayanlar: Mehmet Ersan, Nuri Karakaş, İzmir, Mayıs 2011, s. 45

²⁶⁷ Kaya İmrag, *Osmanlı Libya'sı, Doğu Akdeniz'de Türk Hakimiyeti*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2020, s: 48

²⁶⁸ Abdullah Özdağ, agt., s.171.

²⁶⁹ Abdullah Özdağ, agt., s.174

Trablusgarp savaşı öncesi Balkanlar'ın vaziyeti oldukça karışıktır. Katolik Arnavutlar 1911 Mart ayında İşkodra' da ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmayı Karadağ Kralı desteklemiştir.²⁷⁰ Ayaklanma Haziran 1911' de bastırılmış ve Arnavutluk'taki olayların bittiğini göstermek ve halkı kardeşliğe davet etmek maksadıyla Padişah V. Mehmet Rumeli' de bir gezi yapmıştır. 20 gün süren bu gezide Selanik, Üsküp, Priştine ve Manastır' a gitmiştir. Padişah gittiği her yerde büyük bir ilgi ve coşku ile karşılanmış ve halka birlik beraberlik içerisinde olmalarını, Müslüman- Hristiyan, Türk- Bulgar ayırt etmeden birlik içerisinde yaşamalarını nasihat etmiştir.²⁷¹ Bu gezinin ne kadar etkili olduğu ve bölge halkı üzerinde ne tesir bıraktığının değerlendirilmesi gerekirse, Hristiyan komitacıları "Makedonya'nın özgürlüğü için" kendi aralarındaki hesaplaşmayı ileri erteleyip, Makedonya'nın Osmanlıdan koparılmasına ve Osmanlı düşmanlığı konularında müthiş bir gayret birliği içine girmişlerdir.

Büyük bir Avrupa savaşı ihtimalini de beraberinde getiren ikinci Fas krizi, İtalyan kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmiştir. Ancak İtalyan hükümetinin, Trablusgarp'a yapacağı hareketinin Avrupa sorunlarından izole halde olması ve özellikle Balkanlara yansımaması şeklindeki politikası gereğince²⁷², Fas krizi çözülene kadar askeri müdahale olmamıştır. İtalyan hükümeti Fas krizinin çözümünü beklerken bir taraftan da bu hareketin diplomatik hazırlığını yapmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Fas krizinde Almanya ile Fransa'nın anlaşmaya yaklaşmaları, Eylül 1911 sonlarında İtalya' ya beklediği girişimi yapmak için fırsat vermiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun farklı köşelerinde olan isyan ve ayaklanmalar²⁷³, Balkanlarda devam eden komitacıların faaliyetleri uygun müdahale ortamını İtalya için sağlamıştır. İkinci Fas krizi meydana geldiğinde, İtalyan kamuoyu Trablusgarp' a müdahale etmenin zamanının geldiğini açıktan dillendirmeye başlamıştır.²⁷⁴

28 Eylül 1911' de İtalya, Osmanlıya 24 saatlik ultimatö vererek, Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeye karar verdiğini, bu nedenle bu yerlerin derhal boşaltılmasını istemiştir. Buna gerekçe olarak da Trablusgarp ve Bingazi'nin Osmanlı Devleti

²⁷⁰ Cemal Kutay, *age.*, s. 36

²⁷¹ Şıvgın, *age.*, s. 16

²⁷² Armaoğlu, *age.*, s. 619

²⁷³ Resmî belgelere göre bu bölgedeki Osmanlı askeri, 17 tabur yaya, 10 tabur süvari, 6 batarya olmasına rağmen, Yemen ve Asir'de meydana gelen ayaklanmalardan dolayı bu kuvvetlerin büyük kısmı bu bölgelere sevk edilmiştir. Bölgede kalan düzenli kuvvetlerin toplamı 5000 kadardır. Ayrıntılar için **bkz.** Karal, *age.*, s. 270

²⁷⁴ Şıvgın, *age.*, s: 19

tarafından uygarlık yönünden geri bırakıldığı, buradaki İtalyanlara ve yabancılara karşı kötü davranıldığını göstermiştir. Osmanlı Devleti, bu ültimatoma 29 Eylül 1911 tarihinde cevap vererek, İtalya'nın iddialarını ve isteklerini reddettiğini, ancak görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine İtalya, aynı gün yani 29 Eylül 1911 tarihinde, Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını ilan etmiştir. Aynı gün Trablusgarp üzerine saldırıları başlamıştır.²⁷⁵

İtalya'nın savaş ilanı üzerine Osmanlı devlet kademesinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu değerlendirerek savaş ilanına karşı uyuşuk kalmayı ve devletler arası diplomasi ile sorunun hallinden yana iken İttihatçıların başını çektiği diğer grup ise “bir karış vatan toprağının savaşmadan teslim edilemeyeceğini” ifade ederek çözüm yolları aramıştır. İlk görüşü destekleyenler Trablusgarp ile ne karadan ne de denizden irtibat sağlanamayacağı ve takviye edilemeyeceği değerlendirilirken²⁷⁶, bu bölgelerde sürdürülecek olan savaşın bütün Osmanlı İmparatorluğunun dağılması ve paylaşılmasına sebebiyet verebilecek olaylara ve belki de bir Avrupa savaşına neden olabileceği değerlendirilmiştir. Ancak yeni yeni görülmeye başlayan milliyetçilik ve vatanseverlik akımları çerçevesinde Trablusgarp gibi büyük bir toprak parçasının tek bir mermi atılmadan İtalyanlara teslim edilmesinin, imparatorluğun diğer köşelerindeki milletlerinde isyan ve ayrılıkçı hareketlere girişmelerine sebep olacağı da değerlendirilerek Trablusgarp'ın direnmesine karar verilmiş ve 16 Ekim tarihindeki toplantıda, Sait Paşa'nın Trablusgarp'ın İtalyanlara bırakılamayacağını ve şerefli bir barış için çalışacağının teminatını verdiği demeci dinlenmiş ve yapılan güven oylamasında kabine güven oyu almıştır.²⁷⁷

²⁷⁵ Uçarol, **age.**, s.491

²⁷⁶ Osmanlının Trablusgarp bölgesine gönderebildiği tek takviye olarak “DERNE” gemisi gösterilebilir. Bu gemi içerisinde pek çok silah ve mühimmat ile 18 Eylül 1911 tarihinde İstanbul'dan Trablusgarp'a doğru yola çıkmış tır. 23 Eylül gün ki İtalyan notasında, bu geminin gönderilmesi protesto edilmiştir. İtalyanlar “DERNE” gemisini Trablusgarp'a varmadan durdurmak için gerekli tedbirleri almasına rağmen gemi 26 Eylül günü limana yanaşmış ve aynı gece yükünü, bölgede yaşayan aşiretlerin yardımıyla indirmeyi başarmıştır. “HAMİTAZ” ismi ile yanaşan Derne vapuru, yükünü boşaltmasını müteakip mürettebatı tarafından batırılmıştır. (25.000 mavzer tüfeği, 6812 sandık cephane, 500 çuval elbise, 951 çuval un ve 500 çuval peksimet.) Yükünü boşaltan ve İtalyanlarca teslimi istenen Derne vapuru teslim edilmeyerek batırılmıştır. Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgalinden sonra 19 Ekim'de tekrar yüzdürülerek Bingazi adıyla yardımcı bir harp gemisi hâline getirilmiştir. Ayrıntılar için bkz, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi 3'üncü Cilt Deniz Harekâtı**; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1980, Ek-1, Kurtcephe, **age.**, s. 50, ayrıca bkz, Şıvgın, **age.** s. 64.

²⁷⁷ Karal, **age.**, s. 274

Bu dönemde hükümetin İtalya' ya savaş ilan etmekte uyuşuk durduğunu gören basın ise bir ekonomi savaşı fikrini yaymaya başlamıştır. Bunun içinde İtalyan mallarına boykot kampanyası öngörülmüş, İtalyanlara verilmiş olan kapitülasyonların kaldırılması da düşünülmüştür. Boykot fikri kısa zamanda sosyal ve kültürel bir nitelik kazanmıştır.²⁷⁸

Trablusgarp' ta mukavemet etmek ve bunun devlet eliyle yapılması ihtimali o dönemin Osmanlı kabinesinde, icra edilmesi ihtimal dışı olarak görüldüğünden dolayı²⁷⁹, muteber olan bir görüş değildir. Ancak İttihatçılar içinde genç subaylardan oluşan bir grup ise hükümetin ve partinin davranışına angaje olmadan, Trablusgarp'ta bir savunma savaşının zorunlu ve mümkün olduğu fikrini daha İtalyanlar çıkarma yapmaya başlamadan görmüşler ve buna göre çalışmaya başlamışlardır. Osmanlının bütün bu olumsuzluklara rağmen eldeki imkanlar ile yaptığı bir savunma planı mevcuttur. Harbiye Nezaretince Trablusgarp Fırka komutanlığına ve Fırka komutanlığından Harbiye Nezaretine gönderilen şifreler ile alınması istenen savunma tertibatı ayrıntılı olarak çalışılmış ve sonuca varılmıştır.²⁸⁰

Bütün bunlara rağmen İtalyanların başlangıçta yaptıkları çıkarma harekâtını geliştiremeyip, iç bölgelere her ilerleyişlerinde verdikleri zayıat hem İtalyan kamuoyunda hem de İtalyan cephesinde çeşitli sarsıntılara yol açmıştır.

Savaş başladığında Türk ordusunun Trablusgarp'taki kuvvetleri genel hatları ile şu şekildedir:

1. 4 piyade alayı, her biri 600 kişilik 4 tabur,
2. 1 avcı taburu,
3. 2 süvari alayı, her birinde 80- 120 arası atın bulunduğu 10 bölük,

²⁷⁸ Age., s. 275

²⁷⁹ Bu dönemde Trablusgarp'a gidecek kara yolu Fransız veya İngiliz hakimiyetine girmiş topraklardan geçmekte ve deniz ulaşımı ise İtalyan donanması bölgede abluka uyguladığından dolayı mümkün görünmemektedir. Ayrıntılar için **bkz.** Aziz Samih İlter, **Trablusgarp Harbi'nin Gizli Cephesi**, Hazırlayan İbrahim Özen, Çolpan Kitap, Ankara, 2019.

²⁸⁰ Buna göre; İtalyan saldırısı başladığında eldeki taburlar ile karşı konulmaya çalışılacaktı. Başarılı olunamadığı takdirde ihtiyat kuvvetlerinden teşkil edilecek taburların himayesinde çarpışarak şehrin dışındaki hâkim bölge olan Garyan' a çekilecekti. Burada toplanan kuvvetlerle topyekûn taarruz edilmeyecek, oluşturulacak savunma hattının berisinde iç kısımlardan gelecek olan gönüllüler ve takviye kuvvetleri teşkil edilecek, ötesinde ise düşman gerilla taktikleri ile baskınlara, sabotaj ve pusulara düşürülecek, cephaneye ve erzak için düşman üslerine baskınlar düzenlenecekti. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bir taraftan bu hazırlıklar sürdürülürken bir taraftan da Şeyh Senusi' ye müracaat edilerek yardımın sağlanmasını istiyordu. Trablusgarp ve Bingazi' de büyük bir nüfuza sahip dini liderin direnişte yerini alması Türk cephesinin gücünü arttıracaktı. Ayrıntılar için **bkz.** **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, ATASE Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 126, s.3

4. *1 sahra topçu birliği alayı, her biri 3 inç kalibreli 4-6 arasında değişen top bulunan 6 batarya,*
5. *4 mühendis bölüğü,*
6. *3 hisar topçu bataryası.*

Tam kadro 12.000 kişi olarak görölmesine rağmen 2.500- 3.000 civarında personel ile eğitimli sayılabilecek asker mevcudu 5.000 piyade ve 400 süvariden oluşmaktadır. Eyaletin diğer bölümlerindeki garnizonlar küçük müfrezeler şeklinde dağıtılmış durumdadır. Savaşın ilerleyen dönemlerinde askeri personel ile yerel aşiret kuvvetleri ve gönüllülerin katılımıyla yaklaşık 20.000- 30.000 kişilik karma kuvvet şekilde organize edilmiştir.²⁸¹

İtalyan askeri kuvvetleri ise; Palermo, Roma, Napoli, Floransa, Verona, Milano ve Torino şehirlerinden kısmi seferberlik ile iki kolordu teşkil edilmiştir. Ayrıca bölgeye sevk etmek maksadıyla 1888 yılı doğumluların da ihtiyat kategorisinde askere çağırılmaları ile Trablusgarp için toplam 80.000 askeri personelin hazırlandığı bilinmektedir. Karaya ilk çıkan grup 40.000 civarı iken, ilerleyen safhalarda ihtiyat birliklerinin de muharebelere dahil edilmesiyle bu sayı 80.000 civarına ulaşmıştır. Ayrıca 11 adet Fransız modeli uçak harekât için tahsis edilmiş ve kullanılmıştır. Deniz kuvvetleri bakımından oldukça avantajlı olan İtalyan donanması bu avantajını savaşın bütün safhalarında kullanmayı bilmiştir.²⁸²

Savaşın uzayacağını anlayınca İtalya Kralı 5 Kasım 1911 tarihli bir deklarasyon ile Trablus ve Bingazi vilayetlerinin İtalya Krallığına bağlandığını ilan etmiştir. Osmanlı hükümeti bu ilhak keyfiyetini protesto etmiş ve ilhakın uluslararası hukuka aykırı olduğunu bildirmiştir.²⁸³ İtalya'nın ilhaktan beklediği faydalar olarak;

1. Türk- Arap zaferleri üzerine Avrupa devletlerinin tavassut için araya girmelerini önlemek,
2. Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan başarısızlıktan rahatsız olan İtalyan kamuoyunu memnun etmek,
3. Türklerin ümidini keserek savaştan vazgeçirmeye çalışmak,
4. Trablusgarp mücahitlerini ilhaktan sonra krala asi sayacaklarını ve her türlü muameleye tabi tutacaklarını söyleyerek korkutmak,

²⁸¹ Commodore W.H. Behler, **age.**, s. 20

²⁸² **Age.**, s:23

²⁸³ Armaoğlu, **age.**, s: 622

5. Türkleri saldırgan mevkide bırakarak, Osmanlı Devleti'nin diğer sahillerine de saldırmak için gerekçe oluşturmak²⁸⁴, olabileceği değerlendirilmiştir.

Müteakiben İtalya diplomatik baskı oluşturacak şekilde yeni bir hamleyi de Beyrut Limanını bombalayarak elde etmek istemiştir. Bu bölgeyi bombalama isteğinin altında şüphesiz üç semavi din için kutsal olan Kudüs şehrine yakınlık, bu bölgedeki İngiliz-Fransız ortak çıkarları ve devam eden savaşın bölgedeki istikrarı bozduğu yönünde bir algı oluşturmaktır. Burada Şubat 1912 yılında yaptığı bombardıman neticesinde iki Osmanlı torpidobotu batırılmıştır. Ayrıca Beyrut şehri de bombalanmış, İtalyan kruvazörlerinin rastgele atışları neticesinde 66 sivil vatandaş hayatını kaybetmiş ve yüzlerce insanda yaralanmıştır. İçlerinde Bank-ı Osman-i, Alman Filistin Bankası, Selanik Bankası, Rüsumat dairesi ve müştemilatının bulunduğu yerde çıkan yangında pek çok bina hasar gördü veya tamamen tahrip olmuştur.²⁸⁵

Bu olayları takip eden günlerde İtalyan donanması, Doğu Akdeniz' de, Ege denizinde ve Kızıldeniz' de birçok Osmanlı limanını bombalamış ve Türk gemilerini batırmış, 23 Nisan- 20 Mayıs 1912 tarihleri arasında On iki Ada'yı işgal etmiş, Çanakkale Boğazı'na hücum etmek istemiş, fakat sonuç alamamıştır.²⁸⁶ Ne var ki İtalya'nın bu girişimleri, savaşın genel gidişinde kendisine fayda sağlamamıştır. İtalyanların Çanakkale harekâtından beklentileri:

1. İtalya' nın Ege Denizi'nde muharebe etmeye tamamen serbest ve her şeyi yapmaya muktedir olduğunu devletlerin rekabetine güvenen Osmanlı Devleti'ne göstermek istemesi,

2. Osmanlı Devleti'ni korkutarak bir an önce barışa zorlamak,

3. Osmanlı Devleti'ne 5 büyük devletin barış için aracı olduğu bir sırada, Osmanlı Devleti' ni uykuda avlamak ve harekâtı meclisin açıldığı güne rastlatarak mebusları etkilemek,²⁸⁷

4. Çanakkale Boğazı'nın önemine binaen büyük devletlerin savaşa müdahil olmalarını sağlayacak avantaj elde etmek olarak değerlendirilebilir.

Nitekim bu gelişmelerle İtalya askeri yönden istediklerine ulaşamayacağını anlamıştır. Savaşın uzaması ise, İtalya'ya gittikçe ağırlaşan bir yük olduğu gibi, iç politikasında tepkilerin artmasına, dünya kamuoyu önünde zor duruma düşmesine yol

²⁸⁴ Şıvgın, **age.**, s: 91

²⁸⁵ Beehler, Commodore W. H., **1911- 1912 Türk-İtalyan Savaşı, Trablusgarp Savaşının Tarihi (29 Eylül 1911- 18 Ekim 1912)**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 75

²⁸⁶ Şerafettin Turan, **age.**, s. 31

²⁸⁷ Şıvgın, **age.**, s.100

açmıştır. Büyük Devletlerinde yaptıkları girişimlerin neticesinde 12 Temmuz 1912 tarihinde İsviçre’de, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında gizli olarak barış görüşmelerine başlanmış, Ağustos ayından itibaren her iki devletinde onurunu kurtaracak bir formül arayışına girilmesine rağmen, İtalyanların aşırı istekleri sebebiyle bir sonuca ulaşılamamıştır. Osmanlı’nın bütün dikkatini Trablusgarp üzerine toplaması, bir süreden beri hazırlık yapmakta olan Balkan Devletlerinin açıkça harekete geçeceklerini belirtmelerine ve bazı isteklerde bulunmalarına yol açmıştır. Böylece Trablusgarp savaşı Balkanlar üzerine etkisi göstererek, daha yakın bir tehlikenin doğmasına sebep olmuştur. Nitekim 7 Ekim 1912 tarihinde patlayan Balkan savaşı neticesinde, Osmanlı Devleti barış şartlarını kabul etmeye yanaşmış ve Trablusgarp Savaşını sona erdirmek üzere, Uşi’ de 15 Ekim 1912 tarihinde gizli ön barış, 18 Ekim 1912 tarihinde de asıl ve açık Barış Anlaşması imza edilmiştir.²⁸⁸

Trablusgarp savaşı fiilen bu anlaşma ile sona ermedi demek yanlış olmaz. Bir süre Osmanlıdan kalan silahlar ve subaylar ile organize olan Trablusgarp ve Bingazi yerlileri, liderleri Seyit Ahmet Şerif El Senusi yönetiminde savaşı sürdürdüler. Savaş İtalyanların tahmin ettiği gibi hemen bitmemekle beraber, 1917 yılına kadar sürmüştür. İtalyanlar ancak 1932 yılında Libya’yı kontrol altına almayı başarmışlardır.²⁸⁹

3.3.3. Trablusgarp Savaşı’nın Analiz Edilmesi

İtalyan kuvvetlerinin başlangıçta Trablusgarp, Bingazi, Homs, Derne ve Tobruk bölgelerini ele geçirmek için başlattıkları taarruzlar, kıyı başlarının ele geçirilmesi ile neticelenmiştir. İtalyan kuvvellerinin harekâtını safhalandırmak gerekirse; Trablusgarp bölgesini denizden abluka altına alınması, kıyı şeridine ve muhtemel savunma mevzilerine ateşle taarruz, kıyı başının ele geçirilmesi ve geliştirilmesi, Trablusgarp bölgesinden Afrika içlerine giden yol ve meskûn mahallerin kontrol altına alınarak bölgenin tamamen kontrol altına alınması olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda başlangıçta özellikle Ekim ve Kasım 1911 aylarında İtalyan kuvvetlerinin Bingazi bölgesi hariç diğer bölgelerde ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadan kıyı başını tesis edebildikleri görülmüştür.²⁹⁰ Ancak bölgeye gelen Türk Subaylarının bölgedeki halkı

²⁸⁸ Uçarol, **age.**, s. 493

²⁸⁹ Şıvgın, **age.**, s. 144

²⁹⁰ Savaşın başında silahlandırılan ve mukavemet etmesi beklenen yerli kuvvetlerden olan “Tarhune Gönüllüleri” ile ilgili Yüzbaşı Tahir tarafından gönderilen şifreli telgraf aslında Trablusgarp bölgesinde başlangıçtaki durumu izah etmektedir. Buna göre savaşı olarak kabul edilen Tarhune Gönüllülerinin karşılaşılan en küçük bir zorlukta bulundukları mevzileri terk ederek düşmanın insafına sığınabileceği, mümkün ise “Nizamiye” birliklerinde görev yapmak isteyen Yüzbaşı Tahir’in ifadeleri yer almaktadır. Ayrıntılar için **bkz. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, 2011, 126, s.19, benzer durum ilerleyen safhalarda Binbaşı Mustafa

teşkilatlandırarak karşı taarruzla ve baskınlara başlamasıyla İtalyan ileri harekâtı sekteye uğramış ve zamana yayılmak zorunda kalmıştır.²⁹¹ Bu minvalde ifade edilen farklı sektörlerde icra edilmiş olan kara hareketlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Buna göre **Trablus sektöründe**; 03- 04 Ekim 1911 tarihinde Trablus şehrinin bombalanması ile başlayan İtalyan harekâtı, 05 Ekim 1911 tarihinde ilk İtalyan birliklerinin karaya ayak basması ve kritik olarak değerlendirdikleri istihkam ve tabyaların işgali sağlanmıştır. İtalyanların karaya çıkışını az bir kuvvetle engelleme çalışmaları yetersiz kalmış olup, Türk birliklerinin ekseriyeti hemen güneyde bulunan Aziziye bölgesinde toparlanmaktadır. Bu kapsamda eldeki silah, araç ve teçhizatın mümkün olan kısmı bu bölgeye taşınmıştır. İtalyanların bölgeye tüm seferi kuvvetlerini çıkarması 16 Ekim 1911 tarihine kadar devam etmiştir. Mukavemetin oldukça zayıf olduğu bu bölgede İtalyanlar derhal tahkimata başlayarak mevzilerini güçlendirmiş ve takviye etmişlerdir. Eş zamanlı olarak İtalyan donanması Akdeniz’de bölgenin denizden tecridini tamamlamıştır. Trablus bölgesinin güney doğusunda bulunan Ayn Zara hurmalığı ilerleyen süre zarfında mukavemet gösteren Türk askerleri ve yerliler için bir ileri üs bölgesi konumuna gelmiş, bölgenin sık ağaçlıklı olmasından istifade ile Ekim ayının ortalarından itibaren gece baskınları şeklinde İtalyan birlikleri taciz edilmiştir. Bu kritik bölgenin ele geçirilmesi maksadıyla İtalyanlar tarafından bölgeye ilk taarruz 26-27 Kasım 1911 tarihinde icra edilmiş, bölgedeki Türk- Yerli müşterek kuvvetlerinin müdahalesi ile bölgeyi ele geçirememişlerdir. Aynı maksadın tahakkuku için 04-05 Aralık 1911 tarihlerinde donanma ateş desteği, topçu ateş desteği ve uçakların desteğinde yeni bir taarruz icra edilerek bölge ele geçirilmiştir. İtalyanların Trablus sektöründe ilerleyebildikleri son hat bu bölge olup, hareketin devamında bölgeyi tahkim etmişlerdir.²⁹²

Bu bölgede icra edilen taarruzların maksadı başlangıçta direnişi kırmak ve iç bölgelere giden yol ve meskûn mahallerin kontrolünü sağlamak iken, 1912 yılından itibaren özellikle Tunus üzerinden gelen ikmal ve ulaşım hatlarını kesmek, bölgeye buradan

Kemal tarafından da ifade edilmiştir. Ayrıntılar için **bkz. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, 2011, 125, s.195.

²⁹¹ **Türk Sialhı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982, s. 159.

²⁹² **Age.**, s. 188.

gelebilecek muhtemel takviyeleri engellemek maksadıyla batı istikametinde Tunus sınırına kadar olan bölgeye kadar geliştirilmek istenmiştir.²⁹³

Tobruk sektöründe olan gelişmeler doğrudan bölgenin coğrafi olarak sağladığı imkanlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Akdeniz’de hakimiyet sağlamak isteyen herhangi bir deniz gücünün mutlaka elde bulundurması gereken doğal bir limana sahip olan Tobruk özellikle İngilizlerin Mısır sınırında bulunan Sellum Limanını, Trablusgarp savaşının başlaması ile ele geçirmelerini müteakip önem kazanmıştır. Ayrıca bu bölgede inşa edilecek olan deniz üssü ile Kuzey Afrika kıyılarından İtalya anakarasına kadar olan bölge ile Doğu Akdeniz’in kontrolü sağlanabilecektir. İtalyan Deniz Kuvvetlerinin bu çerçevede hazırladığı plana göre bölge emniyetli bir kara mesafesine kadar işgal ve tahkim edilecek, bölgede oluşturulacak olan deniz üssünde iaşe, cephane, kömür ve benzeri diğer malzeme depoları inşa edilecek ve bu üs zırhlı kruvazörler, muhripler ve torpidobotları ile takviye edilecektir.²⁹⁴

10 Ekim 1911 tarihinde İtalyanlar tarafından işgal edilen Tobruk bölgesinde ilk ciddi çarpışma 5 Kasım 1911 tarihinde meydana gelmiş, yerli kuvvetlerin koordinesi olmasına rağmen yaptığı baskın şeklindeki taarruz başarılı olmuştur. Tobruk bölgesinin emir komutası 20 Kasım günü Ethem Paşa tarafından alınmış ve müteakip hareketlar, Ethem Paşa emir komutasında icra edilmiştir. Bu sektördeki muharebelerin çoğunluğu baskın şeklinde icra edilen gerilla tipi harekât ile ifade edilebilir. Bu bağlamda İtalyan donanmasının etki alanı çerçevesinde İtalyan kuvvetlerinin ilerleme gayretleri tüketilmiştir. Ancak bölgede tesis edilmiş olan deniz üssü faaliyetlerine savaşın sonuna kadar devam etmiştir.

Homs sektöründe; İtalyanların yaptığı değerlendirmeye göre Türk kaçak nakliyatı için önemli olan küçük bir limana sahip Homs bölgesi, Trablus’un 120 kilometre doğusunda yer alan küçük bir kasabadır. Homs’un üç kilometre güneybatısında bulunan Markeb Tepesi, 116 rakımlı olup kıyı bölgelerine ve yaklaşıma istikametlerine hâkim bir tepedir. Çatışmaların başladığı günlerde bölgede bulunan Türk birliği Markeb Tepesi’ne karargâhını kurmuş²⁹⁵ ve olası bir düşman çıkarmasına karşı zayıf örtme birlikleri ile kıyı savunmasını hazırlamıştır. İtalyanlar 21 Ekim 1911 tarihinde Homs meskûn mahallini işgal etmiştir. Hemen akabinde mevzilerini batıya doğru

²⁹³ Age., s. 304

²⁹⁴ Age., s. 227

²⁹⁵ Age., s. 215

geliştirmek istemiş ve bu kapsamda Markeb Tepe bölgesini ele geçirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Ayrıca Homs kasabasının hemen doğusunda bulunan Lebde Harabeleri bölgesini ele geçirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır.

Bölgedeki İtalyan birliği sürekli takviyeler alarak 27 Şubat 1912 tarihinde yeniden taarruz ederek Markeb Tepesi'ni ele geçirebilmişler ve müteakiben Lebde bölgesini kontrol altına alabilmişlerdir. Bu zamana kadar olan muharebelerde oldukça yüksek miktarda personel ve malzeme zayıatına katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu bölgedeki muharebelerin emir komutası Binbaşı Halil (Kut) tarafından deruhte edilmiştir.²⁹⁶

Derne sektörü İtalyan Seferi Kuvvetleri'nin en çok zayıat verdiği bölgedir. Derne bölgesi Bingazi sektörü ile değerlendirildiğinde doğu-batı istikametinde Mısır'dan gelen farklı yolların kesişimindedir. Ayrıca güneye uzanan yollar bakımından da Afrika içlerine giden yolları barındırır. Derne Vadisi'nin derin yarıntısı, birbirinden ayrı, birbirini göremeyen, her birisi geçilmesi güç ve aralarında (Şehire çok yakın kesim hariç) bağlantı olanağı bulunmayan iki savunma bölgesi meydana getirmektedir. Bu vadiye birleşen kollar, plato üzerinde kıyı tarafına dönük, savunma tesisleri ve düzeni bakımından istifade edilebilecek birçok arazi kabartıları ve çukurları meydana getirir. Platonun batı kısmı, aynı şekilde engebeli ve karışık bir halde olup kuzeybatıya doğru uzanan başka bir vadi tarafından derin bir biçimde bölünmüş durumdadır. Bu iki vadi arasında, kuzeye doğru yükselen ve bu vadilerin kuzey yamaçlarını teşkil eden bir çeşit boyun vardır. Vadinin en hâkim noktasında Sidi-Abdullah Mescit ve Mezarlığı bulunmaktadır. Bu Mescit ve Mezarlıktan Derne'ye doğru arazi, birbirini takip eden, pek yüksek olmayan birtakım tepeler halinde alçalmaya başlar.²⁹⁷ İtalyanlar, karaya çıktıktan sonra (18 Ekim 1911) bu tepelerden, mescitten iki kilometre mesafede olan tepede, bir tabya inşa etmiş, bu tabyanın yaklaşık olarak 800 metre güneybatısında da Meşhur Lombardiya Tabyası'nı yapmışlardır. Harp süresince yapılan muharebelerde bu iki tabyayı dayanak noktası olarak kullanmışlardır. Derne etrafındaki muharebeler aralıksız olarak cereyan etmişse de yoğunluk itibarıyla harbin ilk aylarında (Kasım 1911-Mart 1912 de) ve (Eylül-Ekim 1912) son aylarında olmak üzere iki önemli devre arz eder.²⁹⁸ İlk aylarda yapılan İtalyan taarruzi hareketleri Derne bölgesinde bulunan Türk kuvvetleri ve yerli

²⁹⁶ Age., s. 315

²⁹⁷ Age., s. 232.

²⁹⁸ Age., s. 235.

aşiretlerin yardımıyla durdurulmuş, İtalyanların bölgeye yerleşmeleri sekteye uğratılmıştır. Bölge genelinde taarruz ve savunma hareketleri her iki taraf içinde tabyalar bölgesinde cereyan etmiş, bölgedeki İtalyan kuvvetlerinin emir komutası gösterilen başarısızlıklar sebebiyle çeşitli zamanlarda değiştirilmiştir. Derne bölgesi komutanı Kurmay Binbaşı²⁹⁹ Mustafa Kemal'dir.³⁰⁰

Bingazi sektöründe; diğer sektörler ile koordineli olarak yapılan harekât neticesinde İtalyan kuvvetleri 21 Ekim 1911 tarihinde Bingazi şehrinin işgalini tamamlayabilmiştir. Başlangıçtan itibaren sürekli baskın ve karşı taarruzlara maruz kalan İtalyan kuvvetleri, çoğunlukla tahkimat ve tabyaları gerisinde savunma düzeninde beklemişlerdir. Türk kuvvetlerinin kullandıkları sulara erişimi kısıtlamak için yaptıkları mahdut hedefli taarruzları çoğunlukla başarısızlıkla neticelenmiştir. Bu bölgedeki direniş Kurmay Binbaşı Enver'in³⁰¹ (Enver Paşa'nın) bölgeye gelişi ve Senusiler ile irtibata geçmesiyle şiddetlenmiş ve İtalyanlar savaş süresince sahil şeridinde hapsedilmişlerdir.

Bu kapsamda kara harekâtı çerçevesinde yapılacak olan değerlendirmede, Ekim 1911'de İtalyan ordusunun muhtelif bölgelere yaptığı çıkarmalar ile hamle üstünlüğünü kazanmış olmasına rağmen, durum üstünlüğünü bir türlü kazanamamıştır. Savaşın asimetrik karakteri kısa sürede İtalyan komuta heyetini umutsuzluğa düşürmeye başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında gelişimini tamamlamaya yaklaşan konvansiyonel savaş konseptinin gereği olarak, makinalı tüfekler ve siperler ile

²⁹⁹ Mustafa Kemal (Atatürk) 30 Kasım 1911 tarihinde Binbaşı rütbesine terfi etmiştir. Ayrıntılar için **bkz. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 125, s. 27.

³⁰⁰ Erkân-ı Harp Kolağası (Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) 1'inci Şubede görevliken, gazeteci Mustafa Şerif adıyla, Trablusgarp'a gönüllü olarak İskenderiye üzerinden gitmiştir. 2 Kasım 1911 günü, İskenderiye'den hareket etmek üzere iken hastalanmış ve hareketi 17 Kasım'a kadar gecikmiştir. Bu tarihten sonra Mısır sınırını geçerek Tobruk'a varmış ve bundan sonra Derne'deki kuvvetlerin komutanı olmuştur. Derne'de 16-17 Ocak 1912 tarihindeki İtalyanlara baskın tarzında taarruz esnasında gözünden yaralanır. Muharebeler esnasında yoğun toz bulutu içinde kalan Mustafa Kemal'in sol gözüne bir kireç parçası girmiştir. Asit Borik ile yapılan tedavi işe yaramamış, 18 Ocak 1912 tarihinde Derne'de teşkil edilmiş olan Hilal-i Ahmer Hastanesine yatmıştır. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) 24 Ekim 1912 tarihine kadar Derne Komutanlığı görevini bırakmamıştır. 24 Ekim 1912 tarihinde bölgeden ayrılarak Viyana'ya göz tedavisi için gitmiştir. Ayrıntılar için **bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Cilt 1**, Remzi Kitabevi, 1999., Erdal Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyete**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008., Cemal Kutay, **Osmanlı Trablusgarp'inde İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları**, ABM Yayınevi, İstanbul, 2016., Eren Çiçek, **Trablusgarp Savaşında Mustafa Kemal (Atatürk)'in Geçirdiği Travmalar ve Sağlığı**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1'inci Uluslararası Tarih Sempozyumu, Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler, İzmir, 2011.

³⁰¹ Kurmay Binbaşı Enver 12 Kasım 1911 tarihinde Yarbay rütbesine terfi etmiştir. Ayrıntılar için **bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı İtalyan Harbi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1981, s. 250.

çevrilmiş, topçu baraj ateşleri ile ve dikenli teller ile hasmın yaklaşmasını engelleyen ve kanallandırmak belirli noktalarda kitle halinde ateş ve manevra ile imha etmeyi amaçlayan İtalyanlar, kütle halinde taarruz ve ateş desteğinden azami istifade edecek şekilde hareket etmişlerdir. Karşılaştıkları her tehlide konvansiyonel olarak tedbirler getirmeye çalışmalarına rağmen bunda başarılı olamamışlardır.

Ayrıca harekât bölgesinde ilk kez uçakların kullanılması ve bu uçakların etkisi düşüktü olsa kara hedeflerine karşı bombalama aracı olarak kullanılması Türk- İtalyan harbinde görülmüştür. İtalyanlar teknolojik olarak ileri olmalarının ve ekonomik güçlerinin farkında olarak bu imkân ve kabiliyetlerini sonuna kadar kullanmışlardır. Sivil asker ayırımı yapmadan yaptıkları hava bombardımanlarında en fazla etkiyi zeplin kullandıkları zaman sağlamışlardır.³⁰² Aynı zamanda donanma gemilerinin topçu atışları ve kıyıya çıkarılan silahlarının etkisinden istifade ederek kıyı başlarında tutunmayı başarabilmişlerdir.

Bu minvalde İtalyan ağırlık merkezi değerlendirildiğinde; **stratejik ağırlık merkezinin** İtalya'nın ekonomik, siyasi ve askeri gücü olduğu, operatif ağırlık merkezinin donanması ve askeri birlikleri olduğu görülmektedir. Bu kapsamda İtalyan askeri birliklerinin **kritik kabiliyetleri** göz önüne alındığında donanmanın sağladığı uzun menzilli ateş desteği, zeplin ve uçaklar marifeti ile elde edilen derinlikte keşif, gözetleme ve istihbarat yeteneği, tahkimat ve tabya inşası için gerekli olan kaynakları kolaylıkla ikmal edebilme yeteneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İtalya tarafının **kritik ihtiyaçları** olarak İtalyan kamuoyunun desteği ön plana çıkmaktadır. **Kritik hassasiyetleri** değerlendirildiğinde ise öncelikle askeri birliklerinin sayıca fazla olmasına rağmen eğitim ve muharebe tecrübesinin eksik olduğu, savaşın uzaması ve zayıfların artması ile siyasi ve ekonomik hassasiyetlerinin arttığı görülmektedir.

Türk tarafı için durum oldukça farklıdır. Konvansiyonel anlamda zayıf olan ve Trablusgarp'ı savunmak ile görevli bulunan 42. Tümen silah, araç, gereç ve personel bakımından sefer kadrosunun yarısı kadardır. Bu tümenin durumu başlangıçta oldukça dez avantajlı olarak görülse de Harbiye Nezareti'nce tasarlanan plan uygulanmaya başladıkça, bu dezavantajın giderek avantaj haline geldiği gözlenmiştir. Nizami ve konvansiyonel bir orduya karşı duramayacak kadar zayıf olan bu tümen, yerel aşiret

³⁰² Seppings-Wright, H.C., **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, Çev: Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Şubat 2013, s. 102

ve gönüllü kuvvetlerin katılımıyla karma bir kuvvet şekline getirilmiş ve başlarına İstanbul'dan "kaçak" olarak gelen, Türk subaylarının emir komutasında esnek ve gayet hareketli birlikler haline gelmişlerdir. 42. Tümen kadrosu muhtelif garnizonlarda dağınık halde olmasına rağmen, oluşturulan direniş kuvvetinin nüvesini oluşturması bakımından önem arz etmektedir.

İslam coğrafyasında büyük yankı oluşturan bu direniş harekâtı tüm dünyanın dikkatini çekmiş ve özellikle İslam coğrafyasından yardımlar Hilal-i Ahmer vasıtası ile bölgeye ulaştırılmıştır. Hilal-i Ahmer bölgede pek çok 200 veya 300 yataklı seyyar hastaneler kurarak cephe hattındaki sıhhi desteği de sağlamıştır.³⁰³ Ayrıca Senüsilerin savaşa katılımı ile, lojistik destek problemi büyük ölçüde giderilmiştir.

Kullandıkları silahlara gelince başlangıçta oldukça yetersiz olan silah ve teçhizat yapılan baskınlarda elde edilenlerin kullanılmaya başlanması ile ve lojistik desteğin hareketin ilerleyen safhalarında yetersiz olsa da sağlanması ile İtalyanlar ile mücadele edilebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Genel olarak kullanılan teçhizat, piyade tüfekleri, düşük kalibreli ve mühimmatı tahditli olarak kullanılan toplar, düşmandan ele geçen ve birlik mevcudu olan makinalı tüfekler olarak görülmektedir. Harbin başlangıcında tamamen düzensiz hareketler ile direniş sağlanırken, Gönüllü Türk Subaylarının bölgeye gelmesi ile mücadelenin şekli değişmeye başlamıştır.

Balkanlarda yıllarca çeteciler ve komitacılar ile mücadele eden Türk subayları³⁰⁴, şimdi konvansiyonel harekât ile gerilla harekâtını çok uyumlu bir şekilde aynı potada eritmeyi başaracak, yeri geldiğinde sadece gerilla taktikleri uygulayacak, yeri geldiğinde müstahkem bir mevkiyi savunacak, yeri geldiğinde ise kütle halinde taarruz ile kritik arazileri ele geçireceklerdir. Bu hareket tarzı sayesinde bir sene boyunca İtalyan ordusu kıyı şeridinde hapsolacak ve deniz topçusunun menzilinin dışına çıkamayacaktır. Yaratıcı fikirleri kullanarak ve teknolojinin verdiği imkanlardan

³⁰³ **Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü**, Çev.: Nurten Kutsal, T&K Yayınları, İstanbul, Ağustos 2015, s. 55

³⁰⁴ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından sonra Balkanlar'da meydana gelen statüko sebebiyle Bulgar, Sırp ve Yunan komitacılar ile mücadelede Osmanlı Devleti'nin çoğunlukla yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu gruplar tarafından oluşturulan çeteler, Balkan coğrafyasını kendi komitelerinin maksatlarına uygun biçimde şekillendirme gayretine girmişlerdir. Bu çerçevede yerel kolluk kuvvetleri ve askeri birlikler için yenilikleri getiren çetecilik ile Türk subayları çok erken zamanlarda tanışmışlardır. Bu minvalde elde edilen tecrübeler özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra askeri okullarda ve kışlalarda okutulmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için **bkz.** Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, **Osmanlı Gayri Nizami Harp Doktrini Eşkîya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesi (1909)**, Hazırlayan: Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

istifade ederek başlangıçta mevzi başarılar sağlamış olmalarına rağmen, özellikle gece baskınları ve pusularda çetecilik yöntemlerini (gerilla taktik ve tekniklerini) muvazzaf Türk subaylarının emir komutası altında uygulayan direnişe karşı koyamamışlardır.

Trablusgarp' ta savaşıyan Türk ordusu değerlendirildiğinde, orduyu teşkil eden düzenli askeri birlik ancak ordunun nüvesini oluşturmakta, harekât mevcutları ise yerli ahali ve kabilelerin katılımı ile sağlanmıştır. Her bölük seviyesinde bir Türk subayı emir komuta ederken, emri altındakilerin pek az bir kısmı düzenli ordu askeridir.

Organizasyonel anlamda tamamen karma bir kuruluş ile yapılan harekâtlar başlangıçta Türk savunma stratejisi olarak benimsenmişse de düzenli ordu imkanlarından sayılabilecek topların ve makinalı tüfeklerin kullanımı ve kütle halinde taarruzlar icra edilmesi, bunların aşiretlerden oluşan süvari birlikleri ile desteklenmesi o dönem içerisinde değerlendirildiğinde olağan dışılık arz eder. Ayrıca İtalyanların konvansiyonel yöntemleri uygulamadaki inatları ve büyük operasyonlar haricinde üs bölgelerinin dışına çıkmamaları, Türk subaylarına direnişi³⁰⁵ organize etme ve yeni katılan gönüllüleri eğitime fırsatı vermiştir.

Trablusgarp'ta başlayan direniş hareketi Türk subayları ve askerlerinin çabaları ile kapsamlı bir savunma düzeni haline getirilmiş ve mücadelenin sonuna kadar bu karakterini korumuştur. Yapılan taarruzlar neticesinde kaybedilen mevcutlar, direniş için örgütlenmiş bölge halkı tarafından en kısa sürede tamamlanmış ve askeri mevcut korunmuştur.³⁰⁶

Osmanlı hükümetinin İtalyanlar ile savaşı göze alamayıp gizli ve örtülü yollardan³⁰⁷, bölgeye gönüllü subayları yollaması ve başarısız olurlar ise sorumluluk kabul etmemesi açıktan savaş ilanına karşılık olarak cevap verilemeyecek durumda oluşturulmuş bir hal tarzı olmasına rağmen Osmanlı diplomasisinin yetersiz kaldığı,

³⁰⁵ Direniş harekâtı ayrıntılı bilgi için **bkz.**, Özkan Özer, Direniş (Insurgency) ve Karşı Direniş Harekâtı (Counterinsurgency): Afganistan Örneği (2001–2011), **KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 2014

³⁰⁶ Taylan, Sorgun, **Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, Kaynak Yayınları, Geliştirilmiş 7. Basım, İstanbul, Kasım 2016, s: 87

³⁰⁷ Bölgeye giden subaylar Trablusgarp ve Bingazi'ye kaçak ve sivil olarak ya Fransız işgalindeki Tunus veya İngiliz işgali altındaki Mısır topraklarından geçmiştir. Ayrıntılar için **bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1981, s.158.

ekonomik, siyasi ve asker gücünün zayıf olduğu dönemlerde kurtuluş çaresi olarak gördüğü “Teşkilat-ı Mahsusa”³⁰⁸ hareketlerinin ilk örneği olarak değerlendirilebilir.

Mesele “Hibrit Savaş” çerçevesinden değerlendirildiğinde, Trablusgarp’ı savunan Türk birliklerinin ve Türk subaylarının faaliyetleri incelenmelidir. Bu kapsamda;

a. Hasım değerlendirilerek eldeki imkanlar dahilinde (aktörün yapısını ön plana çıkarır) en uygun yöntemin bulunabilmesi maksadıyla hasmın doğru anlaşılıp analiz edilmesi, bu minvalde hareketin tasarlanması çerçevesinde Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa’dan³⁰⁹ gelen şifreli telgraflar analiz edildiğinde, bölgede kıyı hattında İtalyan çıkarma birliklerinin karşılanması, yerel halkın silahlandırılması ve mukavemet edilemez ise kuvvetin çoğunluğunun iç bölgelere çekilerek “çete” muharebeleri ile düşmanın yıpratılmasını öngörmektedir.

Bu şifreli telgraf şu şekildedir;

“Her ihtimali dikkate alarak size aşağıdaki talimatı veriyorum. Askeriyece gizli tutulması gerekir.

1. İtalyan donanması Trablusgarp önünde görülecek olursa âdet olduğu üzere sancak ile selamlanacaktır. Selam için top atacak olursa topla da selamlanacaktır. En yüksek rütbeli subayları tarafından yapılacak ziyarete de âdet olduğu üzere nezaketle karşılık verilecektir.

2. İtalyan amirali karaya asker çıkaracağını bildirirse İstanbul’dan talimat alınacağı söylenerek durum hemen bize bildirilecektir. Kabul etmeyip de karaya asker çıkarma konusunda ısrar ederse mümkün mertebe silahsız engel olunacak, silah kullanırlarsa elbette silahla karşılık verilecek ve asker çıkarılmasına engel olunacaktır.

³⁰⁸ Teşkilat-ı Mahsusa’ nın resmi olarak kurulma tarihi 1914 yılıdır. O tarihlerde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa Trablusgarp ve Balkan Savaşı tecrübelerinin ışığında kadrosunun gönüllüler tarafından oluşturulan birlikler kurarak, ihtiyaç hasıl olan bölgelerde yürütülecek olan gayri nizami harp faaliyetlerinin sevk edilebilmesini amaçlamıştır. **Bkz. Ahmet Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt:1 (1914- 1918)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.15. ayrıca **bkz. Polat Safi, The Ottoman Special Organization- Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment with Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)**, **Bilkent Üniversitesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

³⁰⁹ Mahmut Şevket Paşa (1856-1913), Bağdat’ta doğmuştur. İlk tahsilini Bağdat’ta yapmış daha sonra İstanbul’a gelerek askerî liseyi bitirmiştir. Harp Okulundan sonra 1883’te Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuş, 1905’te korgeneralliğe kadar yükselmiştir. Kosova valiliği yapmış, 1908’de Meşrutiyet’in ilanından sonra 3’üncü Ordu Komutanlığına atanmış ve 31 Mart Vakası üzerine Hareket Ordusu Komutanı olarak İstanbul’a girmiştir. 1909’da 1’inci, 2’nci ve 3’üncü Ordular Müfettişliğine atanmıştır. Aynı yıl Hakkı Paşa Hükûmetinde Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiştir. 1912’de mareşal olmuştur. 9 Temmuz 1912’de İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin baskısı sonucu Harbiye Nazırlığı görevinden istifa etmiştir. 23 Ocak 1913’te sadrazam olmuş, 11 Haziran 1913’te İstanbul’da bir suikast sonucu öldürülmüştür. Ayrıntılar için **bkz. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1983, s.486.

3. İtalyan donanması tarafından asker çıkarılmasını kolaylaştırmak için surlar üzerine ateş edilecek olursa istihkâmlarımız tarafından karşılık verilecektir. Askerlerimiz kalelerimizi askerlik şerefimizi sonuna kadar muhafaza ederek yiğitçe ve kahramanca müdafaa edecek, Osmanlılık namusunu yükseltmek için canlarını feda etmekten kesinlikle çekinmeyeceklerdir.

4. İstihkâmlar tahrip edilerek müdafaa ve muhafazaları mümkün olmadığı takdirde, toprakların kamaları ortadan kaldırılacak ve bu hâlde şehrin müdafasına çalışılacaktır.

5. Düşmanın karaya asker çıkarmasına şiddetle karşı konacak, başarısızlık durumunda mevkinin karadan da müdafaa imkânsız olacağından içerilere gidilerek düşman orada taciz edilecek, çete muharebeleri yapılacak ve içerideki kasabalarda hükûmet tesisiyle Osmanlı idaresinin devamına çalışılacaktır. Bu durumda Tunus yoluyla İstanbul'la yapılacak muhabere sonucu erzak tedarik edilecektir. Askeriyeye gönderilen üç aylık paradan başka 50.000 lira daha gönderilmiş olup bu paralar başlangıçta bankada muhafaza edilerek azar azar harcanacak, içerilere doğru çekilmek zorunda kalındığında ise paraların tamamı bankadan alınarak ihtiyaçlara harcanacaktır.

6. İtalyanların yukarıda bahsedildiği gibi saldırımları hâlinde, mevcut silah ve mühimmat vatansever halka dağıtılıp oradaki taburların mevcutları askerlik yaşı gelenlerin de katılımıyla binlere(?) çıkarılarak müdafaa kuvvetinin artırılması için çalışılacaktır.

7. Denizden yollar kesilse bile birçok subay arkadaşımız, oralarda çete muharebesine devam etmek üzere gönüllü yazılmış olduklarından Tunus ve Mısır yollarıyla yardımınıza koşacaklardır.

8. Askerimiz Trablus'a bağlı olan yerlerde istisnasız İtalyan tebaası da dâhil bütün yabancı tebaanın mal ve canının muhafazasına fazlasıyla dikkat edeceklerdir.

9. Gereken mahallere bu maddelerin gerekli fıkraları şimdiden gizli olarak tebliğ edilmelidir.

Mahmut Şevket"³¹⁰

Harp süresince ve kara hareketinin devam ettiği tüm bölgelerde yukarıda ifade edilen tasarımın ana esasları ile uygulandığı tespit edilmiştir.

b. Konvansiyonel yetenek kazandırılmış veya kazandırılmamış vekil kuvvet varlığı ve kullanımı kapsamında ise, başlangıçta sadece silah ve mühimmat dağıtılarak teşkil edilen yerel kabilelerden oluşan gruplar, Senusilerin desteğinin sağlanması ve Türk subaylarının başarılı olarak icra ettikleri muharebeler sonucu bölge halkından seçilen bir kısım personel Harbiye Mektebi'nde eğitim almak üzere gönderilmiş, yerel aşiretler tarafından düzenli ordu taktik, teknik ve yöntemler

³¹⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, 126, s. 3-4.

izlenerek faaliyetler icra edilmiş, yeri geldiğinde süngü muharebesine girilmiş, savunma aşamasında kritik bir arazi kesimi savunulurken mevzi savunması esasları şartlar dahilinde uygulanabilmiş, karşı taarruz ve kütle halinde taarruzlar icra edilebilmiştir. Bu kapsamda Trablusgap bölgesindeki yerel kuvveterin Osmanlı Devleti'nin karadan veya denizden gerçekleştiremediği takviye yerine Osmanlı Devleti'nin bir vekil kuvveti gibi hareket ettiği söylenebilir.

c. Yapılan harekât tasarımı çerçevesinde kuvvet kompozisyonu ve kuvvet kullanma yöntemleri çerçevesinde mesele değerlendirildiğinde Derne Şark Kolu Komutanı olan Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal tarafından verilen muharebe emri durumu özetler niteliktedir.

“1. Bu gece sabaha karşı düşmanın yeni yapmakta olduğu istihkâma aşağıdaki gibi bir baskın yapılacaktır:

Bu baskın, Garp Kolunun topçusu ve ihtiyaç hâlinde piyadesi tarafından himaye olunacaktır.

2. Mertube, Ümmü Rezm, Ümmü Hafin Zaviyelerinden seçilmiş kişilerden 100'er kişilik birer kol teşkil edilecek ve üç zaviyenin ortak alan silahlı Urban ile askerler ihtiyat kolu olacaktır. Kollardan birine Sabri diğerine Recep Efendi komuta edecek, ihtiyat kolu doğrudan doğruya benim emrimde olacak, Yüzbaşı Fuat ve Teğmen Hüseyin benim yanımda bulunacak ve Yüzbaşı Murat ordugâh muhafızı olmak üzere kalacaktır.

3. Düşman mevziisine baskın sabaha karşı ezani saat on bir buçukta yapılacaktır. Kollar saat sekizde ordugâhtan hareket edeceklerdir. Sabri Efendi Kolu, dün bizzat keşif için gittiği istikamette Derne Vadisi'nin doğu bölgesi kenarınca düşmanın yeni istihkâmı istikametinde cepheden; Recep Efendi Kolu, bunun doğusundan Vadi ile Seyit Aziz arasından Kasrı Atik istikametinde -düşman istihkâmının 500 metre kadar doğusunda- bu istihkâmın doğusundan hücum edeceklerdir. İhtiyat kolu ordugâhtan saat dokuzda Seyit Aziz'in batısında eski ordugâhın bulunduğu yere hareket edecektir.

4. Küçük çaplı mavzer cephanesinden her mavzerliye 60 mermi daha verilecek - önceden verilenle birlikte 120 olacak- satın alınan 1000 büyük çaplı mavzer cephanesi ve Urbandan seçilenlere verilmek üzere her kola dörder el humbarası18 şimdiden dağıtılacaktır.

5. Ben, saat dokuzda ihtiyat koluyla hareket edeceğim ve başlangıçta bu kol ile beraber Seyit Aziz'in batısında bulunacağım.

Derne Şark Kolu
Komutanı

Kurmay Binbaşı

M. Kemal”

Subaylar ve bütün şeyhler toplanarak bu emrin içeriği ve baskının amacı kendilerine tebliğ edilmiştir.”³¹¹

Buna göre; “Urban” olarak tabir edilen her muharip grubun başına bir Türk subayı görevlendirilmiş, irtibat ve muhabere usulleri ifade edilmiş, geri bölge emniyet sorumluluğu net olarak belirlenmiş, yer ve zaman kapsamında koordinasyon talimatı verilmiş, taarruz ve manevra biçimleri ifade edilmiş, mühimmat tahsisi özel çerçevede yapılmış ve komuta çerçevesinde komutanın nerede olacağı açık biçimde ifade edilmiştir. Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal tarafından verilmiş olan yukarıdaki muharebe emri, konvansiyonel bir ordu birliğine verilebilecek türden bir emir³¹² olmasına rağmen, muharebe gücünü oluşturan birliğin ekseriyetinin “Urban” olarak ifade edilen yerel aşiretlerden oluşması oldukça farklı bir durumdur. Emir komuta birliğinin sağlanabilmesi ve etkin sevk ve idare için her aşiret birliğinin başına subayların görevlendirilmesi de konvansiyonel harekât ile konvansiyonel olmayan harekât bileşenlerinin uyumlu olarak kullanılmasına örnek olarak gösterilebilir.

d. Bilgi harekâtı, psikolojik harekât, kamuoyu oluşturma gibi dönemin ruhuna uygun olarak uygulanması ve muhtelif faydalar elde edilecek harekât nevilerinin aynı harekât alanında koordineli veya bağımsız olarak kullanılarak güvenlik ortamının şekillendirilmesi kapsamında savaşın başından itibaren her iki tarafında kendi kamuoyunu şekillendirmek maksadıyla basın ve yayın organlarını kullandığı, yerel halkın desteğini sağlamak için çeşitli yollara başvurduğu tespit

³¹¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, 125, s. 50.

³¹² Dönemin tüm kurmay subaylarının askeri düşüncelerinin biçimlenmesinde Von Der Goltz'un etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda birliklerin sevk ve idaresi, komutanın sahip olması gereken nitelikler ve emirlerin nasıl verilmesi gerektiğine dair Mustafa Kemal Atatürk'ün “Zabit ve Kumandan ile Hasbihal” isimli eseri önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca dönemin konvansiyonel savaş terimlerinin Türk subayları tarafından doğru anlaşılıp, doğru kullanılması Türk subaylarının kendilerini yetiştirmekteki maharetlerini ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısını oluşturan ana esaslar ve düşünce kodları için **bkz. Özgür Körpe, Cesur ve Pragmatik, Atatürk ve Türk Stratejik Kültüründeki İnce Ayar**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2021.

edilmiştir. Bu minvalde Trablusgarp bölgesi için dönüm noktası Senusiler ile irtibatın sağlanarak, desteklerinin alınması ile başlamıştır. Bölgede oldukça etkin bir tarikat olan Senusiyye tarikatı savaşa dini bir boyut katmış ve savaşa yerel aşiretler için kuvvet çarpanı etkisi göstermiştir.

İtalyanlar tarafından yerel halkın kandırılması çerçevesinde meydana gelen birkaç hadise dikkat çekicidir. İlk olarak Derne'yi ele geçirmekteki başarısızlığın ardından Suse bölgesinde yapılan aldatmacada başlangıçta yerel halk tarafından şaşkınlık oluşmasına rağmen durumun farkına varılmıştır. Buna göre hadisenin meydana geliş biçimi şu şekilde olmuştur; *“6 Aralık 1911 günü, saat 1330 sıralarındaki iki direkli, üç bacalı bir İtalyan muharebe gemisinin Derne'ye yaklaşmakta olduğu görüldü. Aynı zamanda, diğer bir düşman gemisinin de Bingazi yönünden Derne'ye gelmekte olduğu dumanmdan saptandı. İlk gemi Eski SÜSE açığında durdu. Düşman gemisinden iki sandal indirildi, beyaz bayraklar çekilmiş bu sandallar karaya yanaştılar. İçlerinden çıkanlar, Suse'ye yakın Taşocaklarına doğru ilerlediler. Halka, Müslüman ve Sultan Halit'in askerleri oldukları, kendilerinden korkulmamasını söylüyorlardı. Bazı Araplar onlara doğru koşuşmaya başlamışlardı. Bu arada elden gelen bütün olanaklarla, bunun bir hile olduğu, kanmamaları halka anlatıldı. Nitekim, Halifenin ismi sorulduğunda bilemediler ve yalancı oldukları meydana çıktı.”*³¹³

İtalyanlar tarafından savaşın sonlarına doğru ise Enver Bey'in şehit olduğu, haberi bir bildiri haline getirilerek bölgeye uçaklar marifetiyle atılmış ve direniş kırılmak istenmiştir. Söz konusu bildiri ile ilgili Neşet Bey tarafından gönderilen şifreli telgraf şu şekildedir; *“Bugün İtalyanlar bir ilan daha attılar. Bu ilanda; Enver Bey'in Derne'de şehit olduğunu, Akdeniz'deki bütün adalarımızı topa tuttuklarını, Çanakkale'deki iki kalemizi tahrip ettiklerini, Esteropalya adasını işgal ederek harekât üssü yaptıklarını ve bundan böyle her tarafta şiddetli harekât düzenleyeceklerini bildiriyorlar. Urban üzerinde bir tesir yapmaması için doğru olup olmadığının bildirilmesi arz olunur.”*³¹⁴ Yukarıda da ifade edildiği üzere savaşın her iki tarafı da propaganda ve karşı propagandayı savaş müddetince etkin biçimde gayret etmiştir.

³¹³ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912), s. 239.

³¹⁴ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, 126, s. 120.

Bu kapsamda Trablusgarp Savaşı esnasında Türk ordusu tarafından uygulanan yöntem ve tekniklerin, hareketin tasarımının ve kuvvet kullanma usullerinin günümüzde “hibrit” olarak ifade edilen savaş biçimi için belirlenmiş kriterlere uygun olduğu değerlendirilebilir. Harekatın tasarımından icra edilmesine, kullanılan taktik ve yöntemlere, vekil kuvvet olarak kullanılan yerli kabilelerin teşkilatlandırılıp eğitilmesine ve propaganda savaşlarına kadar pek çok olgu dönemin imkanları dairesinde meydana gelmiştir.

3.4. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti

Batı Trakya günümüz Yunanistan devletinin kuzey-doğu bölgesinde olup, doğusunda Meriç Nehri, batısında Karasu Nehri ve Makedonya’nın Kavala ve Drama illeri, kuzeyinde Rodop Dağları ve Bulgaristan, güneyinde ise Adalar Denizi (Ege Denizi) ile çevrelenmiş, dar bir şerit halinde Trakya bölgesini Balkan coğrafyası ile birleştiren önemli konumdur. Günümüzde Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe şehirlerinden oluşmaktadır.³¹⁵

Batı Trakya’da ilk Türk varlığı İskit (Saka) Türkleri ile görülmeye başlamış, tarihsel süreç içerisinde bölgenin el değiştirmesi ile tabiiyeti değişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun süre egemenliği altında kalan Batı Trakya bölgesi, Osmanlı’nın iskân siyasetinin de bir sonucu olarak, Balkan Savaşları öncesinde Müslüman ve Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı³¹⁶ (toplam nüfusunun yüzde doksanı) bölgelerdendir.

Birinci Balkan Savaşı neticesinde bölge Bulgaristan tarafından işgal edilmiş, Balkan Devletleri’nin kendi aralarındaki anlaşmazlık neticesinde başlayan İkinci Balkan Savaşı ile bölgeye gönderilen 116 gönüllü Türk askeri³¹⁷ tarafından yerel halk ile gayret birliği sağlanarak Batı Trakya Türk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kurulan yeni devlette Osmanlı hükümeti zamanındaki kaza teşkilatı aynen kabul edilmiş, her birine birer hükümet başkanı seçilerek, yine her birine birer icra kuvveti tayin olmuştur. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti’nin bayrağında yer alan siyah rengi Balkanlar’da Müslüman ahaliye yapılan zulmü, yeşil renk İslam’ı, Ayyıldız ise

³¹⁵ Turgay Cin, **Türk Yunan İlişkilerinde İki Eski Başkent Gümülcine-İstanbul**, Orion Kitabevi, Ankara, 2009, s.82.

³¹⁶ Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi, 5’inci Cilt**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.342.

³¹⁷ Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, 4’üncü Cilt**, Sabah Kitapçılık, 1997, s.149.

Türklüğü temsil etmektedir. Batı Trakya hükümeti kuruluş amaç ve gayesini dış dünyaya duyurmak için Türkçe ve Fransızca yayın yapan “Independent” isimli bir gazete çıkarmış, otuz bin kişilik bir ordu kurmuş, bütçe hazırlamış, pul bastırmış, pasaport uygulamasına geçilerek bütün alanlarda teşekkül ettirilmiştir.³¹⁸

Batı Trakya Türk Cumhuriyeti’ni öne çıkaran önemli bir konuda Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili olan hususlardır. Resmi olarak daha önce de değinildiği gibi 1914 yılında Harbiye Nezareti’ne bağlı olarak kurulan Teşkilat-ı Mahsusa’nın teşkilinin bu tarihten önce olduğu konusundaki görüşler Cemal Paşa’nın anılarından³¹⁹ hareketle tartışmaya açılmıştır. Cemal Paşa anılarında Teşkilat-ı Mahsusa’dan bahsederken; “... o zaman ordu zihniyetinin ruhu olan bazı kimseler bu taahhüdün isabetsizliğini dikkati nazarına alarak hükümete bağlı olmayan yarı resmi bir teşkilat olan “Teşkilat-ı Mahsusa” Meriç nehrinin öte tarafında kendi istediği gibi hareket etmeye göz yummak esasını, Başkumandanlığa ve hükümete kabul ettirdi.” biçiminde ifadeler kullanmıştır. Bu konu ile ilgili benzer biçimde Hüsamettin Ertürk’ün anılarında bahsedilmiştir. Buna göre “Teşkilat-ı Mahsusa’yı Birinci Cihan Harbi’nden biraz evvel, hürriyet kahramanı, Harbiye Nazırı, daha sonra Başkumandan vekili olan Enver Paşa kurmuştur...”³²⁰ Hüsamettin Ertürk anılarında Teşkilat-ı Mahsusa için bir istihbarat teşkilatından ziyade o dönemin özel harp birliği olarak ifade etmiştir. Nitekim “Bilhassa harp esnasında, bir memleketin maddi ve manevi cephelerini sarsmak, onu içinden çökertmek için böyle bir fedai teşkilata ihtiyaç vardır. Nitekim İspanya dahili harbindeki meşhur 5’inci kolun gayesi, İkinci Cihan Harbi’nde Gerilla adı ile isimlendirilen çetelerin vazifesi, bundan başka bir şey olmamıştır. Birinci Cihan Harbi’nde Enver Paşa’nın bu metot, belki de ondan sonra birçok milletlerin dikkatini çeken ve üzerinde ehemmiyetle durdukları bir teşkilat olarak tarihe mal edilmiştir.”³²¹ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere mezkûr teşkilat günümüz tabiri ile “**özel harp, gayri nizami harp**” işlevi olan faaliyetler yürütmüştür.³²² Bu kapsamda sadece iki ay süre ayakta kalabilen bu devletin kuruluşundaki esaslar çetecilik yapan birkaç subayın başına buyruk biçimde Meriç Nehri’ni geçerek kurduğu bir geçici hükümetten ziyade

³¹⁸ Arslan Tekin, **Enver Paşa ve Dönemi**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.226-227.

³¹⁹ Cemal Paşa, **Anılarım 1913- 1922**, Hazırlayan: Fahri Parin, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s.62.

³²⁰ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı**, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s.118

³²¹ **Age**, s.118.

³²² Ayrıntılı bilgi için **bkz.** Zeynel Levent, **Gayri Nizami Harp (Harbi Sagir) Teorisi ve Türk Gayri Nizami Harp Tarihi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2020., **ayrıca bkz.** Polat Safi, “Fiilden İsim: Teşkilat-ı Mahsusa”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, 243, 2014, s. 74-79.

tarihe geçecek derecede başarılı bir organizasyonun tecellisi olarak değerlendirilerek tez çalışması için analiz edilecektir.

3.4.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

Batı Trakya'daki müstakil devlet/yönetim kurma girişimleri 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasına kadar uzamaktadır. Bu savaş neticesinde Rusya, çok yıpranmış olan Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Ayastefanos Anlaşması ile Balkanlar'da tam bir hakimiyet sağlamıştır. Bu savaş sonunda Sırbistan, Karadağ, Romanya, Yunanistan devletleri çeşitli kazanımlar sağlamış, Bulgaristan “özerk” bir prenslik haline gelmiş ve denize açılabilir duruma gelmiştir.³²³

Ayastefanos Anlaşması ile ortaya çıkan statüko ile Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları olan İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun baskıları ile Berlin Kongresi toplanmış ve Balkanların statükosu yeniden belirlenmiştir. Bu iki anlaşma arasında özellikle Bulgarlar ve Ruslar tarafından işgal altındaki topraklarda Türk ve Müslüman olan halka yönelik mütecaviz tavırlar neticesinde Rodoplu Türkler tarafından ayaklanma başlamış ve 4 Mart 1878 tarihinde Batı Trakya Türkleri tarafından “Rodop Türkleri” isimli bir yönetim kurulmuştur.³²⁴ Kurulan bu yönetim 1886 tarihinde İstanbul'da Büyük Devletler ve Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma ile ortadan kaldırılmıştır.³²⁵

Berlin Kongresi'nden sonraki statüko ile Balkanlar'da Makedonya meselesini şiddetlenmiştir. Bulgar Ekzarhlığı'nın Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden ayrılması³²⁶ ve milliyetçi (Panslavizm) akımların etkisi ile Makedonya coğrafyasında hak iddia etmeye başlayan Sırp, Yunan ve Bulgar milliyetçilerinin çatışmasından doğan sorun, Berlin Anlaşması'ndan sonra artarak devam etmiş ve Osmanlı Makedonya'sının paylaşılması planları çerçevesinde Balkan Savaşları'na giden süreci şekillendirmiştir.

Makedonya Berlin Kongresi ile, ıslahat yapılmak şartı ile Osmanlı Devleti'nde bırakılmıştır.³²⁷ Bunda bölgedeki yeni kurulan devletlerin hamisi pozisyonundaki

³²³ Uçarol, **age.**, s. 379.

³²⁴ Turgay Cin, **age.**, s.83

³²⁵ Nevzat Gündoğ, **1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.76.

³²⁶ Uçarol, **age.**, s. 360

³²⁷ **Age.**, s.393.

büyük devletlerin birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamalarının gözetildiği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Avusturya- Macaristan İmparatorluğu denize çıkışı olan bölgelerden Bosna Hersek’i ve Arnavutluk’u etki alanı olarak belirlerken, Rusya Panslavizm ideolojisi gereği denize ulaşacak Sırbistan ve Bulgaristan’ı etki alanı olarak belirlemiştir. Yunanistan “Megalo İdea” ideolojisi çerçevesinde pastadan pay kapmak ve kuzeye verimli topraklara erişmek için Osmanlı Makedonya’sı üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır.

Bu minvalde kurulan çeteler Makedonya’nın durumunu daha da karmaşıklaştırmıştır. Bulgar, Sırp ve Rum komitacıları Balkan Savaşları’na kadar geçen süre içerisinde bölgeyi çatışma alanı olarak kullanmış, bölgede hem birbirleri ile hem de Osmanlı yönetimi ile çatışmalara girmiştir. Bölgedeki çetecilik faaliyetleri kurulan komiteler (komitalar) tarafından yürütülmüştür. Buna göre ilk komiteyi 1890 yılında “Makedonya-Edirne Komitesi” adı altında Bulgarlar kurmuş, 1893 yılına gelindiğinde “VRMO” yani Makedonya İç İhtilal Teşkilatı adını taşıyan başka bir komite kurmuştur. Ayrıca bölgedeki komitacılık faaliyetlerinin kontrol altında tutulabilmesi için Bulgaristan tarafından ilhak edilebilmesi için 1895 yılında bir üst komite kurulmuştur. Bölgede ayrıca Sırlar tarafından kurulmuş olan “Saint Sava” ve Yunanlılar tarafından kurulan “Etnik-i Eterya” komiteleri ve çeteleri kendi çerçevelerinden faaliyetlerini yürütmüşlerdir.³²⁸

Yaygın olarak “komitacılar” olarak isimlendirilen bu gruplar o zamana kadar görülmemiş kapsam ve şiddette bir terör kampanyası³²⁹ ile sadece Osmanlı asker ve sivil bürokrasisini değil aynı zamanda rakip olarak gördükleri diğer grupları da hedef almıştır. Osmanlı yönetimi ise bölgede kapsamlı bir mücadele programı oluşturamadığı için mücadelenin ağır yükü ve sorumluluğu bölgede görev yapan subayların omuzlarına binmiştir.³³⁰ Çoğu mektepli subay bölgeye dönüşümlü olarak birden fazla kez atanırken, bir kısmı neredeyse mesleki kariyerinin tamamını bölgede ideolojik olarak koşullanmış, silahlanmış, halk desteğine sahip komitacılara karşı savaşıma adanmıştır. Osmanlı yönetimi ise sadece çatışmalar çok yoğunlaştığında bölgeye asker takviyesi yapmıştır.

³²⁸ Nevzat Gündag, **age.**, s. 85.

³²⁹ Bayar, **age.**, s.82

³³⁰ Uyar ve Erickson, **age.**, s. 432

Makedonya bölgesinde meydana gelen hadiseler ve Osmanlı yönetiminin bölgeye müdahil olamaması, bölgede görev yapan subayların düşünce yapılarını derinden etkilemiştir. Özellikle Alman ıslah heyetinin de etkisiyle modernleşen askeri okullardan mezun olan ve bölgede görev yapan subaylar, yürüttükleri mücadele için yol ve yöntem arayışına girmiş, Boer Savaşı'nda uygulanan teknik ve yöntemler dahil uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Buna göre demiryollarının ve geniş arazi kesimlerinin kontrol altına alınması için kullanılan “blockhouse”³³¹ uygulaması ve çetelere karşı harekât konseptleri geliştirilmiştir.³³²

Bölgede görev yapan subaylar komitacılık ile mücadele ederken sadece “gayri nizmi harp” yönünden yetenekleri gelişmemiş ayrıca düşünce dünyaları da etkilenmiştir. Türk stratejik kültüründe özellikle Karlofça Anlaşması ve Küçük Kaynarca Anlaşması ile şekillenmeye başlayan “devletin bekasının” stratejik bir davranış biçimi haline gelmesi³³³ bu dönemde subaylar arasında perçinlenmiştir. Bölgede mücadele eden özellikle mektepli subayların bu hissiyatlar ile “vatan” kelimesi geçen pek çok örgüt kumuş, Selanik ve 3'üncü Ordu bölgesi bu tip teşkilatlanmaların merkezi haline gelmiştir.³³⁴ Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölgede kurulmuş olması, mevcut “Osmanlıcılık” ve “İslamcılık” ideolojilerinin yanında “Türkçülük” ideolojisinin yükselmeye başlaması bu perspektifte değerlendirilebilir.

Mesele subayların askeri kültürü açısından değerlendirildiğinde ise öncelikle küçük birlik hareketini benimsemiş, inisiyatifli yüksek, bağımsız düşünme, karar alma ve uygulama yönünde tereddüt etmeyen³³⁵ ancak dönemin konvansiyonel hareket konseptlerinin gereklerini yeteri kadar tatbik etmemiş, kütle halinde hazırlanmış bir mevziye taarruz, savunma ve geri hareketler konusunda tecrübesiz, topçu desteğinin yönetilmesi ve yönlendirilmesi kapsamında yetersiz, lojistik ve ikmal konularında eğitime ihtiyaç duyan bir profil oluşturmaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan hassasiyetler ilerleyen süreçte Balkan Savaşları ile netlik kazanmıştır.³³⁶

³³¹ Age., s. 434

³³² Ayrıntılar için bkz. Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey, **Osmanlı Gayri Nizami Harp Doktrini Eşkya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesi (1909)**, Hazırlayan: Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

³³³ Körpe, age., s.37.

³³⁴ Uyar ve Erickson, age., s. 437.

³³⁵ Age., s. 439.

³³⁶ Balkan Savaşları'nda askeri olarak yapılan çeşitli hatalar ve değerlendirmeler için bkz. Mehmet Ün, **93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na “Rumeliye Veda”**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015, Balkan Savaşları esnasında uygulanan hareketin gayri nizami harp penceresinden değerlendirilmesi için bkz.

Balkanlar'da ifade edilen gelişmeler devam ederken ıslahat çalışmaları da sürdürülmüştür. Ancak bölgedeki etkilerini kaybetmek istemeyen Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın tazyiki ile 1904 yılında Mürtsteg Programı uygulamaya girmiştir. Bu kapsamda;

- a. *Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ıslahat hareketlerini yürütmek üzere atadığı Genel Müfettişin yanında, bir Rus bir de Avusturyalı memurun bulunması,*
- b. *Makedonya'daki polis ve jandarma örgütlerinin ıslahı işinin bir Avrupalı generale verilmesi ve bunun emrine gereği kadar yabancı subay atanması,*
- c. *Yönetim bölgelerinin, toplumların ayrılıklarına göre yeniden düzenlenmesi,*
- d. *Genel af çıkarılması; bunun uygulanmasını kontrol için Müslüman ve Hristiyanlardan bir komisyonun kurulması, buna Rus ve Avusturya temsilcilerinin de katılması*³³⁷ kararlaştırılmıştır.

Bütün bu ıslahat projeleri ve çalışmalarına rağmen bölgede meydana gelen çetecilik son bulmamıştır. Bulgar, Sırp ve Yunan çetecileri Makedonya bölgesinde tedhişe devam etmişlerdir. Süreç içerisinde İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi bir süre olayları yavaşlatsa da Bulgar çetecilerin faaliyetleri Bulgar basınında da yer almaya başlamış ve Makedonya sorunu ele alınmaya başlamıştır. Bu kapsamda İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması vesilesiyle Makedonya'nın çeşitli bölgelerinde yol kesme, adam soyma ve öldürme olayları çoğalmış, Balkan Devletleri'nin Türkler aleyhindeki propagandalarının kuvvetlenmesi ve Balkan Devletleri arasındaki ittifakın oluşmasında etkin olmuştur.³³⁸

Balkan Devletleri arasındaki ittifakın oluşumunda esas belirleyici Rusya olmuştur. Rusya'nın Panslavizm ideolojisi çerçevesinde öncelikle Bulgaristan ve Sırbistan ittifakı oluşmuştur. Bu ittifak 13 Mart 1912 tarihinde Sofya'da imzalanmış ve bir anlaşma ve gizli eki, Sırp-Bulgar Askeri Komisyonunu içeren bir anlaşma ve Sırp-

Ali Güneş, **Gayrinziemi Harp, Balkan Harbinde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, ayrıca Yarbay Bekir Fikri, **Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene"**, Editör: Tülay Duran, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 2007., subayların eğitim ve öğretim ile ilgili eksikliklerinin detaylı anlaşılması için bkz. Mahmud Muhtar, **Balkan Harbi, Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri**, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012., ayrıca Balkan Savaşı'nda seferberlik ve stratejik seviyedeki hatalar için bkz. Ali İhsan Sabis, **Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?**, Hazırlayan: Hasip Saygılı, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.

³³⁷ Uçarol, **age.**, s. 434.

³³⁸ Karal, **age.**, s. 254.

Bulgar Genelkurmayları arasında bir düzenlemeyi içermiştir.³³⁹ Buna göre Balkanlar iki ülke arasında net biçimde paylaşılmış, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak askeri hareketin birbirleri ile koordineli olmasını sağlayacak planlamalar yapılmış ve anlaşmazlık durumunda Rusya'nın hakemliği kabul edilmiştir.

Yunanistan- Bulgaristan anlaşması ise Venizelos'un isteği üzerine 1910 yılında başlamış ancak sonuca ulaşamamıştır. İtalya'nın Trablusgarp2a saldırısı üzerine yeniden başlayan görüşmeler neticesinde 29 Mayıs 1912 tarihinde Sofya'da anlaşma imzalanmıştır. Bunda da yine belirleyici unsur Rusya olmuş ve Yunan donanmasından faydalanma fikri ağır basmıştır.³⁴⁰ Sırp- Bulgar ittifakına nazaran Bulgar-Yunan anlaşmasının çerçevesi daha sınırlı olmuştur. Bunda Makedonya konusunda anlaşmazlığın etkisi büyük olmuş ve Makedonya'nın paylaşımının "ilerleyen dönemde" yeniden değerlendirilmesine karar verilerek askeri anlamda planlamaların yapılmasına başlanmıştır.³⁴¹

Balkan İttifakı'na son katılan devlet ise Karadağ olmuş, önce Karadağ'a İşkodra ve Yeni Pazar sancağının³⁴² verildiği Sırp-Karadağ anlaşması yapılmış, arkasından Mayıs 1912'de Yunanistan ile ve Ağustos 1912'de Bulgaristan ile anlaşmaya varılmıştır.³⁴³

Balkan İttifakı'nın karakterinin değerlendirilmesi gerekirse; bu ittifak tamamen Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak gayesi ile oluşturulmuş, sadece dört devlet arasında tek bir anlaşmadan ziyade birbirleri ile yapılan anlaşmalar serisi olarak sirayet etmiş, Romanya bu anlaşmanın dışında tutulmuştur. İttifakın itici gücü olarak Bulgaristan ortaya çıkmış, Sırbistan ile yapılan Makedonya'nın paylaşımı, Yunanistan ile yapılmamış bu da ittifakın zayıf tarafını oluşturmuştur. Nitekim Birinci Balkan Savaşı sonunda ittifak üyelerinin birbirleri ile savaşmaya başlamalarındaki temel hususun bu olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca garantör rolünde sadece Rusya'nın olması, diğer büyük devletlerin bölge üzerinde tasavvur ettikleri "statüko" için tehdit oluşturmuş ve bölgesel güç dengelerinden kaynaklı bir boşluğun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu boşluk İkinci Balkan Savaşı esnasında Edirne'nin geri alınmasını ve

³³⁹ Armaoğlu, **age.**, s. 638.

³⁴⁰ Karal, **age.**, s. 293.

³⁴¹ Armaoğlu, **age.**, s.640.

³⁴² Turan, **age.**, s.34.

³⁴³ **Age.**, s. 641.

Batı Trakya'nın ele geçirilmesini sağlayacak uygun fırsatları Osmanlı Devleti'ne sunmuştur.

Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı Devleti'nin durumu ise oldukça karmaşık vaziyettedir. İkinci Meşrutiyeti takip eden dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetiminde İttihat ve Terakki gerek devlet yönetecek kadrolardan mahrum olması, gerekse iç hizipleşmeler sebebiyle istikrarlı bir yönetim sergileyememiştir.³⁴⁴ Bu kapsamda kabine değişiklikleri yapılmış ancak istenen sonuçlar elde edilememiştir. İkinci Meşrutiyet'in hemen akabinde 31 Mart hadisesi meydana gelmiş, parti içinde ve ordu içerisinde hizipleşmeler artarak devam etmiştir.³⁴⁵ Ayrıca Yemen, Asir, Arnavutluk'ta isyanlar çıkmış ve Makedonya'da komitacılık faaliyetleri artan bir ivme kazanmıştır. Ordu içerisindeki bölünmede etken faktör muhalif "Hürriyet ve İtilaf Partisi" ve "Halaskar Zabitan" grubu olarak ön plana çıkmış ve İtalya'nın tahriki ile başlayan ve Katolik Arnavutların başını çektiği Malisor İsyanı'na gerek örtülü olarak gerekse açıktan destek veren bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁶ Yukarıda ifade edilen süreç çalkantılı biçimde Trablusgarp Savaşı süresince devam etmiş, iç istikrarsızlık ve hizipleşme sadece siyasi olarak değil İtalyanlara ve ülkenin farklı yerlerinde ortaya çıkan isyanlara karşı mücadeleye de sirayet etmiştir.³⁴⁷ Benzer şekilde ordudaki partileşmenin en somut örnekleri Balkan Savaşları'nda kendini göstermiştir.

Osmanlı Devleti için Balkan Savaşı bozgun, sefalet ve felaket anlamındadır. Osmanlı ordusu bir ay içinde dağılmış, Bulgar orduları Çatalca önlerine kadar gelmiştir. Bu süreçte yüzbinlerce Türk ve Müslüman yurtlarını bırakarak Rumeli'den göç etmeye çalışmış bunların bir kısmı işgalci ordular ve komitacılar tarafından

³⁴⁴ 1909 yılının sonuna kadar yönetime gelen toplam 5 farklı kabine mevcuttur. Bu kabinelerin ekseriyeti eski yönetimde görev yapmış devlet adamlarından oluşmuştur. Bu dönemlerde İttihat ve Terakki mecliste çoğunlukta olmasına rağmen hükümet sorumluluğunu almıyor ancak hükümet işlerine de karışmaktan uzak kalamıyordu. Bu durum ilerleyen süreçte hükümet buhranına yol açmış ve İttihat ve Terakki'nin yönetimden ayrılmasına ve "Büyük Kabine" nin kurulmasına kadar devam etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Fahri Belen, **20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016 ve Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:2**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

³⁴⁵ İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki ile muhalif parti olan "Hürriyet ve İtilaf Partisi" arasındaki çatışmalar Celal Bayar'ın Talat Paşa'dan aktardığına göre "... memleketi bir iç savaşa götürebilecek mahiyette..." olduğu görülmüştür. Bu kapsamda konu ile ilgili ayrıntılı ve derinlikli araştırma mevcut çalışmayı bağlamından çıkaracağı değerlendirildiğinden dolayı genel hadiseler önemlerine istinaden açıklanmaya çalışılmıştır.

³⁴⁶ Karal, **age.**, s. 170

³⁴⁷ Aziz Samih İlter tarafından yazılan "Trablusgarp'ın Gizli Cephesi" isimli eserde Harbiye Nazırı'nın değişimi ile ortaya çıkan ikmal ve lojistik problemleri açık biçimde ifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Aziz Samih İlter, **Trablusgarp Harbi'nin Gizli Cephesi**, Hazırlayan İbrahim Özen, Çolpan Kitap, Ankara, 2019.

katledilmiştir.³⁴⁸ Birçokları da açlık ve hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Savaşlar sonunda Rumeli’ndeki Türk toprakları üzerindeki hakimiyet sona ermiştir. Balkan Savaşları’nda böylesine büyük bir bozgunun yaşanmasının ana sebepleri olarak hükümetin (siyasi iradenin) güçsüzlüğü ve ordunun yetersizliği ön plana çıkmaktadır.³⁴⁹ Öncelikle İttihat ve Terakki Partisi’ne karşı yürütülen muhalefetin sonunda Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın sadrazamlığında kurulmuş olan “Büyük Kabine” savaşı yönetecek enerji, analitik düşünme yeteneğinden yoksun bir kabinedir. Kabineyi oluşturan üyelerin çoğunluğu oldukça yaşlı ve “göreceli olarak” tarafsız kimselerdir. Bir muhalefet hükümeti veya koalisyon hükümeti olarak dahi adlandırılmayacak, iç çekişmelerin sonunda üzerinde karar kılınmış, tek ortak noktaları savaştan çekinmek için ellerinden geleni yapmaları olmuştur. Bu kapsamda “Büyük Kabine” ne oluşan Balkan İttifakı’nın farkına varabilmiş ne de savaşı yürütebilecek stratejik düşünme yeteneğine sahip olabilmıştır.³⁵⁰

Ordunun teşkilat eğitim seviyesi de bu dönemde yetersizdir. Alaylı subaylar ordudan çıkarılmış³⁵¹, okuldan mezun olan subayların azlığı nedeniyle yerleri doldurulamamış, birlikler “Terhis”³⁵² hadisesinden dolayı kadrolarını destekleyememiş, geri hizmet kapsamında ele alınması gereken ikmal, haberleşme ve sağlık hizmetleri oldukça kötü durumdadır. Ayrıca muhtemel bir savaş için bölgede savaşı idare edecek komuta heyeti stratejik ve operatif seviyede hareketin sevk ve idaresinden yoksundurlar. Ordu içinde particilik oldukça yaygınlaşmıştır.³⁵³

İkinci Meşrutiyet’ten sonra her ne kadar ordunun ıslah edilmesine yönelik tedbirler³⁵⁴ alınmaya çalışılsa da Balkan Savaşları öncesinde hem isyanlar hem de imkanların

³⁴⁸ Savaşın sonunda Osmanlı Devleti’nin elinden çıkan topraklarda yaşayan Müslüman nüfusun %62’si artık o topraklarda yaşamamaktadır. McCarthy tarafından yapılan araştırmada bölgede böylesine demografik değişim birkaç başlık altında ele alınmıştır. Buna göre kaybedilen topraklarda Balkan İttifakı üyeleri tarafından uygulanan cinayet, soygun ve yıkım ve zorla Hristiyanlaştırma politikası ön plana çıkmış, ırza geçme sıradanlaşmıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)**, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

³⁴⁹ Karal, **age.**, s. 304.

³⁵⁰ Belen, **age.**, s. 162.

³⁵¹ Uyar ve Erickson, **age.**, s. 443

³⁵² Dönemin Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa, 1908 yılında askere alınan ve tecrübe kazanmış olan yaklaşık 70.000-120.000 civarındaki eğitilmiş askerin hükümete haber vermeden 29 Temmuz 1912 tarihinde terhis edilmesini onaylamış ve terhis olan askerlerin yeri doldurulamamıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Mehmet Ün, **93 Harbi’nden Balkan Savaşı’na “Rumeliye Veda”**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015

³⁵³ Karal, **age.**, s.305

³⁵⁴ İlk olarak 1909 yılında devletin genel bütçesi ve bununla bağlantılı olarak ilk askeri bütçe onaylanıp, kabul edilmiştir. Karadaş, **age.**, s. 202.

elverişsizliği, devam eden Trablusgarp Savaşı'nın etkisi ile ordu oldukça zayıflamış vaziyettedir. Nitekim 1910 yılında Alman ordusu örnek alınarak üçlü yapıya geçilmiş, bu kapsamda ordu sayısı 6'dan 4'e indirilmiş, sorumluluk sahaları yeniden tanımlanmış, her ordu üç kolordudan oluşacak biçimde yeniden teşkil edilmiş, tümen teşkilatları düzenlenmiş, ordu sorumluluk bölgeleri içerisinde en son 1846³⁵⁵ yılında yapılan düzenleme ile mevcut olan redif teşkilatı düzenlenmiş, harekât planları yeni kurulan dört orduya göre yeniden düzenlenmiştir.³⁵⁶ 1910 yılında Trakya'da sonbahar manevrası düzenlenmiş ve Lüleburgaz civarında icra edilmiştir. Manevraya Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal hakem olarak katılmıştır. Bu manevrada³⁵⁷ kolordu ve tümen seviyesindeki birliklerin harekâtı değerlendirilmiştir. Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal tarafından tespit edilen hususların o dönemdeki Osmanlı ordusunun durumuna ışık tuttuğu tespitleri şu şekildedir; *“Meşrutiyet döneminin, Osmanlı ordusunu, ilk kez herkese gösterdiği, Edirne manevra sahasında, hayalimizde şöyle bir dolaşalım. Senin, benim ve daha birçok arkadaşın kolunda beyaz bant vardı ve hakemdik. Bizden daha büyük hakemler de vardı. Ne kararı verilmişti? Söylemeden önce, ne görüldüğünü hatırlayalım. Mesela, mavi kolordunun sağ tarafında hareket hâlindeki bir tümenin komutanından, birliklerine verdiği emri ve tümenin durumunu açıklaması -açıklama isteme yetkisi olan birince- rica edildi. Tümen komutanı, böyle bir soruya muhatap olmamışçasına atının üstünde, sessiz, sakın, suskun duruyordu. Biraz bekledikten sonra, birinci sorudan vazgeçilerek Kolordu komutanından alınan emirde ne istenildiği soruldu. Yine cevap yok. Sebep? Aldığı emrin içeriğini anlamamıştı.*

Sebep: Verdiği emrin, daha doğrusu imzaladığı emrin neyi kapsadığını bilmiyordu. Sebep: edemezdi...

Peki, ne olduğunu anlamadan verilen emri kabul eden alay komutanları? Evet, bu merakımı gidermek üzere, tümen komutanının yanından ayrılıp, Karıştıran istikametinde yürüyen alaylara yetiştim. Bir alay komutanına, harekâtları hakkında beni aydınlatmasını rica ettim. “Hemen!” dedi. Ceplerini karıştırdı. Ceketinin iç

³⁵⁵ Karadaş, **age.**, s 156.

³⁵⁶ Erickson, **age.**, s.45.

³⁵⁷ Meşrutiyetin ilanından önce Osmanlı Ordusu'nda tatbikat ve manevralar yapılmıyordu. Meşrutiyet'in ilanından sonra orduda muharebe eğitimleri ve atışlar yapılmaya başlanması ile her eğitim yılının sonunda küçük birlikler ile “tatbikatlar” yapılmaya başlanmış, subay ve erlerin ne derecede eğitildikleri değerlendirilmiştir. Manevralar ise tümen ve kolordu seviyesindeki büyük birlikler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Amacı tatbikatların maksadı ile aynı olmakla birlikte özellikle lojistik sistemin doğru çalışıp çalışmadığının tespit edilmesi olmuştur. Ayrıntılar için **bkz.** Mehmet Ün, **93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na “Rumeli'ye Veda”**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015.

cebinden buruşuk iki kâğıt çıkardı. “İşte iki emir. Birini gece, diğerini de sabahleyin aldım. Daha ilk emrin gereğini yerine getiremediğimizden, ikincisini uygulamaya geçemedik.” Emirleri inceledim. İkinci emir, birinciye hükümsüz kılıyordu. Alay komutanı ise hâlâ “önce birinci, sonra ikinci” diyordu. Niçin? Çünkü alay komutanı, sırayla icra edeceğini düşündüğü emirlerin ne ilkinin ne de sonuncusunu anlamıştı. Oysa, alayı yürüyordu. Nereye ve niçin gidiyordu? Alay Komutanı ve alayındakilerden hiç kimse bilmiyordu. O hâlde nereye gidiliyordu? Ebetteki felakete, şaşkınlığa doğru bir gidişti. Tümenin harekâtını sonuna kadar takip ettim. Geceleyin tümenin maruz kaldığı sefaleti, birliklerinden bazılarını kaybederek içine düştüğü telaşı, ıstırapı, ertesi günü karşı tarafın topçu ve piyade ateşi altındaki perişanlığını anlatmak istemiyorum. Yalnız, şunu söylemek istiyorum, bu tümen ve benzeri asker yığınlarının o gidişlerinin mutlaka felakete, ölüme doğru gidiş olduğuna hükmetmek için keskin muhakeme ve uzak görüşlülüğe ihtiyaç yoktu.”³⁵⁸

Bu çerçevede Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne karşı savaş açması (8 Ekim 1912) ile başlayan Birinci Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti açısından 93 Harbi’nde aldığı yenilgiden çok daha büyük bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Bu savaş aslında birbirinden ayrı iki harekât bölgesinde, muhtelif meydan muharebeleri ve çatışmalar şeklinde olmuştur. Asıl cephe Bulgar cephesi (Doğu cephesi) olmakla beraber, batı cephesinde Makedonya bölgesinde bir büyük ve iki küçük harekât, çoğunlukla birbirinden bağımsız biçimde icra edilmiştir.³⁵⁹ Balkan İttifakı’nın bel kemiğini oluşturan Bulgarlar doğu cephesinde, 22 Ekim 1912 tarihinde Kırklareli, arkasından Lüleburgaz’da Osmanlı ordusunu yenilgiye uğratmış, Osmanlı ordusu İstanbul’dan önceki son savunulabilir arazi kesimi olan Çatalca hattına kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Batı cephesinde ise Sırp Kumanova’da Osmanlı ordusunu mağlup etmiş, Adriyatik Denizi istikametinde ileri hareketlerine devam ederek Manastır’ı ele geçirmişlerdir. Osmanlı ordusundan fazla direniş görmeyen Yunan ordusu ise Güney Makedonya uzanımında ilerleyerek, 8 Kasım 1912 tarihinde Selanik’i ele geçirmişlerdir. Aralık 1912 tarihine gelindiğinde Osmanlı Devleti’nin elinde kalan yerler İşkodra, Yanya ve Edirne şehirleri kuşatma altındadır ve 6 Mart 1913 tarihinde

³⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Zabit ve Kumandan ile Hasbihal**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s. 9.

³⁵⁹ Uyar ve Erickson, **age.**, s. 454.

Yanya Yunanlılar tarafından, 26 Mart 1913 tarihinde Edirne Bulgarlar tarafından ve son olarak 22 Nisan 1913 tarihinde İşkodra Karadağlılar tarafından ele geçirilmiştir.³⁶⁰

Savaş devam ederken, Osmanlı Devleti ile Balkanlı Müttefikler arasındaki sınır ve barış esaslarını belirlemek, Osmanlı Devleti'nden ele geçirilen toprakların Balkan Devletleri arasında bölüşülmesinden ve dolayısıyla büyük devletleri karşı karşıya getiren anlaşmazlıkların çözümü maksadıyla Londra Barış Konferansı 16 Aralık 1912 tarihinde toplanmıştır. Bu konferansın özelliği barış görüşmelerinin devam etmesi esnasında savaşında devam ediyor olmasıdır.³⁶¹ Bunun neticesinde bölgede çıkarı olan büyük devletlerin kendi aralarında ortak bir anlaşmaya varıp, yeni Balkan statükosunu belirlemesi zorlaşmıştır. Neticede, Osmanlı hükümetine yapılan baskılar neticesinde Midye-Enes arasındaki hattın kabul edilmesi, Ege adalarının geleceğinin belirlenmesi konularında inisiyatifin kendilerinde olmasını isteyen bir notayı Osmanlı Devleti'ne 17 Ocak 1913 tarihinde göndermiştir. Büyük devletlerin bu notası karşısında bir hal tarzı belirlemeye çalışan Osmanlı kabinesinin Edirne'yi Bulgarlara teslim edeceği yönünde haberler yayılmaya başlamış ve bunun akabinde “Bab-ı Ali Baskını” gerçekleşmiştir.³⁶²

İttihat ve Terakki mensubu olan kişilerce yapılan baskının gerekçesi olarak “Edirne'nin Bulgarlara teslim edileceği” ön plana çıkarılmıştır. Yapılan baskın neticesinde İttihat ve Terakki Mahmut Şevket Paşa yönetiminde yeni bir kabine kurmuştur. Ancak kuşatma altındaki kalelerin düşman eline geçmesi ve büyük devletlerin baskıları sonucu 30 Mayıs 1913 tarihinde Osmanlı Devleti'nin batı hududu Midye-Enes hattından geçmek üzere (Edirne Bulgarlara bırakılmıştır.) barış anlaşması Londra'da imzalanmıştır.³⁶³ Bu anlaşmanın imzalanması ile İttihat ve Terakki'nin

³⁶⁰ Erickson, **age.**, s. 394.

³⁶¹ Uçarol, **age.**, s. 511.

³⁶² Bayar, **age.** cilt 4, s.4.

³⁶³ Tamamı yedi maddeden oluşan anlaşmanın metni özetle şu şekildedir;

1. “İş bu anlaşma imzalandıktan sonra, Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karabağ) arasında sonsuza kadar barış ve dostluk olacaktır,
2. Osmanlı Devleti, Ege Denizi'nde Enez'den Karadeniz'deki Midye 'ye kadar uzanan çizilen hattın batısında bulunan, Arnavutluk hariç, bütün topraklarını Müttefik Devletlere bırakacaktır.
3. Osmanlı Devleti Girit Adası'nı ve bu ada üzerindeki egemenlik hakkını Müttefik Devletlere bırakacaktır,
4. Osmanlı Devleti ve Müttefik Devletler, Arnavutluk'un sınırları ile Ege Denizi'ndeki bütün Osmanlı adalarının geleceğini belirleme işini, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bırakmayı kabul ettiklerini belirteceklerdir,

prestiji ağır bir darbe almıştır.³⁶⁴ Bu anlaşma ile Bab-ı Ali baskının gerekçesi olan Edirne'nin Bulgarlara teslimi kabul edilmiştir.³⁶⁵

Balkan Müttefiklerinin kendi aralarında özellikle Makedonya'nın paylaşılması hususunda tam bir fikir birliğine varmadan imzalanan barış anlaşması İkinci Balkan Savaşı'nın tetiklenmesine sebep olmuştur. 29 Haziran 1913 tarihinde Bulgaristan'ın Sırbistan ve Yunanistan'a baskın şeklinde bir taarruz ile savaş açmış ancak başarılı olamamış ve 6 gün sonra eski sınırına çekilmiştir.³⁶⁶ 10 Temmuz 1913 tarihinde de Romanya savaşa dahil olmuş ve Bulgaristan'a savaş açarak Dobruca'yı işgal etmiş, Sofya üzerine ileri harekâtına başlamıştır.³⁶⁷

Bulgar planının temel faraziyesi bitap düşmüş Türklerin Londra Anlaşması şartları gereğince Midye-Enez hattı berisine kalacakları ve olası bir Romanya tehdidin Rusya tarafından engelleneceği üzerine kurgulanmıştır.³⁶⁸ Ancak gelişmeler neticesinde bu faraziye çökmüş ve Rusya Romanya'nın girişimine karşı kayıtsız kalmış, Türk Ordusu ise başlangıçta Midye-Enez hattına yanaşmış ve müteakiben 23 Temmuz 1913 tarihinde Edirne, Bulgarların elinden kurtarılmıştır. Bunu takiben ileri harekâtına devamla Meriç Nehri uzanımı hattına kadar olan toprakların tamamı kurtarılmış³⁶⁹ ancak Meriç Nehri uzanımı hattı geçilmemiştir.³⁷⁰

-
5. *Osmanlı Devleti ile Müttefikler arasında savaş durumundan ve toprak değişimiyle ilgili olarak doğan mali sorunları Paris'te oluşturulacak uluslararası bir komisyon çözecektir,*
 6. *İşbu anlaşma Londra'da 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma en kısa zamanda onaylanıp Londra'da karşılıklı değiştirilecektir."* Ayrıntılar için **bkz.** Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, İstanbul, 2010.

³⁶⁴ Özellikle Edirne'nin kaybı birçok milliyetçiyi küstürmüş ve kahir ekseriyet Mahmud Şevket Paşa'yı bu simgesel yenilgi ile özdeşleştirmiştir. Bunun neticesinde Mahmud Şevket Paşa, Hürriyet ve İtilaf üyelerince, devlet yönetimini zaafa uğratmak ve ele geçirmek maksadıyla düzenlenen bir suikast sonucu 11 Haziran 1913 tarihinde öldürülmüştür. Mahmut Şevket Paşa öldürülünce yerine Ahmet İzzet Paşa Harbiye Nazırı olmuştur. Ayrıntılar için **bkz.** Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe**, İlgî Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

³⁶⁵ Uyar ve Erickson, **age.**, s. 461.

³⁶⁶ Belen, **age.**, s. 205

³⁶⁷ Uçarol, **age.**, s. 518.

³⁶⁸ Erickson, **age.**, s. 406

³⁶⁹ Belen, **age.**, s. 206

³⁷⁰ Osmanlı Hariciyesinin 19 Temmuz 1913 tarihli notada, "... Osmanlı Hükümeti, delillerle göstermiştir ki, Enez hattından başlayan bir hudut, İstanbul ve Çanakkale boğazının korunmasını sağlayabilmesi için Meriç boyunca kuzeye çıkması gerekir. Osmanlı Hükümeti bu işi Bulgaristan ile çözmeyi daha uygun bulurdu. Ancak Bulgarlar, ellerindeki yerlerde, müttefiklerinin de gördükleri gibi, öyle zulüm yapıyorlar ki artık bekleyemeyiz. Bunun için, Osmanlı hükümeti, şimdiden Meriç'i ele geçirmek zorundadır. Osmanlı devleti, Meriç hududunu kesin sayar ve on hiçbir bahane ile aşmamayı üzerine alır." İfadeleri kesin biçimde belirtilmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

3.4.2. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin Kurulması Kapsamında Meselenin Çerçevesi

Felaketli Balkan Savaşları'ndan sonra, cüret ve cesaret ile başarılan bir ilerleme neticesinde Doğu Trakya'nın ve Edirne'nin, Büyük Devletlere rağmen kurtarılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti, bilhassa bu fikir ve hareketin liderleri olan Talat, Cemal ve Enver Beyler için büyük bir başarı olmuştur. Bununla beraber kazanılan toprakların getirdiği prestij ile bu üçlünün devleti önemli konularda meclise danışmayı gerek görmeyen tavırlarını kamçılamıştır.³⁷¹

Edirne'nin yeniden ele geçirilmesi sonrasında 10'uncu Kolordu'ya bağlı bazı "akıncı" birlikleri Bulgarları takip maksadıyla Bulgaristan'ın güneyine geçmiş ve takip harekâtı icra etmiştir. Bulgaristan'ın bu dönemde diğer Balkan Devletleri ile devam eden çatışmaları nedeniyle bölgeye ayırabileceği yeterli kuvveti olmadığından durum Büyük Devletlere bildirilmiştir. 25 Temmuz 1913 tarihinde Rusya tarafından Türk ilerleyişinin durdurulması için "şiddetli" bir nota gönderilmiş, Osmanlı Hükümeti, Başkomutanlık kanalı ile ileri harekate devam eden birliklere gerekli uyarılarda bulunarak, Edirne'ye geri çekilmelerini sağlamıştır.³⁷²

Bu bölgede akınlar yapan müfrezelerin geri çekilmesinden sonra, Batı Trakya'da Bulgar çetecilerinin Türklere zulmettiği şeklinde çeşitli raporlar Osmanlı Hükümeti'ne ulaşmaya başlamıştır. Keza 31 Temmuz 1913 tarihli ve 10'uncu Kolordu Komutanı Hurşit Paşa imzalı olarak Başkomutanlığa gönderilen bir raporda, "... Kırcaali ve Gümülcine cihetlerinde Bulgar Hükümeti'nin çekilmesi üzerine bunların yerine geçen Bulgar çeteleri İslam ahalinden kiliseye çevrilmiş olan camilerine her Pazar günü Hristiyan ayini üzerine ibadet için gitmezler ise her defa için on beşer lira para cezası almakta ve bu hususta ısrar edenleri gizlice idam etmekte oldukları ve sonradan verilmiş olan Hristiyan isimlerini söylemeyerek eski Müslüman ismini söyleyen İslamların keza aynı surette cezalandırılmakta oldukları ve bu hale bir nihayet verilmesinin zorunlu olduğu arz olur." bölgede yaşanan durum izah edilmeye çalışılmıştır.³⁷³

Ayrıca Balkan Devletleri ile Bulgaristan arasında 31 Temmuz 1913 tarihinden itibaren Bükreş'te barış görüşmeleri başlamıştır. Bu konferans dolayısıyla Balkanlar'da

³⁷¹ Bıyıkhoğlu, age., s. 72.

³⁷² Gündoğ, age., s. 114

³⁷³ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, 1989, 18, Belge No: 2182.

oluşturulacak yeni statü dolayısıyla Büyük Devletlerde görüşmeler üzerinde çıkarları doğrultusunda etkili olmaya çalışmışlardır. Konferans Bükreş Barış Anlaşması'nın 10 Ağustos 1913 tarihinde imzalanması ile sona ermiştir.³⁷⁴

Bu anlaşma ile Bulgaristan, Dedeağaç'ı almış ve dar bir koridorla Ege Denizi ile olan bağlantısını sürdürmüştür. Ancak Balkan Savaşı esnasında kazandığı toprakları diğer Balkan Devletlerine vermek zorunda kalmıştır. Bu anlaşma ile Rusya tarafından oluşturulmuş olan Balkan İttifakı fiilen dağılmıştır.³⁷⁵

Bükreş Anlaşması ile Batı Trakya'nın bir kısmını Bulgarlara bırakmak zorunda kalan ve Edirne'nin kurtuluşu sırasında buraları elinde tutan Yunanistan, Trakya'nın Bulgarlara tesliminde, mümkün olduğu kadar zorluk çıkararak Batı Trakya işlerine Osmanlı Devleti'nin de karışmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunun iki önemli sebebi mevcuttur; ilk olarak bölgede yaşanan Rumları Bulgar zulmünden ve kötü yönetiminden korumak, ikinci olarak ise güçlü bir Bulgaristan'ın bölgedeki hakimiyeti yerine zayıf bir Osmanlı'nın bölgede hâkim olması ilerleyen süreç içerisinde bölgeyi ele geçirmesini kolaylaştıracağı düşüncesidir.³⁷⁶

Batı Trakya bölgesinden gelen raporlar ve görgü tanıklarının ifadeleri neticesinde Osmanlı kamuoyunda ve özellikle subaylar arasında Batı Trakya bölgesinde meydana gelen hadiseler müdahale etme görüşü bu dönemde hâkim olmaya başlamıştır. Ancak Hariciye Nezareti'nce daha önce gönderilmiş olan nota gereği bölgeye askeri müdahale edilmeyeceği Edirne'yi alırken ifade edildiğinden bu hususun yumuşatılması veya etrafından dolaşılması için “resmi görevi olmayan” ve “gönüllülerden oluşan”, “Umum Çeteler Kumandanı Eşref Kuşçubaşı” tarafından sevk ve idare edilen 116 kişilik bir müfreze 15 Ağustos 1913 tarihinde 10'uncu Kolordu

³⁷⁴ “Bu anlaşmaya göre;

1. Romanya- Bulgaristan sınırı, Tutrakan'ın batısında Tuna'dan ayrılacak Ekrene'nin güneyinden Karadeniz'e ulaşacaktır,
2. Sırbistan-Bulgaristan sınırı, Vardar ve Struma-Karasu Ovalarının su bölümü çizgisi olacaktır,
3. Yunanistan- Bulgaristan sınırı, Serez ve Drama'nın kuzeyinden geçerek, Kavala'nın 30 kilometre doğusunda Mesta Karasu'nun ağzında Ege'ye ulaşacaktır.”, Uçarol, **age.**, s. 522.

³⁷⁵ Gündoğ, **age.**, s. 118.

³⁷⁶ Bayur, **age.**, s.473.

Kurmay Başkanı Yarbay Enver Bey'in emir ve talimatı ile³⁷⁷ Batı Trakya'ya girmiştir.³⁷⁸

Müfreze, Ortaköy'de Papazköy civarında 1200 kişilik Domuzciyef Çetesi tarafından vahşice katledilen 600 Türk'ün cesetleri ile karşılaşmış ve katilleri bulup cezalandırmak üzere "kendiliğinden" Koşukavak istikametine yürümeye karar vermiştir. 16 Ağustos 1913 tarihinde Koşukavak bölgesinde meydana gelen çatışmada Bulgar çetesinden 83 kişi ve Domuzciyef ile beş subay ve altı çete lideri ele geçirilmiştir.³⁷⁹ Bölgede meydana gelen çatışmaların raporu öncelikle 10'uncu Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Enver Bey'e ulaştırılmış ve gelen rapor derhal İstanbul'a gönderilmiştir. Rapora "Eşref Beyden gelen rapor aynen yazılmıştır" ifadesi ile gelen rapor olduğu gibi aktarılmıştır. Buna göre Eşref Bey'den gelen rapor şu şekildedir; *"Bir süredir Koşukavak bölgesinde keşif faaliyetleri yürütmekle meşgulüm. Düşmanın konumuna dair bilgi toplamaya çalıştığım esnada, Bulgar hükümetinin Koşukavak'ta asker diye topladığı bir haydut alayının bütünüyle Müslümanların yerleştiği Koşukavak köylerinin ahalisinin ırzlarına, mallarına ve canlarına taarruz eylediğini ve hatta Papazköy civarında bir dereye 600 Müslümanın kolları bağlı olarak cesetlerini gözümlle gördüm ve hatta Bulgar subaylarının bu komitelerle Müslüman ahaliyi tehdit ile para toplamaya çıktıklarını ve bu paranın ölen komitacıların ailelerine verileceğini beyan ettiklerini duydum. Köylerde mal ve tek bir bakire kız kalmamıştır. Müslümanlar her an ölüm tehdidi altındadır. İşte efendim Koşukavak'ı işgalden maksat, Bulgar başıbozuk haydutlarını o civardan uzaklaştırmaktı. Tabiatıyla iş çarpışmaya döndü ve hadise bu tür bir mahiyet aldı. Her emrinize hazır bulunduğumuzu arz ederiz."*³⁸⁰

Koşukavak bölgesinde ele geçirilen silahlar ile milli bir tabur kurulmuş, Koşukavak'taki geçici yerel hükümetin başına bölge halkından Kanber Ağa getirilmiştir. Müfreze Koşukavaktan ilerleyerek Mestanlı bölgesini 18 Ağustos 1913 tarihinde ciddi bir muharebe olmadan ele geçirmiş, Kırcaali bölgesini ise ertesi gün

³⁷⁷ Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Enver Bey tarafından çeteye ileri harekât esnasında yardım etmek üzere, Edirne'nin geri alınışı esnasında Edirne'yi ve demiryolunu korumak için görevlendirilmiş olan birliklere şu talimat gönderilmiştir; *"Eşref ve Sami Beyler kumandasında bulunan çeteler hangi kıtaya müracaat edecek olurlarsa kendilerine erzak ve cephane verilmesi tavsiye olunur."* Bıyıklıoğlu, *age.*, c.2, s. 23.

³⁷⁸ Bıyıklıoğlu, *age.*, s. 73.

³⁷⁹ Bıyıklıoğlu, *age.*, s. 74.

³⁸⁰ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, 1989, s. 82-83

yani 19 Ağustos 1913 tarihinde bir Bulgar Süvari Alayını muharebe dışı bırakarak ele geçirmiştir.³⁸¹ İlk olarak Koşukavak bölgesinde uygulanan ve bölgenin emniyet altına alınarak yerel birlikler oluşturulması ve bölgenin önde gelenlerinden bir hükümet reisi seçilerek yönetilmesi, yöntemi bütün Batı Trakya bölgesinde uygulanmıştır. Bu sayede geride birlik bırakmadan yerel direniş örgütlenebilmiş ve vurucu gücü oluşturan müfreze mevcudu muhafaza edilebilmiştir. Ayrıca bölgeden süratle istihbarat elde edilebilmiş, ortaya çıkabilecek tehditlere karşı zamanında önlem alınabilmiştir ve asayiş sağlanmıştır.

Koşukavak, Mestanlı ve Kırcaali bölgelerinin ele geçirilmesi ve yerel mukavemet unsurlarının teşkil edilmesinden sonra Başkumandanlıktan gelen ve Enver Bey tarafından iletilen 19 Ağustos 1913 tarihli şifre şu şekildedir;

*“Koşukavak’tan ileri gitmenize muvafakat edilmiyor. Vaziyeti hazıra icabı, belki, çekilmek icap edebileceğinden harekete amade bulunmanız lazımdır.”*³⁸²

Yukarıda ifade edilen ve yeni gelen talimat üzerine Eşref Bey Ortaköy bölgesinde Enver Bey, Hacı Adil Bey ve Talat Bey’in hazır bulunduğu hükümet konağına müteakip hareket tarzının belirlenmesi için gitmiştir. Buradaki görüşmelerde Batı Trakya bölgesinde hareketin geliştirilmesi kararı verilmiştir. Burada dikkat çeken husus görüşmeye gelenlerin barış anlaşmasına aykırı hareket edildiği yönünde Büyük Devletlerce yapılan suçlamalar karşısında zor durumda kaldığını bildirmeleri ile Eşref Bey’in hükümeti zor duruma düşürmeden bölgede bulunanların suçlanması ile sorumluluktan kurtulunması teklifidir.³⁸³

Ortaköy görüşmesinden sonra, Batı Trakya’ya geçen gönüllü subay³⁸⁴ ve erlerle buradaki hareketin diğer safhası başlamıştır. İlk olarak Kırcaali’de Dimitriyef çetesi temizlenmiş ve Batı Trakya’nın merkezi durumundaki Gümölcine 31 Ağustos 1913

³⁸¹ Gündag, **age.**, s. 121.

³⁸² Bıyıklıoğlu, **age.**, s. 75, bu telgraf üzerine Eşref Bey hareketin başında nizamiye bölüğü ile Eşref Bey müfrezesine katılmış olan Yüzbaşı İlyas Bey’e gönderdiği, 11 Ağustos 1913 tarihli ve Umum Çeteler Kumandanlığı başlıklı emirde, müfrezenin işgal ettiği Batı Trakya arazisi ile Osmanlı sınırı arasında bulunan hududun kapatılmasını, giriş ve çıkışların kontrol edilmesini bildirmiştir. Gündag, **age.**, s. 123.

³⁸³ Bayar, **age.**, cilt.4, s.153.

³⁸⁴ Trabzon Redif Tümeni Kurmay Başkanı Süleyman Askeri (Süleyman Zeynelabidin), bölüğüyle birlikte Yüzbaşı İlyas ve Üsteğmen Ömer Lütfü, Yüzbaşı Kısıklı Cemil, Manastırlı Halim, Yüzbaşı Fahri, İstihkam Yüzbaşısı Akkalı Kasım, Üsteğmen İskeçeli Arif, Üsteğmen Fuat (Balkan), Beykozlu Reşat, Şehreminli Sadık, kendi nizamiye piyade bölüğüyle birlikte Yüzbaşı Beşiktaşlı Ekrem, Topçu Yüzbaşı İhsan, Hüsrev Sami ve Çerkes Reşit (Çerkes Ethem’in kardeşi) bu görüşmelerden sonra Batı Trakya müfrezesine katılmışlardır. Bıyıklıoğlu, **age.**, s. 76.

tarihinde ele geçirilmiştir. Daha sonra İskeçe 1 Eylül 1913 tarihinde ele geçirilmiş ve 22-23 Eylül 1913'te Meriç'in batı kıyısında bulunan Sofulu ve Ferecik bölgesindeki Bulgar kuvvetleri ile sert ve kanlı bir muharebenin ardından Bulgarlar, o dönemde Yunan işgali altındaki Dedeoğaç'a sığınmak zorunda kalmışlardır.³⁸⁵

Koşukavak, Mestanlı, ve Kırcaali'den sonra Gümölcine, İskeçe, Darıdere ve Meriç boylarında Sofulu ve Ferecik bölgelerinin ele geçirilmesinden Batı Trakya hareket alanı genişlemiştir. Gümölcine'nin ele geçirilmesi Ortaköy mülakatından sonra olmuş ve sadece on gün önce Yunanlılar tarafından anlaşma gereği Bulgarlara terkedilmiştir. Burada ciddi bir mukavemet ile karşılaşmayan müfreze bölgeyi hemen ele geçirebilmiştir. Burada İngilizlerin raporlarına göre Türk müfrezesindeki personelin kullandığı silahlar Osmanlı Nizami ordusunun silahlarıdır. Bu kapsamda her ne kadar ileri harekât bağımsız olarak gösterilmeye çalışılsa da silahların bulunması İngilizlerce "resmi destek" olarak kabul edilmiştir.³⁸⁶

İngiltere bu dönemde, Türklerin Edirne'yi ele geçirmelerine ses çıkarmamakla birlikte ilerlemesini (Dedeoğaç) de istememiştir. Bölgede anlaşmalar sonrası oluşturulan statükonun bozulmamasını istemekte, muhtemel bir Rus ileri hareketini engelleme ve Fransa, İngiltere ve Rusya'nın birlikte hareket etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesi oluşturulan gruplaşmanın etkisi ile bölgenin çerçevelenmiş statükosunun değişmemesi için, Türklerin ilerlemesine seyirci kalınmayacağı dile getirilmiştir. Bu kapsamda gönderilen bir telgraf ile Edirne Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere Osmanlı-Bulgar Anlaşmasının yapılmasının gerektiği bildirilmiştir.³⁸⁷

Türklerin Dedeoğaç üzerine yürüdüklerini yalanlayan Bab-ı Ali, sınırı geçen birkaç birliğin sırf askeri manevralar maksadıyla Meriç'i geçtiği ve gerekirse geri çağırılabilirliğini belirtmiştir.³⁸⁸ Bu kapsamda Bab-ı Ali Başkumandanlık vasıtasıyla Batı Trakya'ya girmiş olanların geri dönmesini yinelemiştir.³⁸⁹ Bu gelişmelerden

³⁸⁵ Gündoğ, **age.**, s. 125

³⁸⁶ Benjamin C. Fortna, **Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı**, Çeviri: Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 165.

³⁸⁷ Gündoğ, **age.**, s.128-129.

³⁸⁸ Bayur, **age.**, cilt.2, s. 478.

³⁸⁹ Bıyıklıoğlu, **age.** cilt. 1, s.78., Bıyıklıoğlu Batı Trakya Hareketinin başında olanların, Gümölcine'de kurulmuş olan hükümetin bağımsızlığını Dedeoğaç'ın fiilen ele geçirilmesinden sonra yapılmasını planladıklarını ancak "Başkumandanlığın" geri dönülmesine ilişkin davetine karşı "gösteriş mahiyetinde" ve vakitsiz yapılmış bir hareket olduğunu değerlendirmiştir. Bıyıklıoğlu, **age.**, cilt.1, s. 79.

sonra Süleyman Askeri Bey bölgenin ileri gelenlerini genel bir kongreye davet etmiş ve merkezi Gümülcine olan Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi (Batı Trakya Bağımsız Hükümeti) adı altında bir hükümet kurulduğunu ilan ettirmiştir.³⁹⁰ Kurulan hükümetin ilanı için yazılan metin, Süleyman Askeri tarafından Fransızca 'ya çevrilmiş ve 25 Eylül 1913 tarihinde ³⁹¹Büyük Devletlere gönderilmiştir. Bu metin şu şekildedir;

“Bulgarların Türklere ve Müslüman kardeşlerimize yaptıkları mezalimi gören ve feryat fğanlarını işitenler bulunmadı, aldırın bile olmadı. Demet demet Müslümanlar doğranarak Koşukavak'ın Payaslı köyü dersinde hala kokmakta ve taaffünden yanlarına varılamamakta olan sekizyüzü müteceviz boğazlanan bedbahtların kokusunu bile alan olmadı. Üstelik geri kalan ihtiyar, kadın ve çocukların süngüler altında sürülerek kiliselere toplatılarak Hristiyan yapıldıklarından da kimseler güya haber alamadı. Şenaatin her türlüüne adete göz yumuldu. İki el bir baş içindir! Dedik, naçar silahımıza sarıldık. Garbi Trakya'nın halkını bu mezalimden kurtarmak için onları da silahlandırdık. Allah'ımıza dayanarak benliğimize güvenerek bugünden itibaren İslam'ı, Hristiyan'ı, Türk'ü, Bulgar'ı aynı hukuka malik olmak şartıyla Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi'ni ilan eylemiş olduk. Muvaffakiyet Allah'tan.”³⁹²

Bu dönemde Osmanlı-Bulgar Barış Anlaşması için 8 Eylül 1913 tarihinde resmi görüşmeler başlamıştır.³⁹³ Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki barış görüşmelerinde Bulgar idaresinde kalacak Rumlara tanınacak haklar ile ilgili Bulgarlar ile anlaşamamış olan Yunanlılar ifade edilen Osmanlı-Bulgar Barış Anlaşması'nda taraflar arasında husumet çıkarma ve yakınlaşmayı önleme maksadıyla, o tarihe kadar elinde bulundurduğu Dedeoğaç şehir ve limanını 2 Ekim 1913 tarihinde Batı Trakya hükümetine teslim etmiştir. Yunanlılar Dedeoğaç şehri ve limanını teslim ettikten sonra Batı Trakya Hükümeti ile temas kurarak Mesta-Karasu'yu Batı Trakya-Yunanistan sınırı olarak tanımaya hazır olduklarını, gerekirse Batı Trakya Türklerine silah ve cephane yardımı yapabileceklerini Gümülcine Metropolit Foti Stefanopulos vasıtasıyla bildirmişlerdir.³⁹⁴

³⁹⁰ Şimşek, **age.**, s.81.

³⁹¹ Bıyıklıoğlu, **age.**, Cilt 1, s. 79.

³⁹² Bıyıklıoğlu, **age.**, cilt. 2, s. 28-29.

³⁹³ Uçarol, **age.**, s. 523.

³⁹⁴ Bıyıklıoğlu, **age.**, cilt. 1, s. 79.

Yunanlıların bu girişimlerinin arkasında yatan esas olgu bölgede güçlü ve Rusya destekli bir Bulgaristan yerine zayıf ve yeni kurumuş olan bir devletin hem tampon bölge olarak Bulgaristan ile arasında yer alması hem de zamanı geldiğinde kolaylıkla bölgeyi ele geçirebileceğini değerlendirmesidir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin resmi olarak böyle bir devleti tanımayan olması bu esnekliği Yunan tarafı açısından kolaylaştırmıştır.³⁹⁵

Dedeağaç'ın Batı Trakya hükümeti tarafından ele geçirilmesi ile hükümetin iktisadi ve mali kaynakları artmıştır. Ayrıca ilan edilen istiklali tüm dünyaya duyurabilme için Resmi Batı Trakya Ajansı bu dönemde kurulmuş, Türkçe ve Fransızca yayın yapacak bir gazete çıkarmaya teşebbüs edilmiş, hükümet için posta pulu çıkarılmış, pasaport uygulamasına geçilmiş, hatta Süleyman Askeri Bey tarafından bir milli marş dahi yazılmıştır.³⁹⁶ Ayrıca genel bir bütçe hazırlanmış, maaşlar belirlenmiş, gelir ve gider kayıt altına alınmış, ordu mevcudu kuruluş ve teşkilatı belirlenmiştir.³⁹⁷

Batı Trakya Cumhuriyeti Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Barış Anlaşması'nın 2'nci maddesi olan “bölgenin hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın Bulgar kıtaları tarafından işgal edilmesine fiilen yardım edileceği” hükmü gereği, Osmanlı yöneticilerinin isteği ve baskısı neticesinde, Batı Trakya Hükümeti'ni kuranlar tarafından 25 Ekim 1913 tarihinde varlığına son verilmiş, 30 Ekim 1913 tarihinde ise Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir.³⁹⁸

Batı Trakya'nın Bulgarlara tesliminden sonra Enver Bey'in bölge ile ilgisi kesilmemiştir. Batı Trakya'daki faaliyetler için kurulan Muhacirin Müdürlüğü vazifesine Süleyman Askeri Bey'i getirmiştir. Süleyman Askeri bu vazifeyi Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüştür. Süleyman Askeri, bölgede kurulan hükümetin feshedilmesinden sonra burada kalan subaylara gerekli talimatları vererek, Bulgarlar ile Türkler arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde yardımcı olmuş ve bu subaylar aldıkları talimat gereği olarak Batı Trakya'daki silahları uygun bir zamana kadar saklamışlardır. Ayrıca Mithat Paşa'nın Tuna valiliği döneminde oluşturulmaya başlanan “İslam Cemaati” örgütünün kuvvetlendirilmesi sağlanmıştır.³⁹⁹ Nitekim kurulan bu teşkilatın etkisi ve bölgede bulunan subayların Yüzbaşı Fuat Balkan, Şakir

³⁹⁵ Gündoğ, **age.**, s. 133.

³⁹⁶ Fortna, **age.**, s. 168.

³⁹⁷ Ahmet Aydın, **Batı Trakya Faciasının İç Yüzü**, Akın Yayınları, İstanbul, 1971, s. 198-204.

³⁹⁸ Uçarol, **age.**, s. 522-523.

³⁹⁹ Şimşek, **age.**, s. 120.

Zümre ve Cevat Beylerin önderliğinde örgütlediği direniş (Batı Trakya Kurtuluş Komitesi) ile 1915-1917 yılları arasında bir cunta hükümeti ile 1919 ve 1920 yılları arasında ise Müttefikler arası Batı Trakya Hükümeti kurulmuş ve müteakiben lağvedilmiştir.⁴⁰⁰ Batı Trakya'nın günümüzde geçerli olan statüsü Lozan Anlaşması ve 1924 tarihinde imzalanan Mübadele Anlaşması ile kesinleşmiştir.⁴⁰¹

3.4.3. Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin Kurulmasının Analiz Edilmesi

Batı Trakya Cumhuriyeti'nin kurulması ve lağvedilmesi sürecinin analiz edilebilmesi için meydana gelen hadiseleri üç farklı safhada değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda ilk safha 116 kişilik “gönüllü” müfrezenin Edirne üzerinden aşarak başlattığı akın hareketinin neticesinde, resmi olarak müfrezenin Koşukavak, Mestanlı, Kırcaali bölgelerini ele geçirmesinden sonra geri çağırılması ve bu maksatla Ortaköy görüşmelerinin yapılmasıdır. Bu görüşmeler Celal Bayar'ın aktardığına göre, her ne kadar müfrezenin geriye çağırılması ile ilgili de olsa netice itibarı ile görüşmelerin sonunda personel ve silah takviyesi ile neticelenmiştir.⁴⁰² Bu kapsamda yapılan görüşmelerin müfrezenin müteakip olarak icra edeceği harekât çerçevesinde yapılmış bir durum değerlendirmesi olduğu Enver Bey'in “*Nasıl Eşref dayanabilecek misiniz?*” sorusuna Eşref Bey'in “*Allah utandırmasın...*”⁴⁰³ şeklinde cevap vermesi ile anlaşılmaktadır.

İkinci safha nizamiye birliklerinin de müfrezeye katılımı ve Gümülcine'nin ele geçirilmesi arasında meydana gelen hadiseler olarak karşımıza çıkmıştır. Bu kapsamda yapılacak olan değerlendirmede, bölgede harekât icra eden teşkilin kurtardığı bölgelerde kamu düzenini sağlaması ve sivil makamlara bölgenin ileri gelenlerinden kişileri yetkili kılmaları, müteakibinde de Batı Trakya Geçici Hükümeti'ni ilan etmeleri önem arz etmektedir. Başlangıçta akın harekâtı olarak başlayan ve devamında yerel halkın desteğini alarak bölgenin otoritesinin ve meşruiyetinin sağlanması 2014 yılında Kırım'ın ilhakı esnasında Rus paramiliterlerince yapılan hareketleri anımsatmaktadır. Bu minvalde ne maksat ile olursa olsun Yunanistan ve farklı ülkelerce tanınmaya hazır hale gelmeleri dikkate değer bir durumdur.

⁴⁰⁰ Cin, **age.**, s. 85-86.

⁴⁰¹ Uçarol, **age.**, s. 704-731.

⁴⁰² Bayar, **age.**, cilt. 4, s. 154-155

⁴⁰³ **Age.**, s.153

Üçüncü ve son safha ise Dedeağaç şehrinin ve limanının ele geçirilmesi akabinde devletleşme sürecinin somutlaşmaya başlaması olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda bir oluşturulması, pasaport kontrolünün yapılmaya başlanması, silahlı bir gücün oluşturularak bütçeye dahil edilmesi, yabancı elçiler ile mülakatların yapılması (Osmanlı Devleti temsilcileri dahil)⁴⁰⁴ gibi hükümlerlik, egemenlik alameti olan faaliyetler olarak değerlendirilmelidir.

Batı Trakya'nın teslimi ile ilgili farklı yorumlarda bulunmak mümkündür. Nitekim bazı görüşlere göre Bab-ı Ali memleketin içinde bulunan durumdan rahatsız olan bir kısım aydının Batı Trakya'ya giderek buradan harici bir muhalefetin vücuda getirilmesi söz konusudur. Bu yorumlara göre İttihat ve Terakki mensuplarının olası bir muhalefetin bölgeye yerleşmesini engellediği değerlendirilmiştir.⁴⁰⁵

Diğer yorumlar ise hiçbir siyasi tecrübesi olmayan İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Ali baskınından sonra bilfiil devletin idari kadrolarında görev almaları, iç ve dış idari sorumlulukları tamamen İttihat ve Terakki mensupları arasında paylaştırmaları, devleti bizzat idari mekanizmaları yürüterek idare etmek durumunda olmalarından kaynaklı “hatalar” yapmaları hususu etrafında kümelenmiştir.⁴⁰⁶ Bunda özellikle Rusya ve diğer Büyük Avrupa Devletleri'nce Edirne'nin Osmanlı Devleti'nde kalmasına ses çıkarılmamasının etkisinin olduğu muhakkaktır. Ancak bu dönemde yabancı devletlerin karar alma organlarında değerlendirilen hususların neler olabileceği hakkında gelen ilgiler sadece bu ülkelerde bulunan diplomatik personelin yeteneği çerçevesinde olmuştur. Dolayısı ile kritiklik arz eden hususlara ait bilgi ve belgelerin toplanıp, anlamlı bir istihbarata dönüştürecek kurumsal yapıdaki bir devletin yönetimine gelen tecrübesiz İttihat ve Terakki mensupları ve kritik makamları işgal eden kişilerce, oluşturulan algılar çerçevesinde “en azından Edirne'yi kurtardık” yaklaşımının hâkim olmasının olağan olabileceği değerlendirilmelidir.

Tarafların bu süreçte ağırlık merkezleri incelendiğinde, Bulgarların stratejik ağırlık merkezinin Rusya'nın desteği olduğu, operatif ağırlık merkezinin İkinci Balkan Savaşı'nın başlaması ile “bölgenin emniyetini sağlamak” ve “kontrolünü sağlamak” maksatları ile bölgede bıraktığı bir kısım düzenli kuvvetleri ve çeteleri olarak değerlendirilmelidir. Bu kuvvetlerin kritik ihtiyaçları düzenli olarak silah, personel ve

⁴⁰⁴ Cemal Paşa, **age.**, s.63-64.

⁴⁰⁵ Aydın, **age.**, s. 205-207.

⁴⁰⁶ Gündoğ, **age.**, s. 150

cephane ile desteklenmeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde sürdürülebilir bir işgalin sağlanması için hem düzenli ordu birlikleri hem de milis teşkilatına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda mevcut birliklerinin bekasının sağlanması kritik hassasiyetleri olarak karşımıza çıkar. Nitekim akıncı harekâtı yapan gönüllü müfrezenin Koşukavak bölgesinde bulunan Domuzciyef çetesini ve müteakiben Mestanlı bölgesindeki bir alay kadar süvari kuvveti ile Dimitriyef çetesini etkisiz hale getirmesi bölgenin kontrolün Türk tarafına geçmesini sağlamıştır.

Türk akıncı müfrezesinin ağırlık merkezi incelendiğinde ise; stratejik ağırlık merkezinin Osmanlı Devleti'nin örtülü desteği olduğu, ki bu desteğin Enver Bey özelinde ve İttihat ve Terakki önde gelenlerinin şahsiyetinde somutlaştığı ve Batı Trakya halkından gelen koşulsuz kamuoyu desteği olduğu görülmüştür. Operatif ağırlık merkezi ise akıncı harekâtı icra etmek için bölgeye gelen müfreze ve bu müfrezeye katılan subaylar olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim bu subayların ekseriyeti Trablusgarp bölgesinden yeni gelmiş ve teşkilatlanma, nizami ve gayri nizami savaş tecrübesi olan ve pek çoğunun komitacılara karşı geçmişten gelen tecrübelerinin olduğu aşikardır. Bu kapsamda derhal yerel mukavemeti oluşturarak bölgede “kamu otoritesini” tesis edebilmişler ve sürekli bir haberleşme ağını kurabilmişlerdir. Kritik ihtiyaçları olarak bölge halkının desteğinin olması ve Osmanlı Devleti'nden örtülü yollarla da olsa desteği olarak tespit edilmiştir. Kritik hassasiyetleri ise bu desteğin sürdürülebilir olması olarak değerlendirilmektedir.

Mesele “Hibrit Savaş” çerçevesinden değerlendirildiğinde, Batı Trakya'yı ele geçiren müfreze ve Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri incelenmelidir. Bu kapsamda öncelikle İkinci Balkan Savaşı'nın başlaması ile Bulgaristan kuvvetlerinin farklı cephelere gönderilmesi neticesinde çıkan fırsattan istifade ile bölgede çıkarı bulunan Büyük Devletlerinde durumları değerlendirilerek, fırsat hedefi olarak ortaya çıkan Edirne şehri ele geçirilmiş, hareketin ve ortamın sağladığı fırsatlardan istifade ile Osmanlı Devleti tarafından verilen notanın geçerliliğini ortadan kaldırmayacak bir harekât tasarımı ve icrası ortaya konmuştur. Bu kapsamda oluşturulan “gönüllü” müfreze ile Batı Trakya bölgesinde Bulgar mezalimine yönelik ileri harekât başlatılmıştır ve aynı bağlamda devam etmiştir.

Süleyman Askeri Bey tarafından Fransızca ‘ya tercüme edilerek Büyük Devletlere gönderilen ve Batı Trakya Bağımsız Devleti'nin ilanını duyuran mesaj yukarıda ifade edilen hususları ihtiva etmesi kapsamında önem arz etmektedir. Bu bağlamda mezkûr

müfrezenin icraatları, Osmanlı Devleti'nden bağımsız olarak harekât icra eden bir topluluğun faaliyetleri olarak dışa vurulmuştur. Harekatın başlangıçtan itibaren bu çerçevede tasarlandığı tespit edilmiş ve Osmanlı Devlet yetkilileri ve harekâtı icra edenler tarafından karşılıklı inkâr hamlesini içinde barındırmıştır.

Konvansiyonel yetenek kazandırılmış veya kazandırılmamış vekil kuvvet varlığı ve kullanımı kapsamında Batı Trakya bölgesine Meriç Nehri'ni geçerek akınlar yapan müfrezenin başlangıçtan itibaren vekil bir kuvvet gibi hareket ettiği tespit edilmiştir. Bu çerçevede yerel direnişin oluşturulması ve faal hale getirilmesi esnasında ise Süleyman Askeri Bey'in icraatları önem arz etmektedir. Bölgede bulunan düşman kuvvetlerinin etkisiz hale getirilmesi ve hudut emniyetinin derhal sağlanarak, yerli halktan teşkil edilen birliklerin bu maksatla kullanılması aynı harekât alanında ve eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda kuvvet kompozisyonu ve kullanılan yöntemlerin nizami ve gayri nizami yöntemleri ihtiva ettiği değerlendirilmektedir.

Bilgi harekâtı, psikolojik harekât, kamuoyu oluşturma gibi dönemin ruhuna uygun olarak uygulanması ve muhtelif faydalar elde edilecek harekât nevilerinin aynı harekât alanında koordineli veya bağımsız olarak kullanılarak güvenlik ortamının şekillendirilmesi için en yerinde örnek Edirne Heyeti'dir. Edirne Heyeti akıncı hareketinin hemen öncesinde Trakya ve Edirne'nin Osmanlı hakimiyeti altında kalmasını Müslüman ve Hristiyan ahali adına istemek ve Bulgar işgali esnasında irtikap olunan mezalimi anlatmak üzere, Edirne vilayeti tarafından seçilen, Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşan bir heyettir. Bu heyet, Talat Bey'den aldıkları talimat ile Roma, Paris, Londra ve Petersburg şehirlerinde bölgede yaşanan mezalimi, bu ülkelerin kamuoyuna duyurmuştur.⁴⁰⁷

Yurt içinde ise zamanın yayın organları ve ulaşan resmi raporlar yerli kamuoyunun oluşturulmasında ön plana çıkmıştır. Ayrıca bölgeye müdahale eden müfrezenin gönderdiği tüm mesajlarda bölgedeki mezalim ön plana çıkarılmış, temel argüman olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda başarılı bir kamu diplomasisi ve propaganda sürecinin yönetildiği değerlendirilmektedir.

⁴⁰⁷ Bıyıkhoğlu, *age.*, cilt 1, s. 70.

4. BÖLÜM BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ BAZI MUHAREBELERİN VE SAVAŞ SONRASINDAKİ VAKALARIN İNCELENMESİ

Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 yılları arasında meydana gelmiş ve 1815 Viyana Kongresi sonrasında ortaya çıkan Avrupa güçler dengesini yıkmıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları parçalanmış, yerlerine yeni ve küçük devletler kurulmuştur. Bunun neticesinde küresel olarak yıkılına bu üç imparatorluğun bıraktığı boşluk, etkileri günümüze kadar devam eden yeni bir düzen getirmiştir.⁴⁰⁸

Bu savaşın çıkmasının genel nedenleri olarak;

- a. Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının etkisiyle oluşan ulus devletlerin kurulması ve bu devletlerin kendi milliyetlerine istinaden yürüttüğü “üstünlük” ideolojileri ve bu kapsamda “Pan-cermenizm”, “Pan-slavizm” gibi akımların oluşturduğu gerginlik,
- b. Gelişen teknoloji çerçevesinde ulaştırma, ikmal ve silahların yıkım gücünün artması bu bağlamda da küresel etkilerini savunmak veya “haksızlığa uğradığını düşünen” devletlerce artan silahlanma,
- c. Bu hususların belki de en önemlisi olarak karşımıza çıkan “sömürgecilik” ve “emperyalizm” akımlarının yarattığı sömürgeci devletler arasındaki karşılıklı çatışma ortamı olarak değerlendirilebilir.⁴⁰⁹

Yukarıda ifade edilen genel nedenler çerçevesinde bloklara ayrılmış Avrupa Devletleri’nin çatışmaları, 1917 yılında ABD’nin de savaşa dahil olması ile küreselleşmiştir. Emperyalist hedefleri olan sömürgeci devletler birbirleri ile yaptıkları çeşitli anlaşmalar marifetiyle ittifaklara ve bloklara ayrılmıştır. Gelişmelerden uzak kalamayan Osmanlı Devleti’de Birinci Dünya Savaşı’na Almanya saflarında katılmıştır. Osmanlı Devleti’nin savaşa neden katıldığı, ne zaman katılması gerektiği veya hangi blokta katılması gerektiği tartışmaları bu tez çalışmasının kapsamı dışındadır. Ancak bloklara ayrılmış olan Avrupa Devletlerinin kendi aralarında çeşitli zamanlarda yaptıkları ve Osmanlı ülkesindeki çıkarlarını belirlediği çeşitli anlaşmaların o dönemin karar alıcıları için farklı alternatifler sunmadığı

⁴⁰⁸ Uçarol, **age.**, s. 626-627.

⁴⁰⁹ Karal, **age.**, cilt 5, s. 355-365

değerlendirilebilir. Ayrıca Balkan Savaşları sonrasında farklı ittifak arayışlarına girmiş olsa da bunun ile ilgili ilerleme kaydedememiştir.⁴¹⁰

Bu çerçevede Rusya sıcak denizlere açılma politikası gereği ilk hedef olarak boğazları ele geçirmeyi planlamış, Doğu Anadolu bölgesinde Fransızlar ile çıkar bölgelerini belirleyen anlaşmalar yapmıştır. İngiltere Mısır'a yerleşerek, Himalaya Dağlarına kadar olan hattı emniyete almayı, Irak'a ve Basra Körfezine yerleşerek hem petrol kaynaklarını kontrol altına almayı hem de Hint Okyanusu'nun karadan emniyetini sağlamak istemiş, bu kapsamda Mısır'ın ve Süveyş Kanalı'nın emniyetini sağlamak amacıyla Filistin'i elde etmek istemiştir.⁴¹¹ Fransa özellikle Doğu Akdeniz ticaretinde denize çıkan limanları barındıran Suriye ve kuzeyini çıkar alanı olarak görmüştür. Almanya ise kurmayı planladığı Haydar Paşa- Bağdat demiryolu hattı⁴¹² ile Osmanlı topraklarının bütünü üzerinde hak sahibi olmayı planlamıştır.⁴¹³

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti değerlendirildiğinde durumunun iç açıcı olmadığı görülmektedir. Balkan Savaşları ile devletin ekonomik ağırlık merkezi olan Balkanlar kaybedilmiş, kapitülasyonlar⁴¹⁴ sebebiyle ekonomik olarak

⁴¹⁰ Cemal Paşa, **age.**, s.118

⁴¹¹ Osmanlı Hariciye Nezaretince hazırlanan çeşitli raporlar ışığında, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi münasebetlerin soğuması Mısır meselesi ile başlar ve Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi ile devam eder. 19'uncu yüzyıl süresince Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazası kapsamında çeşitli defalar Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere özellikle Mısır'a yerleşmelerinden itibaren 2'nci Abdülhamit ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin güvenliğini kaybetmiş, Osmanlı'yı yeni ittifak arayışlarına itmiştir. Bu kapsamda İngiltere'nin Osmanlı Ortadoğu çerçevesinde uyguladığı politikaların incelendiği ve Hariciye Nezareti tarafından raporlar ile ilgili ayrıntı bir çalışma için **bkz.** Ali Akyıldız, Zekeriya Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

⁴¹² Almanya birliğini sağladığı tarihten sonra gittikçe artan nüfusu, ekonomisi ve sanayisi için gittikçe artan hammadde ve pazar arayışına girmiştir. 2'nci Wilhelm ile Doğu politikasını değiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin tamamını bir sömürge haline getirme planını ortaya koymuştur. Bu kapsamda 93 Harbi'nden itibaren başlayan ve yakınlaşan Askeri Islah Heyetleri marifetiyle ilişkiler artarak devam etmiş, demiryolları inşa etme imtiyazları alarak artmıştır. En önemli proje olarak görülen Bağdat Demiryolunun yapımı imtiyazının Alman Deutsche Bank'a verilmesi ile durum uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu anlaşmaya göre Konya'dan öteye inşa edilecek olan yeni hatlar, başkalarına devretme hakkı olmaksızın "Bağdat Demiryolu Kumpanyası" malı olacak, şirket sahipleri demiryollarının her iki tarafından yirmişer kilometre mesafedeki madenleri işletebilecek, arkeolojik kazılar yapabilecek, inşaat için gerekli yerlerde kamulaştırma yapabilecek, Bağdat, Basra gibi yerlere limanlar kurup işletebilecektir. Bu sayede Almanya Berlin-Haydarpaşa-Bağdat demiryolu ile ülkesini Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne bağlayarak hem Ortadoğu coğrafyasında etkili olmayı hem de denize erişim ile Hint Okyanusu'na çıkarak Hindistan'a el atabilmeyi planlamıştır. Alman Doğu politikası Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan ana istikametini Berlin-Bağdat Demiryolu projesi üzerinden yürütmüştür. Uçarol, **age.**, s. 440, Alman emperyalizminin Osmanlı topraklarına girişi ile ilgili ayrıntılı inceleme için **bkz.** Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Gelişi**, Hazırlayan: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

⁴¹³ Belen, **age.**, s. 225.

⁴¹⁴ İttihat ve Terakki yüzyıllardır devam eden ve ülkenin tüm kaynaklarını sömüren kapitülasyonlar ve bunların getirdiği adli, idari ve ekonomik yükümlülüklerden kurtulmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı bir fırsat olarak görünmüş, kapitülasyonların bu vesile ile kaldırıldığını ilan

toparlanamamış, Duyun-u Umumiye Osmanlı maliyesini idare eder vaziyette, ekonomik, sosyal ve askeri olarak dönemin en zayıf gücü durumundadır. İkinci Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen istenilen hasıla elde edilememiş, üstelik Balkanlar elden çıkmıştır. 93 Harbi'nden bile daha kötü bir bozgun olarak değerlendirilen Balkan Savaşları neticesinde devlet eşi görülmedik bir askeri felaket ile karşılaşmıştır.⁴¹⁵

Bu dönemde Balkan Savaşlarından alınan dersler kapsamında derhal Redif Teşkilatı kaldırılmıştır. 1 Ocak 1913 tarihinde Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın etkisi ile orduda gençleştirme başlamış ve ordu komutanları ve subaylar içinden bin yüz kişi tasfiye edilmiş, Harbiye Nezareti ve Genelkurmay teşkilatında değişiklikler yapılmıştır. Burada Enver Paşa'nın politikaya girmiş bir subay olarak orduyu politikadan uzaklaştırarak emir komuta birliği sağlaması ön plana çıkmaktadır.⁴¹⁶

Balkan Savaşları sonrasında Balkan Savaşlarına katılan herkes tarafından Alman Askeri Heyeti'nin etkinliği "fiyasko" olarak değerlendirilmiş⁴¹⁷ ve Mahmut Şevket Paşa zamanında başlayan ve Bab-ı Ali Baskınından sonra yeniden gündeme gelen Islah heyeti talebi, eskisinin aksine muharip birlik komutanlıkları ve karargâh görevlerini içerecek biçimde⁴¹⁸ yeniden Alman Islah Heyeti talep edilmiştir. Bunun üzerine Liman von Sanders başkanlığında yeni bir Alman heyeti İstanbul'a gönderilmiştir. Osmanlı Ordusu üzerinde çok geniş yetkiler ile donatılan Sanders, protokolde Harbiye Nazır'ından sonra gelecek, Askeri Şura üyesi olacak, bütün askeri okullar, öğretim birliklerine emir komuta edecektir.⁴¹⁹ Alman bir generalin Osmanlı Devleti'nde kritik görevlerde bulunması üzerine durum uluslararası bir kriz haline gelmiş, Osmanlı yönetimi krizi Sanders'i "Orgeneral" rütbesine terfi ettirerek ve aktif komutanlık görevinden alarak çözmüştür. Alman Heyeti Birinci Dünya Savaşı

etmiştir. Savaşın başında yapılan bu fesih Osmanlı ülkesinden menfaat elde eden tüm ülkeler tarafından, başta Almanya olmak üzere, tepki almış ancak savaş şartları gereği çok üstelenmemiştir. Bu kapsamda yapılan ayrıntılı bir çalışma için **bkz.** Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005.

⁴¹⁵ Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Hazırlayan: Tanju Akad, Kitap yayınevi, İstanbul, 2017, s. 29.

⁴¹⁶ Belen, **age.**, s. 220.

⁴¹⁷ Wallach, **age.**, s.112.

⁴¹⁸ **Age.**, s. 539.

⁴¹⁹ Uçarol, **age.**, s. 539

esnasında fiili olarak aktif komutanlık görevlerinin yanında karargâh subaylığı⁴²⁰ görevlerini de icra etmişlerdir.⁴²¹

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu coğrafi olarak birbirinden bağımsız oldukça farklı cephelerde savaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı her ne kadar topyekün bir savaş olarak cereyan etmiş olsa da içerisinde “hibrit uygulamalar” barındıran çeşitli muharebelerin olduğu kanaatine varılmıştır. Tez çalışması kapsamında, “hibrit savaş” bağlamında incelemek için iki farklı coğrafyada iki farklı harekât değerlendirilecektir. Buna göre ilk olarak Arap İsyanı ve Filistin- Sina cephesi çerçevesinde, ikinci olarak ise Kafkas İslam Ordusu'nun harekâtı çerçevesinde incelenmiştir.

4.1. Sina-Filistin Cephesi Çerçevesinde Arap İsyanının İncelenmesi

Birinci Dünya Savaşı öncesinde askeri uzmanlar tarafından yapılan coğrafi, sosyolojik, ekonomik analizler kapsamında Osmanlı ülkesi başlıca beş farklı harekât alanı olarak değerlendirilmiştir. Bu harekât alanları öncelik sırasına göre; Boğazlar, Doğu Anadolu, Orta Anadolu, Suriye-Filistin ve Irak harekât alanlarıdır.⁴²²

Avrupa Devletleri'nin Hint Okyanusu ile kısa yoldan bağlantısını sağlaması itibariyle Süveyş Kanalı- Kızıldeniz- Bab-ül Mendep stratejik yolunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen Arabistan yarımadası ise ikinci dereceden bir harekât alanı olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda bölgede kurulmuş cepheler ikinci derecede birer cephe olarak tasavvur edilmiş ve destekleme planları da bu çerçevede yapılmıştır.

1916 yılında Hicaz bölgesinde ortaya çıkan Arap İsyanı ile sonrasındaki gelişmeler değerlendirildiğinde, meydana gelen hadiselerin muharebe sahasına etkilerini arttırdığı, İngilizlerin bölgedeki isyanı kışkırtarak, teşvik ederek ve destekleyerek sadece Hicaz bölgesinde değil, ayrıca ileri harekât kapsamında da Suriye- Filistin

⁴²⁰ Karargâh seviyesinde en önemli atamanın Albay Friedrich Bronsart von Scellendorf olduğu değerlendirilmektedir. Genelkurmay İkinci Başkanı olarak görevlendirilen Alman Albay, Osmanlı Genelkurmayı'nı Alman modeline göre yeniden teşkilatlandırmıştır. Önemli olan tüm şubelerin tamamına Alman subayları yerleştirmiş, yetenekli Türk kurmay subaylarını bunların altına vermiştir. Onun kontrolünde ordunun seferberlik, yığınak ve harekât planları tadil edilmiş veya hazırlanmıştır. Ocak 1915'ten itibaren Osmanlı Genelkurmayı tamamen Schellendorf'un kontrolüne geçmiştir. Bunun üzerine Almanya ile Osmanlı haberleşme ve raporlama sisteminden bağımsız yeni bir sistem tesis edilmiş ve kısa bir süre sonra Osmanlı Ordusu Almanya için ordu seviyesinde bir birlik haline gelmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Uyar ve Erickson, **age.**, s. 475.

⁴²¹ Alman Heyeti başkanı Liman von Sanders tarafından yazılan ve Birinci Dünya Savaşı esnasında elde ettiği tecrübelerini paylaştığı eser için **bkz.** Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.

⁴²² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı 1914-1918**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, s. 45

cephesindeki taarruz hareketlerinde da bu kuvvetleri kullandıkları görülmüştür. Ayrıca İngiliz harekât planlayıcıları tarafından özellikle 1916 yılı ve sonrası için yapılacak planlamalara esas teşkil ettiği değerlendirilmektedir.⁴²³

Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde Sina- Filistin cephesindeki karşılıklı hareketler ve özellikle İngiliz ileri harekâtında Arap İsyanıcıların harekâtı değerlendirilecektir.

4.1.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim'in 1516 Suriye ve 1517 Mısır seferlerinden sonra hemen hemen bütün Ortadoğu ve Arap dünyasına hâkim olmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı hakimiyetindeki Araplar, büyük tolerans görmüş, geleneksel yaşam ve yönetim biçimlerini devam ettirmişlerdir. Coğrafi yakınlık sebebiyle Suriye ve Irak Osmanlı merkez idaresine bağlanmış ve buralarda tımar ve eyalet sistemi kurulmuştur. Diğer bölgeler ise “saliyaneli eyaletler” adı verilen, belirli bir özerklik içinde yönetilmiştir. Mısır, Yemen, Basra, Trablusgarp, Tunus, Cezayir bu şekilde yönetilmiş ve bu bölgelerdeki vergi sistemi coğrafi uzaklık, halkın sosyal ve ekonomik yaşam tarzı ve kültürleri göz önüne alınarak fetihlerden önceki özelliklerini çoğunlukla muhafaza etmiştir.⁴²⁴

Avrupa Devletleri'nin 19'uncu yüzyıl süresince artan emperyalizm ve sömürgecilik politikalarının ekseninde Osmanlı topraklarının etkilendiği mutlak bir husustur. Bu kapsamda bölgede meydana gelen ve Büyük Devletlerin bölgedeki politikaları; Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin himayesi, Kutsal yerler meselesi, ekonomik imtiyazlar ve kapitülasyonların genişletilmesi, ilerleyen safhada gayrimüslim azınlıkların bağımsızlık mücadelelerinin desteklenmesi ve Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılan gizli proje ve anlaşmalar çerçevesinde ilerlemiştir.⁴²⁵

Bu kapsamda Napolyon'un Mısır Seferi (1798) ile başlayan dağılma süreci, Vahabi İsyanı (1801-1820), Fransa'nın Cezayir (1830) ve Tunus'u (1881) ve işgal etmesi, Cidde olayları ve Suriye Bunalımı sonrasında Lübnan Nizamnamesi (1861), Süveyş Kanalı'nın açılması (1869), İngiltere'nin Kıbrıs adasına yerleşmesi (1878) yine

⁴²³ Ufuk Gürsoy, **Kutsal Proje, Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları**, Timaş yayınları, İstanbul, 2010, s.164.

⁴²⁴ Sait Yılmaz, **Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları, 1914-1918**, Kripto Yayınları, Ankara, 2017, s.17.

⁴²⁵ Age., s. 28.

İngiltere'nin Mısır ve Sudan'a yerleşmesi (1882-1885), Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve son olarak Birinci Dünya Savaşı ile sonlanmıştır. Özellikle İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Araplar arasında zaten var olan çeşitli fikir akımlarının daha net biçimde ifade edilmeye başlandığı görülmüştür.⁴²⁶

Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913) neticesinde bölgede var olan muhalefet daha yüksek tonda "özerklik" kapsamında yüksek tonda kendisini ifade etmiştir.⁴²⁷ Bu hareket özellikle Suriye bölgesinde yoğunlaşmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti girdiğinde Cemal Paşa'nın bu bölgeye Ordu Komutanı olarak görevlendirilmesi bir rastlantı olarak değerlendirilmemelidir. Cemal Paşa kendi anılarında konuyu ifade ederken Enver Paşa tarafından "... Suriye'den aldığımız haberler orada durumun çok karışık olduğunu, Arap ihtilalcilerin faaliyete başladıklarını göstermektedir.

*Binaenaleyh düşünüyorum ki, zatıalınız bir fedakârlık buyurursanız da Dördüncü Ordu Komutanlığı'nı yürütseniz, hem Kanal seferini ihzar ve icra, hem de Suriye'de iç asayiş ve emniyeti temin buyursanız. Bilmem teklife cesaret edeyim mi?"*⁴²⁸ Şeklinde söylendiğini belirtir. Burada ön plana çıkan iki husus vardır. Bunlardan ilki Kanal Seferi'nin hazırlıkları ve icrası diğeri ise Suriye bölgesinde asayişin ve emniyetin sağlanmasıdır. Bu bağlamda Cemal Paşa'nın Şam'a ulaştığında Fransız Konsoloslüğundan ele geçirilen resmi evraka göre Arap İhtilalcilerinin Fransız himayesinde ve Fransız Hükümetinin tertibi altında çalıştığını tespit etmiştir.⁴²⁹ Bu kapsamda 1915 yılından itibaren sert tedbirler almış ve ilgililerin mahkemeler vasıtasıyla yargılanmasını sağlamıştır. Bunda Çanakkale Savaşı esnasında muhtemel bir Osmanlı mağlubiyeti neticesinde isyan etmeyi planlayan Arapçı liderlerin İngiltere ile bir plan yapmayı tasarlamalarının⁴³⁰ etkin olduğu değerlendirilmektedir. Cemal Paşa'nın bu sert tutumu idamlar ve sürgünler ile de pekişmiş, Cemal Paşa görevi devredene kadar Suriye bölgesinde toplu ve koordineli bir ayaklanma gerçekleşmemiştir.

⁴²⁶ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık, 1908-1918**, Çev: Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.102.

⁴²⁷ M. Talha Çiçek, **Cemal Paşa Suriye'de, Birinci Dünya Savaşı Yılları**, Kronik Kitap, 2020, İstanbul, s.79

⁴²⁸ Cemal Paşa, **age.**, s. 164.

⁴²⁹ **Age.**, s. 234.

⁴³⁰ Talha Çiçek, **age.**, s. 91.

Sina- Filistin ve Suriye bölgesini etkileyen esas isyan hareketi Hicaz bölgesinde Mekke Emiri Şerif Hüseyin tarafından başlatılan isyandır. Ancak bu isyanın tam olarak anlaşılabilmesi için bu dönemde kurulmuş olan Kahire’de kurulmuş olan Arap Bürosu hakkında bilgi verilmelidir. Nitekim 1916 yılında kurulmasından itibaren İngiltere ile Hicaz bölgesi ilişkileri Arap Bürosu tarafından yürütülmüştür.⁴³¹

1915 yılının başında sahadaki İngiliz yetkililer İngiliz İstihbarat birimlerince kurulmuş olan bölgesel oluşumların birbirinden bağımsız olarak hareket ettiğini, aralarında koordinasyon kurulması gerektiğini tespit etmiş, bu kapsamda Arap Bürosunun Kahire’de kurulmasına karar vermişlerdir. Arap bürosu Osmanlı Ortadoğu’su ile ilgili istihbaratın toplandığı ve analiz edildiği merkez olarak kullanılmıştır. Personelinin çoğunluğu arkeolog, tarihçi ve benzeri sebeplerle geçmiş dönemde Osmanlı topraklarını gezmiş, haritalamasını yapabilecek, bölgedeki aşiret ve dini gruplar hakkında bilgisi olan çoğunluğu akademisyen olan kişilerden oluşmuştur.⁴³²

Kahire kurulmuş olan Arap Bürosu Osmanlı Ortadoğu’sunu parçalamaya yönelik projelerin hayata geçirilip, uygulanması için bir merkez haline gelmiştir. Espiyonaj, Kontr-Espiyonaj eğitimlerinin verildiği bir okul gibi bölgede görev yapacak ilgililere eğitim vermenin yanında, büro bünyesinde oluşturulan Sinyal İstihbaratı birimi marifeti ile Türklerin kullandıkları telsizler dinlenerek, haberleşme trafiği takip edilmiştir.⁴³³

Arap Bürosu yarı özerk bir düşünce merkezine benzemiştir. İlgili şubelerde çalışanlar kendi sorumluluk sahalarından gelen bilgileri bir araya getirmiş, analiz etmiş ve gizli rapor haline getirmiştir. Bu kapsamda hazırlanan raporlar “Arab Bulletin” adı altında, ilki 6 Haziran 1916 tarihinde olacak biçimde, kısıtlı askeri ve sivil daireye dağıtılmış ve İngiliz harekât planlayıcılarına rehber olmuştur.⁴³⁴

Arap Bürosunun kritik personeli İngiliz politikasının sahada yürütülmesinin kendi çıkarlarına da hizmet edeceğine Arapları inandırmış, lojistik destek ve finansal yardım sağlanmasında aktif rol oynamışlardır. Bu bağlamda modern Ortadoğu’nun

⁴³¹ Sait Yılmaz, **age.**, s. 50.

⁴³² Bu dönemde bölgede kullanılan ve belirli bir üne kavuşmuş olan İngiliz ajanları ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Mim Kemal Öke, M. Lütfullah Karaman, Emir Turam, Mithat Baydur, Orhan Koloğlu, **Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı**, İrfan yayıncılık, İstanbul, 2013.

⁴³³ Kenan Karataş, **Osmanlı’nın Çöküşünü Hızlandıran İngiliz Kadın Ajan, Gertrude Bell, İsyan**, En Kitap, İstanbul, 2018, s. 127.

⁴³⁴ Sait Yılmaz, **age.**, s. 67

şekillenmesinde ön plana çıkan en kritik hadiseler olan⁴³⁵ Arap İsyanı, Sykes-Picot Anlaşması⁴³⁶ ve Balfour Deklarasyonu⁴³⁷ için karar vericilere ihtiyaçları olan bilgi akışını sağlamış ve 1920 yılından itibaren kapatılmıştır.⁴³⁸

Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği andan itibaren Şerif Hüseyin'in isyan edeceğine dair emareler şu şekildedir. İlk olarak Hade olayı ile karşımıza çıkmaktadır. Temmuz 1914 sonunda Hade'de bulunan 130'uncu Alay 1'inci Taburu ile bölgedeki urban (bedevi) arasında meydana gelen çatışmada 9 şehit, 12 yaralı verilmiştir. Konu ile ilgili tahkikat yapılmış Mekke Emiri tarafından kışkırtıldığı anlaşılmış ancak uzlaştırıcı girişimlerle konu kapatılmıştır. Bu olay küçük çapta olmasına rağmen Hicaz bölgesindeki ilk çatışma olması sebebiyle Hicaz Ayaklanmasının ilk belirtisi olarak değerlendirilmektedir.⁴³⁹

İkinci olarak ise 21 Nisan 1915 tarihinde Uzakdoğu'dan dönerken gemisi batarak Hicaz bölgesine sığınan ve Cidde istikametindeki limana intikal eden Alman gemi personeline Şerif taraflısı kabile tarafından hücum edilmesi gelmektedir. Bu olayın arkasında da Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Karataş, **age.**, s. 126

⁴³⁶ 10-13 Ekim 1916 tarihleri arasında İngiltere temsilcisi Mark Sykes ve Fransa temsilci Charle François Georges Picot arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması'na göre;

1. Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç, Irak İngiltere'ye bırakılmış, Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetim kurabileceklerini karşılıklı kabul etmiş,
2. Suriye'nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün'ü kapsayan bir Büyük Arap Krallığı kurulacak, ancak bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacak,
3. Filistin'de Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak, uluslararası bir yönetim kurulacaktır. Uçarol, **age.**, s. 572.

⁴³⁷ Balfour Deklarasyonu olarak ifade edilen husus; Filistin'in İngiltere tarafından işgal edilmesinden hemen sonra (7 Kasım 1917) İngiltere Başbakanı tarafından İngiliz Siyonist Rotschild'e gönderilen mektubun The Times gazetesinde yayınlanmasıdır. Bu mektupta özetle; Filistin'de Yahudi halkı için ulusal bir yurdun kurulması desteklenmiş, Filistin'de var olan ve Yahudi olmayan tüm toplumların sivil ve dini hakları ve politik statülerini etkileyecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça bildirilmiştir. Böylece İngiltere Filistin'de kurulacak bir Yahudi Devleti'ni destekleyeceği bildirmiştir. Açıklamayı Filistin bölgesinin ele geçirilmesinden hemen sonra yapmış olması ise Sykes-Picot Anlaşmasına göre uluslararası bir yönetimin bölgede kurulmasına yönelik maddenin Fransa tarafından işleme sokulmasının önüne geçmektir. James Barr, *Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi*, Çev: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 65. Nitekim savaş sonunda da bu istikamette bir hal tarzı seçilerek yeni kurulmuş olan Milletler Cemiyeti'nin de onayı ile Filistin 1948 yılına kadar İngiltere tarafından "Manda" yönetimi ile yönetilmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Tayyar Arı, **age.**, s. 228.

⁴³⁸ Sait Yılmaz, **age.**, s. 68

⁴³⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı ...**, s. 154.

⁴⁴⁰ **Age.**, s.154.

Ayrıca 1916 yılına doğru Şerif Hüseyin'in ayaklanmaya yakın zamanda sergilediği dikkat çeken hareketleri onun Osmanlı aleyhine bir tutum içine gireceğinin emarelerini vermeye başlamıştır. Bu kapsamda Enver Paşa'ya Ocak 1916'da bölgede Özerk bir yönetim kurulmasından söz eden bir mektup yazmış, oğlu Faysal'ın Cemal Paşa'nın yanından ayrılarak yanına gelmesini Cemal Paşa'dan Kanal hareketinin hemen öncesinde istemiş⁴⁴¹ ayrıca Kanal Harekâtı kapsamında göndermeyi taahhüt ettiği atlı birliği hiçbir zaman göndermemiştir.⁴⁴²

Şerif Hüseyin 1914 yılında oğlu Abdullah'ı göndererek Mısır'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Mc Mahon ile iletişime geçmiştir. Burada ve İngilizlerin lehine hareket etmesi karşılığında “Kuzeyde Muş ve Adana'dan başlayarak Birecik, Urfa, Mardin, Midyat bölgesinden, doğuda İran sınırına kadar, doğuda İran sınırından güneyde Basra Körfezi'ne kadar, güneyde Hint Denizi'nden batıda Kızıldeniz'e kadar, batıda Kızıldeniz, Akdeniz'den, kuzeyde Mersin'e kadar olan toprakları istemiş, Arap ırkından bir Arap'ın halifeliği üzerine almasıyla devam etmiştir.⁴⁴³

Talep edilen topraklardan Adana, Mersin, Halep, Hama ve Humus bölgelerinin kurulacak olan “Arap Devletine” verilmesi İngilizler tarafından uygun görülmemiş, Şerif Hüseyin Adana ve İskenderun'dan vazgeçmekle beraber diğer bölgelerin kendisinde kalmasında ısrarcı olmuştur. 1915 yılına gelindiğinde iki taraf arasında yazılı olmayan sözlü bir anlaşma yapılmıştır.⁴⁴⁴

Şerif Hüseyin'e bağlı Arap kabilelerin Mekke'ye saldırıları ile Hicaz bölgesindeki Arap İsyanı 10 Haziran 1916'da başlamıştır.⁴⁴⁵ Arap isyanı süresince Hüseyin,

⁴⁴¹ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce Suriye, Filistin ve Arabistan'da bulunan nüfusun önemli bir kısmı irili ufaklı kabilelerden oluşmaktadır. Savaş başladığında hükümet kontrolüne engel olmak veya askeri faaliyetleri desteklemek için yeterli özerkliğe ve insan gücüne sahiptirler. İlan edilen Kutsal Cihat çağrısına bu aşiretlerin büyük çoğunluğu olumlu yaklaşmıştır. Ancak Cemal Paşa özelinde düzensiz birlik olmaları ve düzenli birliklere karşı etkili olamayacakları faraziyesi ile Kanal Seferi'nde bu kabilelerden istifade edilmekten imtina edilmiştir. Faysal'ın komutası altında Kanal Seferi'ne katılmasını talep ettiği bedevi birliği ise aslında Hüseyin'in sadakatini güvence altına almak kapsamında Faysal'ı yakınında tutmak maksadıyla olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıtlar için **bkz.** M. Talha Çiçek, **age.**, s.345-347

⁴⁴² **Age.**, s. 155.

⁴⁴³ Karal, **age.**, Cilt.5, s. 494

⁴⁴⁴ **Age.**, s. 495.

⁴⁴⁵ 4'üncü Ordu Komutanı Cemal Paşa her ne kadar bölgedeki gelişmeleri takip etse de Şerif Hüseyin tarafından “İslam dünyasını esir etmek isteyen düşmanlarla anlaşarak, İslam halifeliğine karşı savaşacağını” kabullenememiştir. Cemal Paşa, **age.** s. 246-250. Nitekim Birinci ve İkinci Kanal Seferleri için kendisinden birlik talep ederken Hüseyin'in birlik göndermemesi, Fahrettin Paşa'yı bölgeye görevlendirirken vermiş olduğu talimata rağmen ve Hicaz, Yemen ve Asir bölgelerine gönderilecek 60.000 altını bölgeye teslim etmek üzere Şerif Hüseyin'e göndermiş olması bu ihtimali

İngilizlerden 4,5 milyon pound değerinde yardım almıştır.⁴⁴⁶ Arap isyanı başladığında ilk hedef olarak Cidde, Mekke ve Taif üçgeninin ele geçirilmesi planlanmış ve bu kapsamda adı geçen bölgelere eş zamanlı saldırılar düzenlenmiştir. Bölgenin coğrafi yapısı, iklimi, yol durumu gereği yapılan plana göre öncelikle bu üç bölgenin ele geçirilmesi marifetiyle isyan kuzeye kaydırılabilecektir. Bu çerçevede 16 Haziran 1916 tarihinde Cidde, 9 Temmuz 1916 tarihinde Mekke ve son olarak uzun bir kuşatmanın ardından 22 Eylül 1916 tarihinde Taif İsyanı Hüseyin kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Bu üçgenin önemi ise özellikle Cidde’de bulunan liman marifeti ile İngilizler tarafından gönderilecek her türlü yardımın daha hızlı ulaşmasını sağlayacağı ve böylece lojistik faaliyetlerin kolaylaşacağı, Mekke’nin psikolojik etkisinin olacağı, Taif bölgesinin ise bölgenin güneyden emniyetini sağlayacağı değerlendirilmiştir. Hüseyin tarafından isyanın başlamasından hemen sonra çeşitli bildiriler yayınlanmaya başlamıştır. İlk olarak yayınlanan bildiri şu şekildedir:

“İttihat ve Terakki Fırkası iktidara geldiği günden beri memleket o kadar kötü idare edilmiştir ki, devlet birçok arazi ile bütün nüfuz ve haysiyetini kaybetmiştir,

Bu fena idare yüzünden meydana gelmiş olan birçok muharebeler esnasında ahali, bilhassa Hicaz ahalisi o kadar büyük fakirliğe ve zarurete duçar olmuştur ki, evlerinin kapılarını bile satmak zorunda kalmışlardır,

Bununla da yetinmeyerek, İslamiyet hükümlerine riayet etmekten vazgeçmişlerdir, mesela İstanbul’da Hükümetin ve Şeyhülislam’ın gözleri önünde yayınlanan “İçtihat” isimli bir dergi, Peygamber efendimiz hakkında, hürmet hislerinin kabul etmeyeceği bir dil kullanmaya cüret etmiştir,

Aynı dergi İslam Şeraitinin verasete ait bir fıkrasını değiştirmek lazım geleceğine dair mütalaa ileri sürerek ayrıca mirasa erkek ve kadınların eşitlikle ortak olmaları lazım geleceği düşüncesinde bulunmaktan çekinmemişlerdir,

Harbi vesile ederek Şam, Medine veya Mekke gibi şehirlerde oturan askerlerin oruç tutmak mecburiyetinde olmadıklarına dair hükümet fetva yayınlamıştır,

güçlendirmektedir. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4’üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı ...**, s. 835.

⁴⁴⁶ Sait Yılmaz, **age.**, s. 70.

İslam şeraitinin halifelîğe müteallik hükümleri bozularak, halifenin haklarını sınırladığı gibi, Başmabeyincisi ile Hazine-i Hassa Nazırını bizzat seçmek salâhiyetini bile Padişah'tan almıştır,

... diğer bir örnek de Emir Ömer El Cezair'i, Emir Arif el Şahabi, Şefik Bey el Müeyyet, Şükrü Bey el Asli vesaire gibi tanınmış kimseler bir anda idam edilmişlerdir,

Yalnız bununla kalmamışlar bunların kadın, çocuk ve erkek ne kadar akraba ve taallukatı varsa hepsini sürmüş ve bütün mallarına, mülklerine el koymuşlardır.”⁴⁴⁷

Şerif Hüseyin tarafından başlatılan isyan 1916 yılında Hicaz sınırları içerisinde kalmıştır. Mekke, Cidde ve Taif şehirlerini ele geçiren isyancılar, Medine şehrini kuşatmış ancak isyanın bu bölgede ilerleyişi durmuştur. İsyanın istenen süratle ilerlememesi İngilizler tarafından değerlendirilmiş ve yerinde tespitler yapılabilmesi için, sonraları “Arabistanlı Lawrence” olarak anılacak Thomas Edward Lawrence’ın da içinde bulunduğu bir heyet Ekim 1916 yılında Cidde’ye ulaşmıştır.⁴⁴⁸

Burada Şerif Hüseyin’in büyük oğlu Abdullah ile durum değerlendirmesi yapılmış ve Medine’ye gelen tren yolunun zamanında kesilmediğinden dolayı Türk tarafının Medine’nin takviyesi için gerekli olan malzeme ve nakliyyeyi yapabildiği, isyancı Arapların araç, gereç, silah, mühimmat ve topçu olarak yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Medine’nin ele geçirilmesi kapsamında karşılıklı görüşmelerden sonra bölgeye takviye yapılması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁹

Bölgeden Arap isyanının son durumunu tespit etmek için görevlendirilen Lawrence iç kesimlere “durumun daha net değerlendirilmesi” kapsamında görevlendirilmiş ve isyana katılan Şerif Hüseyin ve oğulları ile tanışmıştır. Bu kapsamda İngiliz politikalarına en uygun adayın Faysal olduğunu değerlendirmiş ve Suriye bölgesinin ele geçirilmesi için hareketin kuzeye kaydırılması konusunda Faysal’ı ikna etmiştir. B kapsamda hedeflenenin Sykes-Picot Anlaşmasına rağmen ilerleyen süreçte muhtemel bir barış masasında İngiltere kontrolünde bir Arap Devleti’nin vücuda getirilmesi ve

⁴⁴⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4’üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı ..., s. 839.

⁴⁴⁸ Thomas Edward Lawrence, **Bilgeliğin Yedi Sütunu**, Çev: Bilal Çölgeçen, Chiviyazıları Yayınevi, Ankara, 2014, s. 74.

⁴⁴⁹ Age., s. 78.

bölgenin Araplar tarafından ele geçirilmesi argümanının desteklenmesi ile Fransızlara karşı görece bir üstünlük sağlama maksadı olarak değerlendirilebilir.⁴⁵⁰

Bu kapsamda gerekli görüşmeler yapılmış ve Vecd bölgesi bir sonraki hedef olarak seçilmiştir. Vecd, Medine Garnizonunun kuzeydoğusunda ve Kızıldeniz'e kıyısı olan bir yerleşim birimi ve Hicaz demiryolunun Medine'ye ulaşan 200 kilometrelik kısmına oldukça yakındır. Bu bölgenin öncelikli olarak ele geçirilmesi ve buradan demiryoluna yönelik tahrip ve sabotaj faaliyetlerinin yürütülmesi⁴⁵¹ Lawrence tarafından yazılan bir rapor ile Arap Bürosu üzerinden İngiliz askeri yetkilerine teklif edilmiş kabul edilmiştir.⁴⁵² Böylece Medine bölgesinde Fahrettin Paşa'nın emri komutasındaki birliklerin sert direnişi sebebiyle yavaşlayan isyanın yeniden canlanması ve ona yeni bir hız ve güç kazandırarak isyanın Suriye'ye sıçratılması maksadına matuf bir hareket tarzı oluşturulmuştur.⁴⁵³

Fahrettin Paşa'nın Aralık 1916 tarihinde icra ettiği karşı taarruz ile bölgedeki isyancı birlikler Rabi ve Yanbu istikametinde geri çekilmek zorunda kalmış, İngilizlerin hava kuvvetleri marifetiyle bölgede tutunabilmişlerdir. Ancak bu karşı taarruz neticesinde isyancı birlikler arasındaki mesafe açılmıştır.⁴⁵⁴ İngilizler buna rağmen isyancıları takviye etmeye devam etmiştir. Ocak 1917 tarihinde isyancı Araplar Medine güneyinde 8.000 kişi, Medine doğu ve kuzeydoğusunda 4.000 kişi ve Faysal komutasında 8.000 kişiden oluşmaktadır. Şerif Hüseyin'in "askeri danışmanı" olan Yarbay Wilson ve Lawrence tarafından Vecd bölgesine yapılması planlanan taarruz için ileri yürüyüş 18 Ocak 1917 tarihinde başlamış, İngiliz donanması tarafından 23 Ocak 1917'den itibaren bölge ateş altına alınmış ve 26 Ocak 1917 tarihinde İngiliz-Arap iş birliği ile ele geçirilmiştir.⁴⁵⁵

Kızıldeniz kıyısında bulunan Vech'in Arap isyancıların eline geçmesi, Hicaz Kuvve-i Seferiye bölgesinin savunma yönünden yeniden teşkilatlanmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda hem kuruluş hem de savunma tedbirleri çerçevesinde birtakım tedbirler alınmıştır.⁴⁵⁶ Ancak yeni takviye birliklerin alınamaması, bölgede bulunan Türk

⁴⁵⁰ James Barr, *age.*, s. 55.

⁴⁵¹ *Age.*, s. 54.

⁴⁵² Sait Yılmaz, *age.*, s.126.

⁴⁵³ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı ...*, s. 266.

⁴⁵⁴ *Age.*, s. 267.

⁴⁵⁵ *Age.*, s. 270.

⁴⁵⁶ *Age.*, s. 274.

birliklerinin demiryolu emniyeti kapsamında görevlendirilmeleri için mevcut kaynağın yeniden tanzim edilmesi nedeniyle bölgedeki Türk birliği bu aşamadan itibaren taarruz imkân ve kabiliyetini oldukça azaltmış⁴⁵⁷ ve Akabe'nin isyancı Araplar tarafından ele geçirilmesi ile Hicaz cephesinin âtil duruma gelmesi söz konusu olmuştur.⁴⁵⁸

Medine bölgesinde Türklerin direnişe devam etmeleri, İngilizlerin 1917 yılından itibaren başlayan ve Sina bölgesine yerleşerek ilerleyen safhalarda Filistin ve Suriye'yi ele geçirme planlarında Arap isyancıların kullanılması ile ilgili tasarladıkları harekât planına tahdit getirmiştir. Bu kapsamda Medine'ye giden ana ikmal yolu olan Hicaz demiryolunun sürekli tehdit edilerek Türk lojistiğinin sekteye uğratılması, Arap isyancılara ileri bir üs teşkil etmesi, deniz yoluyla ikmal desteğinin kolaylaşması ve İngiliz ileri hareketinin sağ yan emniyetinin sağlanması maksadıyla Akabe'nin ele geçirilmesi planlanmıştır.⁴⁵⁹

Bu kapsamda Vech bölgesinde bulunan Faysal'a bağlı isyancılar uzun bir yürüyüş ile baskın tarzında icra etmeyi planladıkları taarruzun ifşa olmasını önlemek maksadıyla önce Maan bölgesinden gelmesi muhtemel takviyelerin ilerleme istikametlerini kesmiş, müteakiben bir baskın ve bölgedeki yerel aşiretlerin taraf değiştirmesi ile Akabe'yi 06 Temmuz 1917 tarihinde ele geçirmiştir.⁴⁶⁰

Kızıldeniz'de Türklerin elinde kalan son bir üs olan Akabe'nin düşmesi Araplara İngiliz yardımının ve Faysal komutasında kurulan “Kuzey Arap Ordusunun” müteakip dönemde kullanılmaya uygun bir vasıta olduğunu İngiliz kara Alıcılara ispat etmiştir. Nitekim Allenby ve Lawrence arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde⁴⁶¹ Filistin istikametinde ilerleyecek olan İngiliz asıl kuvvetlerinin doğu emniyetini alması ile başlayan yeni görevleri Nablus Muharebelerine kadar devam edecektir.

Hicaz bölgesinde meydana gelen ayaklanma Vech ve Akabe bölgelerinin Arap isyancılar tarafından ele geçirilmesi ile Hicaz cephesini durağanlaştırmış ve Sina-Filistin cephesi tüm savaşı taraflar için büyük önem arz edecek duruma gelmiştir.

⁴⁵⁷ Anthony Bruce, **Filistin Cephesi, Son Haçlı Seferi**, Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 97.

⁴⁵⁸ Lawrence, **age.**, s.343.

⁴⁵⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı ...**, s. 319.

⁴⁶⁰ Sait Yılmaz, **age.**, s. 129.

⁴⁶¹ James Barr, **age.**, s. 61

Nitekim, Vech bölgesi kaybedildikten sonra Türk tarafında Medine'nin boşaltılması fikri ortaya çıkmıştır. Stratejinin gereği olarak savaşın başında geri çekilerek Filistin bölgesinde kullanılabilecek olan birlikler ve imkanlar Hicaz demiryolunun ve cephesinin desteklenmesinde kullanılmış, Vech ve Akabe bölgelerinin asi Araplar tarafından ele geçirilmesinden sonra bölgenin ikmal ve idamesi daha da güçleşmiştir. Bu kapsamda bölgedeki birliklerin geri çekilmesi planlansa da İngilizlerin ileri harekâtı (1'inci ve 2'nci Gazze Muharebeleri) başlamış, Filistin cephesine gönderilmesi planlanan birliklerden az bir kısmı bölgeye ulaşabilmiştir.⁴⁶²

4.1.2. Sina-Filistin Cephesi Kapsamında Meselenin Çerçevesi

Birinci Dünya Savaşı'na girildikten sonra Cemal Paşa'nın 4'üncü Ordu Komutanlığına getirilmesinin sebepleri olarak Suriye bölgesinde asayişin temin edilmesi olduğu kadar Mısır'ın ele geçirilmesi ve Süveyş kanalının kontrol altına alınması için yapılacak olan harekâta emir komuta etmesi de vardır.⁴⁶³ Mısır üzerine taarruz edilmesi fikri daha Osmanlı Devleti resmen savaşa girmeden önce Alman ve Osmanlı yetkilileri tarafından kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁴ Bunda maksat Mısır'daki İngiliz kuvvetlerini bağlamak, Asya ve Avusturalya'dan getirerek Batı cephesinde kullanacağı birliklerini orada tespit etmektir.⁴⁶⁵

Nitekim Aralık 1914 ve Ocak 1915 tarihlerinde İngiliz donanması, bölgedeki hareketliliğe istinaden Mersin'den Gazze ve Eriş'e kadar olan sahil şeridini cibri keşif kapsamında bombalamış, sahildeki telgraf hatlarını, şose ve demiryolu istasyonlarını, yollar üzerinde ahaliye ait olan nakil vasıtalarını top ve makineli tüfek ateşine tutmuşlardır.⁴⁶⁶

Bu gelişmeler neticesinde büyük zahmetler harcanarak hazırlanan Birinci Kanal harekâtı 2 Şubat 1915 tarihinde icra edilmiştir. Harekâta hazırlık kapsamında yapılan tespitler sonucunda geçişe müsait olan üç bölge tespit edilmiş ve birlikler bu bölgelerden taarruz etmişlerdir. 8'inci Kolordu birlikleri tarafından icra edilen harekâta birliklerin tamamı kanalı geçememiş, kanalın batı tarafına geçebilen az

⁴⁶² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı ...**, s. 341.

⁴⁶³ Cemal Paşa, **age.**, s. 163.

⁴⁶⁴ Sanders, **age.**, s. 48.

⁴⁶⁵ Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları-1**, Der. Ve Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 18

⁴⁶⁶ **Age.**, s. 32.

sayıdaki birlik ise İngilizlere esir düşmüştür.⁴⁶⁷ Cemal Paşa gerçekleştirilen harekatta lojistik olarak çekilen sıkıntıları ve hareketin icrasına olan etkilerini ayrıntılı bir rapor değerlendirmiş⁴⁶⁸ ve başka bir rapor ile Başkomutanlığa kanalın geçilebilmesi için ihtiyaç duyulan hususları bildirmiştir.⁴⁶⁹ Ayrıca müteakiben yapılacak kanal hareketına hazırlık kapsamında Von Kress emir komutasında ve kolordu seviyesinde bir “Çöl Komutanlığı” Cemal Paşa’nın emri ile 16 Şubat 1915 tarihinde, “*düşmanla teması daima muhafaza etmek, kanaldan geçişi taciz etmek, mümkün olduğu kadar çok düşman birliğini kanalda tespit etmek, düşmana dair yeni bilgiler sağlamak, çöl içinde kanala karşı yeni hareket yolları keşfetmek*” maksatları ile teşkil edilmiştir.⁴⁷⁰

İkinci kanal harekâtı kapsamında yapılmaya başlanan hazırlıklar, Mart 1915 tarihinden itibaren müttefik donanmasının Çanakkale’yi zorlaması ve Nisan 1915 tarihinden itibaren Çanakkale kara muharebelerinin başlaması ile sekteye uğramıştır. Bu kapsamda tümenden tabur seviyesine kadar çeşitli birlikler 4’üncü Ordu bölgesinden Çanakkale cephesine sevk edilmiştir.⁴⁷¹ İkinci Kanal Harekâtı 4’üncü Ordu’nun itirazlarına rağmen bir sene sonrası için ertelenmiştir.⁴⁷²

Çanakkale Cephesi 10 Ocak 1916 tarihinden itibaren kapanmıştır. Müttefik kuvvetler Çanakkale yenilgisinin kendi sömürgelerinde oluşturacağı havayı sezerek, cepheden çekilmenin hemen akabinde İskenderun bölgesine bir çıkarma yaparak hem Suriye hem de Irak cephesinin anavatan ile olan irtibatını kesmeyi planlamışlar ancak Fransa’nın bölge üzerinde hak iddia etmesi sebebiyle bu plan uygulanamamıştır.⁴⁷³

İngilizler ise Mısır ve Süveyş kanalının emniyetinin sağlanmasının Suriye ve Filistin bölgesinin ele geçirilmesi ile sağlanabileceğini değerlendirmiş ve Sina üzerinden Filistin ve Suriye bölgelerinin ele geçirilmesi için gerekli planları yapmaya başlamışlardır. Bu kapsamda Çanakkale cephesinin boşaltılması neticesinde boşa çıkan birlikler Mısır’a intikal ettirilmiş, Arap isyanına yönelik daha somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu suretle 1916 yılının başından haziran ayına kadar Mısır’da

⁴⁶⁷ Cemal Paşa, *age.*, s. 188

⁴⁶⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4’üncü Cilt 1’inci Kısım, Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebelerine Kadar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s. 248-249.

⁴⁶⁹ *Age.*, s. 252.

⁴⁷⁰ *Age.*, s. 265-268.

⁴⁷¹ Belen, *age.*, s. 289.

⁴⁷² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4’üncü Cilt 1’inci Kısım ...**, s. 298.

⁴⁷³ Bruce, *age.*, s. 49.

toplam 14 tümen kadar kuvvet toparlanmış ve Mısır'daki İngiliz Seferi Birlikleri Komutan olan Murray'e;

1. Mısır'a doğudan gelecek taarruza karşı koruyacak kuvvetleri emrine almak ve komuta etmek,
2. Kanal'daki tertibatta mümkün olduğu kadar aktif bir savunma imkânı aramak,
3. Küçük Türk birliklerinin gece veya gündüz Kanal'a gelerek buradaki faaliyetleri bozma teşebbüslerini engellemek,
4. Mısır'daki kuvvetlerin imparatorluğun genel stratejik ihtiyatları olduğunu unutmamak,
5. Hem Mısır'ın savunulması hem de kuvvetli bir stratejik ihtiyat meydana getirilebilmesi için Mısır'daki kıtaları daima düzenli bir halde bulundurmak ve muharebeye girecek hale getirmek talimatını vermiştir.⁴⁷⁴

Türk birlikleri ise bu bekleme sürecinin sonunda Nisan 1916'da Kanal bölgesine yönelik keşif niyetiyle bir harekate başlamış ve İngiliz birlikleri ile 21-23 Nisan 1916 tarihinde meydana gelen Katya Muharebesi'nde⁴⁷⁵, İngilizleri mağlup ederek Kanal'ı geçebileceğine kanaat getirmiştir. Bu muharebe neticesinde bir İngiliz Süvari Alayı esir alınmış ve İkinci Kanal Harekâtı için hazırlıklar arttırılmıştır. Bu kapsamda Süveyş kanalının doğusuna yerleşmek ve kanaldan geçişi tahdit edebilmek maksadıyla icra edilen ikinci harekât 2-5 Ağustos 1916 tarihinde icra edilmiş ve Romani bölgesindeki İngiliz kuvvetlerince taarruz durdurulmuştur.⁴⁷⁶

Romani Muharebesi'nde İngilizlerin kazanması bu cephedeki savaşın gidişatını değiştirmiştir. Osmanlı Ordusu bu muharebeden sonra taarruz imkân ve kabiliyetini kaybetmiştir. Nitekim savaşın bundan sonraki seyri Filistin cephesine kaymış ve Osmanlı Ordusu sürekli olarak savunmada kalmıştır. Bu bağlamda 1916 yılının haziran ayında ortaya çıkan Arap isyanının da bu duruma katkısının olduğu değerlendirilmektedir.

Türk birliklerinin Sina bölgesinde savunmaya geçmeleri ile Libya bölgesinde Senusiler ile planlanan ve Mısır bölgesinde meydana gelecek olan ayaklanmaya

⁴⁷⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4'üncü Cilt 1'inci Kısım ..., s. 343.

⁴⁷⁵ Age., s.351

⁴⁷⁶ Age., s. 393

yönelik İngiliz tedbirleri de arttırılmıştır.⁴⁷⁷ Bu kapsamda Murray Türk tehdidinin Kanal bölgesinde belirmesinden itibaren bulunduğu karargahını İsmailiye'den Kahire'ye taşımış ve Kanal ve çöldeki birliklere komuta etmesi için Charles Dobell'i atamıştır.⁴⁷⁸ İngilizler harekatı Filistin cephesine kadar taşıyabilmek ve bölgeye sevk edilecek birliklerin lojistik desteğinin sağlayabilmek maksadıyla yol yapımı ve su kanalı inşasına başlamıştır.⁴⁷⁹

İngilizlerin cepheyi Filistin bölgesine taşıma gayreti sonunda 27-28 Mart 1917 tarihinde Birinci Gazze muharebesi olmuştur. Harekata İngiliz Donanması'nda destek vermiştir. Muharebe İngilizlerce baskın şeklinde bir taarruz olarak planlanmış⁴⁸⁰, tesadüf muharebeleri şeklinde olmuş⁴⁸¹, İngilizlerin Gazze'yi sarıp kuşatmasına rağmen Türk birliklerinin etkili karşı taarruzları ile durdurulmuştur.

İngiliz hükümetinde Lloyd George Kudüs'ün alınmasını istediğinden dolayı taarruzun yenilenmesini istemiştir. Bu kapsamda yapılan İkinci Gazze Muharebelerinde, ilk taarruzdan farklı olarak Türkler tarafından Gazze-Birussebi arasındaki bölgenin tahkim edildiği, yarma olması muhtemel bölgelerde direnek noktalarının oluşturulduğu görülmüştür. Hazırlanmış bir mevziye taarruzun gereği olan kuvvetli bir ateş desteğinden yoksun kalan İngiliz birlikleri bu muharebeler sonunda da başarısız olmuşlardır.⁴⁸²

Gazze bölgesinde meydana gelen iki muharebenin de İngilizler aleyhine sonuçlanması ile Haziran 1917'de General Edmund Allenby İngiliz seferi kuvvetlerinin başına atanmıştır. Bu tarihten itibaren Hicaz bölgesinde isyan eden Arapların isyan dalgasını kuzeye taşımaları, Akabe'yi ele geçirmeleri ve Faysal'ın komutası altındaki birliklere Şam bölgesinin hedef olarak gösterilmesi Filistin cephesinin kaderini tayin edecektir. Bunda etkili olan hususlar öncelikle Bağdat'ın Mart 1917 tarihinde Birinci Gazze

⁴⁷⁷ Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile Mısır'a planlanan sefer kapsamında Trablusgarp bölgesi yeniden değerlendirilmiştir. Bu kapsamda daha önceden gönderilen subayların ve bölgedeki Senusilerin devam eden direnişleri önemli bir direnek noktası teşkil etmiştir. Harbe girilen ilk günlerde Trablusgarp'a yeniden rütbeli personel görevlendirilmesi kararı alınır ve hemen uygulamaya geçilir. Buraya görevlendirilecek subayların görevi direnişi organize etmek, yerli birliklerini eğitmek, Mısır'a icra edilecek harekât esnasında Mısır'da karışıklıklar çıkarmak, mümkünse Mısır'ı ele geçirmek için yapılan harekata Mısır'ın batısından destek vermektir. Ahmet Tetik, age., s. 111. Ayrıca **bkz.** Nejat Karaköse, **Afrika Grupları Komutanı, Kafkas İslam Ordusu Komutanı, Sütlüce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

⁴⁷⁸ Bruce, age., s. 113.

⁴⁷⁹ Age., s. 114.

⁴⁸⁰ Belen, age., s. 394

⁴⁸¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4'üncü Cilt 1'inci Kısım ...**, s. 563.

⁴⁸² Age., s. 650

Muharebelerinden hemen önce İngilizler tarafından ele geçirilmesinin Osmanlı ve Almanlarda oluşturduğu şok, Hicaz bölgesindeki Arapların isyanının kuzeye Akabe bölgesine ulaşması ile Hicaz Seferi Kuvvetler komutanlığına giden ana ikmal yoluna yönelik sabotaj ve saldırıların⁴⁸³ artması ve bu bölgedeki birliklerin taarruz yeteneklerini kaybederek sadece bölgede savunma yapabilme yeteneklerini koruyabilmeleridir.

Bağdat bölgesinin yeniden ele geçirilmesi için Yıldırım Ordular grubunun teşkil edilmesi hususu ise Filistin cephesi için ilerleyen süreçte büyük bir problem sahası teşkil edecektir. Almanya ile imzalanan, 2 Ağustos 1914 tarihindeki ittifak anlaşmasına göre, Osmanlı toprakları bir tehlike ile karşılaşarsa Almanya onu gerekirse bir silahlı kuvvetle korumayı taahhüt etmiştir. 1917 yılına kadar bu madde işletilmemiş, Almanların talebi olmamasına rağmen Avrupa'daki çeşitli cephelere Türk askeri yollanmıştır. Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi neticesinde prensip olarak bir Alman ordu komutanıyla, Alman biçim ve örgütüne göre 15 Temmuz 1917 tarihinde Padişah'ın yüksek onayından sonra bir Ordular Grubu Karargâh kurulmuş, iâşe sıkıntı yaşanmaması için 5 Milyon lira Altın para tahsis edilmiştir.⁴⁸⁴

Kurulacak bu Ordular Grubu'nun başlangıçta Bağdat'ın geri alınması kapsamında kullanılması⁴⁸⁵ düşünülmüş, bu minvalde İstanbul ve Halep'te toplantılar yapılmıştır. Yapılan toplantılar neticesinde net bir karara varılmamışsa da genel anlamda Filistin savunmasında kullanılması hakkında karar alınmış, Filistin bölgesinin sorumluluğu bu yeni kurulan Ordular Grubuna verilmiştir. Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığınca (6 ve 7'nci Ordular)⁴⁸⁶, 28 Ekim 1917 tarihinde verilen emirle Filistin cephesi ikiye bölünmüş, bu kapsamda cephenin batısı 6'ncı Orduya, doğusu ise 7'nci Orduya tahsis edilmiştir. 8'inci Ordu Von Kress komutasında kurulmuş, 4'üncü Ordu (Cemal Paşa) ise daha kuzeyde Şam'da tertiplenmiştir.

Ancak Ordular Grubu Komutanı olarak atanan Falkenhayn ile Cemal Paşa arasında yetki ve sorumluluktan kaynaklanan anlaşmazlıklar bütün muharebelerin gidişatını

⁴⁸³ Ayrıntılar için bkz. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı 1914-1918**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978, Ek-6, Ek-7, Ek-8.

⁴⁸⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4'üncü Cilt 2'nci Kısım, Sina-Filistin Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 82

⁴⁸⁵ Sanders, **age.**, s. 214.

⁴⁸⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4'üncü Cilt 2'nci Kısım ...**, s. 83

etkilemiştir. Nitekim 3 yıldır bölgede görev yapan ve Birinci ve İkinci Gazze Muharebelerinde İngiliz ordusunu mağlup eden Cemal Paşa'nın sorumluluk sahası Yıldırım Ordular Grubunun da eklenmesi ile ikiye bölünmüştür.⁴⁸⁷ Emir komuta birliği gerek ortak lisan ile anlaşamamaları gerekse karşılıklı güvensizlik nedeniyle sağlanamamıştır. Kudüs'ün ilerleyen dönemde İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra Aralık 1917 yılında Cemal Paşa görevinden istifa etmiş ve yerine 4'üncü Ordu Komutanı olarak Mersinli Cemal Paşa atanmıştır.⁴⁸⁸ Bu bağlamda sorun, 18 Şubat 1918 tarihinde Falkenhayn'ın görevden alınarak yerine Liman Von Sanders atansa da çözülememiş Nablus muharebelerinde de kendini göstermiştir.

Türk cephesinde bunlar olurken Allenby komutasındaki İngiliz ordusu Lloyd George tarafından "Noel'de Kudüs'ün ele geçirilmesi"⁴⁸⁹ için verilmiş olan talimat gereği hazırlıklarını sürdürmüştür. İkinci Gazze Muharebelerinden sonra geçen süre (6 ay) Türk komuta heyetinin kararsızlığı, anlaşmazlığı, yüksek komuta katının durumdan kopuk olması sebebiyle bölgeden yeniden teşkilatlanma, tertiplenme ve savunma hazırlıkları kapsamında faaliyetler yürütme konularında hazırlıksız kalmışlardır.

Allenby ise Arap isyancıların "danışmanı" olan Lawrence ile daha Temmuz 1917'den itibaren farklı zamanlarda bir araya gelmiş ve buna göre harekât tasarımı yapmıştır. Buna göre Sykes-Picot anlaşmasını delege edecek biçimde Suriye'nin İsyancı Araplar tarafından ele geçirilmesi, İngiliz ordusunun icra edeceği hareketler ile koordineli olarak Arap İsyancılar tarafından telgraf ve demiryollarının kullanılamaz hale getirilmesi ve bu sayede Türk birliklerinin arasındaki iletişimin tahdit edilmesi, birlik kaydırma yeteneklerinin kısıtlanması çerçevesinde planlamalara başlamıştır.⁴⁹⁰

Lawrence ile doğrudan iletişim kurabilmek, Akabe'de bulunan Faysal komutasındaki Arap isyancıları doğrudan kendi emir komutasına alabilmek, planlamalarının detaylarını aktarabilmek ve ayrıca Hicaz bölgesinde bulunan diğer danışmanların etkisinden kurtarmak için onu Albay rütbesine terfi ettirmiştir.⁴⁹¹ Bu kapsamda nihai hedef olan Suriye bölgesi ele geçirilene kadar isyancı Araplar ile İngiliz ordusunun koordineli biçimde hareketleri yürüttüğü tespit edilmiştir.

⁴⁸⁷ Belen, **age.**, s.399

⁴⁸⁸ Cemal Paşa, **age.**, s. 232

⁴⁸⁹ James Barr, **age.**, s. 60

⁴⁹⁰ **Age.**, s. 61

⁴⁹¹ Bruce, **age.**, s. 228.

Nitekim İngiliz ileri harekâtının ilk aşamalarında kısıtlı faydalar elde edilse de yapılan bu tasarım özellikle Dara bölgesinin (Şam'ın güneyinde stratejik ulaşım ve iletişim hatlarının düğümlendiği yerleşim birimi) ele geçirilmesinden sonra Fransızların da dikkatini çekecek ve durumun farkına varan Fransızlar tarafından Arap İsyanının başındaki kişi olarak Lawrence gösterilecektir.⁴⁹²

31 Ekim 1917 tarihinde Üçüncü Gazze Muharebeleri başlamış, ilk olarak Birüssebi bölgesi ele geçirilmiş, 8 Kasım 1917 tarihinde de Türk birliklerinin Gazze'den geri çekilmesine müteakip Gazze'yi ele geçirmişlerdir. Gazze'yi boşaltan Türk birlikleri kuzey ve kuzey doğu istikametinde geri çekilmiş, geri çekilme esnasında İngilizleri yavaşlatıcı birkaç muharebeden sonra Yıldırım Ordular Grubu'nun karargahını Kudüs'e nakletmiştir.⁴⁹³

İleri harekâtına devamla 16 Kasım 1917 tarihinde Yafa'yı (Tel-Aviv) ele geçiren İngiliz ordusunun sürati nedeniyle Falkenhayn Ordular Grubu karargahını Kudüs'ten daha kuzeye Nablus'a nakletmek zorunda kalmıştır.⁴⁹⁴ Mevzi düzeltmeler İngilizlerin ileri harekâtına hız vererek başlattığı taarruzlar neticesinde 9 Aralık 1917 tarihinde Kudüs İngiliz ordusu tarafından teslim alınmıştır. Türk Ordusu 1917 yılının sonuna gelindiğinde Yafa'nın 15 kilometre kuzeyinden Lut gölü hattında savunma için tertiplenebilmiştir. Türk ordusu verilen zayıatın büyüklüğüne rağmen (ölü, yaralı, esir ve kayıp toplam 25.337 kişi) bölgede mevzilenmiş, tümen bütünlükleri muhafaza edilebilmiştir. İngiliz ileri harekâtı ise lojistik üslerinden uzaklaşma, yeniden teşkilatlanma ve toparlanma için durdurulmuştur.⁴⁹⁵

1918 yılına gelindiğinde İngiliz birlikleri halen bulundukları hatlarda Suriye'nin tamamını ele geçirmek için taarruz hazırlıklarını sürdürmektedir. Bu kapsamda yapılan planlama ile 19 Eylül 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu'nun cephesini yarması ile Türk ordusunun savunma düzeni yıkılmış, Şam-Humus-Hama ve Halep yolu açılmıştır.⁴⁹⁶ İngilizler Kudüs'ü ele geçirdikten sonra kapsamlı bir hazırlık yaparak 90

⁴⁹² James Barr, *age.*, s. 71.

⁴⁹³ Erickson, *age.*, s. 239.

⁴⁹⁴ Enes Demir, **Osmanlı Ordusu Harp Raporlarına göre Filistin ve Suriye'de Nasıl Geri Çekildi?** Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s.41.

⁴⁹⁵ Erickson, *age.*, s. 241

⁴⁹⁶ Mahmut Boğuşlu, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 172.

kilometrelik cephenin bazı kesimlerinde üç, bazı kesimlerinde beş yarım bölgesinde ise on dört kat fazla personeli toparlamayı başarmıştır.⁴⁹⁷

19 Eylül 1918 sabahı İngiliz birlikleri takviyeli bir kolordu ile denize bitişik olan Şeria Vadisi'nden taarruz ile 8'inci Ordu bölgesinden cepheyi yarmıştır. Sabah saat 04:30 sularında başlayan taarruzu müteakip, 05:30 itibarıyla Türk birliklerinin arasındaki telgraf hatları kesilmiş⁴⁹⁸ ve taarruzun ilerlemesi esnasında komşu birlikler birbirleri ile iletişime geçememiştir. Bu taarruz neticesinde 8'inci Ordu dağılmıştır.⁴⁹⁹ 8'inci Ordu bölgesinde savunma bütünlüğünün yitirilmesi sonrasında 7 ve 4'üncü Ordular Şeria Nehri'nin doğusuna geri çekilmeye başlamışlardır. 25 Eylül tarihinde Nablus bölgesi İngilizler tarafından ele geçirilmiş, 27 Eylül'de İngiliz süvari birlikleri Şeria Nehri'ni geçmiş ve Dera bölgesine el atmıştır. Buradan itibaren Dera bölgesi'nin kuzey ve güneyinde Faysal komutasındaki isyancı Arapların Dera'daki tren hatlarını kullanılamaz duruma getirmiş olması ön plana çıkmıştır. Nitekim Türk ordusunun kuvvet kaydırma yeteneği elinden alınmıştır. Bu kapsamda Allenby tarafından tasarlanan ve uygulanan planın bir İmha muharebesi olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Nablus muharebesinden sonra 4,7 ve 8'inci Orduların kalan unsurları çok güçlü bir süvari kolordusu, zırhlı ve motorlu birlikler, hava kuvvetleri ve Faysal komutasındaki Arap isyancılar ile takip harekâtı yürüten İngilizler, 30 Eylül'de Şam'a, 8 Ekim'de Beyrut'a, 15 Ekim'de Humus'a, 23 Ekim'de Hama'ya ve 25 Ekim'de Halep'e ulaşmıştır.⁵⁰⁰

4.1.3. Sina- Filistin Cephesi Kapsamında Arap İsyanının Analiz Edilmesi

Sina-Filistin Cephesinde meydana gelen savaşlar üç safha halinde değerlendirilebilir. İlk safha Birinci Kanal Seferi ile başlayan ve Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri ile biten süreçtir. Bu dönemde öncelikle Suriye bölgesinde ihtilal peşinde koşan ve Fransızlar ile doğrudan temasta olan⁵⁰¹ oluşum bertaraf edilmiş,

⁴⁹⁷ Belen, **age.**, s. 442

⁴⁹⁸ Erickson, **age.**, s. 268

⁴⁹⁹ Belen, **age.**, s.443

⁵⁰⁰ Mahmut Boğuşlu, **age.**, s. 174.

⁵⁰¹ George Picot Arap ihtilalcilerden gelen mektupları imha etmek yerine muhafaza etmiş, savaşın başlaması ile elçiliğin arşivi müsadere edilince belgeler, mektuplar ve olaya karışan kişiler tespit edilmiş, Diva-ı Harp'te yargılanmış ve idam edilmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** James Barr, **Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 31 ve Cemal Paşa, **Anılarım 1913- 1922**, Hazırlayan: Fahri Parin, Parola Yayınları, İstanbul, 2016, s.164.

Suriye bölgesinde asayiş sağlanmış, bölgeden Mısır'a ve Süveyş Kanalına icra edilecek hareketlerin desteklenmesi maksadıyla lojistik altyapı çalışmaları sürdürülmüştür. Şubat 1915'te icra edilen Birinci Kanal Seferi neticesinde kolordu büyüklüğünde bir birlik ile Çöl Komutanlığı kurularak Süveyş Kanalı bölgesinin taciz ve tahdit edilmesi sağlanmıştır.⁵⁰²

İkinci Kanal Harekâtı Çanakkale Savaşı'nın başlaması sebebiyle uzun bir süre ertelenmiş ancak 4-5 Ağustos 1916 tarihinde icra edilebilmiştir. İkinci Kanal harekâtından hemen önce Hicaz bölgesinde isyan başlamıştır. İsyan ilk başladığında Mekke- Cidde- Taif üçgeninde ilerlemiş, Medine'nin kuşatılması ile yavaşlamış ve durma noktasına gelmiştir. İngiliz askeri danışmanlarının yönlendirmesi ile isyancı Arapların Vech bölgesini 26 Ocak 1917 tarihinde ele geçirmeleri, Hicaz demiryolunu tehdit etmelerini sağlamış, müteakip hareketler için üs sağlamıştır.⁵⁰³ Osmanlı Ordusu tek ikmal yolu olan Hicaz demiryolunun emniyetle işletilmesi için demir yolu hattı boyunca emniyet tabur seviyesinde emniyet birlikleri yerleştirmek zorunda kalmıştır. Bu bölgedeki birliklerin taarruz imkân kabiliyetlerini yitirmesine sebep olmuştur.

Çanakkale Savaşı'nın Türk Ordusu tarafından kazanılmasından sonra İngilizler tarafından Mısır ve Süveyş Kanalı'nın emniyet altına alınması, bu dönemde anlaşmaya varılan Sykes-Picot Anlaşması ve ilerleyen dönemde kurulması planlanan Yahudi devleti için⁵⁰⁴ Filistin üzerinde anlaşılması üzerine ileri harekâtına başlayan İngiliz Ordusu Birinci ve İkinci Gazze Muharebelerinde başarılı olamamış, Mısır Seferi Kuvvetler Komutanlığı değiştirilmiş, yerine Allenby atanmıştır.

Sina-Filistin Cephesinde meydana gelen savaşların ikinci safhası bu dönemde başlamıştır. Bölgede ortaya çıkan Arap İsyanının kuzeye Suriye bölgesine yayılmasını ileri hareketinin bir parçası olarak değerlendiren Allenby, isyancıların başındaki İngiliz askeri danışmanı olan Thomas Edward Lawrence'ı albay rütbesine terfi ettirmiş ve doğrudan kendi emir komutası altına bağlayarak, Faysal'ın başında olduğu Arap

⁵⁰² Cemal Paşa, **age.**, s. 188-192.

⁵⁰³ Lawrence, **age.**, s. 179

⁵⁰⁴ Nitekim Birüssebi Muharebelerinin hemen sonrasında yayınlanan Balfaur Deklarasyonu buna işaret etmektedir. Bu bağlamda İngiliz siyasi ve askeri karar alıcılarının cephedeki savaşın özellikle ikinci safhasından itibaren Sykes-Picot Anlaşmasını geçersiz kılacak “de facto makro gerçeklikler” oluşturmaya gayret ettiği değerlendirilmektedir. Ayrıntılar için bkz. James Barr, **age.**, s. 70.

isyancılar üzerinde kontrol sahibi olmuştur.⁵⁰⁵ Bu sayede savaşın sonuna kadar İngiliz Ordusu ve Arap isyancıların harekâtı koordineli olarak icra edilebilmiştir.

Arap isyancıların Akabe bölgesini ele geçirmesi⁵⁰⁶ ile Suriye harekât alanına etki edebilecek daha uygun bir üs ele geçirilmiş, İngilizler tarafından sağlanan lojistik destek hızlanmış, Hicaz demiryoluna icra edecekleri baskın, sabotaj ve saldırılar için emniyetli bir üs teşkil edilmiştir. İngiliz Ortadoğu politikasının yeniden şekillendiği bu dönemde Allenby tarafından yürütülen hareketler ile Türk Ordusu tarafından Gazze-Birüssebi hattında oluşturulan savunma hattı yarılmış, Gazze, Birüssebi ve son olarak Kudüs ele geçirilmiştir. İsyancı Araplar bu taarruzlar esnasına İngiliz Orduları ile koordineli olarak Filistin bölgesinin haberleşme hatlarını kesmiş ve Türk birlikleri arasındaki iletişim ve eş güdümü engellemiştir.⁵⁰⁷

Bu cephede ikinci safhaya gelindiğinde, Medine bölgesinin boşaltılarak Filistin bölgesinde Osmanlı birliklerinin yoğunluğunu arttırmak, Hicaz bölgesinin az birlik ile savunulması veya tamamen terk edilmesi üzerine yapılan yazışmalar⁵⁰⁸ ve Osmanlı askeri karar alıcıları tarafından Yıldırım Ordular Grubu'nun teşkil edilmesine yönelik aldıkları karar, sadece Sina-Filistin cephesinin değil Osmanlı Devleti'nin mukadderatı üzerinde menfî etkiler yaratmıştır. Öncelikle Medine'nin boşaltılması sağlanamamış bölgede bulunan Türk Ordusu'na ait birliklerin farklı bir bölgede kullanılması sağlanamamış, Filistin bölgesinde ihtiyaç olan birlik takviyesi farklı cephelerden az miktarda sağlanabilmiştir. Ayrıca bölgede İsyancı Araplar tarafından yürütülen sabotaj, baskın ve saldırılar neticesinde Hicaz demiryolunun açık tutulması için harcanan çabalar Filistin cephesinde gayret birliği oluşturulmasına engel olmuştur.

Nitekim Arap isyancıları ve İngilizler tarafından kararlaştırıldığı üzere bu bölgede bulunan Türk birliklerinin tecrit edilmesi ve kati biçimde geri çekilerek Filistin bölgesinde kullanılmasını sağlayacak şartların oluşumuna izin verilmemiştir. Bu bağlamda “öldürmeyen ancak sürdüren” bir eylem planı çerçevesinde İngiliz birlikleri ve Arap isyancıları hareket etmiştir.⁵⁰⁹ Bölgenin irtibatının tam olarak kesilmesi ve tam tecrit uygulanması için İngiliz ileri hareketinin son safhası beklenmiş ve Nablus muharebelerinden üç gün önce bölgen için oldukça önemli olan Maan

⁵⁰⁵ Anthony Bruce, *age.*, 228-229.

⁵⁰⁶ Lawrence, *age.*, s. 343.

⁵⁰⁷ *Age.*, s. 603.

⁵⁰⁸ Sait Yılmaz, *age.*, s. 129.

⁵⁰⁹ Anthony Bruce, *age.*, 230-231.

bölgesi Arap isyancıları tarafından ele geçirilmiş⁵¹⁰, Türk birliklerinin böylece Medine bölgesinden kuzeye kaydırma imkân ve yetenekleri engellenmiştir.

Bu safhada Osmanlı politik karar alıcıları ile askeri karar alıcıları arasındaki çatışmaların zirve yaptığı husus Yıldırım Ordular Grubunun teşkili ile olmuştur. Yıldırım Ordular Grubunun kurulması başlangıçta Bağdat üzerine icra edilecek olan harekât çerçevesinde olsa da Filistin bölgesinde meydana gelen gelişmeler neticesinde bu bölgede kullanılmasına karar verilmiş ancak yapılan görevlendirme ile bölgede savaşın başından itibaren sağlanmış olan emir komuta birliği ve gayret birliği bozulmuştur.⁵¹¹ Almanların çoğunluğunu oluşturduğu Ordular Grubu Karargâhı ile birlikler arasında iletişim ve karşılıklı anlayış sağlanamamış, birliklerin takviye edilemediği, birbirini destekleyemediği bir hal almıştır. Bu bağlamda sağlanamayan düzen neticesinde yenilgi kaçınılmaz olmuştur.

Sina-Filistin Cephesinde meydana gelen savaşların üçüncü safhası Kudüs'ün İngilizler tarafından ele geçirilmesi, Nablus Muharebesi ve sonrasını kapsamaktadır. Bu kapsamda yapılan İngiliz planlamasına göre cephe en batıdan yarılmış, bölgeyi savunan 8'inci Ordu kuşatılmış ve çoğunluğu etkisiz hale getirilmiş, birlikler arasındaki telgraf hatları eş zamanlı olarak kesilerek ihtiyaç olan manevraları eşgüdümle yapılması engellenmiş, cephenin yarılmasından sonra ise takip ve imha harekâtı kapsamında İngiliz Süvari birlikleri ve Arap isyancıların Allenby desteğinde oluşturdukları "Kuzey Arap Ordusu" tarafından yapılmıştır.⁵¹² Lawrence kendi yazdığı eserinde bu durumu şu şekilde belirtmiştir; *"Uçaklardan, zırhlı araçlardan, düzenli Arap birliklerinden (Faysal'ın komuta ettiği Arap isyancıları kastediyor) ve Bedevilerden oluşan hareketli güçler, demiryollarını Dera'nın dışında üç yerden kesmek için Azrak'ta toplandılar. Güney hattını Mefrak'ta, kuzey hattını Arar'da ve batı hattını Mezerib yakınlarında kestik...*

Ertesi gün Allenby saldırıya geçti ve birkaç saat içerisinde Türk Ordularını bir daha toparlanamayacak biçimde dağıttı. Uçak desteği sağlamak için Filistin'e uçtum ve kuzey saldırılarımızın ikinci safhası için yeni talimatlar aldım.

⁵¹⁰ Belen, **age.**, s. 447.

⁵¹¹ Cemal Paşa, **age.**, s. 228-229.

⁵¹² Lawrence, **age.**, s. 603

... Dera'nın teslim olmasını çabuklaştırmak için geri döndük. General Barrow bize katıldı. Onun birliğiyle Kisve'ye doğru ilerledik ve orada Avusturalya Atlı Kolordusu ile buluştuk... ”⁵¹³Nitekim geri çekilen Türk Ordusu düzenli İngiliz birliklerince sürekli baskı altında tutulurken, Şam ve Halep bölgesinde Arap isyancıları tarafından Türk Ordusu arkadan vurulmuştur. Türk Ordusu elde bulundurabileceği Halep'in kuzeyindeki sırtlarda Mustafa Kemal Paşa'nın gayretleri ile son savunma hattını teşkil edebilmiştir. Bu bağlamda İngiliz harekât tasarımı özelliikle hareketin ikinci safhasının başlangıcından itibaren planlandığı biçimi ile icra edildiği söylenebilir.⁵¹⁴

Sina-Filistin cephesindeki muharebeler başlangıcından itibaren değerlendirildiğinde tarafların ağırlık merkezleri şu şekildedir. Bölgede bulunan İngiliz Seferi Kuvvetleri Komutanlığı için **stratejik ağırlık merkezinin** birinci safhada Süveyş Kanalı'nın açık bulundurulması ve askeri, ticari ulaşımın İngiliz İmparatorluğu'nun her köşesine kısa zaman içerisinde erişiminin sağlanması olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Süveyş Kanalı bölgesini savunan birliklerin ilk safhada **operatif ağırlık merkezini** teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

Bölgede cereyan eden hareketlerin ikinci safhasından itibaren İngiliz ağırlık merkezlerinin değiştiği tespit edilmiştir. Bu minvalde bu safhalarda İngiliz **stratejik ağırlık merkezinin**, İngiliz siyasi ve askeri karar alıcılarının uyumlu bir strateji geliştirebilmelerine olanak sağlayan ve Ortadoğu'nun her köşesinden gelen istihbaratı işleyip, askeri ve politik karar alıcıların doğru yönlendirilmesini sağlayan “Arap Bürosu” ile somutlaşan istihbarat ve istihbarata karşı koyma yeteneği ile bunu askeri, ekonomik ve psikolojik olarak destekleyebilecek ekonomik üstünlüğü olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle iki ve üçüncü safhadan itibaren **operatif ağırlık merkezleri** İngiliz Ordusu ve Akabe'nin ele geçirilmesinden sonra teşkilatlandırılan ve Faysal komutasında hareket eden ve Allenby tarafından “Kuzey Arap Ordusu” olarak ifade edilen isyancı Araplar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda İngiliz Seferi Kuvvetlerinin bu ağırlık merkezlerini destekleyen **kritik yetenekleri** olarak, İngiliz İmparatorluğunun ekonomik gücüyle bağlantılı biçimde, kurduğu yaygın istihbarat ağı, kuvvet kaydırma ve kaydardığı kuvveti lojistik olarak destekleyebilme yeteneği ön plana çıkmaktadır. Bu cephede İngiliz kritik ihtiyaçları

⁵¹³ Age., s. 657.

⁵¹⁴ James Barr, age., s. 68-69.

olarak sürdürülebilir lojistik imkân kabiliyetler ve “devşirilmiş” veya “üzerinde anlaşılmaya varılmış” Kuzey Arap Ordusu olarak tabir edilen ve isyancı Arapların oluşturduğu yapı ile ortak hareket edebilme yeteneği olarak görülmektedir. Bu bağlamda Allenby tarafından olası aksaklıkların önüne geçebilmek için bu teşkile askeri danışmanlık yapan Lawrence albay rütbesine terfi ettirilmiş ve teşkil doğrudan Allenby tarafından emir alacak biçime getirilmiştir. İngiliz Seferi Kuvvetlerinin istismar edilebilecek kritik hassasiyetleri olarak ise lojistik ikmalin çöl şartlarından dolayı tahditli olması ve isyan eden Arapların desteğinin sürdürülebilir olması ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu hassasiyetin önüne geçebilmek için Şerif Hüseyin Akabe’nin ele geçirilmesinden sonra Hicaz bölgesinin tali olarak değerlendirilmesi ile ikinci plana itilmiş, hareketin ilerleyen safhalarında eş güdümü sağlayabilmek için Lawrence’ın emrine gerektiği zaman çeşitli vasıtalar tahsis edilmiştir.

Türk tarafının ağırlık merkezinin doğru tespit değerlendirilebilmesi için Sina-Filistin cephesi ve Hicaz Cephesi’nin birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu kapsamda birinci safhada Türk tarafının stratejik ağırlık merkezi Cemal Paşa’nın bölgeye gelmesi ile oluşturduğu göreceli olarak istikrarlı idare ön plana çıkmıştır. Cemal Paşa’nın bölgede muhtemel hareketler kapsamında oluşturduğu düzen ve Suriye’deki asayişin temin etmesi bölgedeki gayret birliğinin sağlanmasını kolaylaştırmış, emir komuta birliğini sağlamıştır. Bu bağlamda operatif ağırlık merkezi olarak birinci safhada ön plana Hicaz demiryolu hattı ile birlik ve lojistik yetenekleri kaydırma kabiliyeti çıkmaktadır. Böylece birbirinde oldukça uzak bölgeler arasında cephe bütünlüğü sağlanabilmiştir. Bu bütünlüğün Arap isyanı ile hasar görmesi ve Vech, Akabe ve son olarak Maan bölgesindeki kritik yer ve kavşakların Arap isyancılar tarafından ele geçirilmesi ile sona erdiği anlaşılmaktadır.

Nitekim hem stratejik hem de operatif ağırlık merkezlerinin ikinci ve üçüncü safhalardan itibaren istismar edilerek cephe bütünlüğünün ve emir komuta birliğinin bozulması mağlubiyeti hazırlamıştır. Bu bağlamda Vech bölgesi kaybedildikten sonra Medine’deki garnizonun boşaltılmaması veya azaltılmaması, bölgedeki demiryolunun sürekli sabote edilmesi ve ulaşımın, ikmalin aksatılması ile cephedeki gayret birliği sağlanamamış, Yıldırım Ordular Grubu’nun teşkil edilerek Suriye bölgesinde emir komutada zafiyet yaratacak biçimde yetkilendirilmesi, cephe bütünlüğünün yanında yönetimde de ikilik çıkarmıştır. İngilizler tarafından uygulanan kapsamlı strateji ve Osmanlı askeri ve politik karar vericilerin uyumsuzluğu neticesinde yapılan hatalar,

Türk tarafının kritik yeteneği olarak değerlendirilebilecek emir komuta birliği ve cephe bütünlüğünü bozmuştur. Bu bağlamda sürdürülebilir bir strateji ve harekât tasarımı ortaya konulamamış ve mağlup olunmuştur.

Mesele “Hibrit Savaş” çerçevesinden değerlendirildiğinde, Sina-Filistin cephesinde meydana gelen muharebelerin İkinci safhasından itibaren İngiliz harekâtı tasarımının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Allenby komutasındaki İngiliz Seferi Kuvvetleri ve “Kuzey Arap Ordusu”, gelişen ve değişen şartlar gereği olarak Sykes-Picot Anlaşmasını boşa çıkaracak hamleler ile muharebeyi tamamlamıştır. Sykes-Picot Anlaşması’na göre Fransızlara bırakılması gereken bölgeler, o dönemde ön plana çıkan Wilson ve ilkeleri çerçevesinde⁵¹⁵ sanki yerel Araplar tarafından ele geçirilmiş gibi gösterilmeye çalışılmış, Sykes-Picot Anlaşması’nın etrafından dolaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Balfaur Deklasyonu ile savaştan sonra yapılacak barış görüşmelerinde inisiyatifi ele almak istemiştir. Nitekim barış görüşmeleri sonucunda “Kuzey Arap Ordusu” tarafından ele geçirilen bölgeler Fransız himayesine bırakılırken, Filistinde İngiliz himayesinde kalmış ve bölgede Yahudi Devleti kurma çalışmaları devam etmiştir.

İngilizler bu planlarını yaparken Suriye bölgesinin İngiliz askeri danışmanları vasıtasıyla yönlendirilen Araplar tarafından ele geçirilmesini tasarlamış, bu kapsamda Akabe’nin ele geçirilmesinden itibaren bu minvaldeki faaliyetleri desteklemiştir. Bu

⁵¹⁵ ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde ifade edilen ilkeler şu şekildedir;

1. Açık barış anlaşmaları ve gelecekte açık diplomasi,
 2. Karasuları dışında savaşta ve barışta denizlerin mutlak serbestliği,
 3. Bütün ekonomik engellerin mümkün olduğu kadar kaldırılması,
 4. Milli silahlanmaların azaltılması için gerekli ve yeter garantiler,
 5. Sömürge isteklerinin ilgili halkların menfaatleri ile yetkileri sonradan tespit edilecek olan sömürgeci devletin istekleri aynı derecede göz önüne tutulmak suretiyle mutlak bir tarafsızlıkla çözülmesi,
 6. Bütün Rusya topraklarının boşaltılması ve devletlerin de yardımı ile Rusya’ya kendi gelişmesini sağlamak için her türlü imkân verilmesi,
 7. Belçika’ya tam ve bağımsız egemenliğin geri verilmesi,
 8. İşgal edilen Fransız topraklarının boşaltılması ve Prusya’nın 1871’de Alsace-Lorraine meselesinde yaptığı hatanın düzeltilmesi suretiyle barışın teminat altına alınması,
 9. İtalyan sınırının milliyet prensibine göre düzeltilmesi,
 10. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu halklarına muhtar gelişme imkanlarının verilmesi,
 11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ topraklarının boşaltılması ve Sırbistan’a denizden mahreç verilmesi, Balkan devletlerinin münasebetlerinin milliyetler prensibine göre çözümlenmesi,
 12. Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan kısımlarının egemenliğinin sağlanması fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkanları verilmesi, Çanakkale Boğazı’nın devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olması ve bunun milletlerarası garanti altına konması,
 13. Bağımsız bir Polonya kurulması,
 14. Büyük ve küçük bütün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkanını sağlamak amacı ile bir “milletler teşkilatı” kurulması.
- Fahir Armaoğlu, **20’nci Yüzyıl Siyasi Tarihi...**, s. 131.

bağlamda Faysal liderliğinde toplanan Araplara esir olarak ele geçen Arap kökenli Osmanlı subaylarından devşirebildikleri ile eğitim vermiş, bu teşkil edilen “Kuzey Arap Ordusunu” teçhiz etmiş ve kendi ileri harekâtı ile ikinci safhadan itibaren aktif olarak kullanmıştır.

Bu çerçevede oluşturduğu “Kuzey Arap Ordusunu” demiryollarına sabotaj, telgraf hatlarının kesilmesi, baskın ve taciz gibi maksatlarla kullanırken (gayri nizami), Nablus Muharebesi’nde takip kuvvetinin bir parçası olarak (konvansiyonel) kullanmıştır. Ayrıca teşkil ettiği bu “orduya” askeri danışmanların yanında motorlu ve zırhlı araçlar tahsis etmiş, imparatorluğun diğer köşelerinden getirdiği birliklerini süreç içerisinde bu “ordu” ile kullanmıştır.

İngiliz ekonomisinin gücü nispetinde bilgi harekâtı, propaganda ve psikolojik hareketin bütün unsurlarını bölgedeki harekât neticelenene kadar sürekli olarak kullanmış, isyanın oluşumundan muharebelerin sonuna kadar hem kendi kamuoyunu hem de dünya kamuoyunu istediği biçimde şekillendirmiştir. Bu bağlamda İngiliz siyasi karar alıcılar ile askeri karar alıcıların uyumlu olması ve gereken kaynakların doğru zaman ve yerde kullanılması için bütünleştirici etkinin İngiliz istihbaratı olduğu değerlendirilmektedir.

4.2. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtının İncelenmesi

1917 Rus Devrimi ile Osmanlı Devleti’nin Doğu cephesinde savaşı Çarlık Rusya’sı büyük bir çöküş sürecine girmiştir. Bu dönemde Kafkaslarda, Kafkas İslam Ordusu harekâtı ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin işgal altındaki başkenti olan Bakü kurtarılmış ve hareketin devamında Dağıstan bölgesinde icra edilen harekât ile Kuzey Kafkas Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bütün bu başarılarla rağmen Mondros Ateşkes Anlaşması hükümleri gereği bölge boşaltılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bugünkü temellerinin atıldığı ve Kafkas İslam Ordusu tarafından icra edilmiş olan harekât “hibrit savaş” çerçevesinden değerlendirilecektir.

4.2.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

Kafkasya bölgesi tarihsel süreçte göç ve ticaret yollarını barındırması, imparatorluk kurma gayesindeki devletlerin açılım yapmasına imkân vermesi ve özellikle yirminci yüzyılda keşfedilen petrol kaynaklarını barındırması sebebiyle büyük jeostratejik öneme sahip bir bölgedir. Bölge, binlerce yıl pek çok medeniyetin

kavşak noktasını oluşturduğu gibi, Hazar Denizi, Karadeniz, Marmara ve Akdeniz gibi denizlerle çevrili olup, bu bölgeye beylikler, imparatorluklar, krallıklar kurmak için gelen pek çok kavme ev sahipliği yapmıştır. Bahsi geçen bölge büyük imparatorlukların nüfuz ve güç mücadelesine tarih boyunca şahitlik etmiştir.

Özellikle on sekizinci yüzyıla kadar Osmanlı-İran mücadelesinin geçtiği bölgede Rus yayılcılığı bu yüzyılın sonlarına doğru kendisini göstermeye başlamıştır. Osmanlının kendi iç problemleri ile uğraştığı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı bölgede İran'ın da etkisinin azalması ile Rus yayılcılığına uygun ortamı hazırlamış, Çar II. Petro (Deli Petro) zamanından (1683-1725) itibaren bölgedeki Rus etkisi artmaya başlamıştır.⁵¹⁶ Bu kapsamda 1723-1724 yılları arasında bölgedeki Gürcü ve Ermeniler ile dostluk ve ticaret anlaşmaları yapan Rusya, kendi ticaret yollarını doğuya doğru genişletme çabası içine girmiştir. Ayrıca bölgedeki Hristiyan nüfusun kendisine bağlanmaya hazır olduğunu tespit etmiş ve bu minvalde bölgeye yönelik siyasetini geliştirmiştir.

Safevi Hanedanlığının yıkılması ve Nadir Şah'ın yönetimi ele alması ile bölgede 1736-1747 yılları arasında Kaçar Hanedanlığı hüküm sürmüştür, bu dönemde Rusya ve Osmanlının bölgedeki etkisi azalmış, ölümü ile bölgede pek çok Hanlıklar kurulmuştur.⁵¹⁷ Nitekim Azerbaycan'ın kuzeyinde 12 hanlık ile 5 sultanlık, güneyinde ise 7 hanlık tesis edilmiştir.⁵¹⁸ Bu hanlıklar arazi bakımından küçük olmalarına rağmen bir devlete has olan bayrak ve para basma gibi sembollere, ordu, toplum ve siyasi bağımsızlığa sahiptirler. Bu çerçevede bölgenin statüsü üzerinde Rus ve İran mücadelesi başlamış ve hanlıklar arasında birlik ve beraberlik olmaması neticesinde bölgedeki hanlıklar on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren İran veya Rus etkisi ve işgali altına girmiştir.⁵¹⁹

Bölgedeki Rus yayılcılığı Gürcü ve Ermeniler tarafından Kafkasya'nın kuzeyinde desteklenmiş, Gürcü topraklarının doğusunun Ruslar tarafından 1801 yılında ilhak edilmesi ile Rus ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Rus ilerlemesi bu kapsamda

⁵¹⁶ Davut Kılıç, Ermenistan'ın Kuruluşunda Çarlık Rusya'sının Rolü, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:11, 67-83.

⁵¹⁷ Aras Nehri'nin kuzeyinde Şeki Hanlığı, Karabağ Hanlığı, Guba Hanlığı, Revan Hanlığı, Nahçıvan Hanlığı, Bakü Hanlığı, Gence Hanlığı, Lenkeran Hanlığı, Şamahı Hanlığı, Aras Nehri'nin güneyinde ise Urmiye Hanlığı, Tebriz Hanlığı, Serab Hanlığı, Karadağ Hanlığı, Erdebil Hanlığı kurulmuştur. Ayrıntılar için **bkz.** Ramin Sadık, **Kısa Azerbaycan Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022, s.95.

⁵¹⁸ Ramin Sadık, **age.**, s.95-110.

⁵¹⁹ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993, s. 16.

Gence’de bulunan Gence Hanlığı’nın ortadan kaldırılması (1804) ve Gence şehrine çarın eşi olan Yelizaveta Alekseyevna’nın adına ithafen “Yelizavetpol” isminin verilmesi ile başlamıştır.⁵²⁰

Bu tarihten itibaren Rus yayılcılığının tehlikesinin farkına varan İngiltere’nin desteği ile Rusya’ya karşı mücadeleye başlayan İran ile dokuz yıl süren mücadelenin sonunda Ruslar sırasıyla Karabağ Hanlığı, Şeki Hanlığı, Şirvan Hanlığı, Bakü Hanlığı’nı ortadan kaldırmış ve son olarak Aras Nehri’nin güneyine el atan Lenkeran Hanlığı’nı 1813 tarihinde ortadan kaldırmıştır.⁵²¹ Bu minvalde Rus ilerleyişinin İran içlerine ve dolayısıyla Hindistan ticaret yollarını tehdit edecek duruma gelmesi üzerine İngiltere’nin arabuluculuğu ile Rusya ve İran arasında 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre;

1. İran Şahı, Rusya’nın Kafkaslarda işgal ettiği toprakları (Kafkasları Dağıstan bölgesinden Arpaçay-Aras nehrine kadar uzanan Kuzey Azerbaycan, Gürcistan bölgesini içine alan saha) Rusya’nın bir parçası olarak tanıyacak,
2. Bu bölgelerde yalnız Şah değil, ondan sonra Şah olacak şehzadeler de Rusya’nın hakimiyetini tanıyacak,
3. Hazar Denizi’nde ticaret yapan Rus tüccarları İran, İran tüccarları da Rus limanlarını serbestçe kullanabilecek,
4. Alınan harp esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacak,
5. Her iki ülke birbirlerinin başkentlerine yeni elçiler göndererek dostluklarını gösterecek,
6. Her iki ülke tüccarları birbirlerinin topraklarına ticari faaliyette bulunacak ve bu tüccarların emniyetleri sağlanacaktır.⁵²²

Bu anlaşma neticesinde İran’ın kayıpları oldukça büyük olduğundan dolayı ilk fırsatta yeniden savaş hazırlığı yapan İran’ı Osmanlı’da desteklemiş ve Rus Çarı I. Aleksandr’ın 1825 yılında ölümü ve Rusya’da iç karışıklıkların başlaması İran’a istediği fırsatı sunmuştur.⁵²³ İran tarafından ani bir saldırıyla Şuşa ve Gence bölgesini ele geçirme maksadıyla başlayan savaş neticesinde Rus ordusu galip gelmiş ve iki taraf

⁵²⁰ Ramin Sadık, **age.**, s. 115.

⁵²¹ **Age.**, s. 111- 118.

⁵²² Mehmet Saray, **age.**, s. 20.

⁵²³ Ramin Sadık, **age.**, s. 119.

arasında 21 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Anlaşması yapılmıştır. Türkmençay Anlaşmasına göre;

1. *“Rusya, Gülistan Anlaşması ile elde ettiği topraklara ilaveten Revan ve Nahcivan Hanlıklarını da kontrolü altına alacak,*
2. *Her iki tarafın tüccarları vergi vermeden ilgili ülkelerde serbestçe ticaret yapabilecek,*
3. *Hazar Denizi’nde her türlü kontrol Rusların elinde olacak,*
4. *Harp esirleri karşılıklı olarak bırakılacak,*
5. *Taraflar mevcut sınırları tanıyacak ve birbirlerine karşı düşmanca tavırlara girmeyecektir.”*⁵²⁴

Rusya, bu anlaşmalar ile ortaya çıkan statükoyu bu yıllarda Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu durumu da istismar ederek 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Edirne Anlaşması ile Osmanlı Devleti’ne tanıttırmıştır.⁵²⁵

Bu dönemden itibaren Rusya, Kafkaslar ’da İran ve Osmanlı Devletlerine karşı bir tampon bölge oluşturma gayretine girmiştir. Bu kapsamda Kafkasya bölgesinin hakimiyeti için Rusya’nın bölgeye yönelik siyasetinde bu husus ön plana çıkmıştır. Nitekim Kafkasya özelinde İran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Anlaşmaları, günümüz Kafkasya bölgesinin demografik değişimin nirengi noktalarından biridir. 1804 yılında başlayan İran Rusya mücadelesinin, Rusya lehine sonuçlandığını gösteren belgelerden olan Gülistan Anlaşması ile tarihte ilk kez Azerbaycan Rusya’ya bağlanmış, Güney Azerbaycan ise İran’da kalmıştır. Rusya, ayrıca, civar bölgelerden yeni ele geçirilen bölgelere Ermeni nüfusunun göç ettirilmesi sağlayarak, bölgede Hristiyan bir nüfus oluşturarak tutunmak, doğal bir müttefik elde etmek⁵²⁶ maksadı gütmüştür. Günümüz Ermenistan’ının temellerinin bu tarihlerde Rusya tarafından atıldığı söylenebilir.⁵²⁷

⁵²⁴ Mehmet Saray, **age.**, s. 21.

⁵²⁵ Edirne Anlaşması’nın 4’üncü maddesi gereği, “Osmanlı Devleti, Gürcistan ve Kafkasya’daki diğer yerlerin ayrıca Rusya’nın 1828 tarihli Türkmençay Anlaşması ile İran’dan aldığı Revan ve Nahcivan hanlıkları topraklarının Rusya’ya ait olduğunu kabul eder...” Uçarol, **age.**, s. 163.

⁵²⁶ Davut Kılıç, **agm.**, s.76

⁵²⁷ Rusya’nın bu siyaseti ve Kafkaslarda mevcut bölünme Türkmençay Antlaşmasıyla pekişmiş ve günümüze kadar devam etmiştir. Ayrıca, Türkmençay Antlaşmasının 15. maddesinde; Güney Azerbaycan’da yerleşen ahalinin istedikleri takdirde Rusya’ya göçebilecekleri ve bunlara müsait şartların yaratılacağı ifade edilmiştir. 1804–1813 ve 1826–1828 yıllarındaki İran-Rusya savaşlarında ve bu savaşların sonunda Azerbaycan’a, İran, Osmanlı Devleti ve Güney Azerbaycan’dan Ermeniler kitleler halinde göç etmişlerdir. Sadece 1826–1828 İran-Rus savaşı esnasında İran’dan Azerbaycan’a

Kafkasya’da İran ve Osmanlı müdahalesini önlemek maksadıyla Erivan merkezli olarak oluşturulan Ermeni varlığı⁵²⁸ ile Rusya, Osmanlı Devleti’nin içerisinde çeşitli isyanları tahrik edebilecek duruma gelmiştir. Bu bölgeyi hem Orta Asya coğrafyasına açılmak hem de İskenderun limanı üzerinden Akdeniz’e açılmak maksadıyla sürekli olarak kullanmıştır. Nitekim 1864-1884 yılları arasında Türkistan Hanlıklarını ele geçirmiştir.⁵²⁹

Ermeniler ise kurdukları komitalar marifetiyle hem Kafkasya’da hem Doğu Anadolu bölgesinde ayrılıkçı hareketlere destek vermiş ve “Büyük Ermenistan” hayalini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Hınçak (1887, İsviçre) ve Taşnaksutyun (1890, Kafkasya) gibi komitalar faal olarak görev yapmışlardır. Özellikle bu iki komitanın amacı Osmanlı Devleti içinde isyanlar çıkartmak suretiyle hedeflerine ulaşmak olarak nitelenebilir.⁵³⁰ 1890 yılında ilk olarak Erzurum’da başlayan isyanlar Merzifon, Kayseri, Yozgat’a kadar sıçramıştır. 1894 yılında Bitlis’teki isyan ise yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmasına ve bölgede ıslahat yapılmasına⁵³¹ varan çeşitli kararlar alınmasına sebep olmuştur.⁵³²

Bu durum Birinci Dünya Savaşı esnasında da devam etmiş, Osmanlı Devleti’ni savaş esnasında en çok meşgul eden konulardan olmuştur. Ermeniler daha Osmanlı devleti savaşa girmeden önce komitaları ve patrikhanelerinin öncülüğünde savaş esnasında uygulanacak hal tarzları kapsamında çeşitli kararlar almışlardır. Komitacıların savaş esnasında yapmayı planladıkları eylemler şu şekilde sıralanabilir;

18 bin Ermeni ailesi gelmiş, savaş sonrasında yapılan Türkmençay Antlaşmasıyla Ermeni göçleri daha da artmıştır. 1828–1830 yılları arasında İran’dan 40 binden fazla Ermeni, Osmanlı Devleti’nden ise yaklaşık 84 bin Ermeni, Gence ve Revan bölgelerinin en verimli arazilerine yerleştirilmişlerdir. Rusya’nın Kafkasya’yı, Hristiyanlaştırması veya Ermenileştirmesi 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş ve yaklaşık 1 milyon 300 bin Ermeni bölgeye yerleştirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de Ermenilerin planlı bir şekilde bölgeye yerleştirilirken burada yaşayan Türklerin de göçe zorlanmalarıdır. Mehmet Saray, *age.*, s. 22-23., Ramin Sadık, *age.*, s. 127-132.

⁵²⁸ Rusya 1828 yılında Revan ve Nahçıvan bölgelerini birleştirerek bir Ermeni bölgesi kurmuş ve Ermeni nüfusunu bu bölgeye göçe teşvik ederek “Ermenistan” oluşturulmasını tasarlamıştır. Uçarol, *age.*, s. 416.

⁵²⁹ Mehmet Saray, *age.*, s. 24.

⁵³⁰ Uçarol, *age.*, s. 418.

⁵³¹ 1895 yılında Osmanlı Devleti’ne verilen notaya göre “Ermeniler” lehine ıslahat yapılması istenen ıslahat şu bölgeleri kapsamaktadır. Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Elâzığ ve Diyarbakır (Vilayet-i Sitte). Bu nota bölgeyi “Balkanlaştıracığı” sebebiyle kabul edilmemiş ve bölgede yaşayan tüm halka uygulanacak biçimde yapılmıştır. Nitekim bu altı vilayette Ermenilerin toplam nüfusa oranı %19 civarındadır. Ayrıntılar için **bkz.** Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıalı Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 35-41.

⁵³² Uçarol, *age.*, s. 421.

1. *“Askere alınan Ermenilerin teker teker veya toplu bir halde, silahları ile ordudan kaçmaları ve Rus ordusuna katılmaları,*
2. *Yurt içinde karışıklık yaratmak suretiyle Türk askerlerini, köylerini ve ailelerini korumak amacıyla memleketlerine dönmeye zorlamak, propagandalar ile Türk askerlerinin moralini bozmak,*
3. *Seferberlik, askeri ulaştırma düzenini bozmak, asker, erzak ve mühimmat ulaşımını aksatmak veya kesmek,*
4. *Rus Silahlı Kuvvetleri sınır geçer geçmez silahlı bir ayaklanma ile Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmak,*
5. *Boşaltacakları köylerde, kiliselerini, evlerini, yiyeceklerini yakmak, yangınlar çıkarmak suretiyle Türklere bir şey bırakmamak ve yabancı devletlerce zulüm görmüş kimseler olarak kendini tanıtmak,*
6. *Dost devletler adına casusluk yapmak.”*⁵³³

Nitekim bu planlamaların neticesinde 1915 yılında Rus subayları tarafından eğitilen Ermeni komitacıları Van şehrinde büyük bir ayaklanma başlatmış, bölgedeki Türk halkı Bitlis istikametine kaçarken yolda Ermeni çetecilerin taarruzları ile katledilmiş, şehir Ruslara Ermeniler tarafından teslim edilmiştir. Özellikle Ruslara karşı savaşılan Doğu Cephesinde Ermenilerin geri bölgelerde çıkardıkları olaylar, sivil, silahsız Türk köylerinde yaptıkları mezalimler ve katliamlar neticesinde Sevk ve İskân Kanunu⁵³⁴ yürürlüğe konulmuştur.⁵³⁵

⁵³³ Age., s. 598.

⁵³⁴ Günümüzde sıkça kullanılan “tehcir” kelimesi, Osmanlı terminolojisinde bugünkü tabirle tam olarak ülke içinde bir yerden başka bir yere nakil anlamını taşıyan “zorunlu göç” anlamında kullanılmış olup, Osmanlı Devleti’nde sevk ve iskân olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple tehcirin anlamı, “deportation” ile eş değer değildir. Nitekim Ermeniler, yine bir Osmanlı vilayeti olan Suriye’ye nakledilmiş ve burada iskân edilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları**, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.39.

⁵³⁵ Osmanlı toprağında tedhişçilik yapan ve teşkilat kuran Ermeniler aynı zamanda Kafkasya üzerindeki planlarını başarabilmek maksadıyla Rus işgali altındaki topraklarda da teşkilatlanmışlardır. Nitekim 6 Şubat 1905 tarihinde bölgede ilk kez Türk-Ermeni çatışması çıkmıştır. Rus alayında görevli bir Ermeni’nin bir Türk’ü öldürmesi ile başlayan olaylarda Erivan, Şuşa, Gence, Tiflis, Bakü’de çatışmalar çıkmıştır. Bu minvalde 1890 yılında Ermeniler tarafından kurulan Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği (Daşnaksütyun Komitesi) faaliyetlerinin karşılığında bölgedeki Türkler tarafından “Dıfai” adlı bir teşkilat kurulmuş ve yerel halkı örgütlemiştir. Bu teşkilatın yegâne gayesi Türklere karşı yapılan saldırıları önlemektir. Dıfai teşkilatının kurulması ile Azerbaycan’da siyasi faaliyetlerin gelişmesinde öncülük etmiştir. Nitekim Sosyalist Himmet Partisi ve 1911 yılında kurulan Müsavat Halk Partisi Azerbaycan’da başlayan milli kimliğin ilk teşkilatları olmuştur. Azerbaycan Türklerinin milli istiklal hareketinde hiçbir teşkilat Müsavat Partisi kadar etkili olamamıştır. Sosyalist Himmet Partisi’nin 1907 yılında Ruslar tarafından dağıtılmasından sonra 1911 yılında kurulan Müsavat Halk Partisi kısa zamanda tüm Azerbaycan Türklerinin ümidi haline gelmiştir. 1-11 Mayıs 1917 yılında toplanan Rusya Müslümanları Kongresinde tartışılan ilerici fikirlerin önemli bir kısmı bu partinin programından çıkmıştır. Bkz. Mehmet Saray, age., s. 32-34.

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girmesinden hemen sonra Rus taarruzları Kuzey Anadolu'yu ele geçirmek maksadıyla doğu cephesinden başlamıştır. Rus taarruzlarının durdurulması ile Kars ve Batum'u geri almak, Kafkaslar üzerinden Hindistan'a varmak⁵³⁶ maksadıyla icra edilen Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlık ile neticelenmesinden sonra Türk ordusu verdiği kayıplarında etkisi ile Ocak 1915'ten itibaren geri çekilmeye başlamıştır. Sarıkamış Harekatı'nın başarısız olması ve verilen kayıpların çokluğu nedeniyle bu bölgedeki harekât inisiyatifi Rusların eline geçmiş, Rus ordusunun ileri harekâtı ile 27 Mart 1915'te Artvin Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. 16 Mayıs 1915 tarihinde Van'da ortaya çıkan Ermeni isyanı ile Türkler Van bölgesini boşaltmak zorunda kalmış ve şehir Ruslar tarafından işgal edilmiştir.⁵³⁷

Doğu Cephesinde Rus ilerlemesi, Şubat-Mart 1916'da Erzurum, Muş, Bitlis ve Rize'ye, Nisan 1916'da Trabzon'a ve Temmuz 1916'da Erzincan'a kadar ulaşmıştır. Özellikle Muş ve Bitlis'i ele geçiren Rus ordusu Diyarbakır istikametinde ilerleyerek, İskenderun ve Irak bölgesini tehdit eder duruma gelmiştir. Rus ileri harekâtı bölgeye 16'ncı Kolordu Komutanı olarak atanan Mustafa Kemal Paşa tarafından durdurulmuş, karşı taarruz neticesinde Eylül 1916'da Bitlis ve Muş Ruslardan geri alınmıştır.⁵³⁸ Bu dönemden sonra bu cephedeki çarpışmalar doğa koşullarının etkisiyle yavaşlamıştır.

1917 yılında Rusya'da meydana gelen iç karışıklıklar Kasım 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi ile neticelenmiştir.⁵³⁹ Bu devrimin oluşmasında başlıca etkenler olarak;

1. Rusya'nın sanayi olarak gelişmesine rağmen, sosyal adalet ve siyasi rejiminin geri kalmış olması,
2. Çar II. Nikola'nın kişiliği,
3. Çanakkale'yi geçemeyen müttefiklerin Rusya'ya yardım edememesi ve Rusya'nın içinde bulunduğu ekonomik güçlükler gösterilebilir.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Uçarol, **age.**, s. 577

⁵³⁷ Belen, **age.**, s. 290.

⁵³⁸ Uçarol, **age.**, s. 578.

⁵³⁹ Kasım 1917'de Bolşevikler iktidarı ele geçirdiklerinde halka barış yapacaklarını vaat etmişlerdir. Trotsky tarafından Müttefik elçilerine verilen notada bütün cephelerde barış yapılmasını istemiştir. Ayrıca Çarlık hükümeti tarafından yapılan bütün gizli anlaşmalar dünya kamuoyu ile paylaşılmıştır. Osmanlı Devleti'ni parçalayan anlaşmalarda bu suretle öğrenilmiştir. Gizli anlaşmaların açıklanmasının amacı olarak gerek Rus halkına gerek Batılı devletlerin işçilerine yapılan savaşın bir emperyalizm savaşı olduğunu anlatmak ve bu kitleleri savaşa karşı yöneltmek olmuştur. Armaoğlu, **age.**, s. 132.

⁵⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt 3, Kısım 4**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 41.

Rusya’da meydana gelen devrimin cephelere yansması ise Rus ordusunun çözülmesi şeklinde olmuştur. Rus ordusu savaştığı bütün cephelerde süreç içerisinde çözülmüştür. Aralık 1917’ye gelindiğinde Kafkas Cephesindeki Rus askerlerinin 200.000’i firar etmiş, cephede ancak 40.000’i kalmıştır.⁵⁴¹ Rus Ordusu’nda meydana gelen bu çözülmenin ardından 18 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır. Buna göre iki taraf kuvvetlerinin bulundukları yerlerde, barış imzalanana kadar kalmak üzere savaş durdurulmuştur.⁵⁴² Ancak Doğu Anadolu ve Kafkas bölgesinde Rus ordusu tarafından boşaltılan bölgeler ve Rus ordusunun silah, araç, gereç ve teçhizatı Ermeniler (Taşnak) tarafından ele geçirilmiştir. Bu dönemde Ermeniler ele geçirdikleri bölgelerdeki Müslüman ve Türk halka eziyet etmiş, katletmiş veya göçe zorlamıştır.⁵⁴³ Ayrıca bölgeden çekilen Rus ordusu teşekkül etmekte olan Ermeni ordusunun güçlenmesine yarayacak çok miktarda yiyecek, malzeme, silah ve cephane bırakmıştır.

Başkomutanlık vekaletinden 03 Ocak 1918 tarihinde 3’üncü Ordu Komutanlığına *“Ruslarla çatışmamak koşulu ile temasın devam ettirilmesi ve Türk halkının Ermeni zulümlerinden kurtarılmasını”* ve 6 Ocak 1918 tarihinde de *“Ruslarla yapılan ateşkes anlaşmasına göre, Rusların saptanan hududa kadar geri çekilmesi üzerine, kendileri ile teması sağlamak ve bölgedeki Müslüman halkı Ermenilerin zulüm, öldürme ve yağmalarından kurtarmak için teşkil edilecek milis kuvvetinin ileri sürülmesi”* emrini vermiştir.⁵⁴⁴

Bu süreçte Rusya’da esir iken esaretten kaçan⁵⁴⁵ ve Trabzon üzerinden Türkiye’ye dönme imkânı bulan Süvari Teğmen Hüsamettin (Emekli Kurmay Yarbay Hüsamettin

⁵⁴¹ Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan’ın Bağımsızlığını Kazanması, 1918**, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996, s.13.

⁵⁴² Karal, **age.**, s. 510.

⁵⁴³ Mustafa Görüryılmaz, **Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler, 1918**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2015, s. 94.

⁵⁴⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3’üncü Ordu Harekâtı, Cilt 2**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 438.

⁵⁴⁵ Kafkas Cephesinde Ruslara esir düşen Türk askerleri Hazar Denizi’nde Bakü açıklarındaki Nargin Adası’na ya da demiryolu ile Sibiry’a sevk edilmiştir. Azerbaycan Türkleri Sibiry’a sevk edilen hasta esirlere yardım etmek için Gençlik Cemiyeti adında bir cemiyet kurmuştur. Ayrıca Kardeş Kömeği (Kardeş Yardımı) adı ile başka bir gizli cemiyet marifeti ile Rus işgali altındaki Doğu Anadolu’da Ermeni zulmüne ve soykırımına maruz kalan soydaşlarına maddi ve manevi yapmışlardır. Bakülü üniversite öğrencilerinin ayrıca kurtulan Türk askerlerini bulup yardım ettiği farklı bir teşkilatta mevcuttur. Nitekim Türkiye’ye dönmeye çalışan esir Türk subay ve erlerinden bir kısmı da Azerbaycan’da kurulmuş direniş birliklerine yardım için bölgede kalmış ve Kafkas İslam Ordusu

Tugaç), 3'üncü Ordu Karargahına gelerek, Rusya ve Kafkasya hakkında gözlemlerine dayanan bir rapor vermiş ve 3'üncü Ordu harekât tasarısı bu rapor üzerine tasarlanmıştır. Bu raporda belirtilen hususlar şu şekildedir;

1. *“Bugün cephemizde Rus Ordusu diye düzenli hiçbir Rus kuvveti kalmamıştır.*

2. *Azerbaycan'dan geçerek Rusya'ya gitmek isteyen Rus askerlerinin trenleri, Gence yakınlarında yerli halk tarafından durdurularak silahları alınmaktadır.*

3. *Tiflis'teki İngiliz, Fransız askeri misyonu cepheyi terk eden Rus ordusunun yerine bir Ermeni ve bir Gürcü kolordusu ve güney Kafkasya'daki Ruslardan da bir tümen teşkiline çalışmaktadır.*

4. *Azerbaycan silahlanmak ve teşkilat kurmak için Tiflis'teki Seym hükümetine başvurmuşsa da Seym Hükümeti⁵⁴⁶ ile İngiliz ve Fransız misyonu, Azerbaycanlılara güvenleri olmadığından bunların silahlanmasında güçlük çıkarmaktadır. Azerbaycanlılar silahlanma işini, Kuzey Kafkasya'da olduğu gibi milis teşkilatı kurmakta ve gerekli silahları Rus askeri trenlerini soyarak elde etmektedirler.*

5. *Ermeni toplu öldürmesinden korkan Azerbaycanlılar, Türk ordusu tarafından kurtarılmayı beklemektedirler. Gence Milli Komitesi'nin ve siyasi partilerinin iştiraki ile aldıkları bir karar üzerine, Türk ordusunu davet için temsilci göndermişlerdir.*

6. *Ermeni ve Bolşeviklerin Bakü'den başlayıp bütün Azerbaycan'ı kapsayan bir taarruz planları vardır. Bunlar yerli Türkleri birbirine öldürtmek istemektedir.*

7. *Rus ordusunun terk ettiği vilayetlerimizde bir tek İslam bırakmamak maksadı ile Ermeni Taşnak Komitesi bir toplu öldürme planı hazırlamışlardır. Taşnak Mavzer Tugayı bu bölgelerde cinayetlere girişmiştir.*

8. *Rus ordusu, harekât alanına ve geri bölgelerde pek çok yiyecek ve giyecek, harp araç ve gereçleri bırakmıştır.”⁵⁴⁷*

Gence'yi ele geçirdiğinde bu ordunun talimatları ile hareket etmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Mustafa Görüryılmaz, **age.**, s. 71-82.

⁵⁴⁶ Bolşevik İhtilali'nden sonra Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan hükümetlerinin örgütlenerek 20 Kasım 1917 tarihinde kurduğu “Mavera-yı Kafkas” Hükümetidir. Bu hükümet bir çeşit federasyon oluşturmuş ve Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın iç işlerinde bağımsız olmasını sağlayacak, ancak üç devletin ortak olarak karar vermesi gereken durumlarda üçünün temsilcilerinden kurulan bir “seym” tarafından kararlar verilecektir. Bu yapı Rusya'dan tüm bağlarını koparıp bağımsızlığını duyurmamıştır. Erzincan Mütarekesi bu yapı ile yapılmıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Karal, **age.**, s. 525-526., Bayur, **age.**, s. 167-169.

⁵⁴⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu ...**, s. 439

Bu çerçevede 3'üncü Ordu Komutanlığı'na bağlı birlikler ileri hareketlerine başlayarak, 13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan'ı, 24 Şubat 1918 tarihinde Trabzon'u, 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum ve 8 Nisan 1918 tarihinde de Van'ı kurtarmıştır.⁵⁴⁸

Tam bu süreçte Brest-Litovsk barış görüşmeleri Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Devleti ve Sovyet Rusya arasında devam etmiştir. Görüşmeler 20 Aralık 1917 tarihinde başlamasına rağmen Sovyet Rusya'nın toprak kaybını kabullenmeyişi, Alman ileri harekâtını tetiklemiş ve Sovyet Rusya'yı anlaşma yapma zorunda bırakmıştır. Bu kapsamda 3 Mart 1918'de yapılan anlaşmanın Kafkasya ve Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren kısımları şu şekildedir;

1. *“Rusya, bu anlaşmanın imzalanmasından itibaren altı ile sekiz hafta içinde Doğu Anadolu’da işgal ettiği yerlerdeki bütün asker ve memurlarını savaştan önceki sınırın ötesine çekecek,*
2. *Rusya, Rusya’da ve işgali altında bulunan Osmanlı topraklarında, Osmanlı ve Rus uyruğundaki Ermeni çetelerinin ellerinden silahlarını alacak, bunları dağıtacak ve bu çeteleri bütünüyle terhis edecek,*
3. *Bu anlaşmanın onaylanmasından sonra iki tarafın arasında yeni sınırı belirlemek üzere iki Osmanlı-Rus karma komisyonu kurulacak,*
4. *Rusya tarafından boşaltılacak olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının sınırı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan önceki gibi olacak⁵⁴⁹,*
5. *Rus uyruğundaki Müslümanlar mal ve mülklerini paraya çevirmek ve bunları yanlarına almak suretiyle Osmanlı ülkesine göç edebilecekler,*
6. *Savaş esirleri karşılıklı olarak ülkelerine geri gönderilecektir.”⁵⁵⁰*

11 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşması ile alınan kararlar Maverayı Kafkas Hükümeti'nce kabul edilmemiştir.⁵⁵¹ Bu dönemde Kars ve Ardahan Ermeniler, Batum ise Gürcüler tarafından işgal altında tutulmuş, Brest-Litovsk Anlaşması kapsamında bu üç vilayetin taraflarca boşaltılması olmamıştır. Bu kapsamda 3'üncü Ordu Komutanlığınca Trabzon'da bir konferans düzenlenerek ilgililer davet edilmiş ve

⁵⁴⁸ Nasir Yüceer, **age.**, s. 14.

⁵⁴⁹ 1918 yılı Haziran ve temmuz aylarında tamamlanan “plebisit” ile bu üç sancak Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. (Mezkûr plebisit sonuçlarına göre 85.129 Kabul, 1693 Çekimser, 441 Red oyu çıkmıştır.) Padişah 15 Ağustos 1918'de “Elviye-i Selase Ahalisine” başlığı altında bir Hattı Hümayun yayınlamış ve törenle bölge halkına okunup ilan edilmiştir. Yapılan plebisit'e yönelik olarak Gürcü ve Sovyet Ruslardan çeşitli itirazlar ortaya çıksa da süreç olduğu gibi devam etmiştir. Yusuf Hikmet Bayur, **age.**, s. 201.

⁵⁵⁰ Uçarol, **age.**, s. 588-589.

⁵⁵¹ Nasir Yüceer, **age.**, s. 19.

sorun siyasi olarak çözülmek istenmiş, eş zamanlı olarak ordu birliklerinin askeri hareketleri devam etmiştir.⁵⁵²

Trabzon'da toplanan konferansta Brest-Litovsk Anlaşması kapsamında varılan anlaşmalara rağmen Kars, Ardahan ve Batum'un Türk ordusuna teslim edilmemesi ve Maveray-yı Kafkas Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi⁵⁵³ üzerine zaten bu bölgeye müdahale ederek anlaşma ile sağlanan hududa ilerlemek maksadıyla hazırlık yapan Türk ordusu ileri harekâtına başlayarak, 3 Nisan 1918 tarihinde Ardahan'ı Ermenilerden⁵⁵⁴, 14 Nisan 1918 tarihinde Batum'u Gürcülerden, 24-25 Nisan 1918 tarihinde de Kars'ı Ermenilerden almıştır. Türk ordusu bu harekât esnasında Batum'da Teşkilatı Mahsusa tarafından oluşturulmuş milis kuvvetlerinden de faydalanmıştır.⁵⁵⁵

Kafkas cephesinde 3'üncü Ordu'nun ileri harekâtının devam ettirilmesi ile Kars, Ardahan ve Batum'un ele geçirilmesinden başka, Gümrü ve Karakilis civarı, Gümrü-Nahçıvan-Culfa demiryolu kontrol altına alınmıştır. Trabzon Konferansı esnasında Osmanlı Devleti'nin taleplerini kabul etmeyen Maveray-yı Kafkas Hükümeti çıkış yolu ararken, Osmanlı Devleti'nin isteği doğrultusunda 11 Mayıs 1918 tarihinde Batum'da bir konferans toplanmıştır.⁵⁵⁶

Batum Konferansı'na Osmanlı Devleti yukarıda ifade edilen bölgelerin ele geçirilmesi ile güçlü biçimde girmiştir. Bu kapsamda Türk Heyeti'nin konferans esnasında izleyeceği tutumu belirleyen ana fikir olarak ortaya çıkan hususlar şu şekildedir;

1. *“İtilaf devleti temsilcilerinin Güney Kafkasya'da çıkarılması,*
2. *Bölgedeki Türk ve Müslümanlara geniş haklar tanınması,*

⁵⁵² Age., s. 17.

⁵⁵³ Gürcü ve Ermeni ittifakı sonucunda bu savaş ilanını yapmıştır. Bu dönemde Seym'de 44 Azerbaycan Türk'ü, 29 Gürcü, 24 Ermeni ve 23 Rus bulunmaktadır. Uçarol, age., s. 591 ve Bayur, age., s. 173.

⁵⁵⁴ Trabzon konferansı 14 Mart 1918 tarihinde başlamıştır. Aralıklarla yapılan oturumlarda Gürcü ve Ermenilerin Brest-Litovsk Anlaşmasına rağmen bölgeyi boşaltmak istememesi ve birbirinden farklı isteklerde bulunmaları zaten konferansın amacına ulaşamayacağını bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Konferans esnasında Türk Temsil Heyeti ile Kafkasyalı Müslüman ahalinin temsilcileri sıkı bir iş birliği içinde ve uyumlu hareket etmiştir. Konferans esnasında Gürcü ve Ermeni Temsilcilerinin İngiltere ve Almanya ile yakınlık kurarak Türk ilerlemesine set çekilebileceği görüşü Gürcü ve Ermeniler arasında belirlemiştir. Bu çerçevede Gürcüler Almanlar ile yakınlaşmanın, Ermeniler ise İngilizler ile yakınlaşmanın kendi çıkarlarına uygun olacağını değerlendirmiştir. Enver Paşa tarafından ise Brest-Litovsk Anlaşması gereği elde edilen üç sancak olan Kars, Ardahan ve Batum'un ele geçirilmesi maksadıyla ileri harekâtın başlatılması emri 4 Nisan 1918 tarihinde verilmiştir. Age., s. 20.

⁵⁵⁵ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu ..., s. 489.

⁵⁵⁶ Uçarol, age., s. 592.

3. *Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin askerlerini terhis etmesi,*
4. *Ahıska ve Ahılkelek bölgesinin boşaltılarak Osmanlı Devleti'ne verilmesi,*
5. *Türk askeri birliklerinin Güney Azerbaycan'a kolaylıkla nakledilebilmeleri için Kars-Gümrü Eçmiyadzin- Nahçıvan-Colfa demiryolunun denetimi ile bölgenin Osmanlı Devleti'ne bırakılması,*
6. *İngiltere ile savaş sürdüğü müddetçe Güney Kafkaslardaki bütün demiryollarının Osmanlı Devleti tarafından serbestçe kullanılması.*"⁵⁵⁷

Bu şartların ağır olduğunu düşünen Tiflis yönetimi temsilcileri yapılacak olan barış anlaşmasına Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın da katılmasını teklif ettilerse de Türk Temsil Heyetince bu istekleri kabul edilmemiştir.⁵⁵⁸

Batum Konferansı müddetince somut bir sonuç alınamamıştır. Kafkaslardaki Azerbaycan ve Dağıstanlılar Türklerin kendilerine yardım etmesini talep ederken, Gürcü ve Ermenilerden teşkil edilmiş birlikler Türklere karşı savaşır vaziyettedir. Bu bağlamda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan vatandaşlarından teşkil edilmiş olan Maveray-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirmenin ve üç farklı ulustan müteşekkil oluşumun birlikte yaşama arzusunun bulunmadığının iyice netleşmesi ile Tiflis'te bulunan Seym 26 Mayıs 1918 tarihinde kendisini feshetmiştir.⁵⁵⁹ Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan iki gün sonra yani 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti yen kurulan bu üç devlet ile Batum'da ayrı ayrı barış anlaşmaları imzalamıştır. Bu kapsamda Gürcistan ile yapılan barış anlaşması ile Batum, Ahıska ve Ahılkelek Osmanlı idaresine geçmiş ve bu ülke ile olan sınır 1828 yılındaki sınır olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan ile olan sınır ise 1877 sınırında olduğu kalmıştır.⁵⁶⁰ Bu anlaşmalara ek olarak Azerbaycan ve Gürcistan ile Bakü'den Batum'a kadar uzanacak bir boru hattı ile petrol taşınması ile ilgili bir anlaşma yapmış ve Azerbaycan temsilcileri ile savunma ve güvenlik kapsamında önemli bir anlaşma da yapmıştır. Bu anlaşmanın gereği olarak ülkede

⁵⁵⁷ Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 114-115.

⁵⁵⁸ Batum Konferansı'na Sovyet Rusya'da temsilci göndermek istemiş ancak bu talep Osmanlı ve Maveray-yı Kafkas hükümetlerince kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Sovyet Rusya 16 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı esnasında alınacak kararları tanımayacağını ve Batum'un Türklere verilmesinin kabul edilemeyeceğini beyan etmiştir. Uçarol, *age.*, s. 593.

⁵⁵⁹ Maveray-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin kendisini feshettiği son toplantısında alınan karar şu şekildedir; "Mavera-yı Kafkasya Müstakil Cumhuriyeti'ni meydana getiren milletler arasında harp ve sulh meselesinde esaslı ayrılık olduğu ve nüfuzlu bir hükümet teşkil edilerek, bütün Güney Kafkaslar adına konuşmaya imkân kalmadığı için Seym, Maveray-yı Kafkasya taksiminin bir emri vaki kayd ile kendi salâhiyetini terk eder." Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 117.

⁵⁶⁰ Uçarol, *age.*, s. 593.

(Azerbaycan) asayiş ve güvenliği sağlamaya ihtiyaç duyulursa Osmanlı Devleti Azerbaycan Hükümeti'ne silahlı kuvvetleri ile yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir.⁵⁶¹ Nitekim Osmanlı Devleti tarafından Azerbaycan'a ilerleyen dönemde çeşitli biçimlerde yardımlar yapılmıştır.⁵⁶²

Gürcü ve Ermeniler tarafından milli devletlerin kurulmasının ardından Azerbaycan Türklerinin Maveray-yı Kafkas Temsilcileri kendilerini Azerbaycan Milli Şurası olarak ilan etmiş ve bir bildiri yayınlayarak Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Azerbaycan halkına yayınlanan bildiri şu şekildedir;

1. *“Bugünden itibaren Azerbaycan halkı hakimiyet hakkına sahip olduğu gibi, Güney ve Doğu Kafkaslardan ibaret Azerbaycan dahil müstakil bir hukuk devletidir.*
2. *Müstakil Azerbaycan devletinin idare şekli halk cumhuriyetidir.*
3. *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlere ve bilhassa komşu olduğu millet ve devletlerle iyi münasebet tesis eder.*
4. *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf ve cins farkı gözetmeden bütün vatandaşlarına hukuk-u siyasiye ve vataniye temin eder.*
5. *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisi dahilinde yaşayan bilcümle milletlerin serbestçe gelişmesi için imkân sağlar.*
6. *Milli Meclis toplanıncaya kadar Azerbaycan idaresinin başında aray-i umumiye ile seçilmiş Şura-i Milli ve Şura-i Milli'ye karşı sorumlu olan hükümeti muvakkate durur.”*⁵⁶³

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan eden metin Müsavat Partisi'nin parti programından alınmıştır.⁵⁶⁴ Fethi Ali Han Hoyski başkanlığında kurulan bu ilk

⁵⁶¹ Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 120.

⁵⁶² Rüştü Türker, **Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Tümeni**, Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları, Ankara, 2006.

⁵⁶³ Bayur, *age.*, s. 195.

⁵⁶⁴ İlk kurulduğu yıllarda Müsavat Partisi'nin programı şu şekildedir;

1. Milliyet ve mezhep farkı gözetmeden tüm Müslümanların birleşmesi,
2. İstiklallerini kaybetmiş Müslüman memleketlerinin yeniden müstakil olmalarına çalışmak,
3. İstiklallerini müdafaa ve ihya için çarpışan bütün Müslüman memleketlerine maddi ve manevi yardımda bulunmak,
4. Müslüman memleketlerin ve milletlerin tedafü ve taarruzi kuvvetlerini arttırmak için yardım etmek,
5. Bu ideallerin yayılmasına engel olan bütün engelleri yıkmak,
6. Müslümanların birleşmesine ve terakkisine çalışan bütün diğer partilerle irtibat kurmak,
7. Beşeriyetin saadet ve terakkisine çalışan yabancı kurullarla ihtiyaç görüldüğü nispette irtibat ve mübadele-i efkarda bulunmak,
8. Müslümanların yaşamak uğrunda savaşı vesaitini onların ticaret, sanayi ve iktisadi hayatlarını kuvvetlendirmeye çalışmak.

hükümet, 8 bakandan oluşmuştur. Bunlardan altısı Müsavat ve bağımsızlara, biri Bolşevik Himmet ve biri de Blok grubuna verilmiştir.⁵⁶⁵ Devletin geçici başkenti, Bakü 31 Aralık 1917 tarihinde Kafkaslar Fevkalade Komiseri sıfatıyla Petersburg'dan gönderilen Ermeni asıllı ve komünist Şaumyan⁵⁶⁶ tarafından ele geçirildiğinden, Gence olarak belirlenmiştir.⁵⁶⁷

Brest-Litovsk Anlaşması sonrasında bölgede Rusya'nın çekilmesinden sonra meydana gelen boşluktan dolayı bir Alman- Gürcü anlaşması da yapılmıştır. Buna göre Almanlar asker ve araç taşıyabilmek için Gürcistan'ın demiryollarını ve Poti Limanı'nı kullanabilecekler ve bu liman ile demiryolu istasyonlarını Alman askerleri işgal edebilecek, Alman parası Gürcistan'da geçerli olacak, savaş tutsakları karşılıklı olarak değiştirilecek, Almanya Gürcü limanlarındaki gemileri kullanabilecek, Gürcistan madenleri tekel durumunda işletmek üzere bir Alman-Gürcü maden ortaklığı kurulacaktır.⁵⁶⁸

Bu anlaşma Gürcistan'ı doğrudan doğruya bir Alman sömürgesi haline getirmiştir. Ülkenin başlıca limanı, bütün demiryolları ve madenleri Almanların eline veya yönetimine geçmiştir. Osmanlı korkusuyla yapılan anlaşma ile Gürcistan kendi ülkesi üzerindeki pek çok konudaki inisiyatifi Almanya'ya vermiştir. Ayrıca Gürcistan'da bulunan Alman tutsakları ile Alman subayların komutası altında birlikler kurulmuştur. Ayrıca Ermeniler de Tiflis-Culfa demiryolunun kontrolünü Almanların

9. Ayrıca 1917 yılında yapılan partinin birinci kongresinde delegelerin coşkulu alkışları içinde parti programına milliyetçilik ve Türkçülük ile ilgili hususlar eklenmiştir. Mehmet Saray, age., s.35.

⁵⁶⁵ Azerbaycan Milli Şura'sını oluşturan temsilciler Seym'de Azerbaycan'ı temsil eden üyelerden oluşmaktadır. Buna göre yukarıda ifade edilen grupların ana ideolojik eğilimleri şu şekildedir; Müsavat Partisi, sosyalist eğilimli olmakla birlikte Türk ulusçusudur. Azerbaycan'ın Maveray-yı Kafkas birliği içinde özgür olmasını, bir an önce barış yapılmasını, toprağın çalışan halka bedelsiz verilmesini ve toprak mülkiyeti için azami bir sınır kabulünü istemektedir.

Himmet Partisi, Bolşevikliğe de eğilimli Menşevik'tir. Seym'de görev yaparken çoğunlukla Gürcistan lehine oy vermiştir.

Müslüman Sosyalist Bloku, Müsavat'a yakın çizgide olup, Maveray-yı Kafkas birliği içinde kültürel özgürlük istemektedir. Ayrıntılar için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, age., s. 174.

⁵⁶⁶ Kafkaslar Fevkalade Komiserinin görev alanını belirlemek için Rusya Komiserler Heyeti Başkanı Lenin ile Milletler Komiseri Stalin tarafından 30 Aralık 1917 tarihinde Şaumyan'a verilen başlıca görev Güney Kafkaslardaki milli istiklal hareketlerini önlemek, bölgede Komünist Sovyet rejimi tesis etmek ve Rus ordusunun işgali altında bulunan Doğu Anadolu topraklarında da Sovyet Rusya'nın himayesinde bir Ermenistan devleti kurmaktır. Bu kapsamda bölgede Ermenilerden oluşan milis kuvvetlerinin kurulmasını, Türklere ihanet ederek düşman tarafına geçen ve diğer memleketlerde yaşayan Ermenilerin herhangi bir engelle karşılaşmadan Türkiye içinde kurulması tasarlanan Ermenistan bölgesine dönmelerinin sağlanması gibi hususları içeren bir kararname hazırlanmıştır. Mustafa Görüryılmaz, age., s. 126-127.

⁵⁶⁷ Age., s. 119.

⁵⁶⁸ Bayur, age., s. 198.

himayesine vermeye niyetlenmiştir. Benzer biçimde Çarlık döneminde Almanlar tarafından kurulan köylerde Türklere karşı bir pozisyon almıştır.⁵⁶⁹ Nitekim bu gelişmelerin ardından Osmanlı ve Almanya arasında Bakü'nün ele geçirilmesi ile ilgili anlaşmazlıkların bu dönemde temellendiği değerlendirilebilir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren ittifak içinde bulunan iki devlet olan Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Kafkasya siyasetinde birbirleri ile farklı tutum izlemeleri, ittifakın Genelkurmay Başkanlıkları ile bu çerçevede uyumlu bir çalışma yapmalarına olanak vermemiştir. Denilebilir ki, Osmanlı-Alman ittifakı Kafkasya'dan itibaren ve özellikle Bakü⁵⁷⁰ özelinde son bulmuştur.⁵⁷¹ Bakü ve Azerbaycan kapsamında Almanya, Sovyet Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin yaklaşım ve politikalarının değerlendirilmesi, Kafkas İslam Ordusu'nun ileri harekâtı öncesinde ve esnasında bölgedeki stratejik güvenlik ortamının anlaşılmasında önem arz etmektedir.

Bu kapsamda Sovyet Rusya'nın bu dönemdeki Azerbaycan politikasına bakıldığında, özellikle Bakü petrollerinden kaynaklanan zenginlik nedeniyle ister Çar taraftarı olsun ister Bolşevik veya Menşevik olsun, Ruslar bölgeden vaz geçmek istememektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı neticesinde çökmeye yüz tutmuş Sovyet Rusya'nın ekonomisinin ancak bölgeden elde edilecek petrol gelirleri ile toparlanabileceği değerlendirilmiştir. Bu minvalde zaten daha iç savaş bitmeden Lenin tarafından Şaumyan bölgenin kontrol altına alınması için gönderilmiş ve bölgede komünist bir idare kurulmuştur. Ancak Osmanlı ordusunun Bakü'yü kurtarmaya yönelik askerî harekâtını durdurabilecek yeterli askeri gücünün olmamasından dolayı Almanlar ile anlaşma yoluna giderek, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kullanmak istemiştir. Ayrıca doğal müttefik olarak gördüğü bölgedeki

⁵⁶⁹ Age., s. 200.

⁵⁷⁰ Dünyada ilk petrol kuyuları 19'uncu yüzyılın ortalarında ve Bakü'de kazılmıştır. Azerbaycan petrolü dünyanın en büyük şirketlerini bölgeye çekmiştir. Nobel ödülüne adını veren İsveçli Nobel kardeşler, Amerika Birleşik Devletleri'nde dev petrol şirketi kurucularından Rothschild, Standart Oil, Shell ve pek çok İngiliz, Fransız, Alman şirketleri, Azerbaycan petrolü sayesinde zenginleşmiştir. 20'nci yüzyılın başında Azerbaycan petrol sanayisi üretime göre dünyada ilk sıradadır. Nitekim bu dönemde dünyada üretilen petrolün yarısından fazlasını, Rusya'da üretilenin ise %95'ini Azerbaycan karşılamaktadır. Ayrıca bölgenin tarihi ipek yolu üzerinde olması ile Don ve Volga nehirleri, Hazar Denizi'nin sağladığı ulaştırma imkanları ile değerlendirildiğinde bölgenin jeostratejik önemini açığa çıkartmaktadır. Orta Asya ile Avrupa'yı bağlayan bölgeye Ruslar tarafından demiryolları inşa edilmiştir. Bu kapsamda hemen hemen her anlaşma metninde görülen demiryolları ile ilgili maddelerin önemi anlaşılabilir. Ayrıntılar için bkz. Ramin Sadık, age., s. 137., Mustafa Görüryılmaz, age., s. 15-16.

⁵⁷¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı..., s. 552.

Ermenileri silahlandırarak bölgedeki Ermeniler tarafından yapılan tedhiş hareketlerinde büyük pay sahibi olmuştur.⁵⁷²

Bölge üzerine Almanya'nın siyaseti ise özellikle yıpranmış olan ekonomisini ayağa kaldırmak için öncelikle Bakü petrollerinin ele geçirilmesini müteakip, kendi hegemonyası altında batıdan Kuban'a kadar olan bölgeyi içine alacak, Ukrayna, Dağıstan ve Vladikafkas'ı içine alacak geniş bölgeyi kontrol etmektir. Bu bağlamda yetkilendirdiği Gürcistan'taki askeri ve siyasi temsilcisi Von Kress marifetiyle, Tiflis-Vladikafkas demiryolu ulaşımını Osmanlı askeri personeline kapatmış, Poti limanına asker çıkarmış, Kafkas İslam Ordusu'nun içerisine Alman askeri birliklerini dahil etmeye çalışmış, Osmanlı askeri birliklerini Osmanlı Genelkurmayında görev yapan Alman subayları marifetiyle gücünün ve kapasitesinin üzerinde farklı cephelere sevk eden çeşitli planlar hazırlamıştır.⁵⁷³ Ayrıca Brest-Litovsk Anlaşması çerçevesinde Osmanlı birliklerinin belirlenen hududu aşmasını kabul etmemiş, Gürcistan ve Ermenistan'ı tanıdığı halde Azerbaycan Milli Hükümetini tanımamış ve Sovyet Rusya ile Ağustos 1918 tarihinde yaptığı anlaşma ile bölgenin Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirilmeyeceği taahhüdünde bulunarak, Bakü'den çıkarılacak olan petrolden pay alacak duruma gelmiştir.⁵⁷⁴

İngiltere ise özellikle Brest-Litovsk Anlaşması sonrasında bölgede meydana gelen güç boşluğundan istifade etmek isteyen Türk ilerleyişinin önünde set kurmak istemiş, bu kapsamda bölgedeki hakimiyeti kendi başına sağlayarak, işgali altında ulunan Irak'ın kuzey ve doğu emniyetini sağlamak, Türk tehdidi ve Bolşevik yayılmacılığına karşı Orta Asya ve Hindistan topraklarının emniyetini sağlamak, Karadeniz'in doğusundan Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi nüfuz alanı haline

⁵⁷² Nasır Yüceer, *age.*, s. 62-63.

⁵⁷³ Almanlar, Tiflis'te müstakil bir Alman misyonu gibi çalışan bir merkezi teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilatın başına General Von Kress (Daha önce Osmanlı 8'inci Ordu Komutanlığında bulunmuş ve Kudüs'ün kaybedilmesi ile Falkenhayn tarafından Almanya'ya geri gönderilmiştir.) ve Gürcistan demiryollarını kontrol etmek üzere General Von Lossow'u getirmişlerdir. Gerek Almanya'dan getirilen birlikler gerek Gürcülerden teşkil edilen ve Rus esaretinden kaçan Alman askerleri ile çeşitli birlikler kurmuşlardır. Bu birlikler Osmanlı Ordusu'nun Batum-Tiflis demiryolu hattını kullanmasına engel olmuş, yer yer müttefiki olan Osmanlı ordusu ile çatışmaktan kaçınmamıştır. Tiflis'te kurulan Alman misyonunun asıl vazifesi Bakü'yü ele geçirmektir. Bu kapsamda Kafkas İslam Ordusu'nun harekâtına karşı çıkmışlar ve engellemeye çalışmışlardır. Ayrıntılar için **bkz.** Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt 3**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s.410-419.

⁵⁷⁴ Nasır Yüceer, *age.*, s. 58-61.

getirerek Bakü petrollerinden elde edeceği gelirler ile yeni ekonomik hayat sahaları oluşturmak istemiştir.⁵⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin bölgeye yaklaşımında diğer devletlerden en önemli ayrıldığı nokta Azerbaycan'dan toprak kazanma gayesi ile veya hegemonyası altına alarak ekonomik nüfuz bölgesi olarak görerek hareket etmemesidir. Bölgeye Azerbaycan'ı fıkren kalkındırmak, eğitim sistemini Türkleştirmek ve tarihsel olarak, sosyolojik olarak bağının bulunduğu bu millet ile bağlarını kuvvetlendirmek için gönderdiği öğretmenler bunun en büyük kanıtıdır. Dönemin yöneticileri Azerbaycan'ı Turan coğrafyasına açılan kapı olarak görmüştür. Ayrıca Rusya ile aralarında tampon olarak kurulacak müstakil bir İslam devletinin var olmasına gayret gösterilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan ve Dağıstan bölgesinde Bolşevik Rus ve Ermeni tehdidinden kurtarmak maksadıyla Kafkas İslam Ordusu teşkil edilmiştir.⁵⁷⁶

4.2.2. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı Kapsamında Meselenin çerçevesi

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Sarıkamış Harekâtı'nın yapılmasında ana gaye İttihat ve Terakki'de ortaya çıkan fikir akımlarından “Turancılık” fikrinin olması olarak değerlendirilebilir. Sarıkamış'ta yaşanan felaketten sonra doğu cephesi Rusya'nın inisiyatifinde kalmış ve mevsim ve arazi şartlarının elverdiği ölçülerde Osmanlı aleyhine olacak biçimde hareketler tezahür etmiştir. Ancak 1917 yılında Rusya'da meydana gelen devrimden sonra bölgede Osmanlı ordusunun karşısında kayda değer bir Rus mukavemeti ve kuvveti kalmadığından, askeri olarak şartların ileri harekât yapılmasına uygun olduğu görülmüş ve Harbiye Nezareti'ne ulaşan raporlarda bu minvalde olmuştur. Ayrıca bölgeden Osmanlı yardımının istenmesi ve bunun İstanbul'a çeşitli heyetler gönderilerek iletilmesi, Sarıkamış felaketi ile ertelenen planların yeniden gündeme gelmesine ortam oluşturmuştur. Nitekim Şubat 1918'de Enver Paşa tarafından 6'ncı Ordu Komutanlığı'na çekilen mesaj ile bu planların yeniden ortaya konulmasını istemiştir. Mezkûr mesaj şu şekildedir;

⁵⁷⁵ Bu kapsamda İngiltere Kafkas İslam Ordusu'nun ilk Bakü taarruzundan hemen sonra Bakü'ye askeri birliklerini göndererek bölgenin Türkler tarafından ele geçirilmesini önlemeye çalışmıştır. Ayrıca Mondros Mütarekesi ile Türk birliklerinin bölgeden çekilmesinden hemen bölgeye askeri birlik göndererek kontrol altına almış, ancak savaş sonrası ortamı ve İngiltere'nin ekonomik kaygılarından dolayı bölgeyi uzun süre elinde tutamamıştır. Nasır Yüceer, *age.*, s. 67-71.

⁵⁷⁶ *Age.*, s. 53-57.

1. *“Merkezi Tahran’da bir teşkilat oluşturularak, Kafkasya, Dağıstan, Türkistan ve bütün Rusya’daki İslamlar muhtaç oldukları yardımın sağlanması,*
2. *Bu bölgelere dirayetli ve faal subayların gönderilmesi,*
3. *Trablusgarp’tan izinli olarak gelen Yarbey Nuri Bey’in Tahran Merkez Heyeti Başkanı olması,*
4. *Yarbey Şevket Bey’in Dağıstan’a, Binbaşı Naim Cevat’ın Afganistan’a ve Halil Paşa’nın uygun bulduğu diğer subayların da Kafkasya’nın diğer bölgelerine ve Türkistan’a gönderilmesi,*
5. *Anılan bölgelere gidecek olan subayların yanlarında beş-altı subayı da götürebilmesidir.”*⁵⁷⁷

Bu kapsamda Başkomutanlık Vekaletince bildirilen esaslara göre üçer piyade alaylı üç piyade tümeninden oluşan bir kolordunun teşkil edileceği, bu birlikte görev yapacak subayların bir üst rütbeyi taşıyacakları ve bir misli fazla maaş alacakları bildirilmiştir.⁵⁷⁸

Neticede Kafkas İslam Ordusu’nun kurulmasındaki başlıca etkenler sıralandığında şunların ön plana çıktığı görülmektedir;

1. Turancılık fikri ile Kafkaslar’da ve Orta Asya’da müstakil Türk-İslam devleti kurma düşüncesi,
2. Turan’a giden yolun Kafkaslardan geçmesi sebebiyle burada İslam Devleti kurma düşüncesi,
3. Bölgenin doğal kaynaklarını, özellikle Bakü petrollerini kontrol etme düşüncesi,
4. Rus Devrimi ile fırsatın doğması, bilhassa Bakü⁵⁷⁹ olmak üzere Kafkasya’da Ermeni mezaliminin artması, aynı zamanda istiklalini ilan eden Azerbaycan’ın ve Kuzey Kafkas ülkelerinin Osmanlı Devleti’nden yardım istemesi,

⁵⁷⁷ Nejdet Karaköse, **Afrika Gruplar Komutanı, Kafkas İslam Ordusu Komutanı, Sütluçe Fabrikası’nın Sahibi Nuri Paşa (Killigil) (Enver Paşa’nın Kardeşi)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 145.

⁵⁷⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 553.

⁵⁷⁹ 18 Mart 1918 tarihinde Ermeniler, Lenkoran’dan Bakü’ye gelen 20 kadar Azerbaycanlı askerin silahlarını almak bahanesi ile Bakü’de Türklere saldırmıştır. Saldırı iki gün devam etmiş ve binlerce Azerbaycanlı Türk öldürülmüştür. Bakü’deki bu Ermeni tecavüzü diğer bölgelere de sirayet etmiştir. Bölgeye yardım için gelen Azerbaycan milis kuvvetleri yetersiz kalmış ve dağılmıştır. Rus ordusu generallerinden Azerbaycanlı Aliğa Şihlinski, Çarlık Rusya’sı tarafından Avrupa cephesinde kullanmak üzere teşkil ettiği “Vahşi Tümen” (Ruslar, kendilerini medeni, Rus asıllı olmayan ve özellikle Kafkasyalı Türkleri de vahşi milletlerden gördükleri için kurdukları bu birliğe bu ismi vermiştir.) mensup askerlerden “Tatar Alayı” adı ile bir birlik teşkil etmiş, Nuri Paşa’nın Gence’ye

5. Brest-Litovsk Anlaşmasının Türk ordusunun Kür vadisinden ileriye geçmesine imkân vermemesi, Türk ordusunun bunu yaptığı takdirde Almanya'nın buna izin vermeyeceği dikkate alınarak, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ın kendi kuvvetlerinden kurulduğu izlenimi verilmesi, bu kapsamda isminin özellikle "Kafkas İslam Ordusu" olarak seçilmesi, Azerbaycanlı milisleri bünyesinde bulundurmasına rağmen esas vurucu gücünün 5'inci Kafkas Tümeni ve 15'inci Kafkas Tümeni olması.⁵⁸⁰

Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına başlangıçta üç aday bulunmaktadır. Bunlar Kazım Karabekir, Prens Faruk ve Nuri Bey'dir. Bunlardan Kazım Karabekir'in görevi kabul etmemesi, Prens Faruk'un uygun niteliklere sahip olmaması neticesinde Enver Paşa'nın kardeşi olan Nuri Bey (Killigil), 3 Mart 1918 tarihinde Yarbay rütbesine terfi ettirilir, Padişah fermanıyla Fahri Ferik rütbesi ile Kafkaslar'da Padişah adına askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunma yetkisi verilir. Ayrıca Yaveran-ı Hazret-i Şehriyari'lik payesi verilerek Padişah'ın yaveri olur. Nuri Paşa bu rütbe, unvan ve yetkileri aldığı anda henüz 28 yaşında olmasına rağmen, görevini başarmasında Türk ordusunda bulunan en seçkin subaylardan olan Albay Mürsel (Bakü), Yarbay Süleyman İzzet (Yeğin) gibi tümen komutanlarının yanında Binbaşı Mehmet Nazım gibi kurmay başkanının yanında olmasının büyük katkısı vardır.⁵⁸¹

Nuri Paşa ve beraberindeki 20 kadar subay 25 Mart 1918 tarihinde Musul'a varmış, Ermenilerin bölgede artan mezalimi karşısında vakit kaybetmeden bölgeye ulaşmak için yola çıkmış, Revandiz, Savuçbulak, Tebriz yolu ile Azerbaycan'ın Zengezur mıntikasına varmıştır. Buradan hareketle 25 Mayıs 1918 tarihinde Gence'ye ulaşan Nuri Paşa ve heyeti Azerbaycanlılar tarafından coşku ile karşılanmış ve karargahını Gence'de tesis etmiştir.⁵⁸²

Nuri Paşa'nın Gence'ye varmasından bir gün sonra Tiflis'te bulunan Seym kendini feshetmiş, 28 Mayıs 1918 tarihinde de Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁵⁸³ Nuri

gelmesi ile birliğin yetersiz olduğu tespit edilmiş ve birlik içinde görev yapan Türk olmayan unsurlar tasfiye edilmiştir. **Bkz. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 554.

⁵⁸⁰ Nejdî Karaköse, **age.**, s. 149.

⁵⁸¹ **Age.**, s. 157-158.

⁵⁸² Mustafa Görüryılmaz, **age.**, s. 140.

⁵⁸³ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hükümet merkezi Bakü ise de Mart 1918 tarihindeki Ermeniler tarafından Bakü'de Türklere yönelik girişilen mezalim ve kanlı olaylar neticesinde hükümet merkezi olarak Gence (geçici olarak) kullanılmaktadır. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 556.

Paşa başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın durumunun ne kadar nazik olduğunu Gence 'ye vardktan sonra anlamıştır. Azerbaycan halkı Bolşevik Rus ve Ermeni tecavüzlerine karşı korumasız bir durumda iken, adı büyük ancak gerçekte hiçbir şey ifade etmeyen Azerbaycan Milli Kolordusunun⁵⁸⁴ toplama ve nizami olmayan mevcut haliyle esaslı bir iş göremeyeceğini değerlendirmiştir. Diğer taraftan sadece Türk subaylarının gayretleri ile yerli halktan teşkil edilecek kuvvetlerle Azerbaycan'ın kurtarılamayacağı netleşmiştir. Nitekim sistemli olarak uzun yıllar askerlikten uzak tutulan Azerbaycan Türklerinin bu sahadaki melekelerinin zayıflamış olduğu, tarım, ticaret gibi işlerle uğraşan bir toplum haline getirildiği tespit edilmiştir. Bu durumda Kafkas İslam Ordusu'nun esas kısmının düzenli Türk birliklerince teşkil edilmesinin ve bu kuvvetin Azerbaycanlı milislerle takviye edilmesinin en uygun hareket tarzı olacağına karar verilmiştir.⁵⁸⁵

Bu kapsamda 4 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan dostluk ve iş birliği anlaşmasının gereği olarak Azerbaycan hükümeti tarafından yapılan askeri yardım talebine istinaden 5'inci Kafkas Tümeni 3'üncü Ordu Kuruluşundan çıkarılarak, Kafkas İslam Ordusu emrine ve kuruluşuna verilmiştir. Tümenin ilk birlikleri 10 Haziran 1918 tarihinde Gence 'ye ulaşmış ve Bakü'nün ele geçirilmesine⁵⁸⁶ kadar geçen süre içerisinde mevcudunun ve imkân ve kabiliyetlerinin çok üzerinde bir performans ile bölgedeki hareketin yürütülmesinde kritik başarılarla imza atmıştır.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Nuri Paşa tarafından 3'üncü Ordu Komutanlığına yazılan raporda belirtildiği şekliyle; *"Mezkûr kolorduda, erden çok subay vardır. Kolordunun mevcudu 600 kadar olup bunun yarısı esareten kaçan Türk erleridir. 250'ye yakını subay, 23 Müslüman ve geri kalanı Rus'tur. Bakü'ye karşı Kürtem, İstasyonunda 400 kadar asker vardır. Cephe komutanı Mağalof adında Gürcü bir albaydır. ... O tarafta bulunan Müslümanlar kalabalık olsalar da birlik halinde değillerdir. Askerliğe gönüllü pek çok kişi olmakla birlikte elbise, silah ve cephane yoktur. Silah ve cephane ile 5-10 bin kat elbisenin de gönderilmesi halinde hemen asker kayıtlarının yapılması mümkündür..."* Ayrıntılar için **bkz.** Rüştü Türker, **Birinci Dünya Harbinde Bakü Yollarında ...**, s. 9.

⁵⁸⁵ Nasır Yüceer, **age.**, s. 74.

⁵⁸⁶ Bakü'nün ele geçirilmesi için 5'inci Kafkas Tümeni ve Azerbaycan Milli Kolordusunun imkân ve yetenekleri yetersiz kaldığından dolayı Kafkas İslam Ordusu'nun takviye edilmesi amacıyla Romanya cephesinde daha önceden çekilerek, 3'üncü Ordu kuruluşuna dahil edilen 15'inci Piyade Tümeni Kafkas İslam Ordusunun emrine ve kuruluşuna dahil edilmiş, ayrıca bölgedeki lojistik yeteneklerin artırılması kapsamında "Lojistik Destek Müfettişliği" teşkil edilerek, lojistiğin doğru yönetimi sağlanmıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Nasır Yüceer, **age.**, s. 76-77 ve Rüştü Türker, **age.**, s. 145-148. 15'inci Piyade Tümenin hareketi için ayrıca **bkz.** Süleyman İzzet Yeğin, **Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni**, ATASE yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

⁵⁸⁷ Nasır Yüceer, **age.**, s. 72-73.

Ayrıca 7 ve 9 Haziran 1918 tarihlerinde Başkomutanlık Vekaletince yayınlanan iki emir ile Şark Ordular Grubu teşkil edilmiş ve vazife olarak; “*Kafkas İslam Ordusu’na her bakımdan destek sağlayarak, Azerbaycan’da milli bir ordunun kurulmasına yardımcı olmak, İngilizlerin İran’daki harekât sahalarını daraltmak ve onların Bakü’ye girmelerine engel olmak, Rumiye Gölü ve Hazar Denizi arasında bulunan bölgeyi kontrol altına tutmak ve Ermeni çetelerinden temizlemek*” görevleri tevdi edilmiştir.⁵⁸⁸ Başkomutanlık Vekaleti’nin 29 Haziran 1918 tarihli emri ile 6’ncı Ordu’da Şark Ordular Grubuna dahil edilmiş, bunun neticesinde teşkil edildiği tarihten itibaren Şark Ordular Grubu Komutanlığını yapan Vehip Paşa istifa etmiş ve yerine Enver Paşa’nın amcası olan Halil (Kut) Paşa atanmıştır.⁵⁸⁹

Bakü’de bu dönemde yönetimi ele geçirmiş olan Şaumyan 31 Mart 1918 tarihinde Bakü’deki katliamdan hemen sonra emrinde bulunan Bolşevik ve Ermenilerden teşkil edilmiş birliği ile, Azerbaycan Cumhuriyeti’ni ortadan kaldırmak, muhtemel bir Türk ileri harekâtına karşı Bakü’yü ilerden savunmak maksadıyla batı istikametinde taarruza başlamıştır. Bolşevik ve Ermenilerden teşkil edilmiş kuvvetler taarruzlarını üç farklı koldan ilerletmiş 15 Haziran 1918 tarihinde Aksu-Kürtemir ve Petrapavloska hattına ulaşmış, karşılarındaki Azeri ve Gürcülerden müteşekkil 300-400 kişilik kuvveti geriye atmıştır.⁵⁹⁰

Bu tarihlerde ise Gence’ye yeni ulaşmış olan 5’inci Kafkas Tümeni’nin ilk kafilesi Gence’de 600 mevcutlu bir Ermeni taburunu etkisiz hale getirerek 11 Haziran 1918 tarihinde Gence bölgesinin emniyetini almış bulunuyordu.⁵⁹¹ Şaumyan’a bağlı birliklerin Gence’nin yakınındaki Gökçay-Karamaryan hattına ulaştıklarının öğrenilmesi ile, tüm birlikleri ile Gence’ye intikalini tamamlayamamış olan 5’inci Kafkas Tümenine bağlı 10’uncu Kafkas Alayı ileri hareket ile bölgede bir keşif taarruzu planlamış⁵⁹², bu keşif esnasında uğradığı pusu ve baskın neticesinde ağır zayıyat vermiştir.⁵⁹³ 17 Haziran başarısızlığını yerinde tetkik etmek için bölgeye gelen

⁵⁸⁸ Nejdet Karaköse, *age.*, s. 168-169.

⁵⁸⁹ Nasır Yüceer, *age.*, s. 82.

⁵⁹⁰ Nejdet Karaköse, *age.*, s. 172.

⁵⁹¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 557.

⁵⁹² Nasır Yüceer, *age.*, s. 83-84.

⁵⁹³ Bu muharebelerde 10’uncu Kafkas Alayına bağlı 28’inci, 29’uncu ve 30’uncu Taburlarla, Dağ Topçu Takımının verdiği zayıatlar şu şekildedir;

28’inci Taburda; 4 asker şehit, 15 asker yaralı, bir asteğmen ile 52 asker kayıptır. Ağır makineli tüfek takımından bir koşum katırı telef, 75 mavzer tüfeği ile 101 kasatura hasar görmüş, 30 sandık cephane kısmen kullanılmış, kısmen ziyan olmuş ve makineli takımından 1.000 kadar mermi sarfedilmiştir.

Nuri Paşa, Gökçay kasabasında bir konuşma yaparak halka seslenmiştir. Bölge halkından yeterince destek alınamamasının vurgulandığı konuşması şu şekildedir; *“Azerbaycan’ı ve Azerbaycanlıları düşmandan kurtarmak üzere Osmanlı ordusu memleketinize geldi. Bu orduya canla başla yardım etmeniz lazımdır. Silahla yardım edilemiyorsa hiç olmazsa askere yiyecek ve sularını taşıyınız. Bu şiddetli sıcakta muharebe eden zabıt ve askerlerden birçokları susuzluktan ölmüşlerdir.”*⁵⁹⁴

Bölgede yapılan yığınaklanma sonrası 28 Haziran 1918 tarihinde başlayan muharebeler⁵⁹⁵ sonucunda Gence’yi işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti’ne son vermek isteyen Ermeni ve Bolşeviklerden⁵⁹⁶ teşkil edilmiş birlikler geriye atılmıştır. 30 Haziran 1918 tarihinde Karamaryan’a çekilmeye çalışan Bolşevik birlikleri Türk birlikleri tarafından şiddetle takip edilmiş ve Karamaryan’da tutunamayarak arkasında pek çok silah ve malzeme bırakarak bozgun halinde doğu istikametine çekilmiştir. Bu durum 5’inci Kafkas Tümeni’nin bölgeye tam zamanında vardığının ve olası bir gecikme durumunda Gence’nin de işgal edilebileceğinin anlaşılması için önem arz etmektedir. Nitekim 5’inci Kafkas Tümeni’ni ilk unsurları bölgeye ulaştığı andan itibaren sair suretlerle çeşitli bölgelerde çatışmalara dahil olmuştur.⁵⁹⁷

29’uncu Taburda 1 Üsteğmen, 1 teğmen ve 11 asker şehit, 26 asker yaralı, 1 teğmen ve 1 asteğmen ağır yaralı, 3 asker kaybolmuştur. 15 sandık piyade ve 3 sandık makineli tüfek mermisi sarfedilmiş, 18 mavzer tüfeği ile 19 kasatura kaybolmuştur.

30’uncu Taburda 2 teğmen ve 13 asker şehit, 1 üsteğmen ve 78 asker yaralı, 15 asker kayıptır. 41 sandık piyade tüfeği mermisi ile 4 sandık ağır makineli tüfek mermisi sarf edilmiş, 13 mavzer tüfeği ile 35 kasatura ise kaybolmuştur.

Dağ Topçu Takımında da 19 asker kaybolmuş, 6 katırın ir kısmı telef olmuş bazıları da yaralanmıştır. 2 top ile 10 tüfek ve 41 atım cephane düşman eline geçmiştir.

10’uncu Kafkas Alayı bu muharebelerde mevcudunun %15’inden fazlasını kaybetmiştir. Bu kayıplar önemli olmakla beraber, Kafkas İslam Ordusu’nun ve 5’inci Kafkas Tümeninin Azerbaycan’daki konumlarının sarsılması ve düşmanın maneviyatının yükselmiş olması, telafisi mümkün olmayan kayıplar olarak değerlendirilmiştir. **Bkz.** Rüştü Türker, **age.**, s. 46-47.

⁵⁹⁴ Nasır Yüceer, **age.**, s. 84-85., Rüştü Türker, **age.**, s. 47.

⁵⁹⁵ Taarruz tarihinin düşman tarafından haber alınmasını önlemek için Gökçay Kasabası’nda bulunan bütün Ermeniler, Ermeni Doktor Aleksandr’ın evinde toplanarak gözetim altına alınmışlardır. Yine de tüm önlemlerin alınmış olmasına rağmen bölgedeki Türk birliğine 28 Haziran 1918 tarihinde ileri hatta bulunan Türk birliklerine ilk saldırılar Türk ordusu hareket etmeden hemen önce başlamıştır. **Bkz.** Nasır Yüceer, **age.**, s. 86-87.

⁵⁹⁶ 5’inci Kafkas Tümen Komutanlığı tarafından düşman hakkında elde edilen bilgilerden oluşturulan ve Kafkas İslam Ordusu’na gönderilen rapora göre bu tarihlerde düşman kuvvetlerinin durumu şu şekildedir; *“Büyük bölümü Ermeni ve bir kısmı Yahudi, 1.000 kadarı Müslüman ve 2.000 kadarı İranlı Müslümanlardan oluşan 20.000 kişilik Bolşevik kuvveti, Şamahı, Salyan, Derbent, Petrovsk, Timurhanşura ve diğer yerlerde bulunmaktadır. Bakü’nün kuzey girişindeki Ermeni köyü müstahkem bir hale getirilmiş, şehrin etrafına lağımlar açılarak ateşlemek için elektrik tertibatı hazırlanmıştır. Bakü etrafında tahkimat için kereste nakliyatı yapılmaktadır. 18 yaşından 55 yaşına kadar olan Gayri Müslümler silah altına alınmış, Bakü’nün dışına kimse çıkamamaktadır...”* **Bkz.** Rüştü Türker **age.**, s. 50.

⁵⁹⁷ Yine 5’inci Kafkas Tümeni bölgesinden alınan raporlara göre 22 Haziran 1918 günü saat 07:00’de dost mu düşman mı olduğu anlaşılamayan bir uçağın Gence istikametinden gelerek Bakü’ye gittiği

Bakü istikametinde ilerlemesine Gökçay muharebeleri ile başlayan Kafkas İslam Ordusu, eş zamanlı olarak Bakü'nün güneyinde bulunan ve Kura Irmağı ile Hazar Denizi'nin birleştiği bölgede yer alan Salyan bölgesini ele geçirerek Bakü hareketinin güney yan emniyetini almak, bölgedeki Türklere yönelik yapılan tecavüzleri önlemek maksadıyla eski Çarlık Ordusu'ndan ayrılarak Kafkas İslam Ordusu hizmetine girmiş olan Müslüman subaylardan Binbaşı Nazım Ramazanof emrine bir piyade bölüğü, bir makineli tüfek takımı, 140 atlı mevcutlu bir milis süvari alayı vererek Salyan mıntıkasına sevk etmiştir.⁵⁹⁸ Bölge 2 Temmuz 1918 tarihinde ele geçirilmiştir. Bölgedeki ikinci çarpışma 12 Temmuz 1918 tarihinde meydana gelmiş bölgedeki Türk müfrezesinin baskını neticesinde bölgeye müdahale etmek için gelen düşman birlikleri imha edilerek, Kura Irmağı'nın Hazar Denizi ile birleştiği yerlerde eski vapurlar batırılarak Hazar Denizi'nden bölgeye su yoluyla birlik sevk edilmesinin önüne geçilmiştir.⁵⁹⁹

Gökçay muharebelerinde yenilen Bolşevikler Türk birliklerinin takibi altında 3 Temmuz 1918 tarihinde Kürtemir- Aksu hattına çekilmiştir. 5 Temmuz'da başlayan Aksu'ya taarruz arazinin sarp olması nedeniyle yavaş ilerlemiş, 6 Temmuz'da yapılan ikinci taarruz ile bölge ele geçirilmiştir. Bu bölgede Bolşevikler 'den 1 sahra topu, 5 ağır makineli tüfek, 1 cephane arabası, 15 nakliye arabası ve 1 hastane çadırı ile tıbbi malzeme ele geçirilmiştir.⁶⁰⁰

5'inci Kafkas Tümeni'nin yegâne ikmal yolu olan demiryolunun devamlı ve güvenli çalışması için kritik öneme sahip olan Kürtemir'in zaptı ise 10 Temmuz 1918 tarihinde sağlanabilmiştir. Güney bölgede önem arz eden Kürtemir bölgesi iken, kuzeyde Aksu'nun doğusunda kritik yol kavşaklarını barındıran ve Bakü'nün ana ilerleme istikameti üzerinde bulunan, kuzey ve geri bölge emniyetini sağlayan Şemahi kasabası da 20 Temmuz 1918 tarihinde Şark Cephesi Kuzey Grubu⁶⁰¹ tarafından ele

görülmüştür. Sonradan anlaşıldığına göre uçak Tiflis'ten Almanlar tarafından gönderilmiştir. Bu durumdan anlaşıldığı üzere Almanların Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan harekâtını onaylamaması ve "esir değişimi kapsamında" müzakere etmek gerekçesi ile kurulan temas 27 Ağustos 1918 tarihinde imzalanacak olan Almanya- Sovyet Rusya Anlaşması'nın zeminini oluşturmuştur. **Bkz.** Rüştü Türker, **age.**, s. 53., Nasır Yüceer, **age.**, s. 86

⁵⁹⁸ Nasır Yüceer, **age.**, s. 88.

⁵⁹⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 569.

⁶⁰⁰ Nasır Yüceer, **age.**, s.89.

⁶⁰¹ Temmuz ayının ortalarına gelindiğinde Kafkas İslam Ordusu birlikleri güney ve batı istikametinden ilerleyerek Bakü'nün 80-90 kilometre yakınına ulaşmıştır. Önemli bir kısmını 5'inci Kafkas Tümeni ve takviye olarak gelen 38'inci Alay'ın meydana getirdiği Bakü taarruz kuvvetine, gerçek durumu gizlemek için Şark Cephesi Komutanlığı adı verilmiş, komutanlığına da 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı Mürsel (Bakü) Paşa getirilmiştir. Bu dönemde Almanların Osmanlı Genel Karargahı'na

geçirilmiştir.⁶⁰² Kuzey grubu ileri harekâtına devamla 28 Temmuz günü Postacengi bölgesini ele geçirmiş, Güney grubu ise Pirsagat tren istasyonu batısına kadar ilerleyebilmiştir.

Güney grubunun harekâtı demiryolu üzerinde ulaşımına bağlı olduğundan ileri harekât esnasında demiryolları üzerindeki tahripler ulaştırma ve birlik intikallerini tahdit etmiş, malzeme ve yeterli personel olmaması nedeniyle demiryollarının onarımı hareketin süratle ilerlemesini sekteye uğratmıştır. Nitekim geri çekilen düşman birlikleri tarafından yol boyunca demiryolu istasyonları ve su tesisleri tahrip edilerek Türk birliklerinin ilerlemesi yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 5'inci Kafkas Tümeni İstihkam Bölüğü'nün geceli gündüzlü uğraşları ile aksaklıklar giderilmeye çalışılsa da yetersiz olduğu görülmüştür.⁶⁰³

Güney grubunun ileri harekâtı tahditli olsa da geri bölge desteği hareketinin demiryolu üzerine dayanmasından dolayı sekteye uğramamıştır. Bu grubun iaşesinin sağlanması ve geri hareketlerinin sağlanması kuzey grubuna nazaran daha kolay olmuştur. Erzak, cephane ve su gibi ihtiyaçları geriden trenle gelmiş, hasta ve yaralıların geri bölgeye sevki de yine trenle yapılmıştır. Kuzey grubu ise Aksu'nun ele geçirilmesinden sonra tren yoluna paralel ilerlense de tren yolundan uzaklaştıkça ikmal ve iâşe zorlaşmıştır. Bu kapsamda geri hizmetlerinin planlanması ve düzenlemesi ihtiyacı hasıl olmuştur.⁶⁰⁴

Lojistik sıkıntılar hareketin sağlıklı olarak ilerlemesinde en büyük engel olarak görülmektedir. Bu çerçevede siyasi durum Bakü'nün derhal ele geçirilmesini gerektirdiği halde harekât yavaşlamıştır. Nitekim Şark Cephesi Komutanlığı ile Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı arasında Bakü'ye taarruzun zamanı konusunda bu minvalde anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı Bakü taarruzunun 26 Temmuz'da başlatılmasında ısrar ederken⁶⁰⁵, Şark Cephesi Komutanlığı bunun ileri bir tarihe (28 Temmuz) ertelenmesinin uygun olacağını bildirmiştir.⁶⁰⁶

yaptığı baskı neticesinde böyle bir karar alındığı tespit edilmiştir. Şark Cephesi Komutanlığı Kuzey ve Güney grubu olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzey grubuna karargâhı ile 10'uncu Kafkas Alayı Komutanı Kurmay Yarbay Osman Bey komuta edecek, güney grubuna ise Yarbay Habip Selimov komuta edecektir. **Bkz. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s.568, Rüştü Türker, **age.**, s. 98, Nasır Yüceer, **age.**, s. 92.

⁶⁰² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 570.

⁶⁰³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 571.

⁶⁰⁴ Rüştü Türker, **age.**, s. 107-108.

⁶⁰⁵ **Age.**, s. 109.

⁶⁰⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 572.

Karşılıklı olarak yapılan mülahazalar neticesinde tarihinde Yarbay Halim Pertev Bey Menzil Müfettişi olarak Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı tarafından görevlendirilmiş, 28 Temmuz 1918 tarihinde Şark Cephesi Komutanlığı'na gelerek ihtiyaçlar hakkında bilgi almıştır. Bölgenin önemi ve cepheye yakınlığı dolayısıyla Şamahı kasabası Müfettişlik Merkezi olarak seçilmiş ve Şark Cephesi Komutanlığı'na bağlı bütün ikmal kolları buraya bağlanmıştır. Menzil Müfettişliği ise doğrudan Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na bağlanmıştır. Bu sayede muharebelerin başlangıcından itibaren kendi yetenekleri ile geri hizmetler e ikmal faaliyetlerini yürüten 5'inci Kafkas Tümeni bu faaliyetleri devretmiş ve Bakü'ye taarruz faaliyetlerini önceliğine almıştır.⁶⁰⁷

Bakü'ye ilerleme mevcut lojistik destek sisteminin yetersizliğine rağmen başlamış ve Kuzey ve Güney Gruplarının birbiri arkasına girdiği muharebeler ile devam etmiştir. Bu iki grup Bakü önlerinde birleşerek 5 Ağustos 1918 tarihinde yoğun topçu ateşi ile başlayan taarruzlarını başlangıçta geliştirmiş ancak topçu mühimmatının tükenmesi, Kafkas İslam Ordusu'nu teşkil eden gönüllü milislerin⁶⁰⁸ sık sık firar etmesi sebebiyle taarruzları durmuş ve Bolşeviklerin karşı taarruzlarını durdurabilse de Eybat-Balacari

⁶⁰⁷ Nejdet Karaköse, *age.*, s. 192.

⁶⁰⁸ Birinci Bakü taarruzunun başarısızlığında en önde gelen faktör mühimmatın yetersizliği olarak görülse de Kafkas İslam Ordusu'nu teşkil eden milis kuvvetlerin düşmanın yoğun ateşleri karşısında çoğunlukla dağıldıkları ve etraflarında bulunan Türk birliklerinin de morallerini bozdukları görülmüştür. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, Azerbaycan'da bulunan Osmanlı birliklerini takviye etmek ve Azerbaycan Milli Ordusu'nun çekirdeğini teşkil etmek maksadıyla yeni bir Azerbaycan Kolordusu teşkil etmek için 13 Ağustos 1918 tarihinde bir tamim yayınlamıştır. Buna göre;

1. "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ordu teşkil etme işlerini "Kafkas İslam Ordusu" tanzim ve idare edecektir.
2. Kurulacak kolordunun harp tüzüğü hazırlanmış olup, 6 Ağustos 1918 tarih ve Şube: 173/5 numara ile gönderilmiştir.
3. Süvari kotaları muhtelif mıntikalarda teşkil edilerek, bunlar sonradan ihtiyaca göre daha büyük birlikler halinde teşkilatlandırılacaklardır.
4. Teşkil edilmekte olan küçük birlikler kolordu ve tümen karargahlarının teşkiline kadar doğrudan "Kafkas İslam Ordusu'na" bağlı bulunacaklardır.
5. Kolordunun subaylarının tümü Müslüman olacaktır. Bütün subaylar ve erler Osmanlı üniforması giyecekler; süvariler, merasimlerde Çerkes üniforması giyeceklerdir.
6. Mevcut Azerbaycan Kolordusu hemen lağvolacaktır. Kolordunun Gence ve diğer mıntikalarda bulunan her nevi silah, cephane, mühimmat, araba, hayvan ve elbiseleri yeni teşkil edilecek kolorduyu donatmak üzere "Kafkas İslam Ordusu" emrine verilecektir. Azerbaycan kolordusu 15 Ağustos 1918 tarihine kadar bunların listesini "Kafkas İslam Ordusu'na" gönderecektir.
7. Yeni teşkil olunacak birliklerde konuşma ve yazışma Türkçe olacaktır. Yayımlanan bu tamim Azerbaycan'da faaliyet gösteren bütün Osmanlı birlikleri ile Azerbaycan Kolordusu Komutanlığı'na ve Azerbaycan Hükümeti'ne gönderilmiştir." Ayrıntılar için **bkz.** Nasır Yüceer, *age.*, s. 78-79.

demiryolu hattının batısındaki sırtlarda 6 Ağustos 1918'den itibaren yeniden teşkilatlanma kapsamında konuşlanılmıştır.⁶⁰⁹

Kafkas İslam Ordusu Kurmay Başkanı Nazım Bey 6 Ağustos 1918 tarihinde Bakü karşısındaki durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“İki gün susuz ve yiyeceksiz, dört saat kadar da yaya yürüyerek, bugün öğleden sonra Kobi'ye, yeni tutulacak mevziye geldim. Asker yorgun, zayıf fazla, maneviyat kırıktır. Düşman takviye almış, harekâtında intizam var ve miktarı 10.000 civarındadır. İlaşe ve sudan zahmet çekilmiyorsa da cephanesizlik er ve subay azlığı, acı sonuçlar doğuracak haldedir.

*15'inci Piyade Tümeni'nin kamilen top başına 850 mermi ile Batum⁶¹⁰-Tiflis yolu ile getirilmesini gerekli görüyorum. 5'inci Kafkas Tümeni mevcudunun yarısını zayıf ve hastalık sebebiyle kaybetmiştir... ”*⁶¹¹

8 Ağustos 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu Komutanlığından 3'üncü Ordu'ya yazılan raporda yukarıda ifade edilen hususlara değinilmiş ve Bakü'nün zaptı için ihtiyaç duyulan hususlar talep edilmiştir. Rapor şu şekildedir;

“Hacıkabul-Marazi hattında bulunmaktayken savunma hattımıza yaklaşan düşman kuvvetinin içinde İngiliz askerlerinin bulunması ve ele geçen İngiliz esirlerinden, Enzeli'den Bakü'ye 4000 kadar takviye birliğinin⁶¹² gelmekte olduğunun

⁶⁰⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 579-580.

⁶¹⁰ Mühimmat ikmalinin bütünlemesi 1918 yılına gelindiğinde Osmanlı Genelkurmayı için kritik bir duruma gelmiştir. Lojistik destek daha ziyade Alman yardımı silah ve mühimmata dönük olduğu için, birliklerden yapılan isteklerin yurda getirilmesi ve birliklere sevki ulaşım imkanlarının yetersizliği nedeniyle güçlüklerle yapılabilmektedir. 1918 yılında Osmanlı Genel Karargâhı için önem kazanan cephe Doğu Cephesi, Suriye Cephesi Irak ve Makedonya Cephesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bu cepheelerde de iyi haberler gelmemiştir. Durum gereği üç cephenin mühimmat ikmalî önem arz etmiştir. Osmanlı Genelkurmayı bu kapsamda 3'üncü, 9'uncu ve Kafkas İslam Ordusunun ihtiyacının Batum'dan deniz yolu ile karşılanmasına çalışmıştır. Ayrıntılar için **bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik**, 10'uncu Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 561-564.

⁶¹¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 581.

⁶¹² Bakü'deki Ermeni-Rus ittifakı daha önceleri İngilizlerin Bakü'ye gelmelerine rıza göstermedikleri halde, bu şekilde Bakü'de sıkışıp kalmaları ve bir taarruz sonucunda şehrin mutlak düşeceği gerçeği, özellikle Ermeni kanadını, Enzeli'de bulunan İngilizlerden yardım istemeye yöneltmiştir. İngilizler bu yardım isteğini General Dunsterville'in emir komutasındaki 39'uncu Tugay'ı bölgeye sevk ederek karşılamıştır. Bu tugayın vazifesi, bölge ile ilgili bilgi toplamak, Hindistan ve Afganistan için tehlikeli olan Alman propagandasını engellemek, mahalli güçlerin de yardımıyla bölgede bir savunma sistemi oluşturmak, Bakü petrollerine hâkim olmak ve Bakü'yü Türk taarruzlarına karşı korumaktır. İlk asker grubu 1500 kişi olarak gelmiştir. Ayrıca Dağıstan bölgesinden Bakü'yü takviye için gelen Rus Albay Biçerakov beraberinde 500 kişilik bir grubunu da getirmiştir. İkinci Bakü taarruzu esnasında Bakü'yü savunan düşman birliği sayısının 10.000 civarında olduğu tesit edilmiştir. **Bkz. Nejdet Karaköse, age., s.195-196., Nasır Yüceer, age., s.108-111.**

öğrenilmesiyle, şehri baskınla ele geçirmek için 2 Ağustos günü emir verdim. Düşmanın Bakü civarına kadar dikkate değer bir direnişte bulunmaması, Bakü'nün inatla savunulmayacak bir halde olduğu kanaatini uyandırmıştı. 5 Ağustos günü yapılan taarruzda birliklerimizin fedakârca ve şiddetli hücumuna rağmen düşman o gün olağanüstü bir direniş göstererek taarruzumuzu durdurdu ve karşı taarruza geçti. Topçu cephanesinin bitmesi yüzünden piyade taarruzu iyi himaye edilmemiş ve birlikler, Bakü'nün 4 km. batısı ile Puta-Hırdalan demiryolu hattının batısına alınmıştır. Takviye birliği ve çok miktarda cephane gelinceye kadar bu hat tahkim edilerek elde bulundurulacaktır. Düşman Bakü'de millet farkı gözetmeksizin eli silah tutan herkesi zorla silah altına almaktadır. Bakü'deki düşman kuvvetinin 10.000 asker kadar olduğu tahmin edilmekteyse de takviye birliğinin alınmakta olduğu, casuslar aracılığıyla öğrenilmiştir. Bakü'nün ele geçirilmesi için mutlak ihtiyaç duyulan kuvvet ve cephane şunlardır:

1. En az 5.000 yeni kuvvet,
2. Bu kuvvetle beraber 2 sahra bataryası ve düşman savaş gemilerinin Alyat-Puta demiryolu hattından ve Bakü limanından uzaklaştırılması için 4 ağır batarya,
3. Bir teyyare müfrezesi,
4. Telefon ve telgraf hatlarının uzatılması ve iyileştirilmesi için bir telgraf bölüğü,
5. Buradaki toplar için 10.000 kudretli, 8.000 Şinayder, 4.000 Rus Dağ Topu, 6.000 Rus sahra top mermisi ile 1.000 sandık piyade mavzer ve 500 sandık Rus piyade cephanesi,
6. Lojistik destek sistemleri için 20 kadar nakliye arabası.”⁶¹³

İkinci Bakü taarruzu için yapılan hazırlıklar ve 15'inci Piyade Tümeni'nin⁶¹⁴ 11 Eylül 1918 tarihinden itibaren Bakü cephesine katılması ile Bakü'ye 14 Eylül

⁶¹³ Rüştü Türker, *age.*, s. 144-145.

⁶¹⁴ 15'inci Piyade Tümeni Romanya cephesinde temayüz etmiş, oldukça başarılı ve donanımlı bir tümen olarak Doğu Cephesi'nin takviyesine verilmiştir. Tümenin alaylarından olan 38'inci Piyade Alayı Gence'den itibaren Kafkas İslam Ordusu emrine tahsis edilmiş, Bakü önlerine gelindiğinde bu savaşçı alay oldukça hırpalanmış duruma gelmiştir. 15'inci Kafkas Tümeni Bakü'nün zaptında kritik rol oynamış, Dağıstan harekâtını icra etmiştir. Tümenin Romanya cephesinden çekildiği andan itibaren Dağıstan hareketinin sonuna kadar olan faaliyetleri tümen komutanı tarafından kaleme alınan eserde neşredilmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Süleyman İzzet Yeğin, **Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

1918 tarihinden itibaren başlatılan taarruz neticesinde 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü ele geçirilmiştir.⁶¹⁵

Bakü'nün Türkler tarafından ele geçirilmesi müttefik ve muhasım devletler üzerinde büyük tesir uyandırmıştır. Sovyet hükümeti Bakü'nün Türk ordusu tarafından ele geçirilmesinden sonra Türkiye ile münasebetlerini kesme kararını Almanlara bildirmiş ve 20 Eylül 1918'de Türk hükümetine bir nota vermiştir. Verilen notada; Türkiye'nin Kars, Ardahan ve Batum'da tek taraflı plebisit yaptığı ve Bakü'yü düzenli Türk ordusu ile ele geçirdiği için Brest-Litovsk anlaşmasına aykırı davrandığı; bu nedenle artık Sovyet hükümetince Brest-Litovsk anlaşmasının tanınmadığı belirtilmiştir.⁶¹⁶

İngilizler için Bakü'nün Türkler tarafından ele geçirilmesi Türklerin hem Bağdat bölgesinde bulunan birliklerini tehdit eder vaziyete getirmesi hem de Afganistan ve İran toplumlarının Türk-Alman ittifakına dahil olmaya yönelmesi açısından korkutucu olmuştur. Ancak başlangıçta Kafkasya'da İngilizlerin aleyhinde olan durum Filistin, Suriye ve Makedonya cephelerinin çökmesi ile İngilizlerin lehine bir durum yaratmıştır.⁶¹⁷

Bakü Türklerin eline geçtikten kısa bir süre sonra Sadrazam Talat Paşa Almanlarla 23 Eylül 1918 tarihinde bir protokol imzalamıştır. Protokolün Bakü ve petrolle ilgili maddesi gereği Kafkasya'daki yeraltı madenlerini Almanya ve Osmanlı Devleti beraber kullanacak, Bakü'deki petrol yataklarının ve Tiflis-Bakü demiryolunun yönetimi savaş sonuna kadar Almalarda olacaktır. Bakü petroleri dört müttefik devlet tarafından kullanılacaktır. Bu protokol Almanlar tarafından Türklerin aleyhine olacak biçimde Sovyetler ile imzaladığı hükümlerin Türklerde oluşturduğu kızgınlığı azaltmak üzere verdikleri birkaç tavizi de içermektedir.⁶¹⁸

⁶¹⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 589-593.

⁶¹⁶ Nejdet Karaköse, *age.*, s. 243-244. Osmanlı Devleti bu notaya karşılık olarak 24 Eylül tarihinde verdiği notada; anlaşma gereği Rusların boşalttıkları yerlerde emniyeti sağlamadığından bu işi Türk birliklerinin yaptığı, plebisitte bir yolsuzluk yapılmadığı, bölgede yaşaya halkın ekseriyetinin Müslüman olduğu Osmanlı lehine oy verdiği, Rusya'nın bu davranışının kendisinin ilan ettiği "milletlerin kendi mukadderatlarını tayinde hakları olduğu" ilkesinde samimi olmadıklarını gösterdiği belirtilmiş ve Bakü'de İngilizlerin olduğu ve onlara karşı harekette bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Yusuf Hikmet Bayur, *age.*, Cilt 3, Kısım 4, s. 242-243.

⁶¹⁷ Nitekim 29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile Osmanlı Devleti 'de savaşa devam etmekten vazgeçmiş ve 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Türk Ordusu Kafkasları boşaltmıştır. Nejdet Karaköse, *age.*, s. 245-246.

⁶¹⁸ Protokolün ayrıntılı maddeleri için **bkz.** Yusuf Hikmet Bayur, *age.*, Cilt 3, Kısım 4, s. 244-245.

Azerbaycan bölgesinde bulunan tehditler sadece Bakü bölgesi ile sınırlı olmayıp Nahcivan ve Karabağ bölgelerini de içine alan Ermeni çetecilerinin faaliyetlerini de içermektedir. Nuri Paşa Kafkasya'ya ilk geldiği andan itibaren bölgede bulunan Antranik komutasındaki çeteciler, özellikle Bakü'nün zaptı için ağustos ayının başından itibaren bölgeye kanalize olmuş Türk birliklerinin meşguliyetinden faydalanarak Karabağ bölgesinde tedhişçiliğe başlamıştır. Ermeniler Ağdam ve Şuşa arasında bulunan Askeran boğazını kontrol altına alarak Şuşa'ya sığınmış olan 20.000 Türk'ü burada kuşatmıştır. Bölgede Ermenileri Türklere karşı teşkilatlandırarak Trükler üzerine saldırtıp, Karabağ bölgesindeki Türk nüfusu eritmeye yönelik faaliyetlere⁶¹⁹ girişen Antranik kuvvetlerine karşı 23 Eylül 1918 tarihinden itibaren Albay Cemil Bey komutasında 1'inci Azerbaycan Tümeni teşkil edilmiş ve bu tümenin bağlıları Ağdam bölgesinde toplanmaya başlamıştır.⁶²⁰ Tümeni oluşturan birliklerin esas gücü 5'inci Kafkas Tümenine bağlı olan 106'ncı Piyade Alayı ve 9'uncu Kafkas Alayı'dır. Bunların yanında milislerden teşkil edilen 1200 mevcutlu 1 ve 2'nci Azerbaycan Alayları ile 250 süvari mevcudu bulunan Azerbaycan Süvari Alayı tümenin diğer birliklerini oluşturmuştur.⁶²¹

Kafkas İslam Ordusu'na bağlı 1'inci Azerbaycan Tümeni tarafından 1 Ekim 1918 tarihinde başlatılan Karabağ harekâtı 8 Kasım 1918 tarihinde sona ermiştir. Yaklaşık 40 gün süren harekatta, Şuşa'ya sığınan 20.000 civarındaki Azerbaycan Türkünün Antranik kuvvetleri eline geçmesi engellenmiş, bölgede çetecilik yapan Ermeniler bertaraf edilmiş ve silahları toplanmıştır.⁶²²

Karabağ harekâtı başladığı esnada hazırlıkları çok önceden başlamış⁶²³ olan Kuzey Kafkasya hareketinin son hazırlıkları da sürmektedir. Bakü'nün zaptından sonra

⁶¹⁹ Nasır Yüceer, *age.*, s. 131.

⁶²⁰ Nejdett Karaköse, *age.*, s. 253-254. Bu dönemde Kafkas İslam Ordusu Karargâhı 'da Ağdam bölgesindedir. **Bkz. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 598.

⁶²¹ Nasır Yüceer, *age.*, s. 133.

⁶²² Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 387-398.

⁶²³ 11 Mayıs 1918 tarihinde Dağıstan bağımsızlığını ilan etmiştir. Gürcülerin bağımsızlığını tanıyan Almanlar Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını tanımamıştır. Kuzey Kafkas hükümeti Türklere dayanarak bağımsızlıklarını devam ettirme niyetinde olduklarını İstanbul'a gönderdikleri heyetler marifetiyle bildirmiştir. Başkomutanlık Vekaleti henüz Dağıstan'a askeri bir kuvvet ile nüfuz sağlanmadan burada kendi halkından bir kolordu kurulması için 1'inci Süvari Tümeni ve 4'üncü Piyade Tümeni kadrolarını, Kuzey Kafkasya'nın Dağıstan ve Çeçenler ile meskûn kısmında askeri teşkilat yapmaları için görevlendirmiştir. 12 Ağustos 1918 tarihinde Kuzey Kafkas Komutanlığına atanan Mirliya Yusuf İzzet Paşa'ya Şark Ordular Grubu Komutanı Halil Paşa tarafından gönderilen mesajda Kuzey Kafkasya Harekâtı için Almanların Türk kuvvetlerinin yanında iki tabur göndermek niyetinde olduğunu belirtmiş, Yusuf İzzet Paşa ise bunun ancak Kuzey Kafkas Hükümetinin Almanlar tarafından

kuzeyde Biçerahof'a bağlı 5-6 bin kadar piyade, 18 top ve 44 kadar makineli tüfekten teşkil edilmiş düşman kuvvetleri, Karabağ bölgesinde Antranik'e bağlı Ermenilerden teşkil komitacılık yapan gruplar ve Enzeli bölgesinde bulunan İngiliz kuvvetleri nedeniyle Bakü'nün çepeçevre tehdit altında olduğunu gören Şark Ordular Komutanlığı ve Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı, Karabağ bölgesindeki tehdide yönelik Karabağ hareketini başlatmış, Bakü'nün emniyetinin sağlanması için 5'inci Kafkas Tümeni'ni Bakü'nün asayişine görevlendirmiş ve 15'inci Piyade Tümeni⁶²⁴ ile Kuzey Kafkasya Harekatını başlatmıştır.⁶²⁵

1 Ekim 1918 tarihinde ileri harekâtına başlayan 15'inci Piyade Tümeni ve milis kuvvetleri tarafından çetin kış şartlarının başlaması ve arazi şartları nedeniyle zaman zaman yavaşlasa da 5 Ekim tarihinde Derbent bölgesine taarruzları başlamıştır. Derbent meskûn mahalli 6-8 Ekim'den itibaren Derbent'in dış bölgelerinde kontrol sağlanmış ve kuzeyine doğru oluşturulan savunma kuşakları Türk birlikleri tarafından zapt edilmiştir.⁶²⁶

Bölgede kontrolün sağlanması ile 13 Ekim 1918 tarihinde "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Hükümeti" ilan edilmiştir. Hükümetin ilan edilmesinden bir gün önce Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa bölgeye gelmiş ve törende Kuzey Kafkas Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdülmecit Çermoyef, Kuzey Kafkas Komutanı Yusuf İzzet Paşa ve 15'inci Piyade Tümen Komutanı Yarbay Süleyman İzzet Bey hazır bulunmuştur.⁶²⁷ Burada 15'inci Piyade Tümeni Karargahında yapılan toplantıda büyük fedakarlıklarla ele geçirilen Derbent'in sadece burada teşkil edilmiş olan milislerden oluşan Derbent Müfrezesi ile elde tutulamayacağı, bu nedenle 15'inci Piyade Tümeni'nin Kuzey

tanınması ile mümkün olabileceğini belirterek bu girişimi kabul etmemiştir. Ayrıntılar için **bkz. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 595-596.

⁶²⁴ 15'inci Piyade Tümeni Komutanı Yarbay Süleyman İzzet Bey'e 22 Eylül 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa tarafından gönderilen gizli emirde, Petrovsk ve Derbent bölgelerinin zapt edilmesine yönelik Dağıstan Harekâtına görevlendirildiği tebliğ edilmiştir. Harekât kapsamında 15'inci Piyade Tümeni önce Balacari İstasyonu'nda toparlanacak buradan trenle Haçmaz mevkiine sevk edilerek buradan Derbent'e karşı harekâta başlayacaktır. Ayrıntılar için **bkz. Nasır Yüceer, age.**, s. 143.

⁶²⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 597.

⁶²⁶ Nasır Yüceer, **age.**, s. 145-146.

⁶²⁷ **Age.**, 147.

Kafkas Komutanlığı emrinde tutulmasının uygun⁶²⁸ olacağı ve Petrovsk bölgesine yapılacak hareket ile buranın ele geçirilmesi planlanmıştır.⁶²⁹

20 Ekim 1918 tarihinde başlayan taarruzlar ile 8 Kasım 1918 tarihinde Petrovsk bölgesi uzun uğraşlar ve fedakarlıklar sonucunda ele geçirilmiştir. Dağıstan harekâtı Petrovsk bölgesinin ele geçirilmesi sona ermiştir.⁶³⁰ Bu tarihten sonra bölgeye gelen Kuzey Kafkas Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin İngilizlerle mütareke yaptığını, bir İngiliz filosunun Karadeniz'e girdiğini kabul edilen mütareke koşullarına göre Brest-Litovsk Anlaşması dışında işgal edilen Kafkasya'daki birliklerin geri çekileceğini bildirmiş, kendi rızaları ve 3 senelik kontratlar ile bazı subayların Kafkasya'da kalmasına müsaade edildiğini bildirmiştir.⁶³¹

4.2.3. Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatının Analiz Edilmesi

Azerbaycan ve Dağıstan harekatının safhalandırılması gerekirse ilk olarak Rus Devrimi sonrasında ortaya çıkan durumdan sonra imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Brest-Litovsk Anlaşmasının arasındaki dönemin harekatın ilk safhası olarak değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Sarıkamış Harekâtı ile muvaffak olamadığı Kafkaslarda Rusya ile arasında tampon oluşturabilecek Müslüman bir devlet kurma ve Turan coğrafyasına uzanan yolların ele geçirilmesi ideali yeniden canlanmıştır. Nitekim Enver Paşa tarafından daha Brest-Litovsk Anlaşması için görüşmeler devam ederken kardeşi Nuri'nin bu

⁶²⁸ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin savaştığı diğer cephelerdeki durumun kritik hale gelmesi sebebiyle 15'inci Piyade Tümeni ve 5'inci Kafkas Tümeni'nin farklı cephelerde kullanılması veya kaydırılması ile ilgili mülahazalar devam etmiştir. Derbent bölgesinde alınan kararın bu çerçevede değerlendirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmelidir. Nitekim Derbent bölgesinin boşaltılması akabinde Bakü ve Azerbaycan bölgesindeki kazanımları risk altına atacağından Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen sürede bölgeden birlik kaydırılması yapılmamıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 454- 456.

⁶²⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 602.

⁶³⁰ Burada ifade edilmesi gereken en önemli husus bu harekatın itici gücünün 15'inci Piyade Tümeni olmasıdır. 15'inci Piyade Tümeni Romanya'dan Batum'a oradan da Gümrü'ye intikal ettiği zaman 38 ve 56'ncı Alaylarının birçok teçhizatı 9'uncu Ordu Komutanlığı tarafından alınmıştır. Bu tümen Bakü önlerinde ve Dağıstan'da sürekli yürüyerek savaşmış ve mevcudu hastalıklar ve zayıat yüzünden sürekli azalmıştır. Bunu telafi etmek için Azerbaycan ve Dağıstan bölgesinden asker alınarak bölüklere dağıtılmıştır. Ancak bunların sayısı az ve savaş yetenekleri kısıtlıdır. Ayrıca Yusuf İzzet Paşa'nın yerli halktan teşkil etmeye çalıştığı 1'inci Süvari ve 4'üncü Piyade Tümenleri gerektiği gibi hizmet edememiştir. Özellikle Dağıstan harekatının asıl yükünü 15'inci Piyade Tümeni çekmiştir. Uzun tecrübelerle iyi yetişen tümendeki subayların aldıkları emri tereddütsüz yerine getirmeleri, komutanların gerektiğinde arazi üzerinde izahat vermeleri, alayların duruma göre sırayla muharebeye sokulması, topçuların ileri kademelerde bulunmaları gibi etkenler başarıyı getirmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 466-469.

⁶³¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi...**, s. 618.

bölgede kurulacak olan “Kafkas İslam Ordusu” teşekkülüne komuta etmesi için Trablusgarp’ten getirilmesi, Şark Ordular Grubunun teşkil edilmesi ve Tiflis’teki Seym ile karşılıklı görüşmelerin 1877 sınırının kabul edilmesi çerçevesinde geliştirilmesi, bu hareketin Rus Devrimi sonrasında ortaya çıkan boşluktan istifade ile fırsat hedefi olarak başlangıçtan itibaren Bakü ve Dağıstan bölgesinin belirlendiğini göstermektedir. Bu dönemde bölgede “teşkilat” yapılması için ve bölgede “teşkilat” oluşturabilecek yapıdaki Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin Nuri Paşa’nın komutasına verilmesi bunun bir göstergesi olarak tezahür etmiştir.⁶³²

Kafkas İslam Ordusunun ilk unsurlarının Gence şehrine varması ile Birinci Bakü taarruzu arasındaki dönem bu hareketin ikinci safhasını oluşturmaktadır. Bu safhada Gence bölgesinde asayiş temin edilmiş, Gence önlerine kadar gelmiş olan Bolşevik-Ermeni kuvvetleri geri çekilmeye zorlanmış, kritik öneme sahip demiryolları ve yol kavşaklarını barındıran meskûn mahaller kontrol altına alınmıştır. Lojistik altyapının tam olarak tesisi edilememiş olmasından dolayı Bakü’ye yapılan ilk taarruz başarısızlığa uğramış, Kafkas İslam Ordusunu teşkil eden gönüllü milis kuvvetlerin teşkili ile ilgili düzenlemeler yapılmış, lojistik altyapı yeniden düzenlenmiş ve takviye kuvvet olarak 15’inci Piyade Tümeni bölgeye kaydırılmıştır.

15’inci Piyade Tümeni’nin Bakü’nün ele geçirilmesinden sonra Dağıstan bölgesine ileri harekâtı ve Karabağ’da meydana gelen Ermeni Antranik kuvvetlerince tertiplenen tedhişçiliğe karşı yürütülen operasyonlar hareketin üçüncü safhasını teşkil etmektedir. Bu safhada Karabağ bölgesinde emniyet ve asayiş sağlanmış, Dağıstan bölgesinde asıl kuvvetleri 15’inci Piyade Tümeni’nin teşkil ettiği birlikler ve milisler marifetiyle Dağıstan bölgesi ele geçirilmiştir. Bu safha Mondros Ateşkes Anlaşmasının yürürlüğe girmesi ve anlaşma hükümlerinin uygulanmaya başlanması ile sona ermiştir.

Kafkasya içlerinde harekât icra eden Kafkas İslam Ordusu bölgenin stratejik önemine istinaden çoğunlukla Ermeni, Bolşevik, Rus ve hatta Alman birlikleri ile çatışmalara girmiştir. Birinci Dünya Savaşı’na müttefik olarak girilen Almanya ile bölge üzerinde anlaşmaya varılamamasından dolayı, Almanlara rağmen bölgede harekât icra

⁶³² Enver Paşa’nın 15 Mayıs 1918 tarihli 4’üncü Kolordu Komutanlığına gönderdiği mesaja göre; *“Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa Kafkasya’daki İslam anasırından Teşkilat-ı Mahsusa-i Askeriye yapmak vazifesiyle ve kendi emrine iki üç fırka teşkiline kâfi zabitan kadrosu verilerek gönderilmiştir. Ahval müsait olursa Bakü’ye girecek ve oradaki Teşkilat-ı Mahsusayı idare edecektir...”* Nejdî Karaköse, *age.*, s. 161

edilmiştir.⁶³³ Kafkas İslam Ordusu'nun harekâtı çoğunlukla Azerbaycan gönüllülerince teşkil edilmiş olan birlikler olarak gösterilse de bu ordunun vurucu gücünü ilk safhalarda 5'inci Kafkas Tümeni teşkil etmiş, 15'inci Piyade Tümeni'nin bölgeye intikalini tamamlaması ile de perçinlenmiştir.

Başlangıçtan itibaren Türk **stratejik** ağırlık merkezi Türk Genelkurmayının desteği ve arkasındaki siyasi kararlılık olarak tespit edilmiştir. Nitekim şartlar değişip, mütareke şartları ve hükümlerinin uygulanmaya başlanması ile bölgedeki harekât sona ermiştir. Ayrıca diğer cephelerdeki durumun kötüleşmesine rağmen bölgenin 15'inci Piyade Tümeni ile takviye edilmesi siyasi kararlılığını ön plana çıkarmaktadır. Bu kararlılığın yerinde ve doğru olmasından ziyade meseleye etki eden tarafı Kafkasya'da harekât icra eden Türk kuvvetlerinin gücünü bu kararlılıktan almasıdır.

Türk tarafının operatif ağırlık merkezini ise başlangıçtan itibaren Gence şehri ile 5'inci Kafkas ve 15'inci Piyade Tümenleri teşkil etmektedir. Gence şehri Azerbaycan Hükümeti'nin Bakü işgal altında olduğundan dolayı başkenti olarak ilan edilmiş, siyasi iradesi ile bu işgalin sonlanması için önemli bir rol oynamıştır. Nitekim bölgedeki Türk varlığı ve hükümetinin ortadan kaldırılması maksadıyla Bolşevik ve Ermenilerden müteşekkil olan askeri birliklerin Gence istikametindeki taarruzları, şehrin hemen doğusunda 5'inci Kafkas Tümeni tarafından durdurulabilmiştir. Bölgede teşkil edilen milis kuvvetleri ise yıllardır savaştan özellikle uzak tutulmuş, Rus emperyalist politikaları ile sosyolojisi değiştirilmiş bölge halkının her ne kadar özgürlük taraftarı da olsalar, yetersiz kalmıştır. Birinci Bakü taarruzundan sonra Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusunu teşkil edecek olan gönüllü kuvvetlerin oluşturulması kapsamında yayınladığı emirler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kafkas İslam Ordusu Komutanı olan Nuri Paşa bölgeye askeri müdahalede bulunurken, Azerbaycan iç siyasetine karışmamıştır. Bu sayede Gence bölgesindeki hükümetin siyasi gücü gölgelenmemiş⁶³⁴, Türk ordusu da farklı bir maksadın tahakkuku için bölgede bulunmadığını göstermiştir.

Kafkas İslam Ordusunun kritik ihtiyaçları olarak Azerbaycan ve Dağıstan bölgelerinde halk desteğinin devamlılığı, Osmanlı Devleti'nden sağlanan lojistik desteğin devamlılığı ön plana çıkmaktadır. Nitekim başlangıçtan itibaren sağlanan Azerbaycan

⁶³³ Nasır Yüceer, **age.**, s. 166-167.

⁶³⁴ Ramin Sadık, **age.**, s. 170-172.

ve Dağıstan Müslümanlarının desteği askeri başarılar ile artmıştır. Ayrıca Birinci Bakü taarruzunun başarısız olmasındaki en büyük etken lojistik altyapının yeteri ölçüde tesis edilememiş olması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kapsamda Kafkas İslam Ordusu'nun kritik hassasiyetleri olarak ön plana çıkan hususlar şu şekilde değerlendirilebilir. İlk olarak Kafkas İslam Ordusu'nun ilk kurulduğu andan itibaren Azerbaycan gönüllüleri tarafından teşkil edilen kuvvetin yeknesak olmaması ve yeterli savaş gücüne sahip olmaması 5'inci Kafkas Tümeninin geri bölge emniyetine ve lojistik ikmale personel ayırmasına sebep olmuş, muharebe gücünü olumsuz etkilemiştir.⁶³⁵ Görülen lüzum üzerine Kafkas İslam Ordusu'na bağlı olan Azerbaycan Milli Kolordusu lağvedilmiş ve teşkilatı düzenlenmiştir. İkinci olarak ise muharebe eden Kafkas İslam Ordusu birliklerinin sürdürülebilir bir lojistik sisteme sahip olmaması gelmektedir. Bu çerçevede Bakü hareketinin çoğunlukla lojistik mülahazalar ve ihtiyaçlar nedeniyle yavaşladığı belirli dönemlerde durduğu tespit edilmiştir. Bolşeviklerden oluşan düşman birlikleri bu hassasiyetleri istismar edebilmek için geri çekilme yolları üzerindeki demiryolu ve su kuyularını kullanılamaz duruma getirmiştir.

Bolşevik ve Ermenilerin stratejik ağırlık merkezi ise Bakü şehrinin elde bulundurulması ile sağlanan ideolojik, ekonomik, siyasi güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin elde bulundurulması için sağlanan psikolojik, askeri ve siyasi destek o kadar ileri seviyeye ulaşmıştır ki, ideolojik olarak düşman olan İngiltere'den Bakü'nün savunulması için gelen birlikler ile Bakü savunması yapılmıştır. Bakü petrollerinin ekonomik değerinin ve coğrafyasının her türlü ideolojiden sıyrılarak reel politığe ve jeopolitiğe olan etkisinin değerlendirilmesi açısından bu husus önemli bir örnek olarak ortaya çıkmıştır.

Operatif ağırlık merkezini Bakü ve Dağıstan bölgesindeki askeri birlikleri ve Karabağ bölgesinde çetecilik yapan unsurları oluşturmuştur. Bu kapsamda bu birliklerin etkisiz hale getirilmesi veya çerçevesinde Kafkas İslam Ordusu birliklerince planlanan hareketler çoğunlukla “imha muharebesine” yönelik olmuştur.

Bolşevik ve Ermeni birliklerinin kritik ihtiyaçları olarak kuzeyde Sovyet Rusya ve güneyde İngilizler ile irtibat sağlayan yolların açık bulundurulması takviye kuvvet, ikmal ve ihtiyaçların buradan sağlanabilmesi ve yabancı siyasi desteğin

⁶³⁵ Nejdett Karaköse, *age.*, s. 193.

sürdürülmesidir. Nitekim Bakü'yü ele geçiren Bolşeviklere Dağıstan ve güneydeki İngiliz üslerinden yardımcı kuvvetler sürekli olarak gelmiştir. Ayrıca Almanlar ile dahi Bakü üzerine anlaşmalar yapılarak meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır.

Bolşeviklerin kritik hassasiyetleri ise kuvvetlerinin askeri yeterliliğe sahip olmalarına rağmen Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu karmaşadan dolayı birlik kaybına hassas yapısının olmasıdır. Kafkas İslam Ordusu'nun bu bağlamda yapmış olduğu çevirme ve kuşatma hareketlerinin bu hassasiyetleri istismar etmeye yönelik olduğu değerlendirilmektedir.

Mesele “hibrit savaş” çerçevesinden değerlendirdiğinde “Kafkas İslam Ordusunun” kuruluşundan itibaren Bakü ve Dağıstan hareketlerinin “Azerbaycan ve Dağıstan gönüllüleri” tarafından yapıldığı, bölgede asayiş ve emniyetin sağlanması için Türk birliklerinin gönderildiği ve bunun karşılıklı anlaşmalara dayandırıldığı tespit edilmiştir. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki olan Almanya'nın bölgeye harekât icra edilmesine karşı duruşu ve Brest-Litovsk Anlaşması gereği bölgede iler hareketin durdurulması argümanı boşa çıkmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan ve Dağıstan hükümetlerinin Osmanlı Devleti'nce tanınması ve karşılıklı savunma ve iş birliği anlaşmalarının yapılması Kafkas İslam Ordusu'nun ileri harekâtına zemin oluşturmuştur.

Kafkas İslam Ordusu'nun ileri harekâtı esnasında Enver Paşa tarafından gönderilen ve Osmanlı Genelkurmayı'nda görev yapan Alman subaylarının da nüfuz etmesini sağlayan ileri hareketin durdurulması, lojistik desteğin sağlanamayacağı, bölgede asayiş ve emniyetin sağlanması⁶³⁶ kapsamındaki mesajların Almanlara yönelik bilgi

⁶³⁶ Enver Paşa tarafından 1 Temmuz 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına yazılan mesaj şu şekildedir:

“Size takviye göndermek kabil değildir. Vazifeniz Bakü üzerine gitmek olmayıp, birliklerinizi toplu bulundurarak Bolşeviklerin Gence üzerine hareketlerini menetmek olduğunu bir daha tekrar ederim.” Ayrıca Şark Ordular Grubu Komutanlığına gönderdiği mesajda da “... müsaadem alınmadan Nuri Paşa'ya hiçbir takviye göndermemenizi, Nuri Paşa için yola çıkarılan birlikleri geri almanızı rica ederim. Evvelce bildirildiği üzere Nuri Paşa kuvvetlerini toplu bulundurarak yalnız Bolşeviklerin ilerlemesine mâni olmakla yetinmelidir. Bu nedenle 5'inci Kafkas Tümeninin benim muvafakatim olmadan katıyen Bakü istikametinde taarruz etmemesini emrederim.”

Enver Paşa'nın bu sert tavrı resmi kanaldan gönderilen ve Alman subaylarının nüfuz edebileceği mesajlar olup esas niyet ve maksadını 1-2 Temmuz 1918 tarihinde Şark Ordular Grubu Komutan Vekili Esat Paşa'ya yazdığı aşağıdaki mesaj açıklamaktadır:

“... Almanlar esasen bizim Bakü ve Gence havalisinde bulunmamızı arzu etmemekte, bizde siyasi durum tamamen açıklık kazanıncaya kadar oralarda bulunmak istediğimiz için, Nuri Paşa ile bu esas dahilinde ve haberleşme ile karargahını haberdar etmeye lüzum olmaksızın vaziyetin idare edilmesini rica ederim. İhtimal ki ben yine buradaki duruma göre Azerbaycan'a ve Kuzey Kafkasya'ya silah gönderilmemesini de karargâhtan yazmaya mecbur olacağım. Fakat siz şimdiden Kuzey ve Güney Kafkasya için Nuri

harekâtı kapsamında yürütüldüğü değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Kafkas İslam Ordusu için bölgeden toplanan milis kuvvetler gerektiğinde konvansiyonel ordu birliklerinin zayıflığının karşılanması amacıyla bu birliklerin içerisinde kullanılırken çoğunlukla milis teşkilatında ve konvansiyonel ordu birlikleri ile harekât icra etmiştir.

Bölgede yöre halkının desteğinin sağlanması için propaganda, kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler faaliyetleri her iki taraf tarafından yoğun olarak icra edilmiştir. Bu kapsamda harekât bölgesinin şekillendirilmesi ve halk desteğinin sürdürülebilir olması hedeflenmiş, yoğun biçimde dünya kamuoyunu şekillendirme gayretleri görülmüştür. Bu bağlamda Bolşevik ve Ermeniler tarafından yürütülen propaganda ve algı yönetiminin Kafkas İslam Ordusu tarafından yürütülen gayretlere engel olacak biçimde yapılması⁶³⁷ ve Kafkas İslam Ordusu'nun Karabağ harekâtı esnasında ve sonrasındaki karşı propaganda gayretleri tespit edilmiştir.⁶³⁸

4.3. Hatay'ın Anavatana Katılması

Birinci Dünya Savaşından sonra yapılan anlaşmalar ile Avrupa'nın ve dünyanın siyasi haritası ile güçler dengesi yeniden şekillenmiştir. Savaş kaybeden devletlerin ve dağılan imparatorlukların arkasından oluşan güç boşluğu, savaşın galibi devletler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Savaşın sonunda yapılan anlaşmalar ve kurulan statü (Paris statüsü) ile bir düzen sağlanmış gibi görünmekle beraber küresel güvenlik ortamında özellikle kaybeden devletlere dayatılan anlaşmaların ağır hükümleri neticesinde mevcut statükoya karşı olan devletler ve statükonun korunması taraftarı devletler olarak yeniden şekillenmeye başlayan bir yapı ortaya çıkmıştır. 1919 ile 1939 yılları arasındaki bu dönem “iki savaş arası dönem” olarak literatürde geçmektedir.

İki savaş arası dönemin belli başlı özellikleri şu şekildedir⁶³⁹; ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmaların yenen devletlerin lehine olacak biçimde oluşturdıkları haksızlık ve adaletsizlikler 1919 yılını izleyen yılların dünya politikasını büyük ölçüde biçimlendirmiştir.⁶⁴⁰ İkinci olarak İtalya'nın savaş sonrası dönemde kendisine “gizli

Paşa'ya istediği kadar silah, cephane ve para göndererek, müşkülâtını giderip karargâhın olumsuz bildirisine rağmen meseleyi şimdiden halletmiş olursunuz.”

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi..., s. 563-564.

⁶³⁷ Mustafa Görüryılmaz, *age.*, s. 457-458.

⁶³⁸ Nasır Yüceer, *age.*, s. 131-137.

⁶³⁹ Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 14

⁶⁴⁰ Barış anlaşmaları genel olarak bir daha savaş olmaması için yapıldığı beyan edilen ancak kin ve intikam hırsıyla hazırlanmış olarak görülmektedir. Nitekim Almanya ile yapılan Versay Anlaşması bu kin ve intikam duygularının bir tezahürü olarak belirmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti ile yapılan

anlaşmalarla” vadedilen yerlerin çoğunu alamamasından kaynaklanan düş kırıklığı bu dönemde bu ülkenin saldırgan politikalar izlemesine sebep olmuştur. Nitekim İtalya’nın Avrupa’da genişleyebilmesi İngiltere ve Fransa ile hareket etmesine, sömürgelerde genişleyebilmesi ise bunlarla çatışarak hareket etmesinde uygun olmuştur. Üçüncü olarak savaştan yıpranmış biçimde çıkan İngiltere’nin savaştan önce sürdürdüğü “denge politikasını” savaştan sonra sürdürememesi uluslararası gelişmeleri etkilemiştir. Dördüncü olarak ABD’nin savaş sonrası statükoyu garantileyen “Milletler Cemiyeti’ne”⁶⁴¹ üye olarak girmemesi bu yapıyı etkisizleştirmiş ve önemli bir güvenceden yoksun bırakmıştır. Son olarak devrim yüzünden Sovyetler Birliği’nin Avrupa’dan uzak kalışı iki savaş arası dönemi etkileyen önemli bir unsur olmuştur.

Bu hususların ışığında iki savaş arası dönem üç farklı döneme ayrılabilir.⁶⁴² İlk dönem olarak barış anlaşmalarının korunmaya çalışıldığı dönem (1919-1924) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde güvenlik gerekçesiyle ortaya çıkan başat aktör Fransa olmuştur. Fransa 1919’dan sonra bir Alman intikamına karşı kurulan ittifakların temel halkası olmuştur. Burada İngiltere, ABD ve Almanya’nın çevresindeki komşuları ile anlaşmalar yapmaya çalışmış ve Avrupa haritasında Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen değişiklikleri muhafaza etme gayretine düşmüştür. Bu bağlamda öncelikle fiziki garantiler çerçevesinde Ren bölgesini ve köprüleri işgal etmek istemiş ancak İngiltere ve ABD’nin “yeni bir Alsace-Lorraine” yaratmaktan korkmaları üzerine⁶⁴³ ittifaklar sistemi ile Almanya’yı çevreleme politikasına dönmüştür. Bu kapsamda 7 Eylül 1920’de Belçika, 19 Şubat 1921’de Polonya ve 25 Ocak 1924’te de Çekoslovakya ile ayrı ayrı ittifak anlaşmaları imzalamıştır. Bütün bunlara rağmen Locarno Anlaşması’na kadar Fransa kendini güvende hissetmemiştir.⁶⁴⁴

anlaşma da bu minvalde yapılmış, Ortadoğu ve Anadolu coğrafyası İngiltere ve Fransa tarafından emperyalist planları için bakir topraklar olarak görülmüş ve bu çerçevede paylaşılmıştır. **Bkz.** Fahir Armaoğlu, **age.**, s. 140-141.

⁶⁴¹ Savaştan sonra toplanan Paris Barış Konferansı’nın 25 Ocak 1919 tarihli toplantısında, bir Milletler Cemiyeti’nin kurulması, bunun barış anlaşmasında yer alması ve örgütün sözleşmesinin hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bu kararı yerine getirmek için bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından oluşturulan sözleşme (Misak) 28 Nisan 1919 tarihinde Konferansın Genel Kurulunda kabul edilmiş ve böylece Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Rifat Uçarol, **age.**, s. 630-631.

⁶⁴² Oral Sander, **age.**, s. 15-16.

⁶⁴³ Fahir Armaoğlu, **age.**, s. 141.

⁶⁴⁴ Rifat Uçarol, **age.**, s.630.

İkinci dönem Locarno Anlaşması'nın Avrupa'da görece barış ve istikrarı sağladığı dönem (19125-1930) olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa Versay Anlaşması ile saptanan sınırları Almanya'nın kabul etmeyeceğini ve ilk fırsatta buna karşı harekete geçeceğinden kuşkulandığından İngiltere ve ABD ile ittifak anlaşması yapmaya çalışsa da başarılı olmamıştır. Bu tarihlerde Almanya'da tamirat ve tazminat⁶⁴⁵ sorununun Fransa ile iyi ilişkiler kurarak kolaylıklar sağlamak istemiş ve Şubat 1925 tarihinde Fransa'ya bir nota göndererek bir karşılıklı güvenlik paktı kurulmasını önermiştir. Bu minvalde başlayan karşılıklı yumuşama neticesinde 5 Ekim 1925 tarihinde Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında Locarno'da bir konferans toplanmış ve 16 Ekim 1925 tarihinde Locarno Anlaşması hazırlanarak, 1 Aralık 1925 tarihinde Londra'da imzalanmıştır.⁶⁴⁶

Locarno Anlaşmasına göre;

“Almanya, batı sınırlarının, yani Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu kabul etmiştir. Bu konuda bir anlaşmazlık çıkarsa kuvvete başvurmaz, sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. İngiltere ve İtalya da bu statünün kefil olacaktır.

Bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla çözülecektir.

*Bu anlaşma Almanya Milletler Cemiyeti'ne üye olur olmaz yürürlüğe girecektir.”*⁶⁴⁷

Bu anlaşma ile Almanya batı sınırlarının sürekli olduğunu kabul etmiş, ancak doğu sınırları ile ilgili bir güvence vermemiştir. Bu kapsamda Fransa Polonya ve

⁶⁴⁵ Tamirat ve Tazminat borçları Versay Anlaşması'ndan sonra Almanya'nın ödemeye yükümlü olduğu borçlar için kullanılmaktadır. Versay Anlaşması'na göre Almanya müttefik devletlerin sivil halkına ve mallarına verdiği zararı ödeyecektir. Bu kapsamda savaş tazminatının adı tamirat borcu olarak nitelendirilmiştir. Fransa bu borcu Almanya'yı hareketsiz bırakacak biçimde ezmek için bir araç olarak görmüş, Almanya'da savaş sonrası ekonominin sarsılmasında başat rol oynamıştır. Almanya'nın kendisine tevcih edilen borçlarını ödemede zorluk yaşaması neticesinde borçlarını tecil ettirmek istemiş buna karşılık Fransa ve Belçika Almanya'nın sanayi bölgesi olan Ruhr bölgesini 1923 yılında işgal ederek tazminatı almak istemiştir. Duruma İngiltere ve ABD müdahale etmiş Dawes Planı olarak geçen plan yürürlüğe konmuştur. Buna göre Ruhr boşaltılacak ve Almanlara geri verilecek, yıllık taksitler Almanya'nın ödeyebileceği seviyeye çekilecektir. Bundan sonra 1930 yılında Dawes Planının hazırlanmasında rol oynamış bulunan Owen D. Young tarafından Young Planı olarak ifade edilen plan 1930 yılında devreye girmiş ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sebebiyle 1932 yılında Lozan'da toplanan bir komisyon Almanya'nın son defa olarak 750 milyon dolar ödemesine ve borçların üzerine sünger çekilmesine karar vermiştir. Adı geçen dönemde Almanya'daki ekonomik buhran arkasından Hitler yönetimini başa getirecek gelişmelerin temellerini atmış olsa da Locarno Anlaşması'na giden yolu açmıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Fahir Armaoğlu, **20'nci Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 145-148.

⁶⁴⁶ Rifat Uçarol, **age.**, s. 634.

⁶⁴⁷ **Age.**, s. 635.

Çekoslovakya ile aynı anda ikili anlaşmalar imzalayarak, bunlara yardım yapmayı vadetmiştir. Bu anlaşma ile Almanya yeniden uluslararası iş birliğine girmiş ve Alsace-Lorraine'den dolayı olarak vazgeçtiğini kabul etmiştir. Ayrıca 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Almanya'yı yeniden uluslararası iş birliğine sokması bakımından önem arz eden bu anlaşma, Versay Anlaşması'nı güçlendirmekten öte zayıflatmıştır. Nitekim Versay'ın sınır hükümleri bu anlaşma ile teyit ve teminat altına alınsa da Almanya'nın doğu sınırlarına doğru genişlemesine engel olamamıştır.⁶⁴⁸

Buna rağmen Locarno Anlaşması Fransız-Alman gerginliğini azaltmış ve yumuşayan ortamın getirisi olarak sonraki yıllarda Briand-Kellog Paketi⁶⁴⁹ (1928), Young Planı (1929) ve 1930 Londra Deniz Silahlarını sınırlandırma Konferansı için uygun ortamın oluşmasını sağlamıştır.⁶⁵⁰

Üçüncü Dönem ise Yıkılma Dönemi (1930-1939) olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde uluslararası düzenin yıkılmasının temelinde, Locarno döneminde ortadan kaldırılamayan Fransız-Alman düşmanlığı yatmaktadır. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransa ile İngiltere arasındaki görüş farklılıklarında olduğu gibi bu dönemde benzer biçimde bu ülkelerin Almanya hakkındaki görüş ayrılıklarından dolayı Avrupa'da tansiyon yükselmiş ve İkinci Dünya Savaşı ile neticelenmiştir. İngiltere ve Fransa arasında anlaşmazlığa konu olan olayların seyri Almanya'da Nazi iktidarının yönetime geçmesi ve İtalya'da Mussolini iktidarının yönetime geçmesiyle perçinlenmiş, İngiltere'nin Avrupa barışı için Almanya'nın isteklerini asgari düzeyde kabul ederek yatıştırma politikası ile Fransızların Almanlara hiçbir ödün verilmemesi çerçevesindeki görüşlerinin çatıştığı ortam, Almanların saldırgan tutumu nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'na sebep olmuştur.⁶⁵¹

Uluslararası ortamın bu kadar gergin olduğu dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay'ın hiçbir çatışma olmadan ana vatana katılması bu bağlamda büyük bir önem arz etmektedir. Hatay'ın Türkiye'ye katılması genel olarak diplomatik başarı olarak

⁶⁴⁸ Fahir Armaoğlu, **age.**, s. 150.

⁶⁴⁹ Briand-Kellog Paketi ile savunmaya dayanmayan savaş kanun dışı sayılmış ve devletler arası ilişkilerde barışçı yollara başvurulması esas alınmıştır. Bu suretle dünya da bir barış havası sağlanmak istenmiştir. Anlaşma 27 Ağustos 1928 tarihinde Paris'te ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika arasında imzalanmıştır. Bundan sonra bütün devletler pakta katılmaya davet edilmiştir. Türkiye ve Sovyetler Birliği de dahil çoğu devlet bu anlaşmaya katılmıştır. Ayrıntılar için **bkz.** Rıfat Uçarol, **age.**, s. 635-636.

⁶⁵⁰ Oral Sander, **age.**, s. 16.

⁶⁵¹ **Age.**, s. 16-26.

değerlendirilmektedir. Ancak süreç incelendiğinde, bu katılımın sadece diplomatik olarak sağlandığı hususunun analiz edilmesinin gerekli olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Hatay'ın Anavatan'a katılımı “hibrit savaş” çerçevesinden analiz edilerek değerlendirilecektir.

4.3.1. Tarihsel Çerçeve ve Stratejik Ortam

Ortadoğu coğrafyasının uluslararası politikada önem kazanmasında en önde gelen sebepler olarak “Şark Meselesi”, “Emperyalizm” ve “Sömürgecilik” önde gelmektedir. 1878 Berlin Anlaşmasından sonra başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarında yaşayan Hristiyan halkı Osmanlı idaresinden kurtarma meselesi halini alan “Şark Sorunu” Avrupa güçler dengesinde önemli rol oynayan aktörler için bir çatışma ve mücadele sahası haline gelmiştir.⁶⁵²

Bu mücadeleden İskenderun ve Hatay bölgesine düşen kısım ise özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan statü ile ilgilidir. İskenderun bölgesinin emperyalist emeller çerçevesinde paylaşılmasında birbiri ile yarışan iki farklı husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki İngiltere ve Fransa arasında 1916 yılında yapılan Sykes-Picot Anlaşması, diğeri ise Şerif Hüseyin ile Mac Mahon arasındaki mektuplaşmalar ile oluşturulmuş İngiliz destekli Arap isyanıdır. Arap isyanı esnasında asi Araplara vadedilen ve Sykes-Picot Anlaşmasıyla Fransa'ya vadedilen toprakların Suriye ve İskenderun bölgesinde kesişmesi İngiltere'nin çift taraflı politika izlediğinin bir göstergesi olmuştur. Bu kapsamda bölge için “çifte vadedilmiş ülke” tabiri de kullanılabilir.⁶⁵³

Nitekim Çanakkale mağlubiyeti ile Akdeniz'de söz sahibi olabilmek ve Ortadoğu'ya açılabilmek için İskenderun bölgesinin önemini kavrayan Fransızlar bölgeye yapılması planlanan bir çıkarma harekâtından İngilizleri alıkoymuştur. Bunda bölgenin stratejik önemi ön plana çıkmaktadır. Bölgenin, doğal bir limana sahip olması, Belen geçidini saf dışı bırakarak doğrudan Torosları aşmaya yönelik bir öneme sahip olması bunda önemli rol oynamıştır.⁶⁵⁴ Ayrıca İskenderun limanının Halep aracılığıyla Suriye ve dolayısıyla Basra Körfezi ile bağlantı kurulmasında en ekonomik

⁶⁵² Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarıay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.18.

⁶⁵³ Serhan Ada, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, 1918-1939**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2020, s.42

⁶⁵⁴ Yaşar Demir, **Fransa'nın Yakındoğu Politikaları**, Suriye ve Hatay, Mostar Yayınları, İstanbul, 2013, s. 91

ve en kestirme konuma sahip olması⁶⁵⁵ ve bu kapsamda Almanlar tarafından yapılan Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun önemi bölgenin önemini bir kat daha arttırmış, elde bulundurana birlik kaydırma veya ekonomik değeri olan ürünlerin aktarılması faydasını ön plana çıkarmıştır.

Savaşın sonuna gelindiğinde Fransa İngiliz-Arap iş birliğinin arasında sıkışmış bir durumdadır. Sykes-Picot Anlaşması gereğince kimin nereye sahip olacağı konusundaki pazarlığa rağmen müttefikler arasında ihtilaf meydana gelmiştir. İlk olarak İngilizler Sykes-Picot Anlaşmasına aykırı olarak Urfa, Antep, Halep ve İskenderun'u işgal etmiş⁶⁵⁶, bu gelişmeler üzerine Fransızlar sömürge yarışına tüm kazancı elde etmesine engel olmak için İngilizler nereyi işgal ediyorsa hemen yanı başlarında bir bölgeyi işgal etmeye başlamıştır. Her iki tarafında zararına olan bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak üzere taraflar arasında uzun müzakerelerden⁶⁵⁷ sonra Musul'dan Fransa'nın çekilmesi karşılığında işgal edilecek bölgeler konusunda bir anlaşmaya varılmıştır.⁶⁵⁸

Mondros Ateşkes Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin Türk topraklarını paylaşması ve işgal etme hareketlerinin başlaması ile Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde kurtuluş için mücadele başlamıştır. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa milli direnişi örgütlemiş, Erzurum, Sivas kongreleri ile halk ile bütünleşerek Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi açılmıştır. İstiklal mücadelesinin başladığı bu dönemde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk örgütleri çerçevesinde Kuvayi Milliye hareketi başlatılmıştır. Ayrıca bu dönemde İstanbul'da Meclis-i Mebusan yeniden açılmış ve 12 Ocak 1920 tarihinde toplanmıştır.

⁶⁵⁵ Hamit Pehlivanlı vd., **Türk Dış Politikasında Hatay...**, s. 24-26.

⁶⁵⁶ Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s. 9.

⁶⁵⁷ Faysal Osmanlı ordusunun 1918 Ekim'inde Suriye'yi terk etmesi üzerine babasına vad edilen bağımsız devleti kurmak için hemen harekete geçmiş, Suriye'de denetimi eline almıştır. Lübnan bölgesini kontrol altına almaya çalışsa da Fransa tarafından güç kullanılarak bölgeden dışarı itilmiştir. Suriye'de Suriye'nin değişik bölgelerinden gelen delegelerin oluşturduğu Suriye Ulusal Kongresi, Mart 1920'de Suriye'nin bağımsızlığını ilan etmiş ve Faysal'ı Suriye kralı ilan etmiştir. Durumun Sykes-Picot Anlaşmasına aykırı olduğunu San Remo Konferansı'nda dile getiren Fransa Temmuz 1920'de Faysal'ın Suriye'deki egemenliğine son vererek bölgede "mandater" devlet olmuştur. Bir oldu-bitti ile Faysal'ı destekleyerek Fransa'yı bölgeden uzaklaştırmak isteyen İngiltere ise bunu başaramayınca Şeria Nehri'nin doğusunda kalan toprakları 1921'de Ürdün adıyla Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın denetiminde bir devlet haline getirmiş ve İngiliz mandası olması kararlaştırılan Irak'ın başına Faysal'ı getirmiştir. Ayrıntılar için bkz. Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Savaş, Siyaset ve Diplomasi**, Cilt 1, Alfa Akademi Basım Yayım, İstanbul, 2017, s.122-123.

⁶⁵⁸ Yaşar Demir, **age.**, s. 92.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclisin işgal altında olmayan bir yerde toplanmasını istese de Meclis-i Mebusan bu tarihte İstanbul'da toplanmıştır. Bu minvalde Mustafa Kemal Paşa tarafından Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların esas alındığı bir metin İstanbul'a Meclis toplantısına gidecek millet vekillerine verilmiş ve bağımsızlığın ve kurtuluşun esaslarını içeren metin son Mebusan Meclisinde "Misak-ı Milli" olarak kabul edilmiştir. Misak-ı Milli (Milli Ant) 17 Şubat 1920 tarihinde Türk ve dünya kamuoyuna açıklanmıştır.⁶⁵⁹

Misak-ı Milli metni şu şekildedir;

"Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri, devletin bağımsızlığı ve ulusun geleceğinin, haklı ve sürekli bir barışa kavuşması için göstereceği fedakarlığın en son sınırı olan aşağıdaki esasların hepsinin uygulanabileceğine emin bulunduğunu ve sözü geçen esaslar dışında bir Osmanlı saltanat ve toplumunun varlığının devamının imkânsız olduğunu kabul etmiş ve onaylamıştır:

Madde 1. *Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan bölgelerin geleceği, halkının serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi gerekeceğinden; sözü geçen mütarekenin çizdiği sınır içinde ve dışında dince, soyca ve amaç bakımından birlik olan ve birbirlerine karşı saygı ve fedakarlık duyguları besleyen, soy ve toplum ilişkileri ile çevre kurallarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen hiçbir nedenle ayrılmaz bütündür.*

Madde 2. *Halkı ilk serbest kaldığı anda kendi oylarıyla anavatana katılan Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum) için gerekirse tekrar halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.*

Madde 3. *Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumu da özgürce yapılacak halkoyu sonucuna göre belirlenmelidir.*

Madde 4. *İslam halifeliğinin merkezi ve Osmanlı Saltanatının başkenti İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden korunmalıdır. Bu esas saklı kalmak üzere Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına*

⁶⁵⁹ Rifat Uçarol, **age.**, s. 673.

açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

Madde 5. *İtilaf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki esaslara göre azınlıkların hakları, civar ülkelerdeki Müslüman halkında aynı haklardan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan garanti edilecektir.*

Madde 6. *Ulusal ve ekonomik gelişmemizi sağlamak ve daha çağdaş bir düzenli yöntemle işleri yürütebilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe ihtiyacımız vardır. Bu yaşamamızın ve geleceğimizin esasıdır. Bu nedenle siyasi, adli, mali ve diğer gelişmelerimize engel olacak sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızın ödenme şeklide bu esaslara aykırı olmayacaktır. 28 Ocak 1920.*⁶⁶⁰

Misak-ı Milli kurtuluş savaşı konjonktüründe toplanmış halk temsilcilerinin ortaya koyduğu ve ilkelerin alt alta sıralandığı bir belge niteliğindedir. Nitekim Türk İstiklal Harbi'nin bu esaslara göre göre Sivas Kongresi'nden itibaren tasarlandığını gösteren belge niteliğini taşımaktadır. Türk İstiklal Harbi ve sonrasındaki olaylar Misak-ı Milli esaslarına göre ele alınmıştır. Bu çerçevede İskenderun bölgesi için geçerli olan hususların da Sivas Kongresi esnasında oluşan ve Misak-ı Milli ile somutlaşan hükümlerin gereği olarak tasarlandığı değerlendirilmelidir. Yani Misak-ı Milli'nin Hatay meselesinin başlangıcından çözümüne kadar Türk tarafınca bu bölgenin anavatanın ayrılmaz parçası olarak değerlendirildiğinin belgesi olduğu söylenebilir.⁶⁶¹ Nitekim bölgede çete savaşı veren Antakya havalisinden olan Tayfur (Sökmen) tarafından Misak-ı Milli sınırlarının İskenderun bölgesini kapsayıp kapsamadığı konulu telgrafına Mustafa Kemal Paşa Albay Recep Bey vasıtasıyla verdiği cevapta İskenderun Sancağı ve havalisinin Misak-ı Milli hudutları içinde olduğunu, Maraş'ta teşekkül eden İkinci Kolordu Komutanlığı ile temas edilmesini bildirmiştir.⁶⁶²

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra barış anlaşmalarının yapılması için toplanan Paris Konferansı'nda en son anlaşma Osmanlı Devleti ile yapılmıştır. Bunun en büyük sebebi İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu'daki işgal bölgeleri üzerinde mutabakata varılmasının uzun sürmesidir. Fransa Sykes-Picot Anlaşması gereği Suriye ve Çukurova bölgesini isterken, Irak bölgesinde de mezkûr anlaşma gereği elde edeceği

⁶⁶⁰ Rıfat Uçarol, *age.*, s.673-674.

⁶⁶¹ Serhan Ada, *age.*, s. 57-59.

⁶⁶² Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.35.

çıkarları koruma gayesi ile hareket etmiş, İngiltere ise Arap isyancılar ile bölgede oluşturduğu “de facto” durumu muhafaza ederek kazanımlarını arttırmak maksadıyla hareket etmiştir. Bu minvalde Fransa Suriye ve İskenderun bölgesinde hem yerel direniş grupları⁶⁶³ hem de İngilizler tarafından desteklenen Arap muhalefeti ve direnişi arasında kalmıştır.

İngiltere ve Fransa arasında San Remo’da varılan mutabakat sonrası sürecin hızlanması ile Osmanlı Devleti’ne dayatılan Sevr Anlaşması ise Osmanlı Devleti’ni fiilen parçalamış ve siyasi, ekonomik, mali ve askeri alanlarda çok ağır yükümlülükler altına sokmuştur. Ayrıca Türkiye’nin Ege Denizi ve Akdeniz ile olan kıyıları İtilaf Devletleri tarafından paylaşılmış, Türkiye’nin sadece Karadeniz’e çıkışı olan limanları elinde kalmış, İngiltere Musul dahi Irak ve Filistin’e yerleşmiştir. Fransa Çukurova, Güneydoğu Anadolu ile Suriye’ye yerleşmiş, İtalya ise Antalya ve Konya ile Edremit’e kadar olan yerleri almıştır. Bu anlaşma ile Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu’da işgal edilen yerler hukuki niteliğe büründürülmeye çalışılmış ve karşılıklı olarak tanınmıştır. Bunlarla birlikte Sevr Anlaşması’nın başına Milletler Cemiyeti’ni Misakının konulması ile başta İngiltere ve Fransa olmak üzere sömürgeci devletler 1919 Paris Barış Konferansında kendi çıkar ve isteklerine göre şekillendirdikleri yeni dünya düzenini Almanya ve diğer devletlere yaptıkları gibi Osmanlı Devleti’ne de baştan kabul ettirip onaylatmışlardır.⁶⁶⁴ İstanbul Hükümeti Sevr Anlaşması’nı onaylayınca Ankara’da kurulmuş olan ve milletin gerçek temsilcileri olan Büyük Millet Meclisi bu anlaşmayı kabul etmemiş ve imzalayanları da vatan haini olarak tanımlamıştır.⁶⁶⁵

Sevr Anlaşması’na rağmen Fransa Ankara ile olan temasını koparmamıştır. Bunda Fransızların bölgeye ayak bastıkları andan itibaren devam eden yerel direnişin etkisinin olduğu aşıkardır. Fransa sert bir direnişle karşılaşmış, Antep, Urfa ve Maraş bölgelerinde Kuvayi Milliye müfrezelerinin sürekli taciz ve taarruzları yanında Çukurova (Adana) ve Hatay’da Faysal kuvvetlerinin baskısı altında kalmış ve ilerleme imkânı bulamamıştır.⁶⁶⁶ Hatay özelinde başlangıçta Arap isyanı ile ünlenen Faysal

⁶⁶³ Yıldırım Ordular Grubunun dağılmasından sonra 41’inci Tümen Komutanı Özdemir Bey, eldeki cephane ve malzemeleri bırakmayıp halkıda örgütleyerek çete savaşlarını organize etmiştir. Nitekim ilerleyen süreçte Ankara Hükümeti’nin Fransa’ya karşı elini güçlendiren bu girişim Ankara Anlaşması’na kadar bölgedeki Fransız birliklerinin ilerlemesini engellemiştir. Yaşar Demir, **age.**, s. 94.

⁶⁶⁴ Rifat Uçarol, **age.**, s.625-626.

⁶⁶⁵ Dağıstan ve Sofuoğlu, **age.**, s. 15.

⁶⁶⁶ Serhan Ada, **age.**, s. 59.

tarafından idare edilse de Faysal kuvvetlerinin Fransa tarafından San Remo Konferansı sonrasında 24 Temmuz 1920’de bertaraf edilmesi ile bölgedeki mukavemet Türk Kuvayi Milliye çeteleri tarafından üstlenilmiştir. Bu tarihten itibaren Arap mukavemetçilerinin de Türklere destek olduğu görülmüştür.⁶⁶⁷

Bu tarihlerde Reyhanlı ve Antakya’da teşekkül eden oluşumlar Maraş’ta bulunan Kuvayi Milliye unsurları ile irtibata geçmiş ve yardım talepleri karşılıksız kalmamıştır. Özdemir Bey komutasında gelen bir akıncı kuvveti ile Fransızların bölgede yerleşmesi ve ilerlemesi engellenmiştir. Özdemir Bey tarafından örgütlenen direniş 1921 yılına gelindiğinde tam bir milli mücadele havasını almıştır. Halk desteğinin farkında olan Özdemir Bey, Fransızları yerleşim alanlarının dışına çekip saldırılardan halkın zarar görmemesi stratejisini başarılı biçimde uygulamıştır. Ankara’dan gelen emirler doğrultusunda yerel aşiret reisleri ve din adamları ile direnişi güçlendirmiştir. Özdemir Bey’in planladığı ve yürüttüğü faaliyetler neticesinde Fransızlar bölgede hakimiyeti tam olarak tesis edememiş ve halktan vergi toplayamamıştır.⁶⁶⁸

Bölgedeki direnişte en etkin aşiret Reyhanlı aşireti olmuştur.⁶⁶⁹ Bölgede bulunan Türkler kuzeyden gelen her kuvvetle birlikte ayaklanmış ve direniş canlı tutulmuştur.⁶⁷⁰ Bu dönemde yapılan Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması ile bölgedeki direniş örtülü hale gelmiş ve yer altına çekilmiştir. Nitekim Tayfur Sökmen tarafından Mustafa Kemal Paşa ile Ankara anlaşmasından hemen sonra yaptığı görüşme kapsamındaki anekdot ve Mustafa Kemal Paşa’nın ifadeleri şu şekilde kaleme alınmıştır:

“Memleketimizin içinde didiştığı davaları biliyorsunuz, dünya bizimle muhasama halinde bulunduğu bir durum içindeyiz. Böyle bir zamanda Avrupa’nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep’i tahliye edecek ve bize harp malzemesi verecekler. En mühimi Mersin limanını bize iade edecekler. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de tahliyesi üzerinde büyük gayret sarf ettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına

⁶⁶⁷ Dağıstan ve Sofuoğlu, **age.**, s.24.

⁶⁶⁸ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, s. 5.

⁶⁶⁹ Yaşar Demir, **age.**, s. 97.

⁶⁷⁰ Hatay bölgesinde meydana gelen çatışmalar ve bölgede kurulan teşkilatın çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için **bkz.** 39’uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu, **Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, İskenderun, 2010.

alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız. Bir işiniz olur veya müşkülâtla karşılaşırırsanız arkadaşlara müracaat ediniz.”⁶⁷¹

1921 Ankara Anlaşması ile Ankara Hükümeti Doğu Cephesinden sonra Güney Cephesini de kapatmış ve buradaki kuvvetlerini batıya kaydırma imkânı bulmuştur. Ayrıca Rusya’dan sonra Fransa’dan da ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi temin etme imkanına kavuşmuştur. Böylece Yunanistan’a karşı Batı Cephesinde üstünlük elde etmiştir. Bu anlaşma ile ayrıca San Remo statüsü büyük bir darbe almış ve Sevr Anlaşmasının uygulama imkânının ortadan kalktığı itilaf devletlerince de anlaşılmıştır.⁶⁷²

Ankara Anlaşması ile Sancak bölgesi Suriye tarafına bırakılırken⁶⁷³, Ankara Hükümeti bölgedeki Türklerin menfaatlerini koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemin hazırlayacak özel hükümleri koydurmayı ihmal etmemiştir. Nitekim itilafnamenin 7’nci maddesine göre bölgede özel bir yönetim kurulması Türk halkının kendi kültürünü geliştirmesi ve Türkçe’nin resmi dil olması öngörülmüştür. Bu maddeye Fransızlar tam olarak riayet etmemelerine rağmen Türklerin benliklerini koruyup⁶⁷⁴ Türkiye ile bağlarını güçlendirmelerine ve ileride Hatay’ın ana vatana katılmasında önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca bu maddede Türkler için öngörülen “Usulü İdare-i Mahsusa” gelecekte Türkiye’nin elinde önemli bir dayanak noktası olmuştur.⁶⁷⁵

Fransa için olan durum da benzer şekilde tezahür etmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın büyük bölümü kendi topraklarında geçen Fransa’da yaklaşık 1.500.000 insan hayatını kaybetmiş, yaklaşık 700.000 kişi de yaralanmıştır.⁶⁷⁶ Ayrıca ekonomik olarak yıpranmış ve “kanını son damlasına kadar tüketmiş” bir durumdadır. Savaşın sonunda İngiliz destekli Faysal kuvvetleri ve Kuvayi Milliye arasında Suriye ve Çukurova

⁶⁷¹ Tayfur Sökmen, **age.**, s. 63.

⁶⁷² Dağıstan ve Sofuoğlu, **age.**, s. 31.

⁶⁷³ **Age.**, s. 33

⁶⁷⁴ Bölgede Türklük bilincinin oluşturulması kapsamında kurulan ilk Türk Ocağı’nın faaliyete geçme tarihi 1914’tür. Bölgede milliyet bilincinin bu tarihe kadar gelişmemiş olması sebebiyle uzun uğraşlardan sonra Türk Ocağı kuvvetli bir teşekkül olabilmıştır. Türk Ocağı bu bölgede teşkilatlanırken buradaki İttihat ve Terakki’nin şubesinden yoğun bir destek almıştır. Seferberliğin ilanı ile Türk Ocağı içerisinde görev yapan gençlerin bir kısmı askere bir kısmı da tahsil için farklı bölgelere gittiğinden dolayı bu teşekkülün faaliyetleri sonlandırılmıştır. Abdurrahman Melek, **age.**, s. 1

⁶⁷⁵ Hamit Pehlivanlı vd., **age.**, s. 36.

⁶⁷⁶ Serhan Ada, **age.**, s. 53.

bölgesinde sıkışan Fransa daha ilk günlerden itibaren Ankara'daki hükümet ile çeşitli yollardan irtibat kurma çareleri aramıştır. Nitekim ilk olarak Georges Picot ile Sivas Kongresi esnasında kurulmaya çalışılan iletişim kanalı, Türk Ordusu'nun Birinci⁶⁷⁷ ve İkinci İnönü başarılarının ardından güçlendirilmeye çalışılmış ve Franklin Bouillon ile Sakarya Savaşı sonrasında Ankara Anlaşması olarak somutlaşmıştır.⁶⁷⁸

Bölgede Ankara Anlaşması ile kurulan statü ile Fransa 1920 tarihli Fransız-İngiliz Konvansiyonu ile kararlaştırılan bölgedeki manda yönetimini⁶⁷⁹ kurumsallaştırma çalışmalarını hızlandırmıştır.⁶⁸⁰ Bu kapsamda Beyrut'ta bulunan Yüksek Komiserlik doğrudan Fransız devletine bağlanmış, Lübnan Suriye'den koparılacak müstakil ancak bağımsız olmayan bir devlet olmuş, Suriye bölgesi de çeşitli taksimatlar ile bölünmüştür. Fransa Suriye başta olmak üzere Sancak bölgesinde tam idaresini 1926 yılında kurabilmiştir. Ayaklanmalar sonar ermiş ve yönetim birimleri teşekkül etmiştir.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ Birinci İnönü Muharebesi'nden sonra Sevr şartlarının yeniden gözden geçirilmesi kapsamında yapılan Londra Konferansı esnasında Bekir Sami Bey tarafından Fransa ve İtalya ile yapılan anlaşmalar bu minvalde ön plana çıkmaktadır. Bekir Sami Bey yetki dışı olarak ve tamamen kendi inisiyatifi ile Fransız ve İtalyan ekonomik çıkar bölgelerini tanıyarak Sevr şartlarından bazılarının yumuşatılmasını ön gören anlaşma metnini Meclise getirdiği zaman, yaptığı anlaşmanın yetkisini aştığı ve Misak-ı Milli esaslarına aykırı olduğu ortaya çıkmış ve görevden alınmıştır. Bu anlaşma Bekir Sami Bey Anlaşması olarak adlandırılmıştır. Bu anlaşmanın İskenderun sancağı ile ilgili olan kısımları ise Sancak için özel bir idare sisteminin kurulmasını, Türkçe'nin Arapça ve Fransızca gibi Sancak'ta resmi dil olarak kabul edilmesini ve bölgedeki çatışmaların durdurulmasını kapsamaktadır. Anlaşma Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmemiştir. Ancak Fransa ile Türkiye arasında barışa giden yolda önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Ayrıntılar için bkz. Dağıstan ve Sofuoğlu, *age.*, s. 24-26. Ayrıca Büyük Millet Meclisi'nde İskenderun Sancağı'nın Suriye tarafına bırakılması Bekir Sami Bey Anlaşmasından itibaren yoğun bir gündem teşkil etmiştir. Meclis gizli oturumlarında konu ile ilgili pek çok konuşma ve itiraz yükselmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın "*Misak-ı Millimizde belirli bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle belirleyeceğimiz hat sınır hattı olacaktır.*" Sözü bu oturumlardan birinden söylenmiştir. Gerçekten de ilerleyen dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın dış politika kapsamındaki hamlelerinin hep bu minvalde yürüdüğü görülmektedir. Konu ile ilgili tartışmaların ayrıntıları için bkz. Ömer Dedeoğlu, **Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşımızın Zor Yıllarında Yaptığı Gizli Oturum Konuşmaları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 180-207.

⁶⁷⁸ Dağıstan ve Sofuoğlu, *age.*, s. 75.

⁶⁷⁹ Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti, Misak-ı ile uluslararası hukuka yeni bir sistem "Mandalar Sistemi" getirmiştir. Buna göre vesayet altına alınacak olan uluslar bulundukları gelişmişlik düzeyine, sahip oldukları ülkelerin ekonomik ve coğrafi durumlarına, uygar ülkelere uzak olup olmadıklarına göre "A, B, C" diye üç bölüme ayrılmış ve birbirlerinden farklı hükümlere tabi olmuşlardır. Buna göre A mandası, vesayet altında bulunmaları koşulu ile bağımsız birer ulus olarak tanımlanması kabul edilen Suriye, Lübnan, Filistin, Irak; B mandası halkı geri sayılan mandater devletin doğrudan ve bizzat yönetimi altına alınan Togo, Kamerun, Doğu Afrika Alman sömürgeleri; C mandası mandater devlet tarafından kendi ülkesinin bir parçası olarak kabul edilen Güneybatı Afrika, Samoa, Ekvatorun kuzey ve güneyindeki Alman sömürgeleri olmuştur. Ayrıntılar için bkz. Rifat Uçarol, *age.*, s. 632.

⁶⁸⁰ Yaşar Demir, *age.*, s. 110.

⁶⁸¹ *Age.*, s. 112.

Bu dönemde çeşitli baskılara uğrayan ve mevcut yönetimden memnun olmayan bir kısım Sancaklı Türkler başta Adana ve Mersin olmak üzere Türkiye'ye göç etmişlerdir.⁶⁸² Bunlar arasında Adana'ya yerleşenler 1923 yılında İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurarak resmi çevrelerden de yardım görerek faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁶⁸³ Nitekim Türkiye'nin bölge ile olan alakasının anlaşılması kapsamında Mustafa Kemal Atatürk'ün Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde yaptığı Adana gezisi esnasında ifade ettiği, “*Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz.*”⁶⁸⁴ sözü ileride Hatay meselesine yön verecek olması bakımından önem arz etmektedir.

Lozan Anlaşmasının imzalanmasından sonra genç Türkiye Cumhuriyeti yapısal değişiklikler ve yaklaşık olarak 10 yıl süren sürekli savaşın yaralarını sarmakla meşgul olmuş ve yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin yerleşmesi için acaba harcamıştır. Bu kapsamda “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” kaidesi gereği ilişkilerinde barışı esas alacak ve Lozan'da çözülemeyen sorunların üzerine yoğunlaşacaktır.⁶⁸⁵ Bu dönemde Suriye ve Sancak'taki Fransız mandası ise kurumsallaşma çabalarını artırmıştır. Dünya genel konjonktürüne hâkim olan barış havası içerisinde devam eden süreçte 1926 yılında Fransa ve Türkiye arasında “Dostluk ve İyi Komşuluk” anlaşması imzalanmış, 1930 yılına gelindiğinde ise Suriye sınırını tespit eden anlaşma yapılmıştır.⁶⁸⁶ Türkiye 1925-1930 yılları arasında dış politikada yalnızlık dönemi geçirmiş, Irak hududunun İngiltere lehine olacak biçimde Milletler Cemiyeti kararı ile kesinleşmesine tepki olarak 1925 yılında SSCB ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalayarak hem yalnızlıktan kurtulmuş hem de ortaya çıkan statüden rahatsızlığın tepkisini ortaya koymuştur.⁶⁸⁷

⁶⁸² Özellikle Ankara Anlaşması'ndan sonra bölgede Fransa'nın izlediği politikaların bunda etkisi oldukça yüksektir. Nitekim Fransa Adana bölgesindeki birliklerini geriye çekerken bölgedeki Ermenilerin çoğu ve Kuvayi Millîyeye aleyhtar kimseler İskenderun mıntikasına yerleştirilmiştir. Abdurrahman Melek, *age.*, s. 7. Ayrıca Fransız yönetimi Türklerin bölgedeki salt çoğunluğunu bozmak için birtakım önlemler almıştır. Öncelikle Sancak güneye doğru genişletilerek Türk nüfus Arap nüfus içinde eritmeye çalışılmış, Anadolu'dan kaçan anti Kemalistler de Sancak'a kabul edilmiştir. Sosyal yapıda yapılan bu değişiklikler ile bölgedeki cemaatler arasında tansiyon yükselmiş ve çatışmalar görülmüştür. Hamit Pehlivanlı vd., *age.*, s.36.

⁶⁸³ Hamit Pehlivanlı vd., *age.*, s. 38.

⁶⁸⁴ Tayfur Sökmen, *age.*, s. 70.

⁶⁸⁵ Temuçin Faik Ertan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018, s.209.

⁶⁸⁶ Dağıstan ve Sofuoğlu, *age.*, s. 36.

⁶⁸⁷ Serhan Ada, *age.*, s. 129.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkisi ile revizyonist devletlerin artan saldırgan tutumları ile 1930'lu yıllar hem dünya hem de Türkiye için yeni değişiklikler getirmiştir. Türkiye izlediği barışçıl politikalar ile 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne davet edilmiş ve üye olmuştur. İtalya'nın izlediği saldırgan ve genişlemeci politikalara karşı Milletler Cemiyeti'nde alınan tüm kararlara uymuş ve son olarak İtalya'nın On iki Adaları silahlandırması ile başlayan krizi fırsata çevirerek Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni yaparak Boğazlardaki hakimiyetini tam olarak sağlamıştır.⁶⁸⁸ Ayrıca civar ülkeler ile yakınlaşmış ve kendisine güvenlik halkaları oluşturacak paktlar oluşturmuştur.⁶⁸⁹

Fransa ise Suriye bölgesindeki manda rejiminden beklediği faydayı alamadığı gibi bölgede süreklilik arz eden isyan ve direniş hareketleri ile karşılaşmıştır. Fransız mandası süresince Suriye ekonomisi önemli bir durgunluk yaşamış, 1925 yılında başlayan Dürzi ayaklanması aralıklarla 1927 yılına kadar Fransa'yı meşgul etmiştir. Dürzi ayaklanması Suriye'de Fransız mandasının başarısızlığının en önemli kanıtlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. İki yıl süren ayaklanmalar sonunda Fransız tarafında 2500, Suriye tarafında ise 10.000 insan hayatını kaybetmiş ve başta Şam olmak üzere tüm Suriye büyük ölçüde harap olmuştur. 1930 yılından itibaren artan gösterilen ve Arap muhalefetine baskısı ile boğuşan Fransız manda sistemi 1935 yılında Fransa'da iktidarın değişmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni hükümetin dış işleri bakanınca Fransa-Suriye İttifak Anlaşması 9 Eylül 1936 tarihinde imzalanmıştır.⁶⁹⁰

4.3.2. Hatay'ın Anavatana Katılması Kapsamında Meselenin Çerçevesi

Hatay ya da Sancak sorunu Fransa'nın Suriye'deki manda yönetimini kaldırıp buraya bağımsızlık vermeyi öngören bir anlaşma yapmayı Suriye yönetimi ile kararlaştırmasıyla başlamıştır. Fransa'nın manda rejimini bırakma sebepleri olarak öncelikle Suriye genelinde Arap milliyetçilerinin başını çektiği bağımsızlık hareketlerinin ve bu çerçevede Suriye geneline yayılan genel asayiş ile ilgili problemlerin ortaya çıkması, aynı dönemde Mısır'da İngiltere'ye karşı olayların Suriye'deki Arap muhalefetine cesaretlendirmesi ve uluslararası ortamda 1936

⁶⁸⁸ Rıfat Uçarol, *age.*, s. 762-765.

⁶⁸⁹ Fahir Armaoğlu, *age.*, s.302-311.

⁶⁹⁰ Serhan Ada, *age.*, s. 107.

yılından itibaren görülen revizyonist gelişmelerin yarattığı güvenlik endişesi olarak değerlendirilebilir.⁶⁹¹

Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936 tarihinde imzalanan İttifak Anlaşması ile bu anlaşma neticesinde Sancak'ın durumunun ne olacağı sorusunu Türk kamuoyunda gündeme getirmiştir.⁶⁹² Sancak bölgesiyle ilgili gelişmelerden duyulan kuşku ilk kez 26 Eylül 1936 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından dile getirilmiştir. Türkiye'nin de Suriye'ye bağımsızlık verilmesinde yana olduğunu belirten Aras, Sancak'ta oturanların kendi işlerinin kendilerince yürütülmesine olanak sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Fransız temsilcisi ise Sancak'ın Suriye'nin bir parçası olduğu yolundaki tezlerini yinelemiş, ancak 1921 Anlaşması çerçevesinde görüşmeler yapılabileceğini belirtmiştir.⁶⁹³

Bu ortamda Türkiye 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya bir nota vererek Suriye ve Lübnan'a olduğu gibi İskenderun Sancağına da bağımsızlık verilmesini istemiştir. Nitekim Atatürk bu konuya verdiği önemi 1 Kasım 1936'da T.B.M.M.'nin yeni çalışma dönemi açılış konuşmasında şu şekilde belirtmiştir: *"Bu sırada milletimiz gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin geleceğidir. Bunun üzerine ciddiyet ve katıyetle durmaya mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur."*⁶⁹⁴

Atatürk'ün bu konuşmasından bir gün sonra Tayfur Sökmen'e; *"Bugünden itibaren davaya resmen el konu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır, cemiyetinizin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim altında yürütün, cemiyet merkezi yine İstanbul'da kalmak üzere Mersin, Dört Yol, Hassa, Kilis'te şube açın. Fakat denizden, karadan hatta dağdan Hatay'a gidip gelinmesi daha kolay olacağı için faaliyet merkeziniz Dört Yol şubeniz olsun. Bu şube açıldığı zaman Antakya'daki cemiyetin adı da değişerek Hatay*

⁶⁹¹ Serhan Ada, *age.*, s. 135-136.

⁶⁹² Sancak meselesi her ne kadar Fransız Suriye Anlaşması ile gündeme gelmiş olsa da bu tarihten önce Atatürk'ün gündemine girmiştir. Nitekim Atatürk bu ilgisini 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imza günü Türkiye'ye dönen Afet İnan'a "Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var." şeklinde ifade etmiştir. Ayrıntılar için **bkz.** Berna Türkdogan, **Anavatan Katılışının 60'ıncı Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.33.

⁶⁹³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), 3'üncü Kitap 2'nci Bölüm**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 173.

⁶⁹⁴ Rifat Uçarol, *age.* s. 770.

Egemenlik Cemiyeti adını alsın.” talimatını vermiştir. Yine Atatürk’ün emri ile Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Hatay Egemenlik Cemiyeti’nin Umumi Reisi, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer ise cemiyetin kâtibi umumisi olmuş, Tayfur Sökmen ise tüm şubelerin genel sözcüsü olarak görevlendirilmiştir.⁶⁹⁵

Türkiye’nin bölgeye olan ilgisinin yoğunlaştığı dönemde Fransız Suriye Anlaşması gereği Hatay’da 14 Kasım 1936 tarihinde seçimler yapılmıştır. Bu tarihlerde yapılması öngörülen seçimler yaklaştıkça Ankara’da seçim boykotuna katılımı arttırmak için propagandayı yaygınlaştırma görüşü yaygınlaşmıştır. Nitekim Abdurrahman Melek’in aktardığına göre Atatürk yakın çalışma arkadaşlarına “*Antakya, İskenderun için bana nutuk söylediniz, fakat ortada bir şey yok!*” diyerek bir an evvel harekete geçilmesi talimatını vermiş, bunun üzerine Hasan Rıza Soyak tarafından Abdurrahman Melek’e, “Dahiliye Vekili ile görüştüğünüzde etraflıca konuşarak size yapabilecekleri yardımın şeklini tespit edin. Evvela Suriye intihabına iştirak etmemek suretiyle baş kaldırma vaziyeti ihdas edin. Bundan sonra bakalım cereyan ne gösterir. Ona göre hareket ederiz.” şeklinde talimat verilmiştir. Ayrıca Dahiliye Vekili ile yaptığı görüşmede de: “*Git vaziyete hâkim ol, bizim mutemedimiz olarak icap eden şekilde hareket et. Bizimle daima muhaberede bulun, yazacakların ne olursa olsun şahsen bana yaz. Gece gündüz en seri vasıtayla beni bulacaktır.*” şeklinde talimat almıştır.⁶⁹⁶

Hatay’da bulunan Türkler Ankara’nın talimatı ile seçimlere katılmamışlardır. Seçimlere katılmamaları Fransız çevrelerinde rahatsızlık yaratmış ve Türk halkı zorla sandık başına götürmek için baskı uygulanmıştır. Buna rağmen katılım oldukça düşük olmuştur. İskenderun Sancağını Suriye’nin bir parçası olarak telakki edenlerin amacına hizmet eden bu seçimleri ve yapılan baskıları protesto etmek için Türkler, seçimler sonunda 2 Aralık 1936 tarihinde Antakya’da bir gösteri düzenlemiştir. Olaylı geçen gösterilerin ardından Fransız askerleri halka ateş açmış, iki kişi ölmüş 16 kişi de yaralanmıştır.⁶⁹⁷ Bu olayların sonucunda Antakya’da sıkıyönetim ilan edilmiş ve 35 Türk hapse atılmıştır.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ Tayfur Sökmen, *age.*, s. 95-96.

⁶⁹⁶ Abdurrahman Melek, *age.*, s. 31.

⁶⁹⁷ Hamit Pehlivanlı vd., *age.*, s. 63-64.

⁶⁹⁸ Türkiye’deki İnkılapları takip eden ve şapka giyen Türklere de Suriyeli Araplar tarafından baskı ve şiddet uygulanmıştır. 1921 yılından itibaren yeraltına çekilmiş olan bölgedeki teşkilatın yönlendirmesi ile özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren meydana gelen gelişmeler Hatay bölgesinde takip edilmiştir. Abdurrahman Melek hatıratında ifade ettiği şekli ile durum şu şekildedir: “*İskenderun, Kırıkhan ve Reyhanlı ile bazı köylerde teşkilatımız ve mutemedimiz oldu. Her şeyden*

Hatay'da meydana gelen hadiseler Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmış, Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin Aralık 1936'da olayları yerinde incelemek için görevlendirilmiştir. Erkin yaptığı incelemeler sırasında görüştüğü Fransız delegesi Durrieux'un Sancak olaylarının Dörtyol'dan yönlendirildiğini, başında da Tayfur Sökmen'in bulunduğunu söylediğini belirtmiştir.⁶⁹⁹ Erkin hazırladığı raporu Ankara'ya göndermiş ve gelen rapor üzerine Sancak'ın anavatana katılması kapsamında planlamalar güncellenmiştir.⁷⁰⁰

Atatürk bu raporun okunmasından sonra 1937 yılının ocak ayının ilk haftasında bir askerî harekât başlangıcı olarak yorumlanabilecek şekilde Konya'ya (o dönemde 2'nci Ordu Komutanlığı Karargahı'nın bulunduğu yer) ve oradan da Ulukışla'ya kadar bir seyahat yapmış ve Hatay meselesinin görüşüldüğü Bakanlar Kurulu toplantısına başkanlık etmiştir.⁷⁰¹

Bu dönemde Hatay'daki Türkler Hatay Halk Partisi'ni kurmuşlardır. Kaza ve nahiyelerde de Halkevlerini açarak seçimlere katılmama yönündeki çalışmalar hızlandırılmıştır. Hatay meselesi için Türkiye'de en üst düzeyde başlatılan hazırlık ve örgütlenme, Sancak'ta da yaygınlaştırılarak topyekûn mücadele için yerel hazırlıklar da tamamlanmıştır.⁷⁰²

Sancak Türklerinin direnişi ve Türk Hükümeti'nin kararlı tutumu karşısında Fransa sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini önermiştir. Bu kapsamda 14-15 Aralık

vaktinde haberdar olmak, kuvvetli propaganda ile istediğimiz meselelere istediğimiz istikameti vermek mümkün oluyordu. Tüccar, doktor, avukat gibi kıymetli elemanlardan başka, mecmua ve benzeri vasıtalarla her sınıf halk ve hatta köylüler ile daimî temas halindeydik..."

"...Teşkilatımız adsız, formalitesiz kuvvetli bir varlık olmuştu. Ancak anavatanla muhaberelerimiz, olduğu halde mesul gayrimesul salahiyyetli hiçbir kimse bize direktif vererek "şöyle hareket edin. Bunu yapın" demiyordu." Ayrıntılar için bkz. Abdurrahman Melek, age., s. 15-18. Bölgedeki Fransızlar gizli bir teşkilatlanmadan şüphelenseler de durumu netleştirememiştir. Bu kapsamda önemle üzerinde durulan konu bu teşkilatlanmanın Türkiye tarafından desteklenip desteklenmediğidir. Hamit Pehlivanlı vd., age., s.60.

⁶⁹⁹ Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin fahri başkanı olarak görev yapan Tayfur Sökmen, Antakya Şubesi ile yaptığı temas ve faaliyetler nedeniyle Fransızlar kendisinin Türkiye'de mebus olması ve Dörtyol'da faaliyet göstermesini protesto etmiştir. Buna istinaden Atatürk tarafından "mebus bizim değil, müstakildir" cevabı verilmiştir. Bu bağlamda Sökmen mebus seçildiğinde (3 sene önce) C.H.P. toplantısına alınmadığında Atatürk'e ilettiği şikayetine Atatürk'ün "Üzülmeyin Sökmen, Sancak davasında daha yakından çalışabilmeniz için müstakil mebus seçildiniz. Vakti gelince sebebini anlarsınız, sabırlı olup mesainize devam ediniz" şeklindeki telkinini bu andan sonra anladığını ifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Tayfur Sökmen, age., s. 98.

⁷⁰⁰ Hamit Pehlivanlı vd., age., s. 70.

⁷⁰¹ Abdurrahman Melek, age., s. 37. Atatürk'ün Ankara'ya dönüşünde Başbakan İnönü, Dış İşleri Bakanı Aras ve Genelkurmay Başkanı Çakmak Atatürk'ü karşılamıştır. Burada yapılan görüşmelerde Başbakan ve diğer yetkililerin Cumhurbaşkanı'nı Hatay'a yönelik bir askeri harekate girişmekten caydırdıkları basına açıklanmıştır. Serhan Ada, age., s. 156.

⁷⁰² Serhan Ada, age., s. 147.

1936 tarihindeki Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Sancak ele alınmıştır. Bu görüşmeler esnasında Fransa sorunun Milletler Cemiyeti ve Türkiye arasında çözülmesini savunurken Suriyeli delegeler Sancak'ın Suriye'den ayrılmaması için bildiri dağıtmıştır. Buna mukabil Sancak Türkleri adına da Abdurrahman Melek tarafından karşı bir bildiri yayınlanmış, İskenderun ve Antakya yöresinde yaşayan Türklerin bir "bağımsızlık savaşına" giriştikleri açıklanmıştır.⁷⁰³

Konsey sorunun çözümü için İsveç temsilcisi Sandler'i bir rapor hazırlamakla görevlendirmiş, ayrıca Sancak'a 3 kişilik bir gözlemci grubu göndermeyi kararlaştırmıştır. Neticede Hollanda, İsveç ve İsviçreli 3 kişilik gözlemci heyeti 31 Aralık 1936'da Hatay'da göreve başlamıştır.⁷⁰⁴ Bu kapsamda çalışmalar devam ederken Türkiye'nin kararlı politikası ve Atatürk'ün Ulukışla ziyareti sonuç vermiştir. Fransız Başbakanı Blum tarafından Hatay sorununun iki aşamalı bir çözüm ile ele alınması esasına dayanan mektubu 18 Ocak 1937 tarihinde Büyükelçi Suat Davaz'a gönderilmiştir. Birinci aşamada Fransa-Suriye Anlaşması yürürlüğe girinceye kadar uygulanacak geçici rejim, ikinci aşamada ise Sancak'ın kesin statüsünün belirlenmesi ("ayrı bir varlık" olması) olarak ifade edilmiştir.⁷⁰⁵

Bu gelişmelerden sonra 1937 ocak boyunca devam eden görüşmeler süresince Milletler Cemiyeti çerçevesinde soruna çözüm aranmıştır. Üzerinde anlaşmaya varılan hususlar 27 Ocak 1937 tarihinde Sandler Raporu şeklinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Bu raporda oluşturulacak statü ve hazırlanacak anayasaya göre Sancak Suriye sınırları içinde "ayrı varlık" olarak içişlerinde bağımsız, dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı olacak, Suriye Milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan Sancak'ın statüsünü bozacak kararlar almayacaktır. Suriye ile Sancak arasında bir gümrük ve para birliği olacak, ortak işler için özel memurlarla eşgüdüm sağlanacak, Sancak statüsü ve anayasasına uyulmasını Konsey adına denetlemek üzere Sancak'a Fransız uyruklu bir delege atanacak, Sancak'ın askeri gücü olmayacak, düzeni sağlamak üzere sadece polis ve jandarma bulunacaktır. Sancak'ın toprak bütünlüğü yapılacak bir Fransız-Türk anlaşması çerçevesinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin öğüt ve kararlarına saygılı olarak Fransa ve Türkiye tarafından sağlanacaktır. Türkiye'nin İskenderun limanından faydalanabilmesi için Sancak

⁷⁰³ Şerafettin Turan, *age.*, s. 174.

⁷⁰⁴ Hamit Pehlivanlı vd., *age.*, s. 77.

⁷⁰⁵ Serhan Ada, *age.*, s. 157-158.

statüsüne hükümler konulacak, Sancak'ta resmi dil Türkçe olacak, statü ve anayasa Milletler Cemiyeti Konseyi'nin onayı ile yürürlüğe girecek, Konsey'in Sancak ile ilgili kararları üçte iki çoğunlukla alınacaktır.⁷⁰⁶

Bu kapsamda Milletler Cemiyeti'nin kurduğu bir komisyon Cenevre'de üç aylık bir çalışmadan sonra Mayıs 1937'de Sancak Statüsünü ve Sancak Anayasası'nı hazırlamış, 29 Mayıs 1937'de de bu anayasa Milletler Cemiyetince kabul edilmiştir. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında, "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Anlaşma" imzalanmıştır.⁷⁰⁷

Milletler Cemiyeti'nin bu kararı neticesinde Suriye'den sert tepkiler gelmiştir. Suriye Meclisi 3 Haziran 1937 tarihinde bir bildiri yayınlarak Sancak'ın Suriye topraklarının ayrılmaz bir parçası saydıklarını, yapılan anlaşma ve belirlenen statüyü tanımadığını ilan etmiştir. Bununla birlikte Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği seçim komisyonunun yalnızca Fransız manda görevlilerine danışarak hazırladığı seçim yönetmeliği Aralık 1937'de Türkiye'nin itirazları ile yeniden düzenlenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Türkiye 1930 tarihli Türk Fransız Dostluk Anlaşmasını feshetmiş ve 14 Aralık 1937'de Atatürk'ün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, güney sınırlarında alınacak tedbirlerle ilgili bir kararnameyi kabul ederek hazırlıklara başlamıştır.⁷⁰⁸

Fransızların bölgede yapılacak seçimlere yönelik zorlaştırıcı politikalarının artması üzerine Hatay'ın kesin olarak anavatana katılmasını isteyen Atatürk ilerleyen hastalığına rağmen 20 Mayıs 1938 tarihinde Mersin'e, 24 Mayıs 1938 tarihinde de Adana'ya giderek askeri birlikleri denetlemiş ve askerî geçit törenini ayakta kabul etmiştir.⁷⁰⁹ Bu dönemde Hatay sınırında yaklaşık 30.000 Türk askeri bulunmaktadır. Bu kapsamda yapılmış olan güç gösterisi karşılığını bulmuş ve Fransa dünya genel güvenlik konjonktürünün gidişatından da etkilenerek Hatay'da uzlaşma kapsamında yumuşama politikası izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede Hatay valisi olarak Abdurrahman Melek 6 Haziran 1938 tarihinde atanmıştır.⁷¹⁰

⁷⁰⁶ Dağıstan ve Sofuoğlu, **age.**, s.61.

⁷⁰⁷ Rıfat Uçarol, **age.**, s. 771.

⁷⁰⁸ Hamit Pehlivanlı vd., **age.**, s. 86.

⁷⁰⁹ Rıfat Uçarol, **age.**, s. 771.

⁷¹⁰ Abdurrahman Melek'in Fransızların teklifini kabul etmesi başta Tayfur Sökmen olmak üzere Hatay Türklerinin ileri gelenleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ancak Hatay'daki Başkonsolosluğun "Abdurrahman Melek vazifeyi benim emrimle kabul etti." Demesinden sonra Türkler durumu

Fransızların yumuşaması ile taraflar arasında yeniden görüşmelere başlanmış ve 23 Haziran 1938 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz nezaretinde bir heyet İskenderun'a gitmiştir. Bir hafta süren görüşmeler neticesinde 3 Temmuz 1938 tarihinde bu kapsamda seçim güvenliği ve garantör devlet olma kapsamında Türk askerinin Hatay'da bulunması hakkında bir anlaşmaya varılmıştır.⁷¹¹ Ertesi gün yani 4 Temmuz 1938'de Hatay'a Kurmay Albay Ahmet Şükrü Kanatlı⁷¹² komutasında Türk askerleri girmiştir. Hatay meselesinde önemli bir dönüm noktası olan bu hadise Türk siyasi tarihi içinde önemli bir merhale olarak görülmüştür.⁷¹³

22 Temmuz 1938 tarihinde yeniden başlayan ikinci tur seçimlerinden sonra 2 Eylül'de yapılan ilk meclis toplantısında Abdülgani Türkmen Meclis Başkanlığına, Tayfur Sökmen Devlet Başkanlığına ve Abdurrahman Melek Başbakanlığa getirilmiştir.⁷¹⁴

İlerleyen süreçte uluslararası konjonktürün getirdiği güvensizlik ortamı neticesinde Fransa Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasına "kendi adına" rıza göstermiş, 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara'da imzalanan yeni bir anlaşma ile Hatay'daki Fransız kuvvetlerinin bir ay içerisinde boşaltması kararlaştırılmıştır. 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Meclisi oybirliği ile Türkiye'ye bağlanma kararı almış ve T.B.M.M.'nin 7 Temmuz 1939 tarihinde kabul ettiği bir yasa ile Hatay aynı adla Türkiye Cumhuriyeti topraklarındaki yerini almıştır.⁷¹⁵

4.3.3. Hatay'ın Anavatana Katılmasının Analiz Edilmesi

Hatay'ın anavatana katılma süreci değerlendirildiğinde 3 aşamada sürecin geliştiği görülmektedir. Buna ilk aşamada Mondros Mütarekesinden sonra başlayan yerel direniş ve Kuvayi Milliye kapsamında yürütülen faaliyetlerdir. Bu aşamada bölgedeki Türk direnişi Ankara hükümetinin verdiği destek ile takviye edilmiş ve Özdemiş Bey müfrezesi ile Fransızların ilerlemesi ve bölgede tam olarak hakimiyet kurması engellenmiştir. 1920 yılında son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dünya ve Türk

kabullenmiştir. Hamit Pehlivanlı vd., *age.*, s. 98. Konu ile ilgili tarafların görüşleri için bkz. Abdurrahman Melek, *age.*, s.49 ve Tayfur Sökmen, *age.*, s.102.

⁷¹¹ Şerafettin Turan, *age.*, s.177-178.

⁷¹² Albay Şükrü Kanatlı 1893'te İstanbul'da doğdu. 1912'de piyade teğmen olarak Harp Okulundan mezun oldu. 1924 yılında girdiği Harp Akademisini 1926 yılında bitirerek kurmay oldu. 1941'de Tuğgeneral, 1943'te Tümgeneral, 1946'da Korgeneral ve 1950'de Orgeneral oldu. 1951'de Kara Kuvvetleri Komutanı oldu. Görevde iken 1954 yılında vefat etti. Ayrıntılı bilgi için **bkz.** 39'uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu, **Hatay'ın Albay Paşası Ahmet Şükrü Kanatlı**, İskenderun, 2010.

⁷¹³ Hamit Pehlivanlı vd., *age.*, s. 103.

⁷¹⁴ Abdurrahman Melek, *age.*, s. 62.

⁷¹⁵ Şerafettin Turan, *age.*, s. 178.

kamuoyuna ilan ettiği Misak-ı Milli bu dönemin ve gelecek dönemin temel dokümanı olarak mücadele eden unsurlara ışık tutmuştur. Bu çerçevede örgütlenilmiş ve mücadele edilmiştir.⁷¹⁶

1921 yılında Fransa ile Ankara hükümetinin imzaladığı Ankara Anlaşması ile süreç ikinci aşamasına girmiştir. Bu dönemde Ankara hükümetinin Doğu ve Güney cephelerini kapatarak asıl tehlike arz eden Yunan ilerlemesine yönelik tedbirler aldığı, Mart 1921’den sonra Sovyetler Birliği ile imzalanan anlaşmadan sonra İtilaf Devletleri safında olan bir devlet ile anlaşma yaparak hem kendine karşı oluşturulan bloğu parçalamayı, hem de kuvvet tasarrufu sağlamayı planladığı değerlendirilmektedir. Ayrıca İtilaf Devletleri’nden biri ile yapılan anlaşma ile Ankara Hükümeti’nin Türk milletinin meşru temsilcisi olduğu ortaya çıkmış ve Sevr dayatmasının Türk milleti tarafından tanınmayacağı, bu anlaşmanın uygulanabilir olmadığı anlaşılmıştır.

Bu dönemde Sancak bölgesinde yürütölen faaliyetler yer altına çekilmiş ve düşük profille de olsa varlığını sürdürmüştür. 1921 ile 1936 yılları arasındaki bu dönemde Sancak’taki faaliyetler Türkiye’nin düşük profilli ama sürekli takibinde kalmıştır. Sancak bölgesinde yapılan örgütlenme ile “Yeni Mecmua” isminde bir dergi yayın yapmaya başlamıştır. Bu dergi ilk nüshalarında maksadını “maskelemek” için siyasi mevzulardan uzak durmuş ancak ilerleyen safhalarda Sancak’ın istiklalinin lehine, Suriye yönetimi aleyhine yazılar yazarak bölgedeki Türklerin sesi haline gelmiştir.⁷¹⁷

Lozan Anlaşması’nda 1921 Ankara Anlaşması kabul edilmiş ve tabiiyet değıştirme hakkı 1926 yılına kadar Sancak’ta yaşayan Türklere verilmiştir. İleride Hatay davasına sahip çıkma kararlılığında olan Türkiye bir taraftan Halep Konsolosluğu vasıtasıyla “terki tabiiyet” hususunda çeşitli düzenlemeler yapmış, diğör taraftan da bölgenin terk edilmemesi konusunda propaganda yaparak göçü büyük ölçüde durdurmuştur.⁷¹⁸

Ayrıca Ankara İtilafnamesi’nin uygulanması konusunda Fransa nezdinde girişimler yapan Türkiye, bizzat Atatürk’ün ilgi ve müdahalesi ile 1933 yılından itibaren 175 Sancak Türkü çocuğu getirterek burslu olarak okutmuş ve tekrar bölgeye dönmelerini sağlamıştır.⁷¹⁹ Yine aynı dönemde Sancak Türklerinin Adana, İstanbul ve bizzat

⁷¹⁶ Abdurrahman Melek, **age.**, s. 5.

⁷¹⁷ Abdurrahman Melek, **age.**, s. 15.

⁷¹⁸ Hamit Pehlivanlı vd., **age.**, s. 39.

⁷¹⁹ “Bu çocukların %90’ı başarılı olmuştur. Senatör, Mebus, Hâkim, Avukat, Savcı, Doktor, Öğretmen, Mühendis, Subay, Tüccar, İş Adamı olarak memlekete hizmet etmişlerdir.” Tayfur Sökmen, **age.**, s. 90.

İskenderun Sancağında teşkilatlı biçimde çalışmaları devlet tarafından teşvik edilmiş, 1935 seçimlerinde Tayfur Sökmen “Bağımsız” milletvekili olarak seçilerek ileride Sancak meselesine sahip çıkılmaya çalışılmıştır.⁷²⁰

Türkiye 1936 yılına kadar bölgeye olan örtülü destek ve kontrolünü devam ettirmiştir. Bunda Millî Mücadele ve Lozan sonrasında ortaya çıkan iç ve dış sorunların halledilmesi kapsamında gayret birliği oluşturmak maksadının güdüldüğü değerlendirilmektedir. Fransa ile mevcut sorunlara yenisinin eklenmemesi için özen gösterilmiş hatta Suriye ve Lübnan’a gönderilen Başkonsoloslara görev alanlarının içinde olmasına rağmen Sancak bölgesini ziyaret etmemeleri için talimat dahi verilmiştir.⁷²¹

Sancak’ta ise Millî Mücadele döneminden itibaren “*gözler ve gönüller Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’ya*”⁷²² tevcih edilmiştir. Bu kapsamda Sancak bölgesindeki Türklerin anavatan ile ilgi ve irtibatları Lozan sonrası dönemde de devam etmiş, Türkiye’deki inkılap hareketleri takip edilmiştir. Nitekim 1934 yılında Gaziantep valisinin Sancak’ı ziyareti esnasında bölge halkının yoğun ilgisi bunun en büyük göstergesidir. Ayrıca şapka hadisesi de Sancak Türklerinin anavatana ne kadar gönülden bağlı olduklarını gösterir vaziyettir.⁷²³

1936 yılından itibaren üçüncü safha başlamaktadır. Bu safhada bütün faaliyetler Türkiye ve Hatay’da kurulan “Hatay Egemenlik Cemiyeti” vasıtasıyla yürütülmüştür. Hatay’dan alınan bilgi ve raporlar Dörtyol’da toparlanmış ve Ankara’ya gönderilmiştir. Ankara’da yapılan durum değerlendirmeleri de bu minvalde emir ve talimatlar olarak aynı yolla Hatay’a gönderilmiştir. Ayrıca bu dönemde Hatay’da açılan Halkevleri marifetiyle halk örgütlenmiş ve milli davaya sahip çıkmıştır. Milletler Cemiyeti Komisyonları Hatay’da çalışmalarına başladığı zaman Fransız manda memurlarının Hatay’da Türklerin resmi bir temsilcisi veya kuruluşunun olmadığını ileri sürmeleri üzerine parti resmen tescil ettirilmiş ve Hatay sınırları içerisindeki adı Halk Partisi, Hatay dışındaki adı ise “Hatay Erkinlik Cemiyeti” olarak anılmıştır.⁷²⁴

⁷²⁰ Age., s. 91.

⁷²¹ Hamit Pehlivanlı vd., age., s. 40.

⁷²² Abdurrahman Melek, age., s. 8.

⁷²³ Abdurrahman Melek, age., s.19-22.

⁷²⁴ Hamit Pehlivanlı vd., age., s. 88.

1937 ve 1938 yılları diplomatik çalışmaların yanında Atatürk'ün askeri güç gösteri olarak tanımlanan gezi ve demeçleri ile de ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda askeri gücünde diplomatik faaliyetler ile başa baş biçimde yürütüldüğü, Hatay bölgesindeki direnişin bu minvalde Ankara'dan gelen talimatlar ile yürütüldüğü ayrıca Türkiye'deki basında gerekirse askeri müdahalenin de seçeneklerden biri olduğu dünya kamuoyuna yansıtılmıştır.

Bu dönemde Hatay işleri ile meşgul olan İçişleri Bakanlığının Sancak bölgesinde 1938 yılında yapılacak olan seçimleri kazanması için hükümete gönderdiği rapor bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu raporda Türkiye taraftarlarının ekonomik olarak desteklenerek güçlendirilmesi için Hatay'da İs Bankası'nın bir şube açması, Antakya, Reyhanlı gibi yerleşimlerde sağlık teşekküllerinin açılıp hizmet vermesi, Türkiye'de bulunan Hataylıların Hatay'a geri dönmelerini sağlayacak düzenlemelerin yapılması, Türkiye'den bölgeye gidecek memur ve aydınların seçimle ilgili bilgilendirilmesi gibi hususlar ifade edilmiştir.⁷²⁵

Ayrıca Türkiye ilk dış radyo yayını 8 Ocak 1937 tarihinde Hatay meselesi üzerinde yapmaya başlamıştır. Bu dönemde “Hatay'da Türklere Yapılan Mezalim” bir propaganda afişi haline getirilerek Mısır, Irak, Filistin, Hicaz ve Suriye'ye gönderilmesi sağlanmıştır.⁷²⁶

Türkiye'nin bölgede yaygın bir istihbarat ağına sahip olduğu ve bu istihbarat elemanlarının bölgedeki direniş ile sürekli biçimde bilgi paylaştığı, Ankara'nın yapacağı hamlelerde bu istihbarat verilerine dayandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Türk harekât tasarımı değerlendirildiğinde, başlangıçtan itibaren (1918) İskenderun ve havalisinin Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğu ve zaman içerisinde bölgenin yeniden anavatana katılmasının planlanmış olduğu görülmektedir. Nitekim bölge üzerindeki kontrol ve idare dönemin konjonktürüne uydurularak bazen yer altına çekilmiş bazen ise açıktan propaganda ve direnişe dönüştürülmüştür. Özellikle 1936 yılından sonraki faaliyetler açıktan icra edilmiş sorun çözülmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı sonrasında Locarno Dönemi'nde ve sonrasında “barışı bozan taraf olamama” gayretinin Türk tarafınca uygulandığı ancak 1930'lardan sonra

⁷²⁵ Sofuoğlu ve Dağıstan, *age.*, s. 72.

⁷²⁶ Hamit Pehlivanlı vd. *age.*, s. 91.

değişen dünya güvenlik konjonktürü çerçevesinde söylem ve eylemlerini sertleştirdiği tespit edilmiştir.

Bu bağlamda Türk **stratejik ağırlık merkezinin** Mustafa Kemal Atatürk olduğu değerlendirilmektedir. Atatürk'ün sarsılmaz bir irade ile daha 1918 yılında İskenderun bölgesinin İngiliz ve Fransız işgaline karşı çıkması, 1920 yılında Misak-ı Millîye esas olacak görüşlerinin bu çerçevede Meclis-i Mebusanda kabul edilmesi, 1921 Ankara Anlaşması ve sonrasındaki gelişmelerde konuyu ele alış biçimi ve Türk devletinin yetkili tüm aygıtlarını kapsamlı bir yaklaşım ile bu minvalde kullanması ve yönlendirmesi, konjonktüre uygun ama esastan uzaklaşmayan yaklaşımları benimsemesi bu kapsamda önem arz etmektedir.

Türk tarafının **operatif ağırlık merkezi** olarak Sancak bölgesinde daha 1918 tarihlerinden itibaren teşkilatlandığı yerel direniş ve örgütlenme ile Türk Ordusunun Hatay sınırındaki yığınağıdır. Bu çerçevede 1921 yılına kadar sürdürülen silahlı mücadele bu tarihte Ankara Anlaşmasının yapılması ile yer altına çekilmiş sürecin sonuna kadar Ankara'nın talimatları ile harekete geçmiştir. Özellikle 1937 yılından itibaren Türk Ordusunun Hatay sınırında yaptığı yığınaklanma ile operatif ağırlık merkezinin Türk Ordusu ve Hatay bölgesindeki örgütlenme olarak ortaya çıktığı görülmüştür.

Bu kapsamda Türk tarafının kritik kabiliyetleri olarak ön plana çıkan hususlar MAH ve yerel örgütlenme marifetiyle sürekli bilgi akışının sağlanması ve talimat ve emirlerin aynı süratle ilgililerine ulaştırılması ön plana çıkmaktadır. Bağlamda Türk tarafının kritik ihtiyaçları olarak bölgedeki halk desteğinin sürdürülebilir seviyede olması ve cari olarak gelişen durumların süratle Ankara'ya değerlendirilmek ve talimatlandırılmak üzere aktarılması olarak değerlendirilebilir.

Türk tarafının kritik hassasiyeti ise, Locarno Dönemi'nden itibaren devleti "saldırgan ve revizyonist devlet durumuna düşüren politikalardan" kaçınmak gerekliliğinin olmasıdır. Nitekim bu konu özellikle 1930'lu yıllarda Alman, İtalyan ve Japon revizyonizmi ile sarsılan dünya dengelerinde önem kazanan Ortadoğu'da istikrarlı ve barış taraftarı olarak Türkiye'nin ön plana çıkmasını sağlamış ve gelecek olan savaş için Avrupa devletlerinin nezdinde "en azından tarafsızlığının sağlanması gereken bir devlet" statüsünü Türkiye'ye kazandırmıştır.

Fransız tarafına gelindiğinde **stratejik ağırlık merkezinin**, Milletler Cemiyeti üzerindeki etkisi ve sömürgeci devlet olarak Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri olması sebebiyle “Fransız siyasi ve diplomatik gücünün” olduğu değerlendirilmektedir. Fransa Locarno Döneminde bu gücünü muhtemel bir Alman tehdidine karşı ittifak anlaşmaları yaparak kullanmış ancak “1929 Büyük Buhran” sebebiyle zayıflayan ekonomisi ile paralel olarak diplomatik ve siyasi otoritesi hem kendi kamuoyunda hem de dünya kamuoyunda zayıflamıştır.

Fransa'nın operatif ağırlık merkezinin ise Suriye'de tesis ettiği “Manda” idaresi olduğu değerlendirilmektedir. Benzer şekilde Locarno Dönemi sonunda dünya siyasi gelişmelerinden de etkilenen bölge üzerindeki hakimiyeti siyasi, ekonomik ve diplomatik gücünün erimeye başlaması ile zayıflamıştır. Bu bağlamda diplomatik ve siyasi otoritesi her ne kadar zayıflamış olsa da bölgedeki manda idaresini sürdürebilmiş ve bu husus Fransa'nın kritik kabiliyeti olarak tespit edilmiştir. Bu kabiliyeti ile bağlantılı olarak kritik ihtiyaçları çerçevesinde bölgede sürdürülebilir bir halk desteğinin sağlanması ön plana çıkmıştır. 1925 yılında Lübnan'da başlayan Dürzi isyanının Suriye geneline yayılması ile bu durumu devam ettirememiştir. Bölgeye kapsamlı bir askeri operasyon yaparak tam bir hakimiyet sağlaması ise mevcut ekonomik zorlukları ve Türk ordusunun Hatay sınırına 20.000 ile 30.000 arasındaki bir kuvvetle yığınak yapmış olması tahdit etmiştir. Bu bağlamda Fransa'nın istismar edilebilir kritik hassasiyeti olarak yaklaşan dünya savaşı öncesinde Almanya'ya karşı kuvvetlerini bölmeme ihtiyacı ve farklı cephelere kuvvetlerini dağıtmama stratejisi olarak tespit edilmiştir.

Mesele “Hibrit Savaş” çerçevesinden değerlendirildiğinde Türk Harekât tasarımı ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda Mustafa Kemal Atatürk tarafından daha 1918 yılından itibaren öngörülen Hatay'ın anavatana katılması Türk İstiklal Harbi, Lozan Barış Anlaşması ve sonrasındaki merhaleler içerisinde tasarlanmış ve uygulanmıştır. Sancak'a yönelik yapılan tüm anlaşmalarda bu tasarımın izleri mevcut olup, Tayfur Sökmen'in daha 1935 yılında “bağımsız milletvekili” olarak seçilmesi ve Sancak işlerine memur edilmesi bunun en önemli kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Sancak bölgesinde başlangıçta Kuvayi Milliye olarak teşkilatlandırılan yerel direniş ilerleyen safhalarda İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hatay Egemenlik Cemiyeti ve Halkevleri çerçevesinde Türkiye'nin doğrudan desteği ve yönlendirmesi ile çalışmıştır.

1937 ve 1938 yıllarında Atatürk'ün gezileri ile başlayan askeri hareketlilik bölgede askeri güç gösterisi olarak nitelendirilmiş ve Türk basınında meselenin askeri kuvvet kullanarak çözülmesi ile ilgili kamuoyu oluşturulmuştur. Aynı dönemde hem Hatay bölgesinde hem de Türkiye'de Hatay meselesinde Türk tezleri güçlü biçimde savunulmuş, propaganda afişleri ve radyo yayınları ile bu süreç ve faaliyetler pekiştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Türk Devleti'nin uyguladığı diplomatik, askeri ve ekonomik politikalar, bilgi harekâtı, psikolojik harekât ve propaganda ile takviye edilmiş Sancak bölgesi ve Türkiye bir bütün olarak hareket etmiştir. Bu çerçevede Hatay'ın anavatanına katılması, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler kurucu anlaşması ile savaşın yasaklanmasından yıllar önce savaşa varmayan ve devlet fonksiyonlarının tamamının kapsamlı bir yaklaşım çerçevesinde kullanılarak siyasi maksadın elde edilmesine örnek teşkil edecek bir vakadır. Tüm yönleriyle zamanın çok ötesinde bir lider olan Mustafa Kemal Atatürk'ün bir eseri olarak tarihe geçmiştir.

SONUÇ

Çalışmada öncelikle “Hibrit Savaş” kavramının ne ifade ettiğini irdelemek, tarihsel süreç içerisinde ve özellikle Türk tarihinde meydana gelen savaş ve olaylarla bağlantı kurarak benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya çıkarılmasını sağlamak maksadı güdülmüştür. Bu kapsamda öncelikle günümüz batılı akademisyenlerinin ve askerî çevrelerinin “hibrit savaşı” nasıl tanımladıkları değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ABD, AB ve NATO çevrelerinde sıkça üzerinde çalışmalar yapılan, eleştirilen tanımlanmaya ve kavramsallaştırılmaya çalışılan “Hibrit Savaş” fenomeni, Türk akademik literatürüne katkı sağlamak maksadıyla irdelenmiştir. Literatürde mevcut çalışma ve tanımlamaların analizi ile başlayan çalışmanın örnek olay incelemeleri 1908 ve 1939 yılları arasında meydana gelen ve Türk tarihi için dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek savaş, muharebe ve olayların analizinin yapılması ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle “Hibrit Savaş” terimini literatürde yaygınlaşmasını sağlayan iki olay analiz edilmiştir.

Bunlardan ilki İkinci Lübnan Savaşı, diğeri ise 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhakıdır. Bu iki farklı olayın “Hibrit Savaş” kavramının evrilmesine ve NATO, ABD, AB güvenlik literatüründe kavramın yoğun biçimde tartışılmaya başlamasında dönüm noktası olduğu tespit edilmiştir. Analiz yapılırken “hibrit” etiketinden bağımsız olarak, çatışma bölgelerinin tarihsel süreç içerisindeki sosyolojik, siyasi ve ekonomik değişimler değerlendirilmiş, taraflar açısından ve muharebe açısından önem arz eden hususlar ile tarafların harekât tasarımları ve uyguladığı yöntemler “muharebe analizi” yöntemi ile tahlil edilmiş, öncelikle “Ne zaman, nerede, neden, nasıl oldu?” sorularına cevap aranmıştır.

Bu bağlamda 2014 öncesi literatürde “hibrit savaş” ve “hibrit tehdit” terimlerine atfedilen anlamlar ve oluşturduğu atmosfer incelendiğinde; devlet dışı aktörlerin ön planda olduğu ve bunların kullandığı silah, yöntem ve modellemelerin, Hizbullah özelinde değerlendirildiğinde, tanksavar yeteneklerinin artması, gemi-savar füze kullanması, İsrail şehirlerine yaptığı füze saldırıları ve benzer imkanların o tarihe kadar kullanılan gayri nizami savaş konseptlerine sokulamaması neticesinde “hibrit aktörün” gücünün aşırı abartılmasına ve terimin cereyan eden olayların üzerinde bambaşka bir anlamda kullanılmaya başlanmasına sebep verdiği tespit edilmiştir.

2014 yılında Kırım'ın ilhakında Rusya'nın geleneksel çatışma yöntemlerinin aksine zayıfsız ve çatışmasız olarak kabul edilebilecek yöntemleri uygulaması, siber savaş ekonomik ve siyasi yaptırımları Ukrayna üzerinde kullanması ile NATO ve ABD'nin geleneksel savaş eşiği olarak değerlendirdiği faaliyetlerin altında kalan hareketleri ile mücadeleyi vermesi, Batı'daki güvenlik algılarını olduğu kadar, askerî literatürü “hibrit savaş” kavramını da etkilediği görülmüştür.

2014 sonrası dönemde öne çıkan hususların, vekil kuvvetlerin kullanılması, harekât ortamının fiziksel boyutlarının dışındaki boyutlarında mücadeleye dahil olması, siber uzayın ve siber güvenliğin artan önemi, sosyolojik ve kültürel birliğin ön plana çıkması, askerî gücün siyasi ve politik güç ile senkronize olarak, her vaka için farklı oranlarda kullanılmasının öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan bu “yeni nesil savaşların” anlaşılabilmesi için çalışmaların da ABD, NATO ve AB çerçevesinde arttığı görülmüştür. NATO kapsamında 2014 Galler Zirvesi ile “Rus Hibrit Savaş Yöntemlerine” karşı çok yüksek hazırlık seviyesinde birlikler teşkil ederek askerî çözümler üretme gayreti tespit edilmiştir.

Avrupa Birliği çerçevesinde ise stratejik iletişim, bilgi savaşı, siber güvenlik gibi konular ön planda incelenirken milli güç unsurları özelinde değerlendirmeler yapılmıştır. Kavramsal olarak yapılması planlanan faaliyetlerde yol gösterici olması bakımından önemli olarak görülen tanımlama, her organizasyon ve yapı tarafından farklı ifade edilerek terim birliği sağlanamaması sonucunu beraberinde getirdiği görülmüştür.

NATO, AB ve ABD eksenli yeni kavramsallaştırma çalışmalarında “hibrit savaşın”, başat aktörler yine devletler olarak karşımıza çıkmakta ve bu devletlerin revizyonist politikalarını jeopolitik ekseninde, tarihsel önermeler ışığında, durumsal olarak, milli güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının senkronize biçimde kullanarak, uluslararası kamuoyunda belirsizlik yaratıp ilan edilmiş kuralların etrafından dolaşarak uyguladıkları çatışma modellemesi olarak değerlendirildiği gözlenmiştir.

Bu iki örneklem üzerinde yapılan muharebe analizleri ile tespit edilen kritik hususlar tarihsel örneklemelerin analizi için temel teşkil edecek biçimde sıralanmış ve “hibrit savaş” kapsamında değerlendirmelerinde esas kabul edilmiştir. Buna göre her iki örneklemde tespit edilen genel hususlar şu şekilde ortaya çıkmıştır;

1. Savaşların olduğu gibi “hibrit savaşların da” aktörleri devletlerdir,
2. Yoğun propaganda, bilgi harekâtı ve teknolojinin imkân sağladığı “algı yönetimi” aygıtları kullanılmaktadır,
3. Vekil kuvvet kullanımı devletlere inkâr edebilme veya mevcut anlaşma ve kısıtlamaların etrafından dolaşabilme imkânı sağlamaktadır. Vekil kuvvetlere sağlanan askeri, ekonomik imkanlar çatışma yelpazesini değiştirebilmekte, bu çerçevede vekil kuvvetlerce konvansiyonel silah sistemlerinin ve muhabere vasıtalarının kullanımı görülebilmektedir. Bu durumun da vekil kuvvetlerin birlik kompozisyonlarını etkileyebildiği, uyguladıkları taktik ve yöntemleri mevcut yetenekleri ile orantılı olarak kullanabilmelerini sağladığı görülmüştür.

Bu bağlamda tarihsel örneklemelerde “hibrit” etiketi için yapılan değerlendirmede;

1. Öncelikle muharip aktörün harekât tasarımı değerlendirilmiş,
2. Konvansiyonel yetenek kazandırılmış veya kazandırılmamış vekil kuvvet varlığı ve kullanımı sorgulanmış,
3. Yapılan harekât tasarımı çerçevesinde kuvvet kompozisyonu ve kuvvet kullanma yöntemleri incelenmiş,
4. Bilgi harekâtı, psikolojik harekât, kamuoyu oluşturma gibi dönemin ruhuna uygun olarak uygulanması ve muhtelif faydalar elde edilecek harekât nevelerinin aynı harekât alanında koordineli veya bağımsız olarak kullanılarak güvenlik ortamının şekillendirilmesi değerlendirilmiş ve tahvil edilerek analizler yapılmıştır.

Yukarıda ifade edilen bulguların tarihsel örneklemelere tahvil edilmesi sonucunda tespit edilen hususları sırası ile ifade edilmesi gerekirse, Trablusgarp Savaşı esnasında Türk ordusu tarafından uygulanan yöntem ve tekniklerin, hareketin tasarımının ve kuvvet kullanma usullerinin, yerli kabilelerin teşkilatlandırılıp eğitilmesine ve propaganda savaşlarına kadar pek çok hususun dönemin imkanları dairesinde meydana geldiği görülmüştür.

Batı Trakya kapsamda oluşturulan “gönüllü” müfrezenin icraatları, Osmanlı Devleti’nden bağımsız olarak harekât icra eden bir topluluğun faaliyetleri olarak dışa vurulmuştur. Harekatın başlangıçtan itibaren bu çerçevede tasarlandığı tespit edilmiş ve Osmanlı Devlet yetkilileri ve harekâtı icra edenler tarafından karşılıklı inkâr hamlesini içinde barındırdığı gözlenmiştir. Bölgede bulunan düşman kuvvetlerinin etkisiz hale getirilmesi ve hudut emniyetinin derhal sağlanarak, yerli halktan teşkil

edilen birliklerin bu maksatla kullanılması aynı harekât alanında ve eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bölgeye müdahale eden müfrezenin gönderdiği tüm mesajlarda bölgedeki mezalim ön plana çıkarılmış, temel argüman olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda başarılı bir kamu diplomasisi ve propaganda sürecinin yönetildiği tespit edilmiştir.

Sina-Filistin cephesinde meydana gelen muharebelerde Allenby komutasındaki İngiliz Seferi Kuvvetleri ve “Kuzey Arap Ordusu”, gelişen ve değişen şartlar gereği olarak Sykes-Picot Anlaşmasını boşa çıkaracak hamleler ile muharebeyi tamamladığı, Sykes-Picot Anlaşması’na göre Fransızlara bırakılması gereken bölgelerin yerel Araplar tarafından ele geçirilmiş olarak gösterilmeye çalışıldığı, Sykes-Picot Anlaşması’nın etrafından dolaşılmaya çalışıldığı görülmüştür. İngilizlerin Suriye bölgesinin İngiliz askeri danışmaları vasıtasıyla yönlendirilen Araplar tarafından ele geçirilmesini tasarladığı, bu kapsamda Akabe’nin ele geçirilmesinden itibaren bu minvaldeki faaliyetleri yürüterek, Faysal liderliğinde toplanan Araplara esir olarak ele geçen Arap kökenli Osmanlı subaylarından devşirebildikleri ile eğitim verdiği, teşkil edilen “Kuzey Arap Ordusunu” teçhiz ettiği ve kendi ileri harekâtı ile ikinci safhadan itibaren aktif olarak kullandığı tespit edilmiştir. İngiliz ekonomisinin gücü nispetinde bilgi harekâtı, propaganda ve psikolojik hareketin bütün unsurlarının bölgedeki harekât neticelenene kadar sürekli olarak kullanıldığı, isyanın oluşumundan muharebelerin sonuna kadar hem kendi kamuoyunu hem de dünya kamuoyunun şekillendirildiği, İngiliz siyasi karar alıcılar ile askeri karar alıcıların uyumlu olması ve gereken kaynakların doğru zaman ve yerde kullanılması için bütünleştirici etkinin İngiliz istihbaratı tarafından sağlandığı tespit edilmiştir.

“Kafkas İslam Ordusunun” kuruluşundan itibaren Bakü ve Dağıstan hareketlerinin “Azerbaycan ve Dağıstan gönüllüleri” tarafından yapıldığı, bölgede asayiş ve emniyetin sağlanması için Türk birliklerinin gönderildiği ve bunun karşılıklı anlaşmalara dayandırıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki müttefiki olan Almanya’nın bölgeye harekât icra edilmesine karşı duruşu ve Brest-Litovsk Anlaşması gereği bölgede ileri hareketin durdurulması argümanının boşa çıktığı, Azerbaycan ve Dağıstan hükümetlerinin Osmanlı Devleti’nce tanınması ve karşılıklı savunma ve iş birliği anlaşmalarının yapılmasının Kafkas İslam Ordusu’nun ileri harekâtı için zemini oluşturduğu ve bu kapsamda harekâtını icra ettiği tespit edilmiştir. Bölgeden toplanan milis kuvvetler gerektiğinde

konvansiyonel ordu birliklerinin zayıflığının karşılanması amacıyla bu birliklerin içerisinde kullanılırken çoğunlukla milis teşkilatında ve konvansiyonel ordu birlikleri ile harekât icra ettiği, yöre halkının desteğinin sağlanması için propaganda, kamu diplomasisi ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin yoğun olarak icra edildiği, bu kapsamda harekât bölgesinin şekillendirilmesinin ve halk desteğinin sürdürülebilir olmasının hedeflendiği tespit edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk tarafından daha 1918 yılından itibaren “öngörülen” Hatay’ın anavataana katılmasının, Türk İstiklal Harbi, Lozan Barış Anlaşması ve sonrasındaki merhaleler içerisinde tasarlanıp uygulandığı görülmüştür. Sancak’a yönelik yapılan tüm anlaşmalarda bu tasarımın izleri tespit edilmiş olup, Tayfur Sökmen’in daha 1935 yılında “bağımsız milletvekili” olarak seçilmesi ve Sancak işlerine memur edilmesi bunun en önemli kanıtı olarak görülmüştür. Sancak bölgesinde başlangıçta Kuvayi Milliye olarak teşkilatlandırılan yerel direnişin ilerleyen yıllarda İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Hatay Egemenlik Cemiyeti ve Halkevleri çerçevesinde Türkiye’nin doğrudan desteği ve yönlendirmesi ile çalıştığı ve Türkiye’nin bölgedeki gönüllüleri olarak görev yaptıkları görülmüştür. 1937 ve 1938 yıllarında Atatürk’ün gezileri ile başlayan askeri hareketliliğin bölgede dünya basınında ve özellikle Fransa’da askeri güç gösterisi olarak nitelendirildiği ve Türk basınında meselenin askeri kuvvet kullanarak çözülmesi ile ilgili kamuoyu oluşturulduğu, aynı dönemde hem Hatay bölgesinde hem de Türkiye’de Hatay meselesinde Türk tezlerinin güçlü biçimde savunulduğu, propaganda afişleri ve radyo yayınları ile bu süreç ve faaliyetler pekiştirildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde Türk Devleti’nin uyguladığı diplomatik, askeri ve ekonomik politikaların, bilgi harekâtı, psikolojik harekât ve propaganda ile takviye edildiği, Sancak bölgesi ve Türkiye bir bütün olarak hareket edildiği görülmüştür. Hatay’ın anavataana katılmasının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler kurucu anlaşması ile savaşın yasaklanmasından yıllar önce savaşa varmayan ve devlet fonksiyonlarının tamamının kapsamlı bir yaklaşım çerçevesinde kullanılarak siyasi maksadın elde edilmesine örnek teşkil edecek ve Türk tarihinde ayrı bir yer kaplayan bir vaka olarak tüm yönleriyle zamanın çok ötesinde bir lider olan Mustafa Kemal Atatürk’ün eseri olduğu değerlendirilmektedir.

Örnek olay incelemeleri ve tarihsel vakaların analizi neticesinde elde edilen bulgular ışığında değerlendirme yapıldığında günümüzde “hibrit savaş” olarak

nitelenen kavramın, bu kavramın oluşmasına etki eden yöntem ve uygulamaların tarihsel süreçte karşılığının olduğu, kavramsallaştırılmasa dahi harekât tasarımlarında bu etkilerin planlandığı, süreç içerisinde bulunulan bölgenin coğrafi, sosyoekonomik, sosyopsikolojik özellikleri ve tarihsel gerçeklikleri çerçevesinde karakter değiştirebildiği tespit edilmiştir.

“Hibrit savaş”, kavramı ile zaten var olan bir mücadele yöntemlerini silah yeteneklerinin artırılması ile farklı boyutlara varmış bambaşka bir savaş türü olarak ifade edilmesi, terim birliği sağlanamamış ve kavramsallaştırılamamış bir “hibrit savaş” fenomeni ile askerî literatürü baş başa bıraktığı görülmüştür. Mesele bu bağlamda değerlendirildiğinde “hibrit” sıfatının herhangi bir çatışma, savaş veya mücadeleye etiketlenmesinin askerlik bilimine yeni bir katkısının olmayacağı değerlendirilmektedir. Kapsamlı bir teori ile desteklenmediği sürece mevcut tanımlar sadece kullanılan yöntemleri çerçevelemekte, gerilla harbi uygulayan devlet dışı bir aktörün savaşma kabiliyetlerin artmış hali veya milli güç unsurlarını birbirleri ile iyi senkronize kullanabilen bir devlet aktörünün uyguladığı yöntemleri tanımlamanın ötesine geçememektedir.

Savaş tarihinin hemen her döneminde stratejiyi oluşturma ve uygulama bağlamında benzer durumlar tezahür etmiştir. Ancak gelişen teknoloji ve iletişim sürati ile pek çok bilgi, tecrübe ve yetenek hızla paylaşılabilmektedir. Bu kapsamda yeni teknolojik imkanların konvansiyonel veya düzensiz harekât neylerini uygulayanlar için önerdiği yeniliklerin bu bağlamda yadsınması da benzer biçimde hatalı olacaktır. Stratejinin oluşumunda eldeki kaynaklar ve izlenecek yol, planlayıcılara istenen son duruma ulaşmayı kolaylaştıracak biçimde tasarlanmalıdır. Sunulan imkanların ve yeteneklerin doktrinlerin içinde kaybolması veya ideolojik olarak terk edilmesinin, planlayıcılara başarısızlık vaat etme ihtimali oldukça yüksek olacaktır.

Yeni bir tür savaş tanımlamasına neden ihtiyaç duyulduğu ise ABD’nin Atlantik ötesinden dünyayı nasıl algıladığı ile alakalı görünmektedir. ABD askerî ve güvenlik yazınında kavramların ve terimlerin rasyonel olmasa dahi mevcut ve gelecek projeksiyonlarında kullanılmak üzere üretilmesi ve sunulması, kendi iç dinamikleri ve karar alma mekanizmalarının çalışma sistematığı ile alakalı olduğu kadar, 1991’den itibaren kurmuş olduğu hegemonyanın zihinsel anlamda sürdürülebilmesi için gerekli bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Hibrit savaş gibi başına “sıfat” almış savaş tanımları, genellikle mevcut güvenlik parametrelerinin açıklayamadığı olguları tanımlamak için kullanılmaktadır. Gelişen teknoloji ve silah sistemleri, küresel iletişim ağlarının bilgiyi anlık olarak iletebilme yeteneği ile birleştiğinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan “dünya düzenindeki” algı ve olguların değişim sürati modern savaş biçimlerini de etkilemektedir. Bu kapsamda hasma irademizi kabul ettirmek, düşman silahlı kuvvetlerini etkisiz hale getirmek ve benzeri maksatlarla icra edilen askeri hareketin da maksat, yöntem ve hedeflerinin değişeceği açıktır. Ancak nihai kertede zamandan ve mekândan bağımsız olan hükümet-ordu- halk üçlemesi çerçevesinde şekilleneceği değerlendirilmektedir. Ayrıca devletler arası iletişim kanallarının açık tutulmasındaki ve “sıfatlı” savaşların da uluslararası hukuk kapsamında tanımlanması veya kategorik olarak belirlenmesindeki güçlükler ile revizyonist politikalar izleyen devletlerin uyguladıkları yöntemlerin Clausewitz’in de öngördüğü biçimde “bukalemun” gibi değişim göstereceği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda günümüzde dünya genelinde ve kendi coğrafyamızda meydana gelen çatışmalarında bu perspektiften değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Günümüz konjonktüründe revizyonist politikalar izleyen devletlerin ve müesses nizamı temsil eden devletlerin birbirlerine karşı doğrudan uygulamaktan imtina ettiği politikaları vekil kuvvetler marifeti ile uygulamaya gayret edeceği değerlendirilmektedir. Strateji oluşturma temeli olan hedef-imbân ve yöntemlerin karşılıklı gerginliğin mahiyeti, coğrafya, sosyoloji ve ekonomi gibi farklı parametrelerle çeşitleneceği, bu minvalde de çatışmaların şekilleneceği değerlendirilmektedir. Bu kimi zaman marjinal bir örgüt olarak karşımıza çıkabilecekken, kimi zaman da bir devletin bir başka devletin “vekil kuvveti” olarak farklı bir devlet aktörüne karşı çatışma yelpazesindeki yetenekleri ölçüsünde mücadelesi olarak karşımıza çıkabilir.

Son tahlilde, insanoğlu soyut kavramlarla düşünür ve kavramları somutlaştıran eylemleri tanımlar. Bu kapsamda devletlerde politikalarını üretirken kavramlara terimlere ihtiyaç duyar. Kavramlar üretildiği yerde değerlidir. Kavramlar ve terimler mevcut olan ile değişimin arasındaki bağlantıyı anlamakta faydalıdır. Kavramları kavramı üretenden ödünç olarak alıp kullanmak veya kavramı olduğu gibi inkâr etmek birbirine zıt iki yaklaşımı temsil etmekle birlikte, uygun bir hal tarzı olmamalıdır. Asıl olan kavramın hangi kültürde hangi şartlar altında hangi bakış açısıyla oluşturulduğu ve ne maksatla kullanıldığının anlaşılmasıdır. Bu kapsamda başına sıfat almış

tanımlamalar ile süregelen çatışmaların tanımlanmasından ziyade genel stratejinin içinde bulunan konjonktürel dönem çerçevesinde kıymetlendirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmektedir. Böylece “ithal” edilmiş kavramlar ile meselelerin çerçevelenmesinin önüne geçilebileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

Allied Joint Publication 3.10.1 (A), 2007.

Department of Defense, United States of America, “Irregular Warfare (IW) Joint Operating Concept (JOC) Version 1.0”. Assessment Version 1., sayı September (2007): 100.

State of Israel, “Press Release: Interim Summary of Findings of Winograd Report”, 2006, 1–10.

Department of the Army (USA), TC 7-100. “Hybrid Threat”, 2010.

US Army Asymmetric Warfare Group, “Russian New Generation Warfare Handbook”, sayı 1 (2016): 68.

Usd, P. “DoD Directive 3000.07, December 1, 2008”, sayı 3000 (2008): 1–12.

2. Süreli Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, 1989, 38.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, 125.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, 126.

3. Kitaplar

ADA, Serhan, **Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, 1918-1939**, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2020.

AKAD, Mehmet Tanju, **Tarihten Bugüne Gayri Nizami Savaş**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015.

AKYILDIZ, Ali ve Kurşun, Zekeriya, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

AMOS Harel, AVÍ Issacharoff. **34 Days Israel, Hezbollah, And The War In Lebanon**. First edit. Palgrave Macmillan, 2008.

ANTHONY H., Cordesman, Sullivan Geroge, ve Sullivan William D. **Lessons of the 2006 İsraili-Hezbollah War**. The Center For Strategic And International Studies Press, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Zabit ve Kumandan ile Hasbihal**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Cilt 1**, Remzi Kitabevi, 1999.

———. **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Cilt 3**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

AYDINLI, Ahmet. *Batı Trakya Faciasının İç Yüzü*, Akın Yayınları, İstanbul, 1971.

AYDOĞAN, Erdal. **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyete**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

BAR, Shmuel, **Lebanese Hizballah -- Political , Ideological and Organizational Highlights**, 2006.

BARR, James. **Kırmızı Çizgi, Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş, Cilt 2,3,4** Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1997

BAYKURT, Cami, **Trablusgarp'tan Sahra-yı Kebir'e Doğru**, Sadeleştiren: Yüksel Kanar, Özgü Yayınları, İstanbul 2011.

BAYUR, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:2,3** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

BEEHLER, Commodore W. H., **1911- 1912 Türk-İtalyan Savaşı, Trablusgarp Savaşının Tarihi (29 Eylül 1911- 18 Ekim 1912)**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014

BELEN, Fahri, **20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik. **Trakya'da Millî Mücadele, Cilt: 1,2** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

BOĞUŞLU, Mahmut, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990.

BRUCE, Anthony, **Filistin Cephesi, Son Haçlı Seferi**, Editör: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.

CEMAL PAŞA, **Anılarım 1913- 1922**, Hazırlayan: Fahri Parin, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.

CİN, Turgay, **Türk Yunan İlişkilerinde İki Eski Başkent Gümülcine-İstanbul**, Orion Kitabevi, Ankara, 2009.

ÇETİN, Emine Uygur., UZUN, Emrah., ÇİLEK, Bora., OĞLAKÇI, Eray ve SEZGİN, Kenan. **Yirmibirinci Yüzyılda Askeri Planlama ve Operatif Sanat-1 İkinci Dünya Harbi Muharebelerinin Analizi**. Editör: Özgür Körpe, 225. İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2021.

ÇİÇEK, M. Talha, **Cemal Paşa Suriye'de, Birinci Dünya Savaşı Yılları**, Kronik Kitap, 2020, İstanbul.

DAĞISTAN, Adil., SOFUOĞLU, Adnan, **İşgalden Katılma Hatay, Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.

DEDEOĞLU, Ömer, **Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşımızın Zor Yıllarında Yaptığı Gizli Oturum Konuşmaları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008.

DEMİR, Yaşar, **Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay**, Mostar Yayınları, İstanbul, 2013.

DEMİR, Enes, **Osmanlı Ordusu Harp raporlarına Göre Filistin ve Suriye'de Nasıl Geri Çekildi?** Hiper Yayın, İstanbul, 2019.

ELMACI, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Enver Paşa'nın Trablusgarp Günlüğü, Çev.: Nurten Kutsal, T&K Yayınları, İstanbul, 2015.

ERDEN, Ali Fuad. **Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları Cilt:1**, Der. Ve Yay. Haz. Yusuf Turan Günaydın, Kopernik Yayınları, İstanbul, 2018.

ERİCKSON, Edward J. **Büyük Hezimet, Balkan Harplerinde Osmanlı Ordusu**,

Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013

———, **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Hazırlayan: Tanju Akad, Kitap yayınevi, İstanbul, 2017.

ERTAN, Temuçin Faik. **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2018.

FARQUHAR, Scott C. **Back to Basics: A Study of the Second Lebanon War**. Editör Scott C Farquhar, 2009.

FORTNA, Benjamin C.. **Kuşçubaşı Eşref, Efsane Teşkilat-ı Mahsusa Subayının Hayatı**, Çeviri: Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

GENELKURMAY ATASE YAYINLARI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı, Cilt 2**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

GENELKURMAY ATASE YAYINLARI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 4'üncü Cilt, Hicaz, Asir Yemen ve Libya Harekâtı 1914-1918**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1978.

GENELKURMAY ATASE YAYINLARI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4'üncü Cilt 1'inci Kısım, Sina-Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebelerine Kadar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

GENELKURMAY ATASE YAYINLARI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 4'üncü Cilt 2'nci Kısım, Sina-Filistin Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

GÖRÜRYILMAZ, Mustafa. **Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler, 1918**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2015.

GÜNDAĞ, Nevzat. **1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

GÜNEŞ, Ali. **Gayrinziame Harp, Balkan Harbinde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913)**, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.

GÜRSOY, Ufuk. **Kutsal Proje, Ortadoğu'da Osmanlı Demiryolları**, Timaş yayınları, İstanbul, 2010.

HALAÇOĞLU, Yusuf. **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016

———. **Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları**, Babiali Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015.

HUBER, Thomas. **Compound warfare That Fatal Knot**. Fort Leavenworth, Kansas: U.S. Army Command and General Staff College Press, 2002.

KARAKÖSE, Nejat. **Afrika Grupları Komutanı, Kafkas İslam Ordusu Komutanı, Sütluce Fabrikasının Sahibi Nuri Paşa (Killigil)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

KARAL, Enver Ziya. **Büyük Osmanlı Tarihi, 5'inci Cilt**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KARATAŞ, Kenan. **Osmanlı'nın Çöküşünü Hızlandıran İngiliz Kadın Ajan, Gertrude Bell, İsyan**, En Kitap, İstanbul, 2018.

KAYALI, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık, 1908-1918**, Çev: Türkan Yöney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

KUTAY, Cemal. **Osmanlı Trablusgarp'inde İtalyan İşgaline Direnen Üç Türk'ün Anıları**, ABM Yayınevi, İstanbul, 2016

LASCONJARIAS, Guillaume, LARSEN Jeffrey A, **NATO's Response to Hybrid Threats**, NATO Defense College, 2015.

LAWRENCE, Thomas Edward. **Bilgelğin Yedi Sütunu**, Çev: Bilal Çölgeçen, Chiviyazıları Yayınevi, Ankara, 2014.

LEVENT, Zeynel, **Gayri Nizami Harp (Harbi Sagir) Teorisi ve Türk Gayri Nizami Harp Tarihi**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2020.

İLTER, Aziz Samih. **Trablusgarp Harbi'nin Gizli Cephesi**, Hazırlayan İbrahim Özen, Çolpan Kitap, Ankara, 2019.

İMRAG, Kaya. **Osmanlı Libya'sı, Doğu Akdeniz'de Türk Hakimiyeti**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2020.

İRTEM, Süleyman Kani. **Makedonya Meselesi, Balkanlar'ın Kördüğümü**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

———, **Osmanlı Devleti'nin Mısır, Hicaz, Yemen Meselesi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999.

JEHUDA L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye’de Prusya- Alman Askeri Heyetleri 1835-1919**, Çev. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1977.

KOLOĞLU, Orhan. **Fizan Korkusundan Libya Mücahitliğine**, Truva Yayınları, İstanbul, 2008.

KÖRPE, Özgür. **Cesur ve Pragmatik, Atatürk ve Türk Stratejik Kültüründeki İnce Ayar**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2021.

KURTCEPHE, İsrail. **Türk- İtalyan İlişkileri (1911- 1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

MAHMUD MUHTAR. **Balkan Harbi, Üçüncü Kolordu’nun ve İkinci Doğu Ordusu’nun Muharebeleri**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2012.

McCARTHY, Justin. **Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)**, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

MATTHEWS, Matt M., **We were caught unprepared: The 2006 Hezbollah-Israeli War. Hezbollah and Lebanon**, U.S. Army Combined Arms Center Combat Studies Institute Press, 2008.

MELEK, Abdurrahman. **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966.

RATHMANN, Lothar. **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Gelişi**, Hazırlayan: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1982.

ÖKE, Mim Kemal ve diğerleri. **Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı**, İrfan yayıncılık, İstanbul, 2013.

ÖZEL, Yücel. ve diğerleri. Editör: Ertan İnaltekin, **Savaşın Değişen Modeli : Hibrit Savaş**, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018.

PEHLİVANLI, Hamit., SARINAY, Yusuf., YILDIRIM, Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

SABİS, Ali İhsan, **Balkan Harbinde Neden Mağlup Olduk?** Hazırlayan: Hasip Saygılı, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.

SADIK, Ramin. **Kısa Azerbaycan Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022.

- SARAY, Mehmet. **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1993.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 10. Baskı, Ankara, 2002.
- SANDERS, Liman Von. **Türkiye'de Beş Sene**, Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.
- SEPPINGS-WRIGHT, H.C., **Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hilal Altında İki Yıl**, Çev: Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- SORGUN, Taylan. **Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, Kaynak Yayınları, Geliştirilmiş 7. Basım, İstanbul, 2016.
- SÖKMEN, Tayfur. **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- TANSU, Samih Nafiz. **İki Devrin Perde Arkası, Hüsamettin Ertürk Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı**, Parola Yayınları, İstanbul, 2016.
- , **İttihat ve Terakki Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe**, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
- TEKİN, Arslan. **Enver Paşa ve Dönemi**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- TETİK, Ahmet, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıye Dairesi) Tarihi Cilt:1 (1914-1918)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, Birinci Kitap**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2008.
- . **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), 3'üncü Kitap 2'nci Bölüm**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010.
- Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**; Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.
- TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik, 10'uncu Cilt**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları Ankara, 1985.
- TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ, Osmanlı Devri, Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1981

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ, **Osmanlı Devri, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi 3'üncü Cilt Deniz Harekâtı**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1980.

TÜRKDOĞAN, Berna, **Anavatana Katılışının 60'ıncı Yıldönümünde Hatay**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

TÜRKER, Rüştü, **Birinci Dünya Harbi'nde Bakü Yollarında 5'inci Kafkas Tümeni**, Genelkurmay Askeri tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları, Ankara, 2006.

UZER, Tahsin, **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoglu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

ÜN, Mehmet, **93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na "Rumeliye Veda"**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2015.

YARBAY BEKİR FİKRİ, **Balkanlar'da Tedhiş ve Gerilla "Grebene"**, Editör: Tülay Duran, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul, 2007.

YEĞİN, Süleyman İzzet, **Birinci Dünya Harbi'nde Azerbaycan ve Dağıstan Muharebelerinde 15'inci Piyade Tümeni**, ATASE yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

YILMAZ, Sait, **Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları, 1914-1918**, Kripto Yayınları, Ankara, 2017.

YÜCEER, Nasır, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, 1918**, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

YÜZBAŞI ÖMER FEVZİ BEY, **Osmanlı Gayri Nizami Harp Doktrini Eşkıya Takibi ve Çete Muharebeleri Talimnamesi (1909)**, Hazırlayan: Ali Güneş, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

ZEYNEL, Levent, **Gayrinizami Harp (Harbi Sagir Teorisi) ve Türk Gayri Nizami Harp Tarihi**, Nobel Yayınları, Ankara, 2020.

39'uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu, **Hatay'ın Albay Paşası**

Ahmet Şükrü Kanatlı, İskenderun, 2010.

39'uncu Mekanize Piyade Tugayı Tarih Araştırma Grubu, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, İskenderun, 2010.

4. Makaleler

ANDREAS Jacobs, Guillaume Lasconjarias. "NATO's Hybrid Flanks Handling Unconventional Warfare in the South and the East by". **NATO Research Paper**, sayı 112 (2015): 12.

ARQUILLA, John, "Perils of the Gray Zone: Paradigms Lost, Paradoxes Regained". **PRISM** 7, sayı 3 (2018): 118–29.

BARTLES, Charles K., "Getting Gerasimov Right". **Military Review**, 2016, 30–38.

BOWERS, Christopher O., "Identifying Emerging Hybrid Adversaries". **Parameters** 2012, 39–50.

BSC, C.Kamphuis. "Reflexive Control". **Militaire Spectator**, sayı 6 ,2018, 324–39.

DEVORE, Marc R. "Exploring the Iran-Hezbollah Relationship: A Case Study of how State Sponsorship affects Terrorist Group Decision-Making". **Perspectives on Terrorism**, 6, sayı 4–5 2011, 85–107.

CULLEN, Patrick J., REICHBORN-KJENNERUD, Erik. "Understanding Hybrid Warfare", **Norwegian Institute of International Affairs** ,2017.

DUNCAN, Andrew J. "New 'Hybrid War' or Old 'Dirty Tricks'? The Gerasimov Debate and Russia's Response to the Contemporary Operating Environment", **Canadian Military Journal** 17, sayı 3 ,2017, 6–16.

ECHEVARRÍA, Antulio J. "Fourth-Generation War and Other Myths". **Strategic Studies Institute**, 2005.

EVANS, Michael "Centre of Gravity Analysis in Joint Military Planning and Design : Implications and Recommendations for the Australian Defence Force", **Security Challenges** 8, sayı 2 ,2012, 81–106.

FREIER, Nathan. "Outplayed: Regaining Strategic Initiative in the Gray Zone", **Strategic Studies Institute**, 2016.

———. “Strategic competition and resistance in the 21st century: irregular, catastrophic, traditional, and hybrid challenges in context”. **Strategic Studies Institute**, 2007.

———. “The Defense Identity Crisis: It’s a Hybrid World”. **Parameters**, 39, sayı 3 ,2009, 81–94.

GALEOTTİ, Mark. “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”, **In Moscow’s Shadows**, 2014, 1–11.

GAUB, Florence. “Hizbullah ’ s hybrid posture : three armies in one”, European Union Institute for Security Studies, 2015, 1–2.

GERASİMOV, Valery. “The Value of Science Is in the Foresight - Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”. **Military Review**, 2016, 23–29.

GİLES, Keir. “Handbook of Russian Information Warfare”. **NATO Research Division Nato Defense College**, 2016.

GİLES, Phillip, GALVİN,Thomas, “Center of Gravity: Determination, Analysis, and Application”, **Center for Strategic Leadership** ,1996.

GLENN, Russell W. “All Glory is Fleeting Insights from the Second Lebanon War”. **Rand Corporation**, 2012, 121.

———. “Thoughts on ‘ Hybrid ’ Conflict”. **Small Wars Journal**, 31, 2008, 107–13.

HOFFMAN, Frank, G., “Hybrid vs. compound war”, **Armed Forces Journal**, 2009,1–2.

———. “Preparing for Hybrid Wars”. *Marine Corps Gazette*, 2007.

———. “Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs”. *Orbis* ,50, sayı 3, 2006, 395–411.

———. “Conflict in the 21 st Century : The Rise of Hybrid Wars”. **Policy Studies**, 2007.

———. “Examining Complex Forms of Conflict Gray Zone and Hybrid Challenges”. **Prism**, 7, sayı 4, 2018, 31–47.

———. “Further Thoughts on Hybrid Threats”, **Small Wars Journal**, 2009, 1–4.

———. “Hybrid Threats : Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict”, **Strategic Forum**, sayı 240, 2009, 1–8.

———. “Hybrid Warfare and Challenges”, **Joint Forces Quarterly**, sayı 52 ,2009, 34–39.

———. “The Contemporary Spectrum of Conflict : Protracted , Gray Zone , Ambiguous , and Hybrid Modes of War”, **The Heritage Foundation**, 2016,25–36.

JOHNSON, David E. “Military Capabilities for Hybrid War. Insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza”. **Rand**, 2012.

KALB, Marvin, SAİVETZ,Carol, “The Israeli-Hezbollah war of 2006: The media as a weapon in asymmetrical conflict”, **Harvard International Journal of Press/Politics**, 12, sayı 3,2007.

KASAPOĞLU, Can. “Russia’s Renewed Military Thinking: Non-Linear Warfare and Reflexive Control”. **NATO Research Paper**, 121,2015.

KASAPOĞLU, Can. “Siber Savaş : Geleceğin Askeri Gerçekliği ve Günümüzün Bilimkurgusu Arasında”, **Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi** 2017.

KILIÇ, Davut, Ermenistan’ın Kuruluşunda Çarlık Rusya’sının Rolü, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 2003, Cilt:3, Sayı:11, 67-83.

KİLİNSKAS, Kęstutis. “Hybrid Warfare: An Orientating or Misleading Concept in Analysing Russia’s Military Actions in Ukraine?” **Lithuanian Annual Strategic Review**, 14, sayı 1,2016, 139–58.

KOFMAN, Michael, ROJANSKY,Matthew “A Closer look at Russia’s ‘Hybrid War’”, **Kennan Cable**, 7, sayı 7,2015,1–8.

KÖRPE, Özgür. “Türk Stratejik Kültüründe Çözümü Çerçevelemek : Katmanlı Bir Harekât Tasarımı Önerisi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 17, sayı 37, 2021,157–201.

LANGE-IONATAMIŞVİLİ, Elina. “Analysis of Russia’s Information Campaign”, **NATO StratCom Centre of Excellence**, 2015.

LİND, William S. “Understanding Fourth Generation War”,**Military Review**, 84(5), 2004,12–19.

MATTİS, James N., HOFFMAN Frank, “Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars”. **U.S. Naval Institute Proceedings**, 131, sayı 11,2005, 18–19.

McCUEN, Colonel John J. “Hybrid Wars”. **Military Review**, ,2008, 107–13.

MURPHY, Brian J., “No Heroic Battles : Lessons of the Second Lebanon War”. **U.S. Army Command and General Staff College**, 2010.

POPESCU, Nicu. “Hybrid tactics : neither new nor only Russian”. **ISSUE Alert (European Union Institute for Security Studies)**, 4, 2015, 1–2.

RAPAPORT, Amir. “The IDF and the Lessons of the Second Lebanon War”, **Mideast Security and Policy Studies**, 85, 2010.

REİSİNGER, Heidi, GOLTS, Aleksandr, “Russian Hybrid warfare: Waging War below the Radar of Traditional Collective Defence”. **Research Paper: NATO Defense College**, sayı 105,2014,1–12.

RENTZ, Bettina. “Russia and ‘hybrid warfare’”. **Contemporary Politics**, 22, sayı.3 2016, 283–300.

REYNOLDS, Anna, Social Media As a Tool of Hybrid Warfare, **NATO Strategic Communication Centre of Excellence**, 2014.

Safı, Polat. Fiilden İsim: Teşkilat-ı Mahsusa, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 243, 2014, 74-79.

ŞAYİN, Cevat. “Askeri Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat”. **Tarih Dergisi**, 2, sayı 52,2010,151–81.

THOMAS, Timothy L. “Russia’s 21st Century Information War: Working to Undermaine and Destabilize Populations”, **Defence Strategic Communications**, 1, 2016, 10–25.

———. “Russia’s Forms and Methods of Military Operations The Implementers of Concepts”, **Military Review**, 2018,30–37.

———. “Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, **Journal of Slavic Studies**, 17,2004, 237–56.

McCULLOH,Timothy, JOHNSON, Richard, “Hybrid Warfare”, **Joint Special Operations University**, sayı 4,2013.

UDİ, Dekel, SİBONİ, Gabi, EİNAV, Omer, "The Quiet Decade : In The Aftermath of the Second Lebanon War, 2006-2016", **Institute for National Security Studies**, 2017.

LİND, William, NİGHTENGAL, S Keith, SCHMİTT, John F, SUTTON, Joseph W., WİLSO, Gary I, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", **Marine Corps Gazette**, 1989.

5. Sempozyum Bildirileri ve Tezler

ÇİÇEK, Eren "Trablusgarp Savaşında Mustafa Kemal (Atatürk)'in Geçirdiği Travmalar ve Sağlığı", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1'inci Uluslararası Tarih Sempozyumu, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler**, İzmir, 2011.

Gözcan, Zülhice, Geleneksel Savaş Kavramı ve Siber Savaş: Siyasal ve Hukuksal Değerlendirmeler, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Çanakkale, 2019.

GRASSİ, Fabio, L. "Niçin Trablusgarp? İtalyan Çıkarması Ardındaki Siyaset ve Kültür", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1'inci Uluslararası Tarih Sempozyumu, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler**, İzmir, 2011.

KAPLAN, Fırat, "Rusya Federasyonu'nun Kırım'ın İlhakı Esnasında Kullandığı Stratejik İletişim Metotları", **TNKÜ İİBF Uluslararası İlişkiler Sempozyumu**, Tekirdağ, 26-27 Mayıs 2022.

KAVAS, Ahmet, "Osmanlı Ordusunun Senüsiye Hareketi ile Müşterek Savaşı", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1'inci Uluslararası Tarih Sempozyumu, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler**, İzmir, 2011.

KURŞUN, Zekeriya, "Trablusgarp Savaşının Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1'inci Uluslararası Tarih Sempozyumu, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları Bildiriler**, İzmir, 2011.

Özdağ, Abdullah, Trablusgarp Vilayetinde İdari ve Sosyo-ekonomik Yapı (1876-1911), **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2014.

ÖZER, Özkan, Direniş (Insurgency) ve Karşı Direniş Harekâtı (Counterinsurgency): Afganistan Örneği (2001–2011), **KHO Savunma Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2014.

SAFİ, Polat, The Ottoman Special Organization- Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment with Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916), **Bilkent Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006.

6. Ansiklopediler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

7. İnternet Kaynakları

<https://history.defense.gov/Historical-Sources> (Erişim: 20.12.2021)

https://www.peacekeeping.un.org/sites/default/files/capstone_eng_0.pdf

(Erişim:25.07.2021)

http://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf

(Erişim:15.05.2021)

http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=en

(Erişim: 12.12. 2021)

https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/12/NEW_web_Workplan-2022_rgb.pdf (Erişim: 13.01.2022)

<http://unscr.com/en/resolutions/doc/1559> (Erişim: 10.01.2023)

EKLER

EK 1

Hizbullah Güdümlü Tanksavar Atış Mevzi⁷²⁷

EK 2

Hizbullah Yeraltı Sığınağı (Merdivenler)⁷²⁸

⁷²⁷ Anthony H., Cordesman, Sullivan Geroge, ve Sullivan William D. Lessons of the 2006 İsraili-Hezbollah War. The Center For Strategic And International Studies Press, 2007.

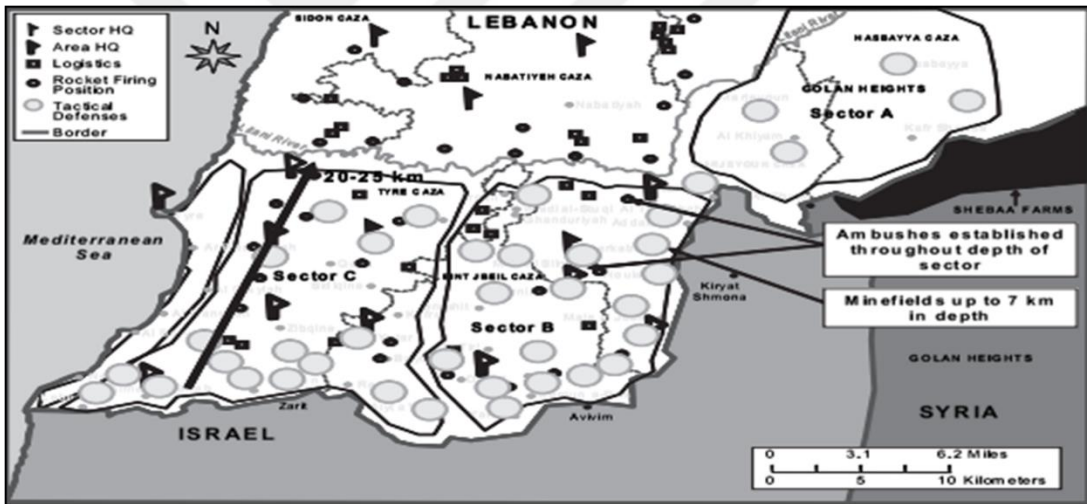
⁷²⁸ Anthony H., Cordesman, Sullivan Geroge, ve Sullivan William D. Lessons of the 2006 İsraili-Hezbollah War. The Center For Strategic And International Studies Press, 2007.

EK 3

Hizbullah Gizlenmiş Roket Ateş Mevzi⁷²⁹

EK 4

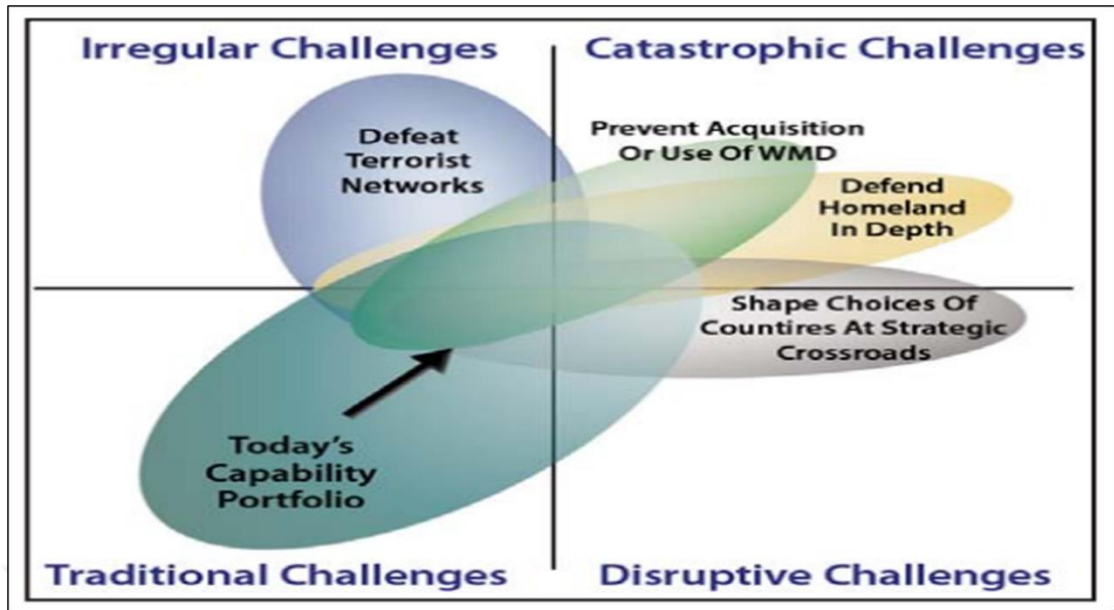

Hizbullah'ın Savunma Düzeni⁷³⁰

⁷²⁹ Anthony H., Cordesman, Sullivan George, ve Sullivan William D. Lessons of the 2006 Israeli-Hezbollah War. The Center For Strategic And International Studies Press, 2007.

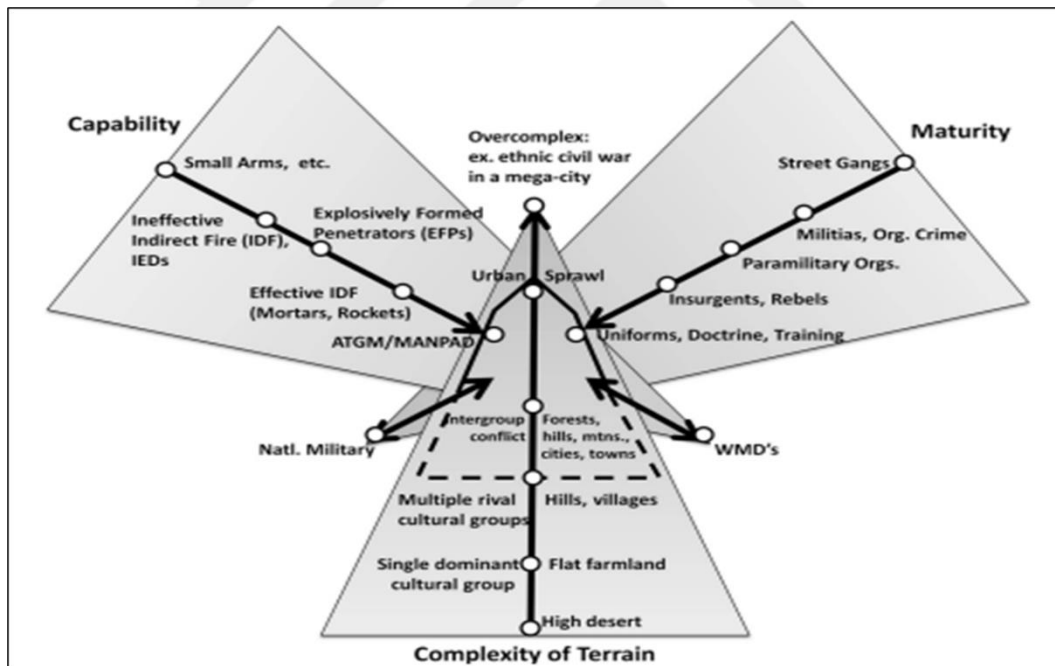
⁷³⁰ Matthews, Matt M. We were caught unprepared: The 2006 Hezbollah-Israeli War. Hezbollah and Lebanon. U.S. Army Combined Arms Center Combat Studies Institute Press, 2008.

EK 5

Dörtlü Tehdit Tablosu⁷³¹

EK 6

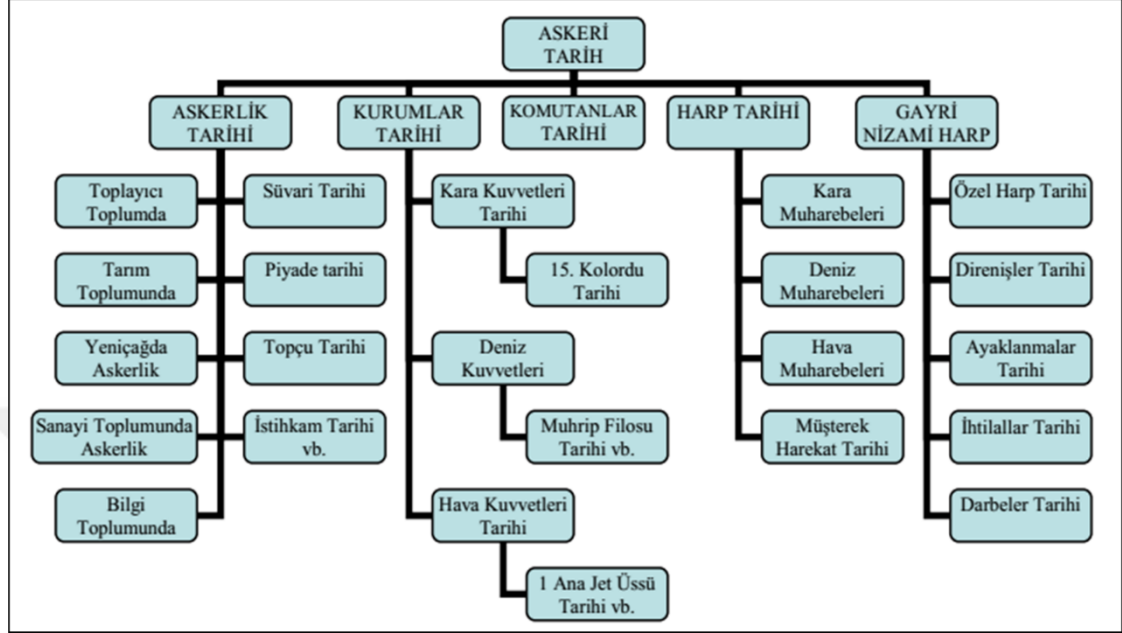

Bowers üçlemesi⁷³²

⁷³¹ Quadrennial Defence Review, 2006.

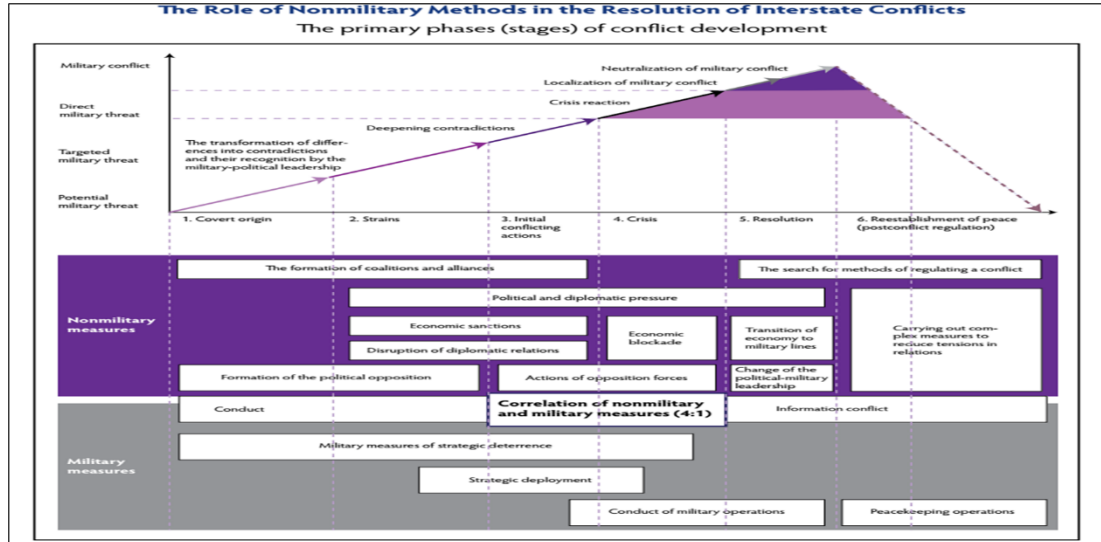
⁷³² Christopher O Bowers, "Identifying Emerging Hybrid Adversaries", *Parameters*, US Army War College, 2012, 39–50.

EK 7

Askerî Tarih, Harp Tarihi, Askerî Harekât Tarihi Hiyerarşisi⁷³³

EK 8

Gerasimov Modellemesi⁷³⁴

⁷³³ Cevat Şayin, “Askeri Tarih Çalışmaları İçin Bir Sentez Aracı Önerisi 3T: Teşkilat, Teçhizat, Tefekkürat”, *Tarih Dergisi*, sayı 52, 2010, 151–81.

⁷³⁴ Valery Gerasimov, “The Value of Science Is in the Foresight - Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”, *Military Review*, 2016, 23–29.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın, İtalyan donanmasının Trablusgarp önüne gelmesi hâlinde ne şekilde hareket edileceği hususunda 26 Eylül 1911 tarihinde verdiği talimat⁷³⁵

⁷³⁵ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 126, s.3

Harbiye Nezaretinden Şifre

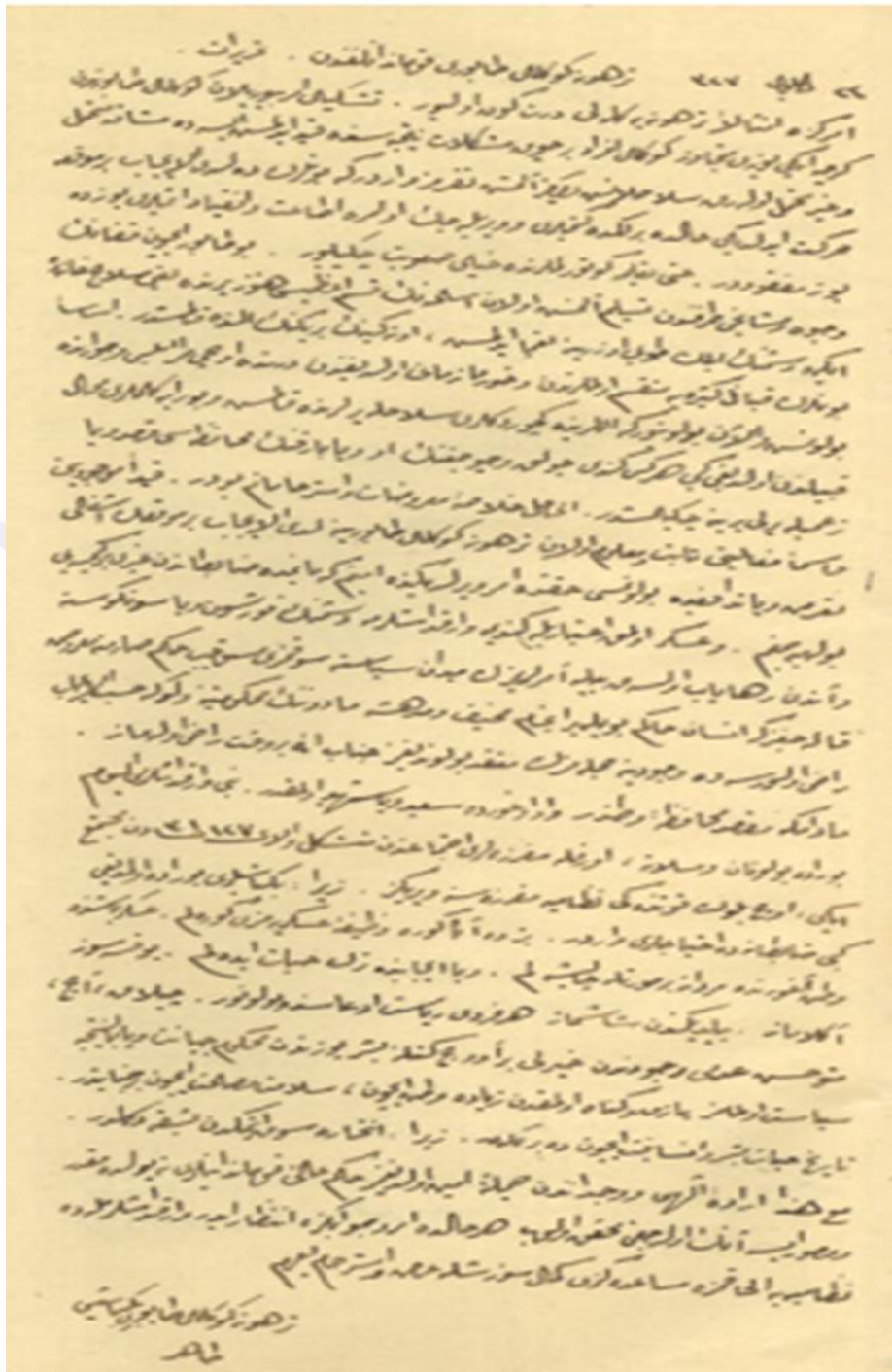
Her ihtimali dikkate alarak size aşağıdaki talimatı veriyorum. Askeriyece gizli tutulması gerekir.

1. İtalyan donanması Trablusgarp önünde görülecek olursa âdet olduğu üzere sancak ile selamlanacaktır. Selam için top atacak olursa topla da selamlanacaktır. En yüksek rütbeli subayları tarafından yapılacak ziyarete de âdet olduğu üzere nezaketle karşılık verilecektir.
2. İtalyan amirali karaya asker çıkaracağını bildirirse İstanbul'dan talimat alınacağı söylenerek durum hemen bize bildirilecektir. Kabul etmeyip de karaya asker çıkarma konusunda ısrar ederse mümkün mertebe silahsız engel olunacak, silah kullanırlarsa elbette silahla karşılık verilecek ve asker çıkarılmasına engel olunacaktır.
3. İtalyan donanması tarafından asker çıkarılmasını kolaylaştırmak için surlar üzerine ateş edilecek olursa istihkâmlarımız tarafından karşılık verilecektir. Askerlerimiz kalelerimizi askerlik şerefimizi sonuna kadar muhafaza ederek yiğitçe ve kahramanca müdafaa edecek, Osmanlılık namusunu yükseltmek için canlarını feda etmekten kesinlikle çekinmeyeceklerdir.
4. İstihkâmlar tahrip edilerek müdafaa ve muhafazaları mümkün olmadığı takdirde, topların kamaları ortadan kaldırılacak ve bu hâlde şehrin müdafaasına çalışılacaktır.
5. Düşmanın karaya asker çıkarmasına şiddetle karşı konacak, başarısızlık durumunda mevkinin karadan da müdafaası imkânsız olacağından içerilere gidilerek düşman orada taciz edilecek, çete muharebeleri yapılacak ve içerideki kasabalarda hükûmet tesisiyle Osmanlı İdaresinin devamına çalışılacaktır. Bu durumda Tunus yoluyla İstanbul'la yapılacak muhabere sonucu erzak tedarik edilecektir. Askeriyece gönderilen üç aylık paradan başka 50.000 lira daha gönderilmiş olup bu paralar başlangıçta bankada muhafaza edilerek azar azar harcanacak, içerilere doğru çekilmek zorunda kalındığında ise paraların tamamı bankadan alınarak ihtiyaçlara harcanacaktır.
6. İtalyanların yukarıda bahsedildiği gibi saldırımları hâlinde, mevcut silah ve mühimmat vatansever halka dağıtılıp oradaki taburların mevcutları askerlik yaşı gelenlerin de katılımıyla binlere(?) çıkarılarak müdafaa kuvvetinin artırılması için çalışılacaktır.

7. Denizden yollar kesilse bile birçok subay arkadaşımız, oralarda çete muharebesine devam etmek üzere gönüllü yazılmış olduklarından Tunus ve Mısır yollarıyla yardımınıza koşacaklardır.
8. Askerimiz Trablus'a bağlı olan yerlerde istisnasız İtalyan tebaası da dâhil bütün yabancı tebaanın mal ve canının muhafazasına fazlasıyla dikkat edeceklerdir.
9. Gereken mahallere bu maddelerin gerekli fıkraları şimdiden gizli olarak tebliğ edilmelidir.

Mahmut Şevket

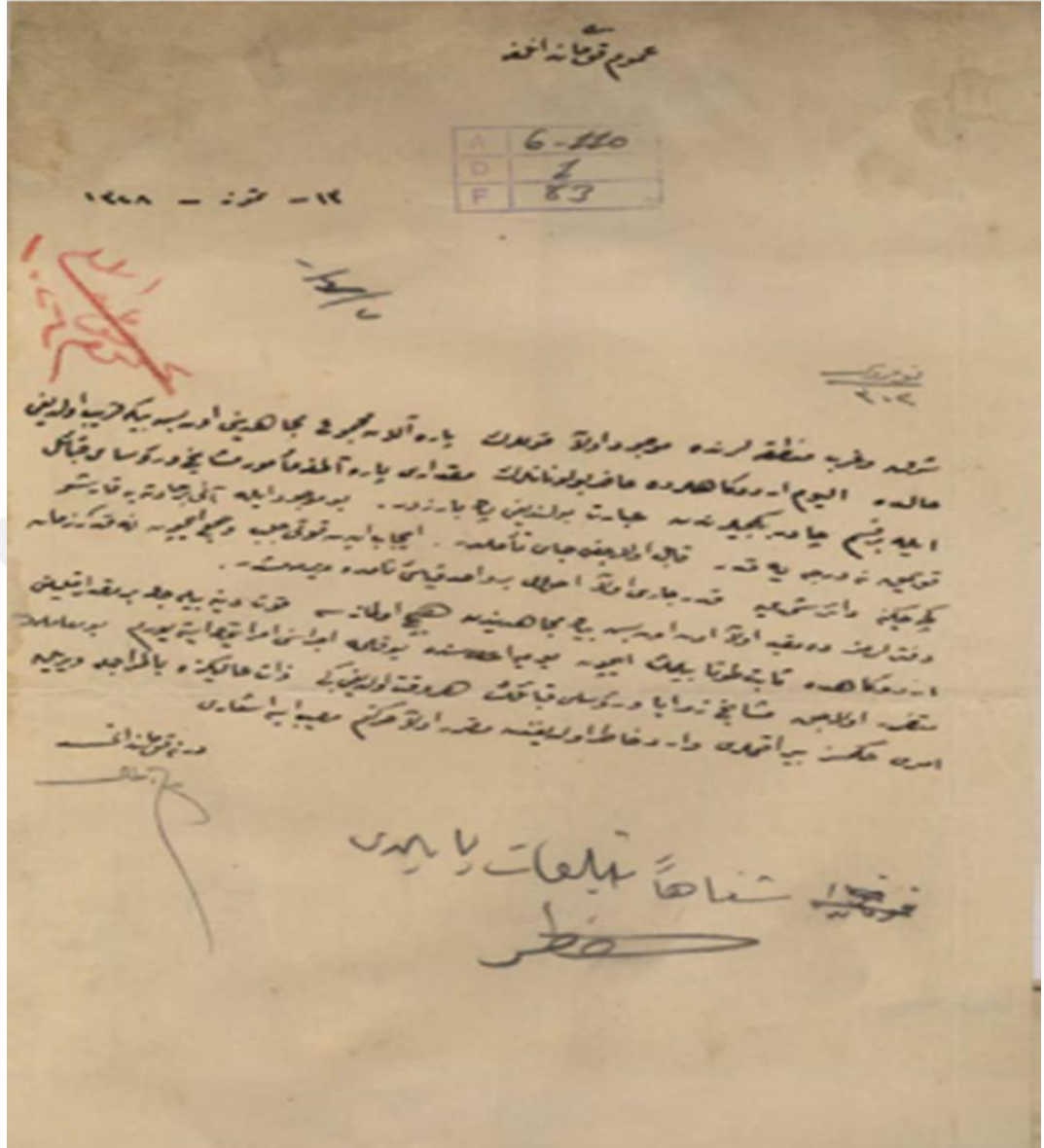

Terhune Gönüllü Taburu Binbaşısı Tahir'in, gönüllülerden oluşan taburun verilen emirlere itaat etmediklerinden kendilerinin Maslata ve Orfele Müfrezeleri ile 127'nci Alay 3'üncü Taburdan toplanan nizamiye müfrezesine verilmeleri hususundaki arz⁷³⁶

⁷³⁶ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Başkanlığı Yayınları, 2011, 126, s.19

Terhune Gönüllü Taburu Komutanlığından Emrinize uyarak Terhune'ye geleli dört gün oluyor. Teşkili emredilen gönüllü taburdan -gerçi 200'ü aşkın gönüllü asker birçok zorluk neticesinde kaydedilmişse de- silahlı olarak yalnız 60 askerimiz vardır. Bunların da bir yere hareket edildiğinde oraya gidecekleri ve verilecek emirlere itaat edecekleri yüzde yüz bilinmiyor. Hatta bunların talime götürülmelerinde hayli zorluk çekiliyor. Bu tabur için Terhune'nin ileri gelenleri ve şeyhleri tarafından teslim alınmış olan silahların büyük bir kısmı henüz yerinde yani silahhanede iken düşmanın attığı ilk top üzerine bu silahlar yağmalanmış, ötekinin berikinin elinde kalmıştır. Aslında gönüllüler çeşitli kabilelerden toplandığı için ve hurma zamanı olduğundan, bunların dörtte üçü ellerine geçirdikleri silahla Trablus ve civarında kalmış, kendi çoluk çocuğunun ve evlerinin muhafazasıyla ilgilenmiştir. Kısaca isteğim şudur: Kaydı mevcut ve ismen faaliyeti bilinen Terhune Gönüllü Taburuna gerektiğinde bir mevkinin işgali, savunulması veya düşmana taarruz etmesi hakkında emir verildiğinde eminim ki yanımda subaylardan başka kimseyi bulamayacağım. Asker olmam dolayısıyla ben ve arkadaşlarım, düşmanın kurşun veya süngüsüne, ondan kurtulsak bile komutanlarımızın bizi idam meydanına gönderme hükmüne maruz kalacağız ki komutan böyle bir kötü sonla astının mahkûmiyetine durum gereği razı olsa da varlığına hepimizin inandığı Cenabıhak buna hiç razı olmaz. Mademki amaç, vatanı muhafaza etmek ve o uğurda şehit olmaktır, beni ve Arkadaşlarımı bugün burada bulunan, Maslata ve Orfele Müfrezeleri ile 127'nci Alay 3'üncü Taburdan toplanan iki, üç bölük kuvvetindeki nizamiye müfrezesine veriniz. Çünkü binbaşılırları burada olmadığı gibi subaylara da ihtiyaçları vardır. Biz de ona göre vazifemizi yapalım. Asker başında vatan uğrunda mertçe çalışalım ve gerektiğinde ölelim. Yoksa söz anlamaz, bildiğinden şaşmaz her fert reislik iddiasında bulunur. Çıplak, aç, korkak, varlığından hayır gelmeyen bir avuç insan yüzünden korkak sayılmamız ve idama mahkûm olmamız yazık ve günah olmaktan çok vatan için bir cinayettir. İnsanlık tarihi için de bir lekedir. Çünkü intihara sevk etmekten başka bir şey değildir. Bununla birlikte Komutanlığınızın emri ne ise ona uyulacağından, her durumda emirlerinizi bekler ve arkadaşlarımla da nizamiyeye katılmamıza izin vermenizi arz ederim.

Terhune Gönüllü Taburu Binbaşısı

Mücahitlere yevmiye ödemesi sırasında yoklama yapılması hakkında Mustafa Kemal'in Bingazi Genel Komutanlığına gönderdiği yazı⁷³⁷

⁷³⁷ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Başkanlığı Yayınları, 2011, 125, s.195.

EK 11

26 Temmuz 1912

Bingazi Genel Komutanlığına

Sayı 302

Doğu ve batı bölgelerinde mevcut kollarda 15.000'e yakın mücahidin para aldığı ancak bugün ordugâhlarda bulunanların para almakla görevli şeyhler ve kabile reisleri ile bir kısım çadır bekçilerinden ibaret olduğu çok açıktır. Bu mevcut ile ani bir hadiseye karşı koymanın ne dereceye kadar mümkün olacağı düşünölmeye değerdir. Gereken kuvveti toplamak için ne kadar zaman geçeceğine dair şimdiye kadar bir tek örnek de yoktur.

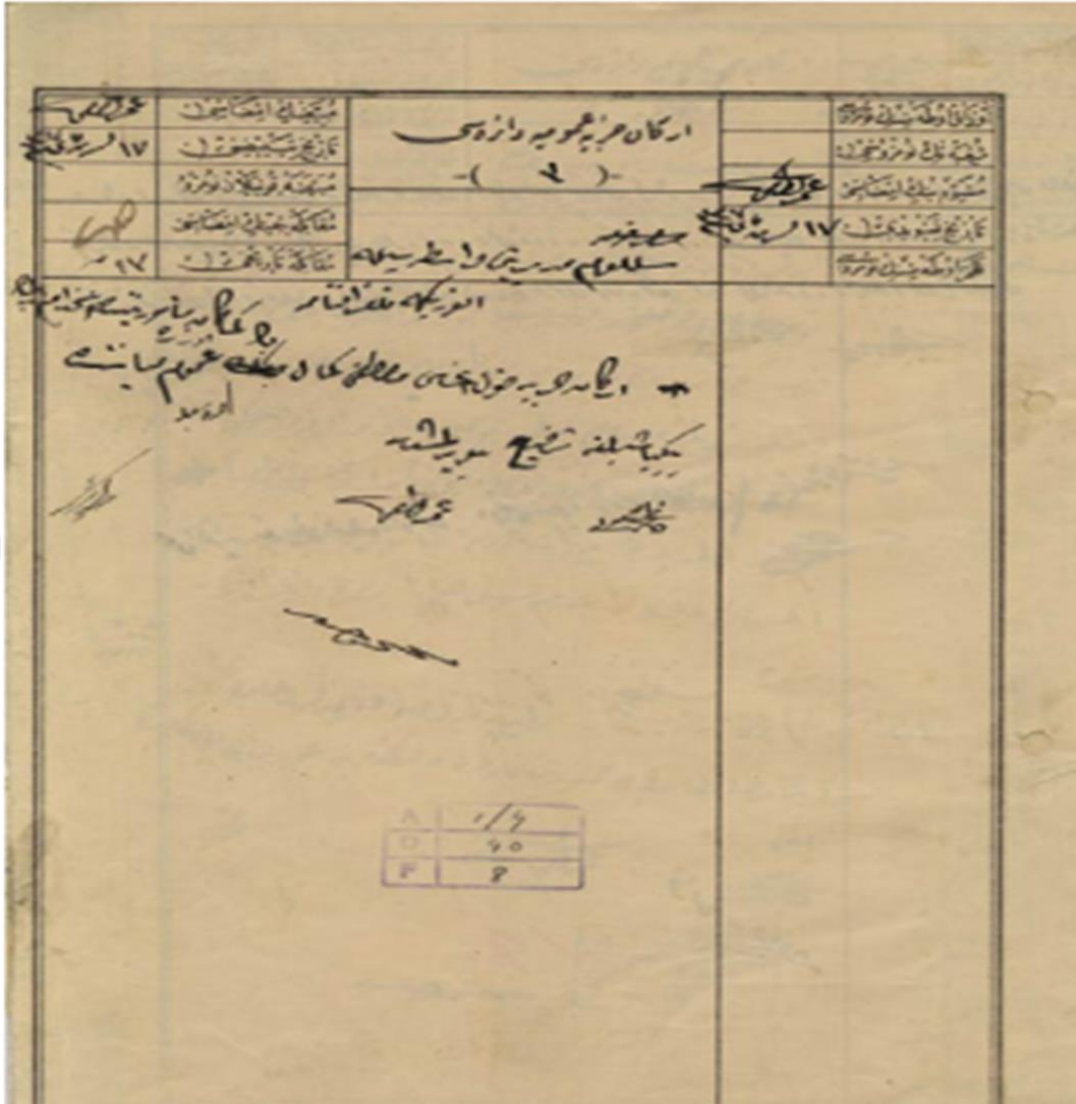
Defterlerimizde kayıtlı 10.000-15.000 mücahitten hiç olmazsa kuvvet denebilecek yeterli miktarını ordugâhta sabit tutabilmek için yevmiye ödemesi sırasında yoklama yapılmasını emretmek istiyorum. Bu muameleden rahatsız olacak zaviye şeyhleri ve kabile reisleri her zaman olduğu gibi size müracaat ederek verilen emri hükümsüz bırakmak isteyeceklerinden aldığım kararlar doğru ise bildirilmesi arz olunur.

Derne Komutanı

M. Kemal

Şifahen tebligat yapıldı.

İmza

Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal'in binbaşılığa terfi ettiği⁷³⁸

⁷³⁸ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 125, s. 27.

EK 12

Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal'in binbaşılığa terfi ettiği
Genelkurmay Başkanlığı

Müşveddeyi yazanın imzası: Ömer Lütfü

Müşvedde tarihi: 30 Kasım 1911

Temize çekenin imzası: Ömer Lütfü

Temize çekildiği tarih: 30 Kasım 1911

Cevap tarihi: 30 Kasım 1911

Sellüm Müdürlüğü Vasıtasıyla Enver Bey'e Telgraf

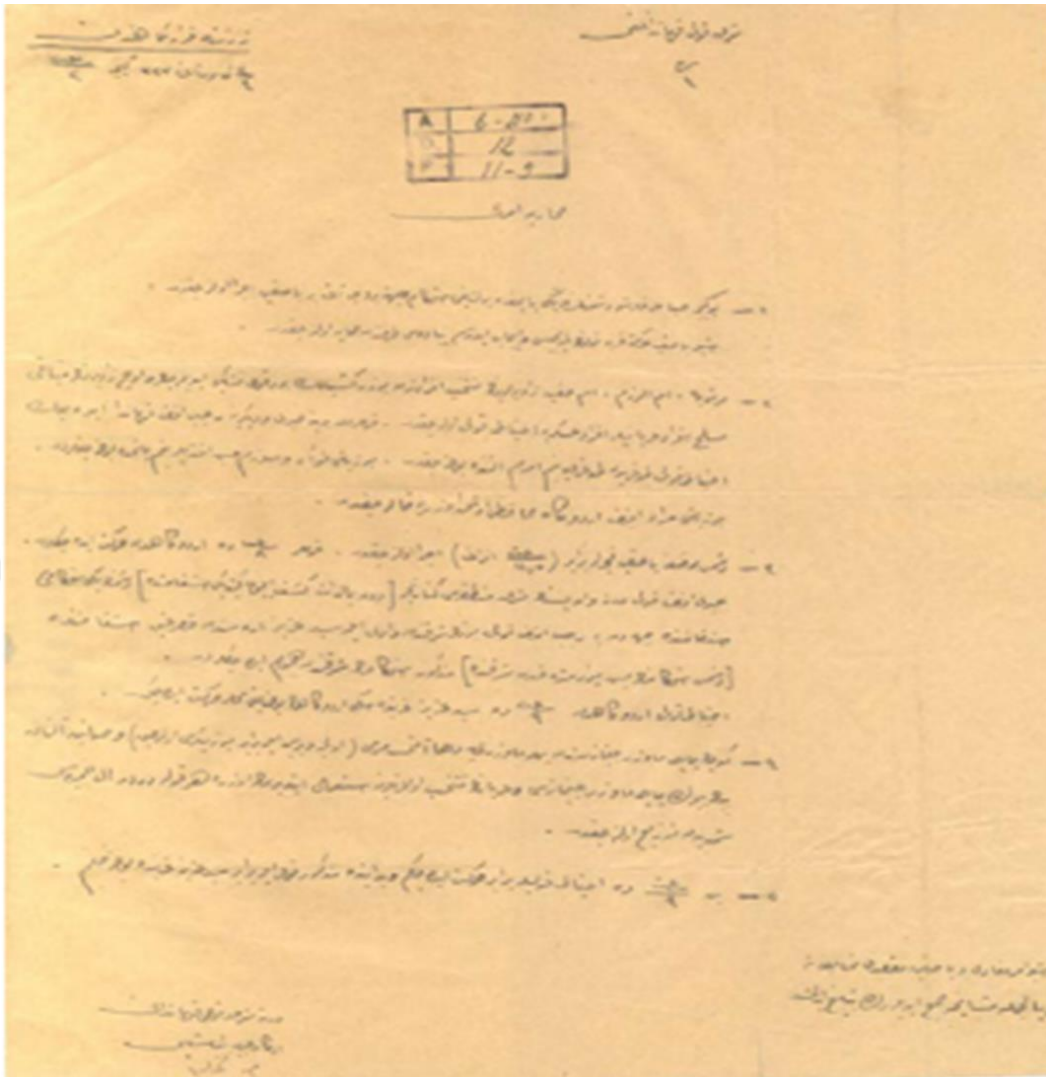
Kurmay Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Kemal, şimdiki görevinde istihdam edilmek üzere
sırasıyla genel terfi içinde rütbesi binbaşılığa yükseltilmiştir.

İmza

Ömer Lütfü

İmza

İmza

Derne Şark Kolu Komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal'in 16-17 Ocak 1912 tarihli muharebe emri⁷³⁹

⁷³⁹ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, 125, s. 50.

EK 13

Şark Kolu Komutanlığı

Sayı 1

Zerente Karargâhından

16-17 Ocak 1912-Gece Saat 2

Muharebe Emri

1. Bu gece sabaha karşı düşmanın yeni yapmakta olduğu istihkâma aşağıdaki gibi bir baskın yapılacaktır:

Bu baskın, Garp Kolunun topçusu ve ihtiyaç hâlinde piyadesi tarafından himaye olunacaktır.

2. Mertube, Ümmü Rezm, Ümmü Hafın Zaviyelerinden seçilmiş kişilerden 100'er kişilik birer kol teşkil edilecek ve üç zaviyenin ortak olan silahlı Urban ile askerler ihtiyat kolu olacaktır. Kollardan birine Sabri diğerine Recep Efendi komuta edecek, ihtiyat kolu doğrudan doğruya benim emrimde olacak, Yüzbaşı Fuat ve Teğmen Hüseyin benim yanımda bulunacak ve Yüzbaşı Murat ordugâh muhafızı olmak üzere kalacaktır.

3. Düşman mevziisine baskın sabaha karşı ezani saat on bir buçukta yapılacaktır. Kollar saat sekizde ordugâhtan hareket edeceklerdir. Sabri Efendi Kolu, dün bizzat keşif için gittiği istikamette Derne Vadisi'nin doğu bölgesi kenarınca düşmanın yeni istihkâmı istikametinde cepheden; Recep Efendi Kolu, bunun doğusundan Vadi ile Seyit Aziz arasından Kasrı Atık istikametinde -düşman istihkâmının 500 metre kadar doğusunda- bu istihkâmın doğusundan hücum edeceklerdir. İhtiyat kolu ordugâhtan saat dokuzda Seyit Aziz'in batısında eski ordugâhın bulunduğu yere hareket edecektir.

4. Küçük çaplı mavzer cephanesinden her mavzerliye 60 mermi daha verilecek - önceden verilenle birlikte 120 olacak- satın alınan 1000 büyük çaplı mavzer cephanesi ve Urbandan seçilenlere verilmek üzere her kola dörder el humbarası 18 şimdiden dağıtılacaktır.

5. Ben, saat dokuzda ihtiyat koluyla hareket edeceğim ve başlangıçta bu kol ile beraber Seyit Aziz'in batısında bulunacağım.

Derne Şark Kolu Komutanı

Kurmay Binbaşı

M. Kemal

Subaylar ve bütün şeyhler toplanarak bu emrin içeriği ve baskının amacı kendilerine tebliğ edilmiştir

⁷⁴⁰ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, 89, s. 18.

EK 14

Edirne'de Daire-i Askeriye

Karargâhı'ndan

18 Temmuz 1329 (31 Temmuz 1913)

Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine

Dün Ortaköy'den gelmiş Mehmet isminde bir Müslümanın ifadesine göre Ortaköy Edirne yolunda iki Müslümanın Bulgarlar tarafından katledildiği ve Cesr-i Mustafa Paşa'daki tahkikatta Belediye reisi vesair ahalinin ifadesine göre Selikim Nahiyesi'nde biri ağır surette mecruh (yaralı) olmak üzere üç Müslümanın cerh (yaralandığı) ve katledildiği ve o köyler ahalisinin hicrete başladıkları bundan başka Bulgar askeri geri çekilirken Çermen nâm (isimli) İslam köyünden on yedi erkeği gaddarane bir surette katlettikleri Kırcaali ve Gümülcine cihetlerinde Bulgar Hükümetinin çekilmesi üzerine bunların yerine kaim olan (geçen) Bulgar eşkiya çeteleri hâlâ İslam ahaliden kiliseye tahvil edilmiş (çevrilmiş) olan camilerine her pazar günü Hristiyan ayini üzerine ibadet için gitmezlerse her defa için on beşer lira ceza-yı nakdi (para cezası) almakta ve bu hususta ısrar edenleri gizlice idam etmekte oldukları ve sonradan verilmiş olan hristiyan isimlerini söylemeyerek eski Müslüman ismini söyleyen islâmların keza aynı surette cezalandırılmakta oldukları ve bu hale bir nihayet verilmesinin taht-ı vücûbda (zorunlu) olduğu maruzdur (arz olunur)

Sol cenah Ordusu Kumandanı

Ferik (Korgeneral)

Imza (Hurşit)

Birinci Şube'ye/ 18 minh (De)

Sadarete (Başbakanlığa)

Bulgar subaylarının mevcut komiteler yardımıyla Koşukavak civarında Müslüman ahaliye yaptıkları mezalim hakkında Sol cenah Kumandanlığınca verilen rapor⁷⁴¹

⁷⁴¹ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, 89, s. 82.

EK 15

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu

Telgraf: 2385

Başkumandanlığı Vekâleti

Keşidesi (Çekilişi): 12

Nısfül-leyi

Erkân-ı Harbiyesi

(gece yarısı)

Adet: 178

Edirne'den 142 Vürudu

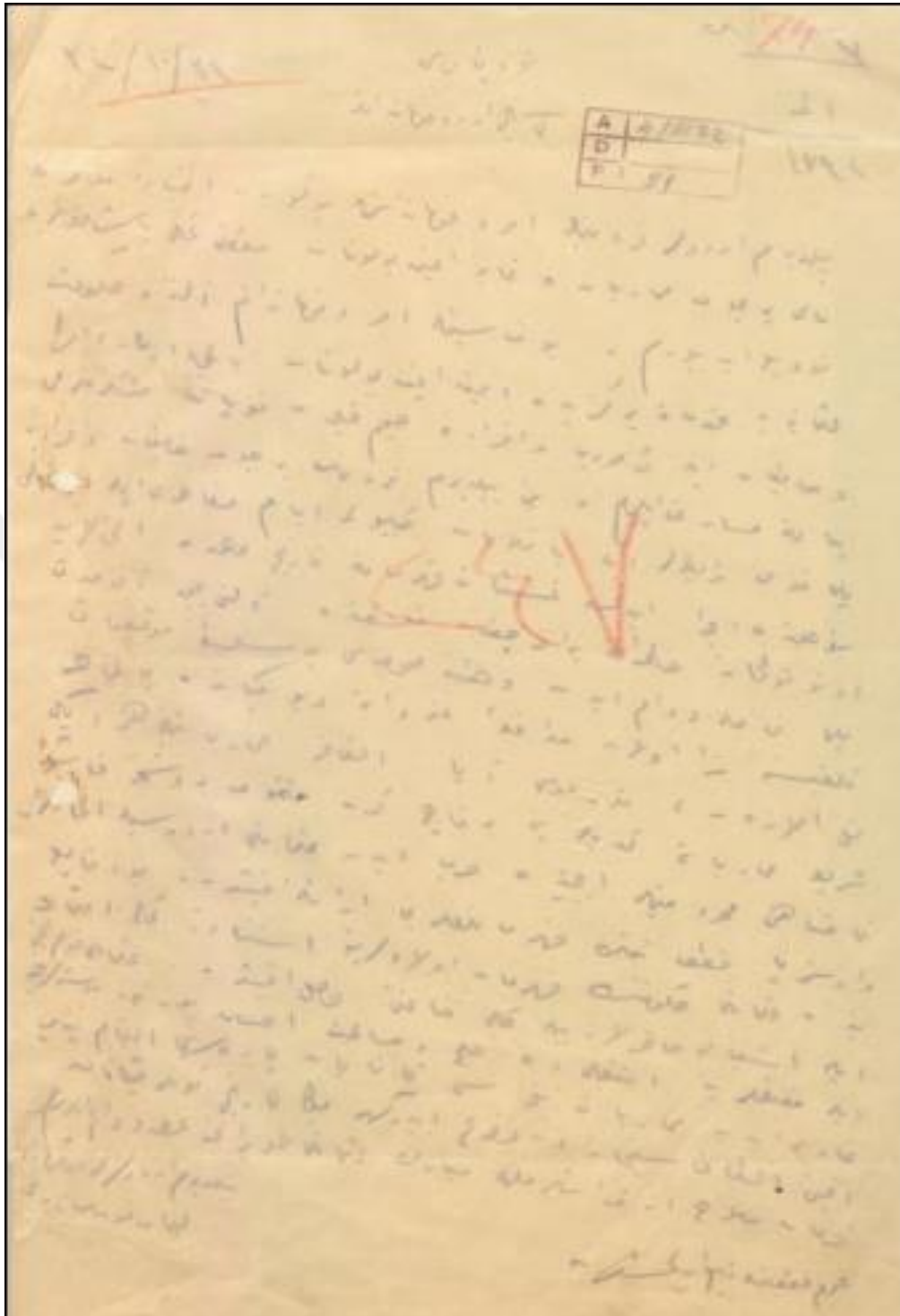
(Gelişi): 1 sabah

Solcenâh Kumandanı nâmına Enver Bey'den Mevrud (Gelen) 6 Ağustos 329 (19 Ağustos 1913) Tarihli Şifrenin Hallidir. (Çözümüdür).

Eşref Bey'den şimdi mevrud rapor aynen tezbir olunur (yazılmıştır). Koşukavak civarında keşif ile meşgul bulunuyordum, düşmanın ahvali (durumu) hakkında malumat almağa çalışmakta iken Bulgar Hükümeti'nin Koşukavak'ta asker diye topladığı bir alay haydutların sırf İslâm ile meskun (İslamların yerleştiği) Koşukavak köylerin ahalisinin ırzlarına mallarına ve canlarına taarruz eylediğini ve hatta Papasköy civarında bir derede altı yüz Müslümanın kolları bağlı olarak cesedlerini gözümle gördüm ve hatta Bulgar zâbitlerinin (subaylarının) bu komitelerle ahali-yi islâmiyeyi tehdit ile para toplamağa çıktıklarını ve bu paranın vefat eden komitecilerin ailelerine verileceğini beyan etmiş olduklarını işittim. Köylerde mal ve bir tek bakire kız kalmamıştır. İslâmlar heran ölüm tehdidi altındadır işte efendim Koşukavağı işgalden maksat bu adi Bulgar başıbozuk haydutlarını hep o civardan taretmek (uzaklaştırmak) idi, tabii iş müsâdemeye (çarpmaya) döküldü vak'a bu rengi aldı herbir emrinize amâde (hazır) bulunduğumuzu arz eyleriz, ferman.

Birinci Şube'ye /7 minh (de)

Sadarete

Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığından ayrılan ve bu görevi Mustafa Kemal Paşa'ya devreden Liman von Sanders'in birliklerine 31 Ekim 1918 tarihli veda yazısı⁷⁴²

⁷⁴² Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2016, 138, s. 277.

Grup Emri

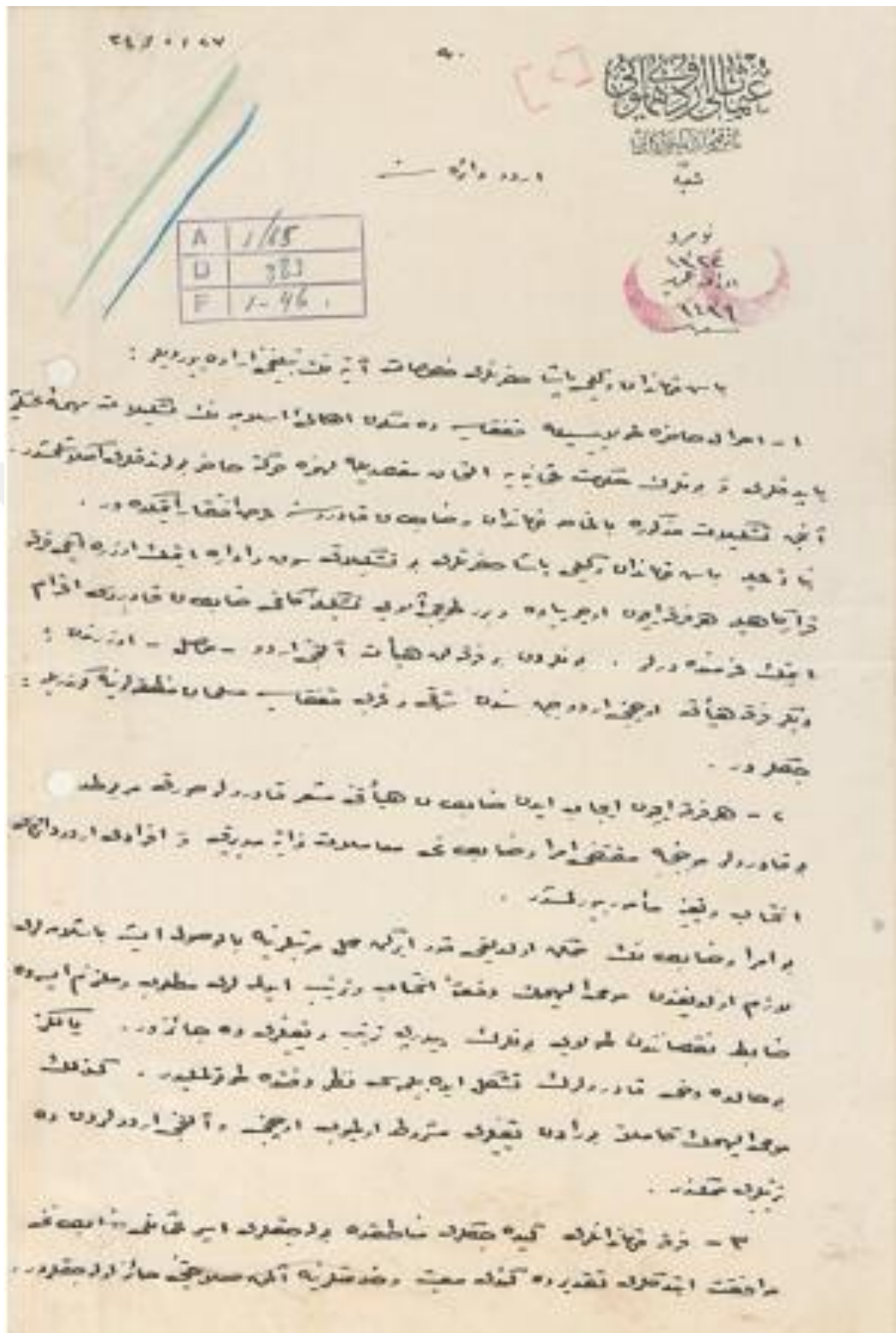
7'nci Ordu Kumandanlığına

Yıldırım Ordular Grubunun emr ü kumandasını bugünden i'tibâren mefâhir ile mâlî birçok muhârebâtda temâyüz etmiş bulunan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine tevdî' ediyorum. Bu münâsebetle emr ü kumandam altında Hükûmet-i Osmâniyye'ye hidemât-ı ber-güzîde îfâ etmiş bulunan bil-cümle erkân, ümerâ ve zâbitân ile me'mûrîn ve efrâda samîm-i kalbimden kopan teşekkürâtıma beyâna müsâraat eylerim. Beni Yıldırım Grubunun birçok zâbitân ve efrâdına pek kavî râbitalar ile bağlayan Gelibolu eyyâm-ı mefâhiri ile (Anadolu) sevâhilinde icrâ' edilmiş teşebbüsât-ı kahraman-âne târih-i âlemde ile-l-ebed unutulmaz hâtırât bırakacaktır. Filistin'de altı buçuk ay müddet bilâ-fâsıla devâm eden ve hey'et-i umûmiyyesi bir silsile-i muvaffakiyyât telâkkisine sezâ olan müdâfaa-i anûd-âne ve bu miyânda bi-l-hâssa Tel-ez-zor, Tur-i Musa, Aya el-Faka muhârebâtıyla her iki Şeria Muhârebâtı kendilerine birkaç kere mütefevvik bir düşmana karşı nâ-mütenâhî mahrûmiyyetler içinde harb eden Osmânî ordusuyla (Alman) ve Avusturya kıtaâtının kahramanlıklarını irâe etmiştir. Bu vakayi' bende Osmânî Hükûmetinin kahraman evlâdlarına istinâden kemâl-i i'timâd ile istikbâle hâzırlanabileceği kanâatini hâsıl etmiştir. Osmânî kavm-i necîbi ile müttefiklerine istikbâlde sulh ve müsâlemet ihsân buyurarak senelerce temâdî eden muhârebât netîcesi kanayan yaralarını iltiyâm-pezîr etmesini Eltâf-ı Sübhâniyye'den tazarru' ederken bana târihî günler yaşatan kahraman silâh arkadaşlarımla mübârek Osmânî topraklarına arz-ı vedâ' ederim.

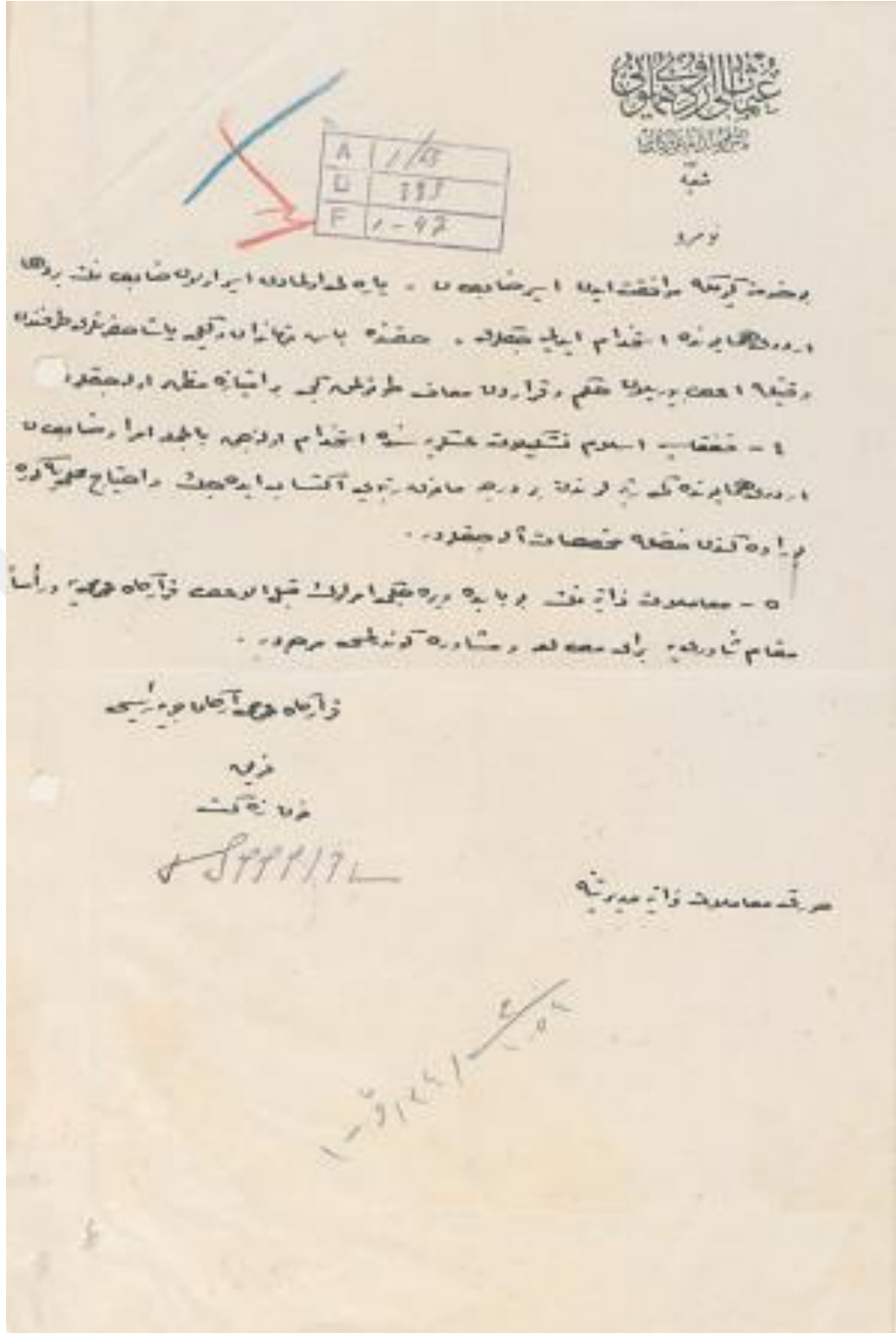
Yıldırım Ordular Grubu
Kumandanı

Liman Fon Sanders

Umûm kıtaâta teblîg edilmiştir.

Kafkasya Harekâtı için yapılacak askerî teşkilat hakkında Başkomutanlık Vekâletinin 27 Şubat 1918 tarihli tebliği (1)

Kafkasya Harekâtı için yapılacak askerî teşkilat hakkında Başkomutanlık Vekâletinin 27 Şubat 1918 tarihli tebliği (2)⁷⁴³

⁷⁴³ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2020, 148, s. 3-7.

EK 17

Osmânî Ordû-yi Hümayûnu Başkumandanlığı Vekâleti

Şu'be Numro 1322

Evrâk-ı Umûmiyye 1439

27/2/34

Ordu Dâiresine Başkumandan Vekîli Paşa Hazretleri husûsât-ı âtiyenin teblîğini irâde buyurdular:

1- Ahvâl-i hâzıra dolayısıyla Kafkasya'da meskûn ahâlî-i İslâmiyye'nin teşkilât-ı mühimme-i askeriyye yaptıkları ve bunların Hükûmet-i Osmâniyye'ye iltihâk maksadıyla lehimize harekete hâzır bulundukları anlaşılmıştır. Ancak teşkilât-ı mezkûre bi'l-hâssa kumandan ve zâbitân kadrosuna arz-ı ihtizâr etmektedir. Binâenaleyh Başkumandan Vekîli Paşa Hazretleri bu teşkilâtı sevk ve idâre etmek üzere iki fırka karâr-gâhıyla her fırka için üçer piyâde ve birer topçu âlâyı teşkiline kâfi zâbitân kadrosu i'zâm etmek azmindedirler. Bunlardan bir fırkalık hey'et Altıncı Ordu -Musul- üzerinden; diğer fırka hey'eti Üçüncü Ordu cebhesinden Şarkî ve Garbî Kafkasya Müslümân mıntikalarına gönderileceklerdir.

2- Her fırka için icâb eden zâbitân hey'etini müş'ir kadrolar sûreti merbûtdur. Bu kadrolar mûcibince muktezî ümerâ ve zâbitânı Muâmelât-ı Zâtiyye Müdiriyyeti ve efrâdı Ordu Dâiresi intihâb ve ta'yîne me'mûr buyurulmuştur. Bu ümerâ ve zâbitânın mümkün olduğu kadar erken mahal-i müretteblerine bi'l-vusûl işe başlamaları lâzım olduğundan mûmâ-ileyhimin def'aten intihâb ve tertîb edilmeleri matlûb ve mültezem ise de zâbit noksânından dolayı bunların pey-der-pey tertîb ve ta'yînleri de câizdir. Yalnız bu hâlde dahi kadroların teşekkül edebilmesi nazar-ı dikkatde tutulmalıdır. Kezâlik mûmâ-ileyhimin kâmilten buradan ta'yînleri meşrûr olmayıb Üçüncü ve Altıncı Ordulardan da tertîpleri mümkündür.

3- Fırka kumandanları gidecekleri menâtıkda bulacakları esîr Osmânî zâbitânını, muvâfakat etdikleri takdîrde, kendi maiyyet ve hizmetlerine almak salâhiyyetini hâiz olacaklardır. Bu hizmete girmeğe muvâfakat eden esîr zâbitân "yaralı olmayan esîr olan zâbitânın bir daha Ordû-yi Hümayûnda istihdâm edilmeyecekleri" hakkında Başkumandan Vekîli Paşa Hazretleri tarafından vaktiyle i'tâ buyurulan hükm ve karârdan muâf tutulmak gibi bir imtiyâza mazhar olacaklardır.

4- Kafkasya İslâm Teşkilât-ı Askeriyyesinde istihdâm olunacak bi'l-cümle ümerâ ve zâbitân Ordû-yi Hümâyûndaki rütbelerinden bir derece mâ-fevk rütbeyi iktisâb edecek ve ihtiyâc-ı mahallîye göre buradakinden fazla muhassasât alacaklardır.

5- Muâmelât-ı zâtiyyenin bu bâbda vereceği emirlerin kable'l-i'tâ Karâr-gâh-ı Umûmîye ve re'sen makam-ı senâ-verîye berây-i mütâlaa vemüşâvere gönderilmesi mercûdur. Karâr-gâh-ı Umûmî Erkân-ı Harbiyye Reîsi Ferîk Fon Zeket

Sûreti Muâmelât-ı Zâtiyye Müdîriyyetine

